

Társadalombiztosítási Könyvtár

Szerkesztette
Banyár József
Németh György

**NYUGDÍJ
ÉS GYERMEKVÁLLALÁS 2.0**
NYUGDÍJREFORM ELKÉPZELÉSEK
Konferencia kötet

Gondolat

Nyugdíj és gyermekvállalás 2.0

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI
KÖNYVTÁR

Nyugdíj és gyermekvállalás 2.0

Nyugdíjreform elképzelések

Konferenciakötet

Szerkesztette
Banyár József és Németh György

Gondolat Kiadó
Budapest, 2020

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

*www.gondolatkido.hu
facebook.com/gondolat*

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggyondozó Gál Mihály
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 556 022 6
ISSN 2063-2479

Tartalom

Előszó (<i>Demény Pál György</i>)	7
Bevezetés	15
Banyár József Egy emberi tőkével feltőkésített nyugdíjrendszer körvonalai	17
Botos József – Botos Katalin Nyugdíjrendszer a változó társadalomban	77
Botos József IN MEDIAS RES – Nyugdíjrendszer: Reform? Nem! Teljes megújításra van szükség	99
Giday András – Szegő Szilvia A nyugdíjrendszer kettős fedezete – a nyugdíjhoz gyerek és bér is kell	115
Németh György A népesedéspolitikai eszköztár hiányzó eleme – a generációk közötti kapcsolat újratemtése	147
Tóth I. János A személyi jövedelemadó egy részének a szülők számára történő felajánlásáról	165
Benda József Szküllá és Kharübdisz között – Paradigmaváltás a népességgpolitikában	183

Matits Ágnes Alapvető döntések a gyermekvállalás és a nyugdíjjogosultság összekapcsolásához	195
Morvayné Bajai Zsuzsanna Mi köze a nyugdíjnak a más gyerekéhez	209
Mihályi Péter A gyermekvállalás határhasznai és határkölségei mikro-, mezo- és makroszinten	215
Árva László Egy gondolat fejlődése. A gyermekfedezeti nyugdíjreform lehetősége és szükségessége: szakirodalmi áttekintő és a hazai helyzet elemzése	251

Előszó

Tizenegy tanulmány vár e gyűjteményben nemcsak közgazdászok és demográfusok gondos és kritikus figyelmére, hanem a magyar nyugdíj- és népességpolitikai problémák enyhítésében érdekelt és jól tájékozott olvasók szélesebb táborára is. A gyűjtemény szerkesztői, Banyár József és Németh György, elismerést érdemelnek a 2019. júniusi konferencia szervezéséért és a kitartó munkáért, ami a konferenciától elvezetett e nyomtatott kötethez. A tanulmányoknak a kívánatos nyugdíjreformokra vonatkozó érvei közötti gyakran erős disszonancia, amit minden olvasó érzékelt fog, elsősorban nem a szerzők hibáit, hanem a tárgy komplex voltát és a javasolt megoldások sokféleségét tükrözik.

Elemzések és vélemények disszonanciája minden nehéz probléma vizsgálatánál természetes és elfogadható. Felmerül azonban a kérdés, mennyire időszerrűek ma a tárgyban felvetett problémák, és mennyire indokolt új megoldások keresése? Sok olvasó szemében a válasz erre a kérdésre bizonytalan, sőt egyszerűen tagadó lehet. A kötet minden tanulmánya a 2020-as koronavírus-járvány előtt készült: pre-Covid-19. Pusztító járvány idején nyugdíjreform-elképzelésekkel foglalkozni talán felesleges fényűzés. A járvány szükségképpen megkívánta és megkívánja a kormány elsődleges figyelmét és, jól megokoltan, az egész fenyegetett népesség együttműködését a védőintézkedések időt és energiát igénylő betartásában. És az érthetően krízisként felfogott periódus időbeli kiterjedése még bizonytalan. A vírusprobléma folytatódhat a 2020-as év jó részén, sőt azonon túl is. Új nyugdíjjavaslatok megvitatásával talán várjuk meg az időt, amikor egy hatékony védőoltás elérhetősége végre pontot tehet e nem kívánt drámai intermezzo végére.

De a járványkrízis nem ok más problémákról elfelejtkezni. Remélhető, hogy hazánkban a járványnak tulajdonítható elvesztett emberéletek száma a peszszimista előrejelzésekhez és az általános európai tapasztalatokhoz képest alacsony marad, valószínűleg 1000 halottnál kevesebbet számítva. Ha így lesz, számtalan riadt jóslat ellenére – „a járvány után *minden* megváltozik” – nem sok idő elmúltával az élet idehaza, de általában Európában is, visszatér a régi kerékvágásba, és az elszenvedett anyagi károkat emberi szorgalom és helyes gazdaságpolitika begyógyítja. A technológiai, kulturális és geopolitikai változások folytatódni fognak, de ebben a járvány kimutatható szerepe marginális lesz.

A 2020-as járvány így majd lassan feledésbe merül, bár tapasztalatai egy jobban felkészült országot, földrészt és globális rendszert hagynak örökül valamely váratlanul felbukkanó újabb vírusveszély elhárítására. Ideje tehát már ma is figyelmet fordítani a víruskrízist felváltó, hamarosan újra napirendre kerülő társadalmi problémákra. Ezek közül a demográfiai adatok mutatják a legnehezebben orvosolható bajokat, messze a vírusproblémát felülmúló nagyságrendben.

Demográfiai krízisről azonban nem beszélhetünk. A hazánkban, és a legtöbb európai országban jellemző, a népesség egyszerű reprodukciójához szükségesnél jóval alacsonyabb születésszám lassan kibontakozó gazdasági és kulturális változások eredménye. Az egyéni szinten optimálisnak tekinthető viselkedés társadalmi szinten az évek során népességfogyást és eltorzult kormegoszlást idéz elő. Szakpolitikai beavatkozásokkal, bármennyire széles a támogatottságuk, a folyamatot megfordítani rendkívül nehéz. Ha ez sikeres is, a célzott eredmények lassan mutatkoznak. Az időskorú népesség nyugdíjának és anyagi támogattságának a jelenleginél jobb megoldása, amely e kötet tanulmányait motiválja, példázza ezt a problémát.

Magyarországon a teljes termékenységi arányszám (TTA) értéke 2013-ra történelmi mélypontra, 1,23-ra csökkent. Hosszú távon, zéró vándorlási egyenleget feltételezve, egy ilyen szintű termékenység fenntartása az érintett népesség rohamos fogyását eredményezné. Három generáció – nagyjából 90 év – leforgása alatt a népességszám eredeti nagyságának alig egynegyedére süllyedne, és drasztikusan előregedett kormegoszlást mutatna. Mi a legjobb előírható orvoság egy ilyen folyamat visszafordítására?

A 20. század közepétől kezdődően az Európában általánosan elfogadott recept szerint az állami beavatkozás anyagi eszközök alkalmazásával képes a családok gyermekszám által kedvezőtlenül befolyásolt helyzetét javítani. Feltételezték, hogy a beavatkozások hatására a további süllyedés megáll, majd a termékenység magasabb szintre emelkedik.

A családtámogatás receptjének négy fő komponense különböztethető meg. Nevezetesen: (1) pénzbeli juttatások a családok anyagi helyzetének javítására a gyermek születése körüli időszakban és amíg a gyermek fokozott gondoskodásra szorul; (2) gyermekgondozási szabadság biztosítása a dolgozó szülőknek; (3) gyermekjóléti szolgáltatások, különösen kedvezményes bölcsődei férőhelyek biztosítása; (4) preferenciális adó- és lakáskedvezmények biztosítása a gyermekes családok támogatására.

A recept alkalmazása alacsony termékenységű országokban a TTA növelése tekintetében általában szerény eredménnyel járt. De mint Európában a francia és a svéd tapasztalat mutatta, erőteljesebb – bőkezűbb – támogatás sikerre vezethet. Nemcsak ellensúlyozhatja a modern gazdasági-politikai szerkezet által meghatározott tendenciát a termékenység csökkenésére, hanem meg is növelheti a TTA szintjét.

A jelenkori magyar tapasztalat igazolni látszik ezt a várakozást. A 2011 utáni években nagyban megnövelt családtámogatási szolgáltatások a GDP nagyjából 4 százalékára emelkedtek; magasabbra, mint máshol az Európai Unióban. Ezzel párhuzamosan a TTA 1,23-ról 1,49-re növekedett.

Ez a megnövekedett termékenységi szint azonban még messze elmarad a magyar kormány által 2019-ben kitűzött céltől, a 2030-ra elérendő 2,1-es termékenységi arányszámtól, amelynek további fenntartása biztosítaná a népességszám és a kormegoszlás hosszú távú normalizálódását és stabilitását. Nyers adatként jelzi ezt a 2019-es magyarországi születésszám, 89 200, amely negyvenezer négyszáz fővel elmaradt a 2019-es halálesetek számától, 129,600-tól. Az Operatív Törzs reggeli krízisjelentéseiben ilyen mértékű veszteségről – átlagosan az év minden egyes napjára kivetítve napi 111 halálozási többletről – nem kellett hallanunk. A szindróma jól ismert. És az is, hogy az idézett illusztratív adat nem csak átmeneti krízisnapokra vonatkozna. Termékenységi fordulat hiányában jellemezné a következő néhány évtized kivetített adatainak nagyságrendjét is.

A kitűzött 2030-as termékenységi cél elérése érdekében a kormány válasza a már korábban is gyakorolt családbarát népességpolitika további megerősítése volt. Ennek egyik potenciálisan kulcsfontosságú komponense a gyermekvállalást pozitívan befolyásoló kulturális atmoszféra biztosítása és további javítása.

Rövid megjegyzéseim, mint e kötet szerzőinek figyelme is, csak a másik komponensre vonatkoznak: a gyermekvállalási kedv anyagi eszközökkel való további erősítésére. Ez két fő irányban történhetett: a meglévő ösztönzők szelektív növelésével vagy azokon felül újabb programvariánsok hozzáadásával.

A szakpolitika dominánsan az utóbbi utat választotta. A lehetőségeknek mindkét irányban természetesen határt szabtak a már meglévő költségvetési támogatások további kibővítésének korlátai.

Az újonnan bevezetett, illetve még bevezetendő programvariánsokat többrendbeli újítások jellemzik. Egyrészt nagyobb a tradicionális családfórmát előnyben részesítő szelektivitásuk. Másrészt igénybe vesznek a magánbankrendszer által folyósított, de az állam által szavatolt hiteleket, melyek visszafizetésének mértéke a megszületendő gyermekek számától függ.

A prominensebb újítások tervezett érvényessége egyelőre időleges, például csak néhány évre korlátozott. Ez jelzi, hogy kísérleti intézkedésekről van szó, melyek folytatása vagy változtatása a megfigyelt tapasztalatok és eredmények kiértékelésétől függ. Ilyen vizsgálat a következő évek fontos feladata. A jelenleg alkalmazott és még most kibontakozó programelemek hatékonysága tekintetében az optimizmus indokolható lehet, de további lényeges költségvetési hozzájárulások hiányában a jelenlegi csomag tényleges eredményei valószínűleg szerénynek fognak bizonyulni.

Az újonnan bevezetett programeszközök jelenleg lekötik a figyelmet mind tervezőik, mind potenciális kedvezményezettjeik részéről. Ez nem változtatja meg azt a tényt, hogy a teljes programon belül a domináns költségvetési súly egyelőre a már korábban meglévő intézményes juttatásokkal kapcsolatos. A „régis típusú” és az „új” programeszközök közötti optimális arány a teljes portfólióra vonatkozó jövőbeni vita fontos és visszatérő kérdése lesz.

A „régis” és az „új” programok azonban megegyeznek abban, hogy a klasszikus jóléti állam koncepcióját tükrözik: családokat támogató költségvetési pénzráfordításokat kívánnak. Létezhetnek-e etikailag jól megalapozott megoldások, melyek kívül esnek ezen a mentális kereten? Strukturális és alkotmányos társadalmi reformokra utalok ezzel a kérdéssel; reformokra melyek érdeme és racionalitása saját lábukon áll, de potenciálisan támogatnák a célt, amit a meglévő és a tervezett tradicionális családbarát programok szolgálnak.

Két ilyen természetű javaslatot tettem több mint három évtizeddel ezelőtt, mindeddig sikertelenül. Történelmi visszatekintések igazolják, hogy ilyen sikertelenség nem vet szükségképpen rossz fényt a javaslatok érdemére. Az egyik javaslat, ami Amerikában „Demeny voting” címszó alatt lett ismert, szavazati jogot adna minden állampolgárnak, korra való tekintet nélkül. Kiskorúak választójogát a nevelőszülő, legáltalánosabban az anya, gyakorolná. A másik javaslat a jelen kötet tárgyával rokon: intézményesen helyreállítaná a tradicionális társadalmakban egykor létező kapcsolatot a termékenység és az időskori anyagi biztonság között. Csak az utóbbi javaslatához fűzök itt néhány visszaemlékező megjegyzést.

Népességpolitikai kérdésekben a világháborút közvetlenül követő néhány évtized vitái majdnem kizárólag a kevésbé fejlett országok problémáival voltak elfoglalva. Bár a fejlett országok baby boom napjai a 80-as évek elején már meg voltak számlálva, az 1984-ben Mexikóvárosban tartott World Population Conference alig tett említést az alacsony termékenység várható hatásairól és az ezek orvoslására esetleg szükséges szakpolitikai eszközökről. A Stanford Egyetemen 1985 novemberében tartott konferencia fontos újítást jelentett: kizárólag az alacsony termékenységgel kapcsolatos politikával foglalkozott. Ottani előadásom végén röviden vázoltam javaslatomat az időskori anyagi biztonság összekapcsolásáról a korábbi gyermekvállalási magatartással. Mint ez professzionális kutatómunkában kötelező, előzőleg gondosan átfésültem a szakirodalmat hasonló intézményes eszközt ajánló írásokat keresve. Bár a tradicionális társadalmakban meglévő összefüggés jól ismert, ajánlást a kapcsolat intézményes modernkori helyreállítására nem találtam. Javaslatom a konferencián csak szkeptikus kommentárokat kapott, és a konferencia előadásainak publikált szövege a Cambridge University Press által szintén nem hozott visszhangot.

Meghívásom a United Nations Economic Commission for Europe által szervezett Regional Meeting on Population and Development-re, ami 1987. február 24–27-én zajlott le Budapesten, módot adott számomra javaslatom részletesebb, a reformterv minden főbb aspektusát érintő kifejtésére. Előadásom szövege a *Population and Development Review*-ben, a téma vezető folyóiratában, már a következő hónapban megjelent, a folyóirat által távolságtartást jelző Notes and Commentary szekcióban. De reakciók ezúttal is elmaradtak. Egy kivétel a jeles közgazdász, Julian Simon részletes kritikája volt. A Chicago School economics érveivel bírálta javaslatomat. Ilyen beavatkozás nem a kormány feladata: szülők és gyermekei közti formális szabadpiaci szerződés jobb megoldást jelent. Simon kritikája és az erre adott válaszom a *PDR* 1988. júniusi számában olvasható. Bár különböző nemzetközi fórumokon tartott előadásaimban gyakran kitértem különleges javaslatom taglalására, a témáról, legjobb tudomásom szerint, ezután jó 10 évig nemcsak a szakirodalomban, hanem a sajtóban is teljes csend uralkodott.

Öröm látni – és ez rám különösen érvényes –, hogy a 90-es évek végétől kezdve a téma egyre nagyobb érdeklődést és szakértői figyelmet vonzott mind külföldön, mind Magyarországon. De szerény gesztusokon kívül, például Németországban és Franciaországban a gyermekvállalás elismerése az állami nyugdíjban, számottevő reform a vitákból még sehol sem született. Itthon a Nemzeti Bank 2019-es Versenyképességi Programja javaslatokat tett a témában, de a kormány Családvédelmi Akciótervébe ilyen reform nem került be.

Legyen szabad itt röviden visszapillantanom a kívánt reform logikai alapjainak és gyakorlati megvalósításának általam 1987-ben Budapesten körvonalazott főbb módozataira.

Mi indokolja a termékenység és az időskori anyagi biztonság újbóli összekapcsolását? Tradicionális társadalmakban gazdaságilag produktív gyermekek nevelése az időskori támogatás legfőbb, sőt gyakran egyetlen lehetséges biztosítéka volt. A modern társadalmakban létrehozott állami nyugdíjintézmények és az egyéni megtakarítások lehetőségei nagyban hozzájárultak a termékenység gazdaságilag szükséges szintjének lényeges csökkentéséhez és a korábbi intergenerációs transzfer nexus kulturális és ideológiai alapjainak radikális erodálásához. Nyilvánvaló azonban, hogy az egyszerű népesség-újratermelést nem biztosító kollektív demográfiai viselkedésből fakadó eltorzult korösszetétel aláássa a modern állami nyugdíjrendszerek, sőt hosszabb távon az egész társadalom, életképességét. Ugyanakkor egyéni megtakarítások szempontjából hátrányba hozza azokat a szülőket, akik különböző mértékben gyermekneveléssel hozzájárultak a produktív korú népesség legalább valamelyes újratermeléséhez. Az állami nyugdíjrendszer, minden költségvetési tételhez hasonlóan, a produktív korú népesség járulék- és adóbefizetésein nyugszik.

A vázolt szituációban a kollektív érdek megkíván egy családbarát, vagyis termékenységnövelő fordulatot. Az állami nyugdíjrendszer megfelelő reformja nagyban hozzájárulhat egy ilyen fordulat sikeréhez. A cél és az eszköz egyszerűen fogalmazható: szükség van az egyéni termékenység és az időskorú anyagi biztonság újbóli, immár intézményesen biztosított összekapcsolására. A pronatalista szándék természetesen összhangban van a méltányosság kívánalmával.

Az általam javasolt reform fő eszköze a munkavállalók által az állami nyugdíjalapba kötelezően és folyamatosan befizetendő hozzájárulás egy államilag meghatározott százalékanak közvetlen átutalása a befizetők már nyugdíjban lévő szüleikhez. A releváns frakció nem függ a forrásszámla tulajdonosának kívánásától és nem befolyásolja a befizető nyugdíjjogosultsági státuszát, beleértve nyugdíjának szintjét. A reform termékenységnövelő hatékonysága természetesen nagyban függ a százalékos fix átutalás nagyságától, és feltételezi, hogy a reform alapstruktúrája bizalmat keltően permanens.

A közvetlen, fix-törredékes átutalás legjobban tükrözi a szülők által felnevelt gyermekek termelékenységét a munkaerőben, és elkerüli egy külső ítéleten alapuló, például pontrendszert alkalmazó vagy egyszerűen gyermekszámon nyugvó, átutalás önkényességét. Méltányosan és logikusan, a bevezetendő reform nem tenne különbséget a már nyugdíjban lévők és a jövőben nyugdíjkorba lépők között.

A reform fokozatos bevezetést kíván, a fix átutalás szintjének fokozatos emelkedésével, majd stabilizálódásával egy optimálisnak bizonyuló szinten. Az aktív dolgozók emelkedő bérszínvona és a stagnáló, csak inflációval korrigált nyugdíjszínvonal között egyre táguló olló kívánatos és politikailag elkerülhetetlen fokozatos szűkítése lehetőséget ad a vázolt reform viszonylag gyors, kevesebb mint négy-öt évet kívánó, bevezetésére. A reform hatékonysága alkotmányos garanciával volna biztosítható, bár ennek hiányában a nyugdíjban lévők növekvő dominanciája a választók között megfelelő garanciát adna arra, hogy az átformált transzfer elrendezés permanens maradjon.

Magyarország Alaptörvénye kiindulási alapot ad a szükséges reform kidolgozására. Az Alaptörvény a XVI. cikk (4)-ben határozott hangot üt meg: „A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.” De hogy ki a „rászoruló” megfelelő, nem szükreszabott törvényes értelmezést kíván és olyan elrendezést amelyben az időskorúak nem lekötelezettjei gyermekeik látszólagos nagylelkűségének.

Mint a választójog javasolt kiterjesztése, a vázolt nyugdíjreform mélyreható beavatkozást kellene jelentsen a generációk közötti egyensúly és kapcsolat jelenlegi állapotába. A reform nem illik szervesen a meglévő családtámogatási rendszerbe: a reform más fáról szakadt, sui generis. Ugyanakkor fontos hozzájárulást jelenthet Magyarország legfőbb demográfiai problémájának orvoslásá-

hoz. A reform, mint Hungarikum, potenciális exportcikk lehetne minden hasonlóan alacsony termékenységű ország felé. A reform széles körű visszhangja meghaladná más új magyar családpolitikai kezdeményezéseket. Nemzetközileg példaértékűnek bizonyulna, és idővel követőkre találna.

Remélni lehet, hogy a jelen kötet hasznos lökést ad további konstruktív itthoni vitáknak és gyakorlati javaslatoknak, melyek a szülők nyugdíjában elismernék felnevelt gyermekeik hozzájárulását a nyugdíjrendszer fenntartásához. De a reform által megvalósított elismerés jelentős és kézzelfogható kell legyen, nem csak jóindulatú szerény gesztus.

Demény Pál György
a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja

Bevezetés

A kötet a 2019. június 13-án, a Corvinus Egyetemen tartott hasonló című konferencia előadásait, illetve az azok alapján készült tanulmányokat tartalmazza. A címben található „2.0” arra utal, hogy 2012-ben, hasonló címmel, ugyancsak a Corvinus Egyetemen már tartottunk egy konferenciát, így az érdeklődő olvasó összehasonlíthatja, hogy a téma kutatása mennyit fejlődött 6 éve alatt.

Az itt található nyugdíjreform elképzelések között sok a hasonlóság, de jelentősek a különbségek is, így azok alapos tanulmányozása és összehasonlítása javasolt, hiszen a szerzők sok helyen – expliciten vagy impliciten – egymással is vitatkoznak.

Fontosnak tartottuk bemutatni a témával kapcsolatos szkeptikus hangokat is, bár a szerkesztők maguk úgy vélik, hogy a gyermeknevelést és a nyugdíjrendszert össze kell kapcsolni – ahogy az itt szereplő szerzők döntő hányada javasolja.

BANYÁR JÓZSEF

Egy emberi tőkével feltőkésített nyugdíjrendszer körvonalai

I. ELŐZMÉNYEK, ELMÉLETI ALAPOK – IRODALMI ÖSSZEFOGLALÁS¹

Az állami nyugdíjrendszer és a demográfia – „felületi kezelések”

Az utóbbi néhány évtizedben, az állami, folyó finanszírozásának (pay-as-you-go = PAYG vagy FF) nevezett nyugdíjrendszerektől szóló tanulmányoknak és előadásoknak egy szigorú protokollja alakult ki. A szerző/előadó ismerteti a fejlett világban, illetve a cikkben érintett országban zajló demográfiai folyamatokat, az alacsony és jellemzően tovább csökkenő teljes termékenységi mutatót (total fertility ratio = TFR), és a folyamatosan növekvő várható hátralévő élettartamot. Megemlíti, hogy ezek miatt egyre csökken a gyermek- és fiatalkorúak, és egyre nő az időskorúak aránya a népességben, s folyamatosan romlik az eltartó-eltartott ráta, majd megállapítja, hogy ez így nem mehet tovább, valamit tenni kell. Ez utóbbival magam is egyetértek, de eltekintenek ezektől a „kötelező” köröktől, mivel az arra vonatkozó információkat az olvasó könnyen beszerezheti (pl. Oksanen [2003], Orbán–Palotai [2006], Bajkó et al. [2015], Berki–Palotai–Reiff [2016], Varga [2014]). A helyzetből kiútként a szakértők többféle megoldást szoktak javasolni, amelyeket szokás két csoportra bontani: parametrikus és paradigmaticus reformokra.

A parametrikus reformok – amelyekre az alábbiakban én is javaslatot teszek – a romló helyzetben az egyensúly javítását szolgálják. Legfontosabb formájuk például a korhatáremelés és a nyugdíjak indexálásának szigorítása, amit pl. 2009-ben a Bajnai-kormány, vagy az indokolatlan kedvezmények eltörlése, amit 2011-ben az Orbán-kormány alkalmazott. Ezek fontos eszközök, de az alkalmazásukkal elért egyensúlyjavulás a nyugdíjkassza bevételi

¹ A tanulmány I. része 2019 decemberében megjelent a *Pénzügyi Szemlében*: Banyár József: Az állami nyugdíjrendszer „születési” hibái és javításának fő iránya címmel. *Pénzügyi Szemle*, 2019/4. 540–553. o. – https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_4

és kiadási oldala között időleges. Ráadásul például az indexálás szigorítása hosszabb távon afféle „jóléti ollót” nyit szét a régi és új nyugdíjasok közt (pl. Simonovits [2018]).

Sokan ezért a megoldást a „komolyabb”, paradigmaticus reformoktól várják. Két fontos irányt lehet itt megkülönböztetni, a részleges feltőkésítést, amit – a Világbank javaslatára (World Bank [1994]) – például Magyarország is bevezetett 1998-ban (sok hibával, ami miatt volt bizonyos jogosultsága annak szinte teljes, 2011-es felszámolásának), illetve a svéd típusú egyéni számlás nyugdíjrendszer, ami viszont jelenleg az egyik fő ajánlása a Világbanknak (Holzmann–Palmer [ed.] [2006], Holzmann–Palmer–Robalino [ed.] [2012–13]), bár utóbbi időben a terjedése megtorpant (Guardiancich et al. [2019]).

A részleges (vagy akár teljes, mint Chilében) feltőkésítés lényege az lenne, hogy csökkentsék az aktuális járulékbételekből finanszírozandó nyugdíjrészt, aminek következtében a nyugdíj csökkenő népesség esetén is, járulékemelés nélkül folyósítható lenne a megszokott mértékben. Hátralátja, hogy addig viszont kevesebb járulék folyik be a nyugdíjkasszába, tehát a hiányt az államnak kell kipótolnia. Vagyis nem oldja meg az alapproblémát, csak a finanszírozási nehézségek kiéleződését tompítja azzal, hogy azt időben elhúzza (Banyár [2011]).

Az egyéni számlás, vagy „hivatalos nevén” Notional Defined Contribution (NDC) rendszer bevezetését úgy is definiálhatnánk, mint valamiféle „vissza az alapokhoz” reformot, aminek a keretében szigorúan az egyéni járulékbefizetésektől teszik függővé a nyugdíjat, ahogyan azt az FF rendszer hivatalos ideológiája mondja. Ez azonban csak abban segít, hogy racionalizálja a rendszert, s úgy teszi (kicsit) hosszabb ideig fenntarthatóvá, hogy lenyesi arról az időközben rátelepült, nehezen indokolható jogosultságokat.

Ugyanakkor ezek a megoldások – bár hasznosak, mert átmenetileg el lehet kerülni velük a probléma kiéleződését – csak „felületi kezeléseknek” tekinthetők, mert nem oldják meg (sőt nem is célozzák megoldani) az alapproblémát: az alacsony TFR-t.

Nem oldják meg, hiszen a racionalizálás lehetőségei egy idő után kimerülnek, miközben a fedezetlen nyugdíjígéretet (amit az implicit államadóssággal mérhetünk) ottmaradnak. A feltőkésítés esetében kicsit bonyolultabb a kép. Ha az történik, mint például Magyarországon is, hogy a „tőke” egyszerűen államadósság lett, akkor csak az implicit államadósságot konvertáltuk explicitté (Németh [2009]), vagyis egy alacsony költségű, hosszú lejáratú adósságrészt tettünk magas költségű, rövid lejáratú adósságrésszé, tehát rontottunk is a helyzeten (Banyár [2011], illetve [2017b]). Általánosságban is lehet mondani, hogy ha a nyugdíjrendszert úgy tőkésítjük fel, hogy a tőke hazai államadósság, akkor valójában nem törtünk ki az FF rendszerből, hiszen csak explicitté transzformáltuk az implicit államadósságot. (Ezt ismerte fel a generational accounting, ami az egész, tehát implicit és explicit államadósságot próbálja meg számba venni,

és generációkra „leosztani” – Kotlikoff [1993], Magyarországon lásd Gál–Simonovits–Tarcali [2001].)

Viszont az a követelés, hogy akkor tőkésítsük fel úgy a nyugdíjrendszert, hogy a tőke ne államadósság legyen (pl. Kotlikoff [1993], Feldstein [2005]), hosszabb távon szintén nem vezet előre. Ez ugyan látszólag függetlenné teszi a nyugdíjrendszert a születésszámtól, de tudjuk, hogy egy gazdaság csak akkor lesz működőképes hosszú távon, ha megfelelő létszámú a népesség utánpótlása. Ebbe belefér akár némileg csökkenő népesség is, de rohamos csökkenés esetén a gazdaság is összeomlik, benne a nyugdíj-megtakarításokkal, s így feltökésített rendszerben sem lesz végül nyugdíj. Ráadásul a feltökésítés meghirdetése azt jelentené, hogy jelentősen csökkentenünk kell a jelenbeli fogyasztásunkat, hogy megfelelő nyugdíjunk legyen. Így viszont még inkább kiéleződik a kérdés, hogy korlátos jövedelmünket érdemes-e olyan gazdaságilag improduktív dolgokra „pocsékolni”, mint a gyermekevelés. Vagyis a feltökésítés feltehetőleg tovább csökkentené a TFR-t, így hosszabb távon ismét kiéleződne a nyugdíjprobléma, hiszen ez sem oldja meg az alapproblémát (Banyár [2019a]).

Az alapprobléma és a megoldás is más: a humántőke-beruházás az érintetteknek nem éri meg

Az alapproblémának, vagyis az alacsony TFR-nek az oka pedig valószínűleg az, hogy a gyermekevelés költsége egyre nagyobb, míg gazdasági haszna – legalábbis az egyének számára, akik döntő részt végzik, illetve finanszírozzák ezt – gyakorlatilag nulla, vagyis nemcsak hogy rossz üzlet, de luxusfogyasztás is, amit kevesek engedhetnek meg maguknak.

A TFR – különböző szintekről – világszerte csökken. Nem tudni, ennek mi az oka, de mára az eddigi magas értékeket indokoló tényezők mindegyike kiesett. Hajdan szükségszerű volt a magas TFR, mert:

- A gyermeknek – a népesség döntő többsége számára – komoly gazdasági haszna volt. Már viszonylag kis korától munkába lehetett állítani a családi gazdaságban, vagy bérmunkába lehetett adni munkaerjét. Ezenfelül az idős, már munkaképtelen szülők ellátását is ők oldották meg, amit a mából visszatekintve szoktak a „hagyományos nyugdíjrendszer” címkével ellátni.
- A magas csecsemő- és gyermekhalandóság miatt célszerű volt sok gyermeket vállalni, hogy legalább egy-kettő megérje a felnőttkort, s így ténylegesen segítsen az idős szülőknek majd annak idején.
- A fogamzásgátlás nagyon nehéz és általában törvénytelen volt, a házasság pedig általános, s így a gyermekszületés számított a cselekvést nem kívánó olcsó alapértelmezésnek.

- A gyermeknevelés költségei alacsonyak voltak, nem költöttek oktatásra, egészségügyre, gyermekek őrzésére, nem foglalkoztak velük külön sokat a szülők, stb. – s viszonylag hamar, alacsony korban befejeződött.²

Mindezek mára radikálisan megváltoztak, a gyermekvállalás egy racionálisan kalkulálható „projektte” vált, s a kalkuláció szerint az nem éri meg, hiszen a gyermeknek mára már csak érzelmi értéke van. (A dolog praktikusán úgy szokott felmerülni, hogy az emberek többsége szeretne gyereket, de „belátja”, hogy „most még” nincs olyan gazdasági helyzetben, hogy vállalja.) Ugyan a társadalom számára a gyermek gazdasági haszna továbbra is óriási, de gyermeket nem a társadalom vállal, hanem az egyének, akiknek a társadalom csak nagyon kis részben téríti meg az így felmerülő költségeket. A gyermekek társadalmi haszna – tovább működtetik a gazdaságot, fizetik az adókat és a társadalombiztosítási járulékokat – nagyrészt közös, nem azok realizálják, akik a gyermeknevelés – modern társadalmakban egyre növekvő – költségeinek döntő részét állják. S ahogy a közgazdaságtani alapvetés mondja: az emberek reagálnak az ösztönzőkre.

Tehát – ha azt akarjuk, hogy a nyugdíjrendszer hosszú távon fenntartható legyen, akkor – a feladat, hogy a gyermeknevelést gazdaságilag „jó üzletté” tegyük, vagyis látszólag a nyugdíjrendszeren kívüli tényezővel kell foglalkozunk. És az is világos, hogy nem általában a sok gyerek a fontos, hanem az, hogy több olyan gyermeket neveljünk fel, akik megkapják azokat az impulzusokat, amik alkalmassá teszik őket a modern gazdaságba, munkamegosztásba való beilleszkedésre. És ez nagyrészt kisgyermekkorban dől el, így a kezdeti humántőke-bevétel kulcsfontosságú.

A gyermeknevelés „jó üzletté” tételének (azok számára, akik képesek a megfelelő nevelésre) elvileg két útja lehetséges, amit nevezhetünk „input-” és „outputfinanszírozásnak”. Az első szerint a társadalom erőforrásokat biztosít a gyermekneveléshez, vagyis fedezi annak költségeit, a második szerint pedig kvázi, amikor a társadalom „átveszi” a „kész” felnevelt gyermeket, akkor visszatéríti a felnevelés költségeit. A gyakorlatban valószínűleg ennek valamely kombinációját célszerű megvalósítani, és a nyugdíjrendszert mindenképpen érdemes bevonni a konstrukcióba (az „outputfinanszírozás” révén). Hogy miért, azt könnyebben megérthetjük, ha megnézzük, hogy mit rontottak el azok, akik kialakították a modern nyugdíjrendszer ma használatos elveit.

² És persze igaz, hogy azokban a fejlődő országokban, illetve a fejlett országok azon rétegeinél, ahol ezek még mindig fennállnak, továbbra is magas a termékenység.

A probléma genezise: elhibázott nyugdíjelvek

Nézzük meg röviden, hogy a modern nyugdíjrendszer kialakulásáig az emberiség milyen nyugdíjmegoldásokat fejlesztett ki, s a mai rendszernek mik az előzményei, okai és elvei.

A modern FF nyugdíjrendszerig kialakult nyugdíjmegoldások

A fejlett világban – így Magyarországon is – általánosnak tekinthető, modern, folyó finanszírozású (FF) nyugdíjrendszer szinte sehol sem kizárólagos, de ahol van, ott a nyugdíjrendszer fő részét alkotja, amit elismert a Világbank is azzal, hogy híres, azóta általánosan használttá vált tipizálásában (World Bank [1994]) ezt nevezte meg mint a nyugdíjrendszerek I. pillérét. Ugyanakkor ez a pillér alakult ki legkésőbb, a nyugdíjrendszer korábbi elemei mind sokkal régebbiek.

Három korábbi nyugdíjmegoldást lehet megkülönböztetni, amelyek eredetileg különböző társadalmi rétegekre voltak jellemzőek, de mára egy vegyes rendszer különböző pilléreivé váltak.

1. A felső rétegek számára a nyugdíj a felhalmozott (gyakran örökölt) vagyon hozamából való élés. Ennek a „minimál” formája a biztosítói életjáradék. Technikai értelemben (teljesen) feltőkésített, befizetéssel meghatározott („defined contribution” = DC) rendszer. Állami rendszerként is kipróbálták, a bismarcki nyugdíjrendszer egy feltőkésített rendszer volt, amíg a tőkét el nem vitték alóla az egymás utáni világháborúk, s végül felhagytak a pótlására irányuló próbálkozásokkal.
2. Az alkalmazottaknak találták ki a nyugállományba vonulást magát. A nyugdíjas élet finanszírozásának a formája pedig a szimpla „bérlistán” tartás volt. Korai változata ennek a királyi, főúri kegydíj, amely fokozatosan átalakult egy pénzügyileg jobban átgondolt és megalapozott foglalkoztatói nyugdíjjá („occupational pension”). Intézményi formája a nyugdíjalap lett, ami technikailag (sokszor csak részlegesen) feltőkésített, szolgáltatással meghatározott („defined benefit” = DB) nyugdíjat jelent. Nyugaton ez a forma egyre általánosabbá vált, az alkalmazottakról kiterjedt a munkásokra is, s sok helyen és sokáig ez lett a fő nyugdíjforrás. Ugyanakkor az utóbbi időben a (nem állami) munkáltatók kezdenek sorra kivonulni belőlük, s bezárni az új belépők számára a rendszert. A munkáltató itt garantálja a nyugdíj szintjét, s ő a nyugdíjalap mögötti „szponzor”, aki hosszú távon helytáll. Pont ezért lehetséges, hogy az ilyen nyugdíjalapok ne legyenek feltétlenül és mindig 100%-ig feltőkésítve (vagyis a már megígért nyugdíjak várható értékénél kisebb legyen az alapon lévő tőke nagysága) – tehát lehetséges halasztást adni a szponzornak, hogy a tőkefeltöltési kötelezettségét később, neki alkalmasabb időpontban teljesítse. A foglalkoztatói nyugdíjrendszerekben a nyug-

díjjal a munkáltatók eleinte és még nagyon hosszú ideig a munkavállalók lojalitását díjazták, amit azzal húztak alá, hogy a nyugdíjigérvényeket a munkavállalók munkahelyváltással elveszítették, illetve azt hosszú szolgálati időhöz kötötték.

3. Az egyszerű nép számára a nyugdíj (vagy az annak funkcionálisan megfelelő „valami”) valójában valamiféle családon belüli transzfer volt, amit elősegített az, hogy a hagyományos munkamegosztáson belül a foglalkozás apáról fiúra szállt, s a generációk együtt éltek egy háztartásban. A családi gazdaságban már a kisgyermeknek is megvolt a maguk feladata, és még a nagyon öregek is találtak valami elfoglaltságot. Mégis a fiatalok és a nagyon öregek gazdasági teljesítménye és személyes fogyasztása nem állt arányban egymással, mindketten transzfereket kaptak az aktívaktól. Azonban a fiatalok azoktól kapták ezeket a transzfereket, akiknek aktívként később visszaadták azt, vagyis a szüleiktől/szülőknek, tehát a rendszer valamiféle családon belüli transzferen alapuló nyugdíjrendszerként is felfogható, ahol a transzferek ciklusa mindig zárt: amit fiatalon a szüleimtől kapok, visszaadom nekik, amikor idősek lesznek, s a gyermekeimmel ugyanez lesz a viszonyom. Általánosabb értelemben azt is mondhatjuk, hogy a szülők beruháztak gyermekeik felnevelésébe, s ennek a beruházásnak a hozamát kapták vissza idős korukban, vagyis általánosabb értelemben ezt a rendszert is lehetne feltőkésítettnek nevezni, ahol a tőke speciális, humán tőke. Az analógiát tágitva, ezt is nevezhetnénk teljesen feltőkésített DB rendszernek. Mára ez a rendszer a fejlett világban csaknem teljesen kiment a divatból (a fejlődőben viszont tovább él), mégpedig a munkamegosztás változása, elsősorban a hagyományos, egy háztartásban élő családok felbomlása miatt. Ez a változás nyitott utat a modern nyugdíjrendszernek, ami iránt ezért tömeges igény mutatkozott.

Összességében megállapítható, hogy a modern nyugdíjrendszer létrejöttéig csak (legalább részben) feltőkésített nyugdíjrendszerek voltak, de a rendszerek mögötti tőkébe bele kellett számítani a humántőkét is, s ennek az volt a „gazdája”, aki azt létrehozta.

A modern FF nyugdíjrendszer mint a korábbi megoldások elvtelen kombinációja

A modern, FF állami nyugdíjrendszer forrása kettős: Amerikában a roosevelti New Dealhez kapcsolódik, Európában pedig a bismarcki nyugdíjrendszerek elhírhelyesüléséhez.

A 30-as évek végén, 40-es évek elején létrejött roosevelti rendszer bevallottan egy rögtönzés volt, mindenfajta elméleti alap nélkül (Blackburn [2003]).

Ha vissza akarjuk fejteni, hogy mi is történhetett, akkor azt mondhatjuk, hogy az állam itt leginkább a munkáltatói nyugdíjalapokat másolta, egy kvázi „összmunkáltatói” nyugdíjalapot létrehozva azzal az „innovációval”, hogy magát olyan erős „szponzornak” tekintette, hogy a nyugdíjalap részleges feltökésítésének a szélső értékéig, vagyis a 0%-ig ment el, s emiatt vált szükségessé annak megkülönböztetése fogalmilag is a feltökésített rendszerektől. Emiatt kapta a „pay-as-you-go” rendszer nevet, amit én folyó finanszírozására magyarítottam.

A korábban kialakult, a bismarcki rendszert utánzó európai rendszerek (közük a magyar nyugdíjrendszer) eredetileg feltökésítettek voltak, csak a tőkét lényegében mindenhonét elvitte a két világháború. Feltehetőleg az eleve nem feltökésített amerikai rendszer „sikerét” látva mondtak le lényegében mindenhol a II. világháború után ezek újratökésítéséről – nem beszélve arról, hogy ez az időszak egybeesett a nyugdíjrendszerek nagyarányú kiterjesztésével (illetve a szovjet befolyási övezetben a szóba jöhető befektetési célok államosítással³), ami eleve illuzórikussá tette volna ezt a követelményt.

Ma úgy tudjuk, hogy az amerikai rendszer elméleti alapjait Samuelson adta meg 1958-ban (Samuelson [1958]), de ez majdnem két évtizeddel annak bevezetése után történt. Mindenesetre a samuelsoni megalapozás nagy siker volt, és valószínűleg közrejátszott az amerikai rendszer európai elfogadásában is. Előtte a rendszer működtetőinek rossz érzésük volt, hogy nem pilótajátékot („Ponzi-scheme”) működtetnek-e, de Samuelson eloszlatta ezeket az aggályokat, elmondta, hogy erről szó sincs (Blackburn [2003]). Az *Economist* 2017-ben erre rákontrázva (s némiképpen cáfolva is azt) egyenesen úgy fogalmazott (egy a közgazdaságtan csúcsteljesítményeit ismertető cikksorozata ennek szentelt részében), hogy Samuelson megmutatta, hogy van „jó pilótajáték” is! (*The Economist* [2017])

Samuelson szerint korábban a nyugdíjasokat gyermekeik tartották el („hagyományos nyugdíjrendszer”), de „ez kiment a divatból” (a dolgot tovább már nem részletezte!). Emiatt az egymást követő generációk egy új „hobbesi–rousseau-i társadalmi szerződést” kötöttek, miszerint a mostani aktívak eltartják a mostani időseket, s ezért cserébe számíthatnak rá, hogy a jövő aktívjai majd őket tartják el. Ráadásul, ha nő a népesség (amit lényegében feltételezett, bár az elméleti teljesség kedvéért megemlítette az ellenkező opciót is), akkor az idősek afféle „biológiai kamatot” kapnak, vagyis befizetéseikhez képest, a népességnövekedés mértékében kapnak nagyobb nyugdíjat. Samuelson – bár nem mondta ki ezt így – egyértelműen egy DC nyugdíjrendszer leírását adta meg, ahol a befizetéseket az érintett egyének teszik meg (ami a DC rendszernél annyira lo-

³ Bár pont emiatt – paradox módon – a szocialista országok állami nyugdíjrendszereit akár feltökésítettnek is lehetne tekinteni, hiszen ott állt mögötte a hatalmas állami tulajdon. De igazából ez senkinek nem jutott eszébe.

gikus, hogy akár elméletileg is kimondhatnánk), az indexálás pedig lényegében járuléktömeg indexálás. S itt kezdődnek a problémák.

A megvalósult FF rendszerek kizárólag DB rendszerek voltak, s ezt a – foglalkoztatói nyugdíjrendszerből „importált” – tulajdonságukat olyan magától értetődőnek találták, hogy eleinte nagy ellenállás fogadta az FF rendszerek DC rendszerűvé való átalakítását (NDC rendszer), amit az ezredfordulón elsőként Svédország tett meg, de azóta már sokan követtek. Pedig ez valójában „a” samuelsoni rendszer, mégis – a szintén Nobel-díjas – Buchananhoz kötik (Buchanan [1968]). A foglalkoztatói DB rendszerekbe a befizető a foglalkoztató, s a munkavállaló a nyugdíjat „kiérdemli” tőle, s az érdemet el lehet veszíteni. A DC rendszerben alapértelmezésben a munkavállaló a befizető (vagy ha a munkáltató, akkor a befizetést ezzel át is adta a munkavállaló tulajdonába), s így az ebből adódó nyugdíj eleve az övé, „megérdemli”, nem lehet tőle elvenni. A megvalósult FF rendszerek többségében viszont a járulékot részben a munkáltató, részben a munkavállaló fizeti, így a jogosultságok nem világosak.

Tovább bonyolítja a dolgot, hogy úgy tűnik, azt mindenki könnyedén elfogadta, hogy a népességnövekedés hasznából a nyugdíjasok részesüljenek, azt viszont nem igazán akarják elfogadni, hogy a népességcsökkenés kárából is részesüljenek. Az emberek féloldalasan fogadják el Samuelson érvelését ezzel kapcsolatban: népességnövekedés esetén jár a biológiai kamat, népességcsökkenés esetén viszont inkább a feltőkésített DC rendszerek logikája szerint várnak el a nyugdíjat.

További probléma, hogy ha az FF rendszert részlegesen feltőkésített foglalkoztatói DB rendszernek tekintjük, akkor ki lehet számítani a rendszer hiányzó tőkéjét. Ez a rendszer mögött álló szponzor kötelezettségvállalása, vagyis adóssága. Mivel ez itt az állam, ezért ez államadósság, s mivel ez nem „kinyomtatott” államadósság, ezért megkapta az „implicit államadósság” elnevezést. (A kezdetben ez annyira nem volt magától értetődő, hogy az implicit államadósság felfedezése is hatalmas tett volt, ami Martin Feldstein [1974] nevéhez fűződik.) Ez viszont hatalmas méretű, többéves GDP-nek megfelelő nagyság, amit az aktív generációknak kell fizetni, ami feszültséget szül bennük, ha csökken az aktívak létszáma, így növekszenek a terheik. Azzal, hogy az EU a nyugdíjrendszerek mögötti implicit államadósságot 2017-től kötelezően kimutattatja a tagállamokkal, (szintén „implicite”) elismeri annak ilyen jellegét. (A magyar értéket lásd az MNB honlapján: <https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/xii-a-nemzetgazdasag-penzugyi-szamlai-penzugyi-eszkozok-es-kotelezettsegek-allomanyai-es-tranzakcioi/a-penzugyi-szamlakhoz-kapcsolodo-egyeb-adatok/a-haztartasok-tarsadalombiztositasi-nyugdijjogosultsaga>)

Összességében kiderül, hogy a jelenlegi rendszerek – romló demográfiai helyzetben – lényegében pilótajátékként működnek, vagyis megalapozatlan ígérete-

ket tesznek. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a többi nyugdíjrendszerhez képest a modern nyugdíjrendszer eszköz- és forrásoldala egymástól független, és nincs mechanizmus benne ezek összhangba hozására, egymáshoz igazítására, sőt a forrásoldal – a pilótajátékhoz hasonlóan – hajlamos felfújódni az eszközoldalhoz képest. Az eszközoldal itt a felnevelt járulékfizető, a forrásoldal pedig a nyugdíjigéretes (Banyár [2019b]).

Az FF nyugdíjrendszer fenntarthatósága – ugyanúgy, mint a hagyományos nyugdíjrendszeré (s ezt maga Samuelson is hangsúlyozta!) – valójában a megfelelő számú gyermektől függ. A rendszer viszont ezt nem ismeri el, sőt sújtja a gyermeknevelést, hiszen aki ezzel foglalkozik, az a fogyasztásától von el pénzt, amit nem kap vissza, hiszen a gyermekbe való „befektetés” eredménye, a járulékfizetésen keresztül közjósággá válik. Ebből viszont azért kap kevesebbet a gyermektelenekhez képest, mert a gyermeknevelés miatt – különösen a nőknél – kisebb lesz a járulékfizetői „története”.

Samuelson tévedett, nem azt kellett volna mondania, hogy a hagyományos nyugdíjrendszer kiment a divatból, s helyette új rendszer kell, hanem hogy annak körülményei miatt a régi konkrét megoldás nem működik az állam közbelépése nélkül, vagyis az államnak kell kikényszerítenie és megszerveznie, hogy a gyermekek – nyugdíj formájában – továbbra is megfizessék szüleiknek felnevelésük költségeit. Vagyis expliciten össze kellett volna kötnie a nyugdíjigérvényeket azok alapjával, a gyermekneveléssel, ahogy az a „hagyományos nyugdíjrendszerben” történt, aminek a modern rendszer az örökébe lépett. Növekvő népesség esetén nem vették észre a hibát, hiszen ott a többletbefizetések elosztásáról volt csak szó, csökkenő népesség esetén viszont már egészen más a helyzet, az elméleti hiba gyakorlati feszültséggé transzformálódott, s így valamit tenni kell.

Logikailag érvelhetett volna másképpen is: ha azt akarjuk, hogy a gyermek felnevelésének haszna – vagyis az ezzel létrehozott járulékfizetői kapacitás – közjóság legyen, akkor a gyermeknevelés költségeit is a köznek kell állnia. Ebben öt modelljének két vastkos egyszerűsítése akadályozta meg: részben azt tette fel, hogy gyermeke mindenkinek van, részben pedig azt, hogy a gyermeknevelés költsége nulla. Ezekkel a feltételezésekkel élve, egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer modellje a samuelsoni modellel egyszerűsödött volna.

Megoldás: pilótajáték helyett ösztönzés és eszköz-forrás illesztés

A megoldáshoz először is azt kell felismerni, hogy nincs olyan rendszer, ami hozamot ad befektetés nélkül, bár sokszor kísérleteztek már ezzel, de mindig csak időlegesen sikerült a dolog. A megoldást úgy hívják, hogy pilótajáték (Ponzi scheme), ami végül mindig nagy veszteséggel és sok veszteséssel végződik, mert

a korábban fizetett hozamokról kiderült, hogy azok a tőke feléléséből adódtak. A vesztesek azok, akik nem tudnak időben kiszállni.

A jelenlegi elveken nyugvó folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek gigantikus pilótajátékok, hiszen azokban – elismerten, sőt hangsúlyozottan – semmifajta befektetés nem történik.⁴ A rendszer logikájából adódóan ebből csak a halállal vagy a járulékfizetés megtagadásával lehet kiszállni. Az egyik lehetőség alapvetően a már nyugdíjasok (illetve a már sok járulékot befizető idősebb aktívok), a másik alapvetően a fiatal aktívok érdeke, így a személyes csőd elkerülése különböző megoldásokat tesz vonzóvá a különböző korosztályoknak, szembeállítva egymással a különböző generációkat, amit jelenleg egyre inkább megfigyelhetünk. (Ennek elemzését lásd Banyár [2017a].)

A rendszer pilótajáték jellege abból is világos, hogy a befizetésből azonnal kifizetés lesz, a közbeiktatott befektetés nélkül. És itt sokakat megtéveszt az, hogy sok szempontból egy feltőkésített nyugdíjalapban is hasonló dolgok történnek. Hiszen az, hogy a befizetés és a kifizetés itt szétválik, a befizetés a tartalékokba történik, a kifizetés pedig a tartalékokból, a gyakorlatban leegyszerűsödik: a befizetést és a kifizetést „kinettózzák”, vagyis a kifizetést az aktuális befizetésekkel teljesítik, s csak a maradékot teszik a tartalékba, vagy csak a hiányzó részt veszik a tartalékból. Előfordulhat olyan egyensúlyi helyzet, hogy a tartalékhoz egyáltalán nem nyúlnak, s a kifizetés megegyezik a befizetéssel, ráadásul – technikailag – fillérre ugyanazt a pénzt fizetik ki, amit nemrég befizettek. De helytelen azt gondolni, hogy ebből az következik, hogy a tőkefelhalmozás teljesen felesleges dolog – ez különösen akkor lesz világos, amikor a kifizetések kisebbek lesznek, mint a befizetések, és elkezdik felélni a tőkét.⁵

A rendszer pilótajáték jellegét elfedi, hogy az egyrészt nagyon hasonlít egy feltőkésített nyugdíjrendszerre („csak” a tőke hiányzik belőle), másrészt, hogy valaha ténylegesen is az volt – legalábbis Magyarországon (és szerte Európában – de nem az Egyesült Államokban!). Azzal azonban, hogy deklarálták, hogy mátol ez folyó finanszírozású rendszerként működik, egy másik fontos dolgot is deklaráltak, de ez észrevétlen maradt. Ez pedig az, hogy innentől a rendszer attól függ, hogy mennyi és milyen minőségű gyermeket nevelünk fel.⁶ Vagyis való-

⁴ A rendszer vérmes védői ezt kifejezett előnyének tekintik, mondván, hogy az így olcsóbb, mert nem kell megfizetni a drága befektetési tevékenységet. Érdekes és némileg ironikus módon ezt a régi nyugdíjbürokraták közt elterjedt „bölcességet” a Botos házaspár is egyetértőleg idézi (Botos–Botos [2012]), pedig ők szintén egy emberi tőkével feltőkésített rendszer hívei, de az ellentmondást nem ismerték fel.

⁵ A gondolatmenet Bokros Lajostól származik – lásd Bokros [2001].

⁶ Érdekes módon Samuelson, aki az FF rendszer hivatalos ideológiáját megalkotta, ezt is észrevette, de ebből nem vonta le a megfelelő tanulságot. Ebben „segítette” őt modelljének az az elvonatkoztatása, hogy a gyermeknevelés költsége nála 0, tehát rendszere

jában ezzel átálltak egy emberi tőkével feltőkésített rendszerre anélkül, hogy az ebből adódó konzekvenciákat levonták volna, s úgy tekintettek továbbra is a rendszerre, mintha az tökefedezeti lenne. Egy analógiával élve, ami pont az ellenkezője (lenne) ennek a hibának: úgy tettek, mintha egy tökefedezetű nyugdíjrendszer nyugdíjait nem a tőkéhez való hozzájárulás alapján állapítanák meg a résztvevők számára, hanem aszerint osztanák szét, hogy ki mennyi gyermeket nevelt fel – természetesen a gyermeknevelés idejére felmentést adva a rendszerbe való befizetés alól. (Fokozhatja ennek a rendszernek az abszurditását – szigorúan az FF rendszer analógiájára –, hogy még azt is önkéntessé tesszük, hogy valaki fizet-e be egyáltalán ebbe a rendszerbe.) Ez is igazságtalan rendszer lenne, és a fenntarthatatlanság felé csúszna, csak a probléma pont fordítottja lenne annak, ami most jelentkezik.

Tehát a megoldás: a humán tőke hozamára felépített rendszer ígéreteit a tényleges humántőke-beruházásokhoz kell igazítani, s ezt a hozamot annak kell juttatni, aki létrehozta azt. Ezzel megvalósulna a rendszerben az eszköz-forrás illeszkedés, s végképp lekerülne a napirendről a nyugdíjrendszer „fenntarthatóságának” a kérdése.

Vagyis a feladat az, hogy a folyó finanszírozású rendszert visszavezessük annak gazdasági alapjához, ahogyan azt Werding professzor megfogalmazta (Werding [2014] – bár ő konkrét javaslatában ehhez nem tartotta magát szigorúan). A gazdasági alap pedig az, hogy a folyó finanszírozású nyugdíjrendszernek egy emberi tőke alapú rendszernek kellene lennie, amit helyett pilótajátékká formáltak át. A pilótajáték jelleg itt abban nyilvánul meg – kis csavarral a „klasszikus” pilótajátékokhoz képest, ahol a befektetést hozammá minősítik át –, hogy itt a hozamot minősítik befektetésnek, vagyis a járulékot úgy tekintik, mintha az lenne a rendszerhez való hozzájárulás.

A járulékot tehát – ellentétben a szokásos FF rendszerek rossz logikájával, és ellentétben a feltőkésített (FT) rendszerekkel – nem szabad hozzájárulásként kezelni egy megreformált FF rendszerben, amit ezentúl inkább humán tőkével feltőkésített (HT) rendszernek célszerű nevezni, hiszen itt az a hozamoldal. A befektetésoldal itt egyértelműen a gyermeknevelési erőfeszítés, és kizárólagosan az. Vagyis egy HT rendszerben ezt kell minél pontosabban számba venni, s a gyermeknevelés hozamát, vagyis az abból finanszírozott nyugdíjat minél pontosabban e szerint az erőfeszítés szerint szétosztani.

A gyermeknevelés eredménye természetesen nagyon különböző lehet, s számunkra itt elsősorban az számít, hogy a gyermek várhatóan milyen jó járulékfizető lesz, vagyis mennyit és milyen hosszan, mennyire szakadozottan keres.

logikusan jött ki, de észrevétlen maradt, hogy ez egy általános eset nagyon speciális alete.

Ezek miatt a most működő FF rendszerekhez képest a HT rendszerben néhány dolognak szükségszerűen meg kell változnia, így pl.:

1. A nyugdíjat nem a járulékbefizetés növelése révén, hanem több és jobb iskolázottságú gyermek felnevelése révén lehet növelni, vagyis a rendszer nem a járulékfizetés növelésére ösztönöz.
2. Ugyanakkor a gyermeknevelés nem ment fel a járulékfizetés alól, hiszen – ahogy Hyzl et al. [2005] fogalmaz – a járulék a szülők nyugdíjára megy, a gyermeknevelésből pedig a mi nyugdíjunk lesz, vagyis a járulékfizetés mindkinek kötelező.
3. Ha a járuléktól nem függ a nyugdíjunk, akkor valamilyen szempontból egyforma járulékfizetést célszerű az emberektől elvárni. Nem célszerű, ha ez mindenkinél azonos összeg, a járulék maradhat a fizetésükkel, hiszen így térül meg a szülőknek a gyermekeik humán tőkébe tett befektetése. Ha az nem volt hatékony, akkor a fizetés és a járulék is kicsi lesz, és fordítva. De az matematikus, hogy különböző időtartamú járulékbefizetéseket várunk el, például úgy, hogy a járulékfizetés a teljes aktív életpálya alatt kötelező, hiszen ezek különböző időtartamok. Emiatt a járulékfizetési időszak hosszát érdemes standardizálni a HT rendszerben.
4. Biztos, hogy a HT rendszer egymagában nem működhet, szükség van egy feltőkésített részrendszerre azok számára, akik nem akarnak, vagy nem tudnak gyermeket nevelni.

Az, hogy a megvalósuló rendszer inkább input- vagy inkább outputfinanszírozású lesz, az egyszerűen annak kérdése, hogy mennyire emeljük a gyermeknevelés költségeinek adókból való közvetlen megtérítését. Ez viszont nem változtat azon, hogy 100%-os outputfinanszírozás esetén sem a járulék lesz a nyugdíj alapja, vagyis a szokásos FF nyugdíjrendszer ilyen megoldása még ebben az esetben is hibás. Helyette egyszerű átparaméterezéssel a II–III. részben kifejten-dő megoldásokat kell alkalmazni.

Gyakori félreértés: nem születésszám-ösztönzésről van szó, s a gyermeknevelés nem járulékfizetés IS!

Nagyon fontos látni, hogy – szemben azzal, ahogyan a témát a gyermeknevelés és nyugdíj összekötésének hívei (mindenekelőtt Botos–Botos [2011], [2012], illetve Botos [2018], valamint Giday–Szegő [2012], [2018]) és ellenfelei (a Kovács [ed.] [2012]-ben Mihályi Péter, Simonovits András, Holtzer Péter) egymással egyetértésben kommunikálják – a HT nyugdíjrendszer bevezetésének a célja nem a gyermekvállalás ösztönzése. (Még a semleges elemzések, mint Simonovits [2014] és Regős [2015] is azt vizsgálják, hogy mennyire járul hozzá

a fertilitáshoz a gyermeknevelés nyugdíjban való figyelembevétele. A pronatalista vonal már a nyugdíj és gyermekvállalás nemzetközileg első felvetésekor jellemző volt – lásd Demény [1987].)

A probléma ezzel az, hogy ha ez lenne a dolog célja, akkor jogosak lennének a vele szemben felhozott ellenvetések, miszerint miért pont a nyugdíjrendszert „rángatják” egy ilyen probléma megoldása érdekében, illetve hogy a gyermeknevelést hatékonyabban lehet ösztönözni más módszerekkel. De az ellenvetések azért nem jogosak, mert a probléma sem ez: a HT rendszert azért kell bevezetni, mert eleve ez felel meg az FF rendszer belső logikájának, csak ezt – főleg a más nyugdíjrendszerekre vonatkozó felületes analógia miatt – általában nem vették észre napjainkig, sőt hamis elméleteket kreáltak (lásd Samuelson [1958]) ennek alátámasztására.

Vagyis a HT rendszer bevezetésének a célja nem a gyermeknevelés ösztönzése, hanem a méltányosság helyreállítása, tehát az, hogy az kapja meg a nyugdíjat, aki hozzájárult a nyugdíj alapjának a megteremtéséhez. Ez szerencsére közgazdaságilag egybeesik azzal, hogy így csak annak ígérenk nyugdíjat, aki létrehozta azt a járulékfizetői kapacitást, amiből aztán ezt fizetni is lehet, vagyis ez a nyugdíjrendszer hosszú távon fenntartható lesz – akár sok gyermek születik a jövőben, akár kevés. A HT rendszer bármilyen gyermekszámhoz automatikusan alkalmazkodni fog, tehát a demográfiával kapcsolatos legnagyobb közpénzügyi probléma megszűnik, a nyugdíjrendszer neutrális lesz a gyermekszámra.

Természetesen, összességében és logikusan arra számítunk, hogy egy ilyen nyugdíjrendszer bevezetésének a hatására növekedni fog a gyermekvállalási hajlandóság, de nem azért, mert az új rendszer direkt ösztönzi a gyermekvállalást, hanem azért, mert hatástalanítja a mai rossz FF rendszer gyermekvállalással kapcsolatos ellenöztönzőit.

Az, hogy a HT rendszer nem gyermekvállalási ösztönzőként tekint önmagára, azt is jelenti, hogy annak nem célja senkit sem gyermeknevelésre kényszeríteni – hiszen mindenkinek jobb (beleértve – sőt főleg! – a meg nem született gyermekeket), hogy akinek nincs kedve ehhez, inkább nem vág bele.

A cél ehhez képest kettős:

1. akármennyi gyermek is születik, a nyugdíjrendszer fenntartható legyen, vagyis hogy megvalósuljon a rendszer eszközeinek és forrásainak automatikus illeszkedése azáltal, hogy a gyermek vállalása vagy nem vállalása pénzügyileg semlegessé válik.
2. Az emberek a jövőben ne ringassák magukat abban a hamis illúzióban, hogy takarékoskodás, illetve gazdasági áldozatvállalás nélkül is lesz nyugdíjuk. Mivel a jövőben a járulék nem jogosít nyugdíjra, ezért aki nem vállal gyermeket, az rakja félre az így megtakarított pénzt, hogy a nyugdíját ezzel egészítse ki.

Minden további nélkül logikusnak lehet nevezni azoknak a gondolatmenetét, akik azt mondják, hogy a Föld túlnépesedett, így célszerű nem vállalni gyermeket, vagy csak keveset. Ezen az alapon azonban nem logikus támadni a HT nyugdíjrendszert, mert az nem a gyermekvállalás ösztönzését jelenti, hanem a gyermeknevelés elismerésén keresztül semlegessé teszi, hogy valakinek humán tőke vagy „fizikai” tőke beruházásából lesz-e nyugdíja. Viszont az gondolati inkonzisztencia lenne, ha valaki a népességszám csökkentését hirdeti, de közben a jelenlegi FF nyugdíjrendszer mellett érvel, hiszen az előbbi nyilvánvalóan kihúzza a talajt az utóbbi alól.

Fontos még megemlíteni, hogy a gyermeknevelést figyelembe venni akaró javaslatok pedig szinte mindegyike abból a tévedésből indult ki, hogy a „hagyományos”, „samuelsoni” folyó finanszírozású rendszer elméletileg helyes, vagyis a nyugdíj alapja a járulékfizetés. Ennek megfelelően a javaslatoknak szinte mindegyike abból indul ki, hogy ne csak a járulékfizetés, hanem a gyermeknevelés is legyen jogszerű, vagyis a gyermeknevelést is vegyük figyelembe mint valamiféle jogszerűséget. (Botosék, illetve Giday–Szegő szerzőpáros idézett írásai, nemzetközileg pedig Werding [2014].)

Meg kell jegyezni, hogy ez alól kezdetben jómagam sem voltam kivétel. Azt már korán észrevettem, hogy felnevelésünk miatt tartozásunk keletkezik a társadalommal szemben, s ezt szokás szerint gyermekneveléssel, illetve a nyugdíjrendszeren keresztül lehet törleszteni (Banyár [2001] – később bedolgozva a Banyár [2003/2017]-be). Mészáros Józseffel közös könyvünkben (Banyár–Mészáros [2003/2008]) pedig felvetettük, hogy a gyermeknevelést is tekintsük hozzájárulásnak a nyugdíjrendszerhez, amit megismételtünk a 2010-es javaslatunkban is (Banyár–Gál–Mészáros [2010]), és tovább cizelláltunk a 2010-es évek elején, de ami csak évekkel később jelent meg (Banyár–Gál–Mészáros [2016]).

Az irodalomban csak egy kivételt találtam ettől a megközelítéstől, mégpedig négy cseh biztosítási szakértő tanulmányát (Hyzl et al. [2005]), akik már akkor lényegében az eszköz-forrás illeszkedés szempontjából vizsgálták a kérdést, s egy az itt kifejtetthez hasonló (de kevésbé részletesen kibontott, s lényegében minden elméleti hivatkozás nélküli) javaslatot dolgoztak ki. Jómagam a Banyár [2014a] óta számítom, hogy szakítottam ezzel a felfogással, s jöttem rá, hogy hibás a járulékfizetésnek való elismerése, s eszköz-forrás menedzsment szempontjából maga a folyó finanszírozású rendszer is hibás, annak a Samuelson [1958] által adott indoklása aggályos. Ennek egyik következménye, hogy a kérdést sem pronatalista nézőpontból kell vizsgálni, ahogy azt például Gál Róbert is hangsúlyozni szokta. Az ő megfogalmazásában a jelenlegi rendszer valamiféle „gyerekességi adót” vet ki a gyermeknevelésre (Máriás [2014]), s emiatt fogja vissza a fertilitást (amit egyébként a PAYG rendszerrel kapcsolatban már rég megfigyeltek – lásd pl. Gál [2003]).

II. A NYUGDÍJRENDSZER ÁLTALÁNOS JAVÍTÁSI LEHETŐSÉGEI⁷

Az alábbiakban megpróbálunk bemutatni egy lehetséges, a fenti elveken működő HT nyugdíjrendszert. Előtte azonban leírunk öt fontos változtatási javaslatot, amelyeket (ahol esetleg még nem lépték meg azokat) bármely nyugdíjrendszerben célszerű – akár a HT rendszerre való átmenet nélkül is – bevezetni, akár külön-külön is. Persze együttes alkalmazásuk a leghatékonyabb, s mi is úgy képzeljük el a HT rendszert, hogy az is alkalmazza ezeket a megoldásokat. Ezért is tettük a kifejtésben az elé.

1. Az állami FF rendszert egyéni számlássá (DC rendszerűvé) történő átalakítása

A folyó finanszírozású (FF) állami nyugdíjrendszer, amit Rooseveltt hozott létre a '30-as évek végén, '40-es évek elején, bevallottan egy elmélet nélküli rögtönzés volt (Blackburn [2003]), aminek egyfajta – de a tényleges rendszerre igazából soha rá nem illett – ideológiáját majdnem két évtizeddel később Samuelson adta meg (Samuelson [1958]). A mából visszatekintve úgy tűnik, hogy a kor két meglévő nyugdíj-megoldásából „ollózták össze” az elemeit: a munkáltató által finanszírozott, a munkavállaló lojalitását jutalmazó foglalkoztatói nyugdíjrendszerből és a biztosítók által működtetett egyéni nyugdíjbiztosításokból. (Banyár [2019b]) Az elsőből jött az állami rendszerekben széles körben alkalmazott „nyugdíjformula”, vagyis a „szolgáltatással meghatározott” (defined benefit = DB) jelleg, és a szolgálati idő alkalmazása, a másodikból pedig a többé-kevésbé egyéni befizetés, ami alapján a rendszernek valójában „befizetéssel meghatározott” (defined contribution = DC) jellegűnek kellett volna lennie. Hiszen, ha pl. ezzel a szemmel olvassuk el Samuelson tanulmányát, akkor onnét egy DC nyugdíjrendszer képe bontakozik ki, s valóban: ha a nyugdíjjogosultságot a járulékfizetéssel lehet megszerezni – mint ahogy az az FF rendszerekben történik, amúgy elméletileg helytelenül –, akkor a logikus rendszer a DC és nem a DB.

Emiatt az FF rendszereknek valójában már a kezdet kezdetén ilyenekként kellett volna megszületniük, de itt már nagyon látszik, hogy a „hivatalos ideológia” sokkal későbbi, mint a rendszer maga. A rendszer valójában nem nagyon igazodott ehhez az ideológiához, csak fellélegzett, hogy most már ilyen is van,

⁷ A II. rész, önálló tanulmányként megjelent a Közgazdasági Szemle 2020. júniusi számában „Miként javítható az állami nyugdíjrendszer – Öt lehetséges lépés egy átfogó reformhoz” címmel.

nem kell magukról továbbra is azt hinniük, hogy pilótajátékokat űznek (pedig de – Banyár [2019b] – de ez egy másik történet).

Visszatekintve az is érthetővé válik, hogy miért kellett kezdetben DB jellegűként megfogalmazni a rendszert, s alkalmazni a szolgálati időt is, ami egy DC rendszerben elvileg felesleges fogalom.⁸ Az ok, hogy a rendszer több évtizedig átmeneti rendszerként működött, de ennek nem voltak tudatában (ennek sem!), s valójában egy átmeneti rendszer sajátosságait kanonizálták. Az átmenet lényege az volt, hogy a nyugdíj ugyan – elvileg – a járulékfizetésért cserébe járt (igaz, ez csak később „derült ki”), de már a rendszer indulásakor, egy-két évi járulékfizetés után is kaptak nyugdíjat azok, akik elérték a korhatárt. Ha ők is a tényleges járulékfizetés után kapták volna a nyugdíjat, akkor annak mértéke csak jelképes lett volna, megélni nem lehetett volna belőle. Ennek feloldására jó eszköznek tűnt a foglalkoztatói nyugdíjrendszereknél alkalmazott „nyugdíjformula” az annak integráns részét képező szolgálati idővel.

Mindezek miatt a Samuelson-féle működésre (nyugdíj a járulékfizetésért jár – pontosabban nála: mert a járulékkal eltartottam az akkori időseket, ezért jogosultá váltam, hogy engem is eltartsanak a mai aktívak, de a későbbiekben ezt az előbbi módon kezdték értelmezni) elvileg is csak a mintegy 4 évtizedes átmeneti idő letelte után lehetett áttérni, amikor a „beérett” a rendszer (Samuelson deklarálta csak a beérett rendszer sajátosságaival foglalkozott), értve ez alatt azt, hogy elkezdtek azok nyugdíjba menni, akik a rendszer indulásakor léptek a munkaerőpiacra, vagyis akik ténylegesen egész aktív életpályájuk alapján kapták a nyugdíjat. Addigra viszont már rég elfelejtették, hogy a rendszer az átmeneti időszak sajátosságait tükröző, ideiglenes szabályok alapján működik, annyira, hogy az FF rendszer DC rendszerként való működésének lehetősége új elméleti felfedezésnek számított, amikor Buchanan azt felvetette (Buchanan [1968]).

Mindezek miatt, bár az FF rendszer DC rendszerré való átalakítása eleve indokolt és racionális lett volna, még annak saját ideológiája szerint is, vagyis az ilyen átalakítást egyfajta „vissza az alapokhoz” reformként lehetne leginkább interpretálni, azt ennek ellenére, mint nagy paradigmaváltást ünnepelték. (Holzmann – Palmer (szerk.) [2006], illetve Holzmann, – Palmer – Robalino (szerk.) [2012-13]) Sokaknak tűnt ugyanis úgy, hogy az állami FF rendszer magától értetődően DB jellegű, DC rendszer csak piaci alapú („feltőkésített”) lehet. Ez is az oka, hogy a DC működésű FF rendszereket külön jelzővel („notional”) látták el, s mint NDC rendszer hivatkoznak rájuk. És emiatt volt az is, hogy az FF

⁸ Vagy, ha enyhítünk az elméleti szigoron, akkor azt mondhatjuk, hogy teljesen más funkciót lehetett, és kellett volna neki adni, mint a nyugdíjjogosultság megszerzése – pl. hasznos szerepe lehet a nyugdíjkorhatárok differenciálásában, de erről majd máskor!

rendszer sok híve sokáig ellenállt az NDC rendszernek, mindenféle elvi problémákat keresve abban. (pl. Simonovits [2001] és [2007])

Az FF nyugdíjrendszerek DC jellegű működésre való átállása az utóbbi két évtizedben egy világtendencia lett⁹, bár az ütem mostanában némileg lelassult (Guardiancich et. al. [2019]).

A DC működésű FF rendszereknek két nagy típusa fejlődött ki, a svéd típusú egyéni számlás rendszer (a tulajdonképpeni NDC rendszer) és a német pontrendszer. Mindkettő az egyéni járulékok nyilvántartásán, valorizálásán alapul, s a nyugdíjjáradékot ebből a valorizált befizetéstömegből számítják ki, mintha az tényleg rendelkezésre állna. (Ehelyett ez valójában az FF nyugdíjrendszer mögötti implicit államadósság egy főre lebontott értékét mutatja.) Az NDC rendszer szerint a nyugdíjat úgy számítják ki, mint a biztosítók által nyújtott járadékot, vagyis a tőkét (az egyéni számla által mutatott valorizált járulékbefizetéseket) elosztják a nyugdíjba vonuló, hónapokban számolt várható hátralévő élettartamával (bár esetleg ezt egy technikai kamatlábbal még korrigálják). A valorizálás sokféle kamatlábbal történhet, ez elvileg a rendszer működtetőjének a joga meghatározni. Ugyanakkor a logikus valorizációs ráta a bérindex.

A pontrendszer¹⁰ ehhez nagyon hasonló, a fő eltérés az, hogy itt a valorizáció mintegy bújtatottan történik és egyértelműen a bérindexszel. Emiatt a rendszer egyrészt a kívülállóknak, illetve az egyszerű járulékfizetőknek is jól áttekinthető, másrészt az NDC rendszerrel szemben van egy nagy előnye: a különböző generációkhoz tartozó, hasonló járulékfizetési történettel rendelkezők nyugdíja – mivel azt is pontokkal határozzák meg – nem „csúszik szét”. A pontrendszerben ugyanis az adott évben átlagos járulékot fizető járulékfizető kap egy pontot, illetve mindenki annyi pontot, ahogyan az ő egyéni járulékfizetése az azévi átlagos járulékfizetéshez viszonyult. A nyugdíjat, vagyis a beérkezett járuléktömeget is a még élő nyugdíjasok összpontszáma alapján osztják szét. Emiatt egy pontért a régi és az új nyugdíjasok is ugyanannyi nyugdíjat kapnak, de ez a nyugdíj nem biztos, hogy követi a bérindexet, hiszen az FF rendszer lehetőségei nem csak ettől függenek, hanem az aktívak és a nyugdíjasok arányától is, ami mostanság egyre romlik.

A pontrendszer kezdeti formájának a hátránya az NDC rendszerhez képest az volt, hogy nem követte az egyre újabb nyugdíjas generációk várható hátralévő élettartamának növekedését, és azt sem vette figyelembe, hogy ki hány éves kor-

⁹ Az OECD [2017] szerint az OECD tagállamok közül 4-ben, Olaszországban, Lengyel- és Lettországban, valamint Svédországban működik NDC rendszer.

¹⁰ Az OECD [2017] adatai szerint Franciaországban, Németországban és Észtországban működik így az állami nyugdíjrendszer.

ban ment ténylegesen nyugdíjba. Ezek figyelembe vétele az NDC rendszerben magától értetődő, viszont a pontrendszert is – egyfajta demográfiai szorzóval – hozzá lehet igazítani ehhez a követelményhez.

Magyarországon is nagyon régen felvetődött már a DC alapra való áttérés, mégpedig mind az NDC bevezetése (Banyár–Mészáros [2003/2008], illetve Banyár–Gál–Mészáros [2010]), mind a pontrendszer bevezetése (Holtzer (szerk.) [2010]). Mint ez utóbbi kötet mutatja, amely lényegében a 2000-es évek végének minden magyar nyugdíjreform elképzelését összefoglalja, a magyar nyugdíjgazdászok között egyetértés volt abban, hogy át kell térni a DC rendszerre, csak abban volt különbség, hogy ez tiszta pontrendszer, a pontrendszer és az alapnyugdíj kombinációja, vagy NDC rendszer legyen.

A témához elvileg a kormányzat is pozitívan állt hozzá, de aztán a megvalósítás lekerült a napirendről, s elméletileg sem sokan foglalkoztak vele. Napjainkban ugyanakkor az örvendetes bérnövekedés a nyugdíjrendszerben, ahol 2009-ben, az addigi svájci index (a bérindex és az inflációs index átlaga) helyett bevezették a nyugdíjaknak az inflációval történő indexálását, egy új problémát vetett fel. A bérnövekedés miatt a kezdő nyugdíjak jelentősen nőttek, hiszen a nyugdíjjogosultságokat lényegében a bérindexszel valorizálják, a már megállapítottak viszont egyre jobban elmaradnak az új nyugdíjaktól. Emiatt a teljesen hasonló járulékfizetői pályát befutottak nyugdíja nagyon különböző lehet, attól függően, hogy mikor mentek nyugdíjba. A problémának – a fentiek alapján – egy nyilvánvaló megoldása lenne a pontrendszer bevezetése, ahogy azt Simonovits javasolta is (Simonovits [2018]).

A DC rendszerre való áttérés tehát összességében nem jelentene mást, mint szigorúan venni az FF rendszernek azt a mindig is hangoztatott, és teljesen logikus követelményét, hogy a rendszerből kapott juttatások legyenek arányosak a rendszerhez való hozzájárulással. Ugyanakkor, az I. rész alapján az egy súlyos tévedés, hogy az FF rendszerhez a járulékfizetés a hozzájárulás, hiszen az – mivel az FF rendszer a humántőke beruházás hozamának az újraelosztásáról szól – csak és kizárólag a gyermeknevelés. A járulékfizetés pedig a megtérülés oldal, vagyis a gyermeknevelésbe történő beruházás (és annak hozamának) a kötelező visszafizetése az érintettek részéről, és mint ilyet, ezt is nyilván kell tartani. Vagyis az egyéni számlák bevezetése, mind a hagyományos FF, mind a megreformált HT rendszerben hasznos, sőt alapvetően szükséges, igaz a funkciójuk különböző. A HT rendszerben ez nem a jogosultság alapja, bár – nem megfelelő visszafizetés esetén a jogosultságot csökkentő tényező lehet. A jogosultsághoz további nyilvántartás szükséges, a nevelt gyermekekről.

Ha viszont azt nézzük, hogy inkább NDC rendszerű egyéni számlát vezetünk-e be, vagy pontrendszert, akkor már kicsit árnyaltabban kell fogalmaznunk. Az NDC rendszerű egyéni számlát a HT rendszerben is lehet használni, a pontok alkalmazása viszont – ahol a pontok a járulékfizetést méri – itt már

nehézkesebb. Ugyanakkor magát a HT rendszert legcélszerűbben pontrendszerként lehet felépíteni, de a pontok nem a járulékfizetést, hanem a gyereknevelési erőfeszítést kell, hogy mérjék. (Lásd erről a III. részt!) Mindezek miatt inkább az egyéni számla bevezetése javasolt. Ha ezután a döntéshozók a HT rendszerre való áttérésről is döntenek, akkor az egyéni számlák megtartása és funkcióváltása mellett, egy a maihoz képest más logikájú pontrendszer bevezetése az indokolt. Egy további érv a pontrendszerrel szemben az egyéni számlák (NDC rendszer) bevezetése mellett, hogy annak a technikai infrastruktúrája időközben lényegében elkészült, így viszonylag mérsékelt költséggel lehetne azt most megvalósítani, míg a pontrendszerre való áttérés technikai hátterének a megteremtéséhez jelentős új beruházásra lenne szükség.

2. Áttérés az egyéniről a családi nyugdíjrendszerre – özvegyi nyugdíj másképp

Az FF rendszerű állami nyugdíj – amennyire tudjuk – mindenhol a világon egyéni nyugdíj, vagyis egyéni jogszerzésen alapul. Az OECD rendszeresen áttekinti a fejlett országok nyugdíjrendszereit. A legutóbbi kötetükben (OECD [2017]) a „family” szó csak 6-szor hangzik el, és csak egyetlenegyszer közvetlenül a nyugdíjakkal kapcsolatban, míg az individual szó 86-szor, a jogosultságok, stb. „természetes” jelzőjeként. Az egyéni nyugdíjrendszer, vagyis amikor a nyugdíjjogosultságokat egyénenként rögzítik, és a nyugdíjat is egyénire állapítják meg, első ránézésre magától értetődőnek tűnik, de az özvegyi nyugdíj például arról árulkodik, hogy ez valójában nincs így, hiszen az nem illik az egyéni nyugdíjak rendszerébe, mégis jogosnak érezzük. Nem illik, hiszen ha a jogszerzés egyéni, akkor miért nem gondoskodott az özvegy egyénileg a nyugdíjáról? Más oldalról viszont nyilvánvaló, hogy a legtöbbször azért nem tudta ezt megtenni, mert ott-hon gyermeket nevelt (az özvegyek döntő többsége nő), tehát jogos, hogy a férj jogszerzése rá is kiterjed.

Ugyanakkor az özvegyi nyugdíj forrása, ahogyan azt az egyéni jogszerzésre alapuló nyugdíjrendszerben megvalósítják, nem a férj jogszerzése, hanem az özvegyiség terhét szétosztják az egész veszélyközösségre. Ez pedig egy szigorúan DC, vagyis hozzájárulás alapú rendszerben – ami saját filozófiája szerint az FF rendszer – problémás. Az ilyen megoldások szokásos indoklása az FF rendszer (részleges) redisztributív jellege, ami mérsékli az „aktuáriusi méltányosság” (actuarially fairness) megvalósulását, ahogy szakmailag nevezni szokták a szigorúan hozzájárulás alapú szolgáltatás-meghatározást. Az aktuáriusi méltányosság a magánbiztosításokban magától értetődően érvényesül, vagyis azokból hiányzik a redisztribúció, azaz a szolidaritás. Sokan eleve abban látják a magánbiztosítás és a társadalombiztosítás különbségét, vagyis a „társadalom”

jelző használatának szükségességét, mert itt van szolidaritás. Ugyanakkor sokan – helytelenül – a szolidaritást kiterjesztő értelemben használják. A magánbiztosításban is magától értetődő, hogy az egyes emberek biztosításba történő befizetései és a biztosítótól kapott szolgáltatásai nem egyenlők egymással – utólag. Az egyenlőség előzetes, a várható értékekre szól. Az, hogy a károsult/hosszabb életű, stb. többet kap, mint akit nem ér kár, stb. az nem a redisztribúció hatálya alá tartozik. A redisztribúció azt jelenti, hogy a rosszabb anyagi helyzetűek relatíve, befizetéseikhez képest, várható értékben nagyobb szolgáltatást kapnak, mint a jobb anyagi helyzetűek, akiknél ez fordított, hiszen az itteni hiány lesz az előbbi többlet forrása.

Az özvegyiség azonban, minden további nélkül kezelhető kockázati alapon, s a magánbiztosításban így is teszik, a kétszemélyes életbiztosításokon (illetve életjáradékokon) keresztül. Vagyis nem indokolt ezt az elemet az általános „szolidaritás” hatálya alá besorolni, s a dolog nem is indokolható jól sem az FF rendszer saját ideológiája, sem a HT rendszer elvei szerint. Az FF rendszerben azt lehet mondani, hogy miért kellene szolidárisnak lenniük az egyedülálló férfiakkal és nőkkel a gyermeket sohasem nevelt, a munkaerőpiacon soha meg nem jelent volt özvegyvel, hiszen az özvegyi nyugdíj egész „veszélyközösségre” való terítése praktikusán ezt jelenti. A HT rendszer logikája szerint pedig az özvegyi nyugdíj ilyen megoldásával az a gond, hogy ugyan helyes a gyermeknevelés terheit a gyermektelenekre is terhelni, de nem ad-hoc, részleges és átláthatatlan módon, hanem rendszerszerűen.

Ha visszamegyünk az időben, akkor az illetően megvalósított özvegyi nyugdíj mögött egy olyan problémát találunk, ami – a fentiekben kifejtettek kivül – a szolgálati idő, mint mutató használatát is hasznossá tette egy ideig: a papír alapú nyilvántartást. Egy papír alapú rendszerben egyszerűen nehéz lett volna a családi vonatkozásokat nyilvántartani, pláne azután, miután a házasságok kezdtek instabillá válni. A gépi nyilvántartással, különösen pedig az egyéni nyugdíjszámlával azonban ez a probléma elhárul, tehát nem hivatkozhatunk többé a praktikusságra, mint évrre egy nem elvszerű megoldás mellett.

A családi nyugdíjrendszer persze nem jelenti azt, hogy az egyéni nyugdíjrendszer minden vonatkozást fel kellene adni, és valami radikálisan másra kellene áttérni. Az egyéni számlák egy családi nyugdíjrendszerben is nagyon hasznosak, sőt annak alapját jelenthetik – némi módosítással, illetve a rendszer továbbgondolásával. Sőt, pont egy DC rendszerűvé átalakított, egyéni számlás nyugdíjrendszer világában valósítható meg könnyen az egyéni helyett a családi nyugdíjrendszer, s helyére lehet tenni a most nem ott lévő özvegyi nyugdíjat, mégpedig úgy, hogy azt ebben a formájában eltöröljük. Helyette érdemes bevezetni a házaspároknak (regisztrált élettársi kapcsolatban élőknek) a nyugdíjszámlák kiegyenlítését, illetve a kétszemélyes járadékot. (A dolgot már korábban is részletesen kifejtettük a Banyár-Mészáros [2003/2008]-ban.) A családi

nyugdíjrendszer elve: a házasság alatti jogosultságszerzés (HT rendszer esetén ez a törlesztési kötelezettség teljesítése lesz, a jogosultságokat ott másféle számlán gyűjtik) közös, a nyugdíjért a házaspár együtt dolgozott meg. Kiegészítő elv: a házaspár egyik tagja sem jogosult nyugdíjra kívülállók terhére. Ha a házaspár egyik tagja – közös döntésük alapján – bármilyen ok miatt visszavonul a munkakerőpiacról, akkor méltánytalan, hogy neki nem keletkezik nyugdíjjogosultsága, de az is problémás, ha mégis, de teljesen ismeretlen harmadik személyek terhére. A méltányos megoldás, hogy ilyenkor a jogosultságot szerző jogosultságát a házaspár közös szerzésének tekintik, és megosztják, hiszen emögött egy családi munkamegosztás volt, s emiatt keletkezett látszólag csak az egyik félnél a nyugdíjjogosultság.

A jogosultságok egyéni nyilvántartása ezzel az elvvel csak három ponton ütközik: a házastárs halálánál, válásnál, illetve nyugdíjba vonulásnál, tehát ezekenél az eseteknél kell korrekciókat beiktatni a rendszerbe. Mégpedig:

1. A házastárs nyugdíjba vonulása előtti halála esetén az összegyűlt nyugdíjjogosultságát a házastárs/bejegyzett élettárs öröklí. A nyugdíjba vonulást követő halál esetét kétszemélyes járadék rendezi.
2. Válás esetén, az egyéni számlán lévő jogosultságokat (humántőke alapú rendszerben a visszafizetések) megosztják oly módon, hogy a házasság alatt szerzett részt a két fél számláján összeadják és egyenlően szétosztják közöttük. Technikailag némileg bonyolultabb a helyzet, de ugyanezt kell alkalmazni a megindult nyugdíjnal is, hiszen a mögött is van (legalábbis könnyen ki lehet számítani) egy egyéni tartalék, amit meg lehet osztani.
3. Nyugdíjba vonulás esetén pedig az egyéni számlákat összevonják, s egy olyan kétszemélyes járadékot állapítanak meg a házaspárnak, amely az egyik fél halála után a közös összeg 65-70%-ára csökken.

Ezek a főbb elvek. Természetesen több technikai probléma merül fel amiatt, hogy a házaspár nem egyszerre megy nyugdíjba, a válás bekövetkezhet akkor, amikor az egyikük már nyugdíjas, a másik még nem, stb. Ezeket a problémákat azonban – a fenti elvek alapján – szisztematikusan ki lehet bogozni, – a témának később külön, önálló tanulmányt tervezünk szentelni.

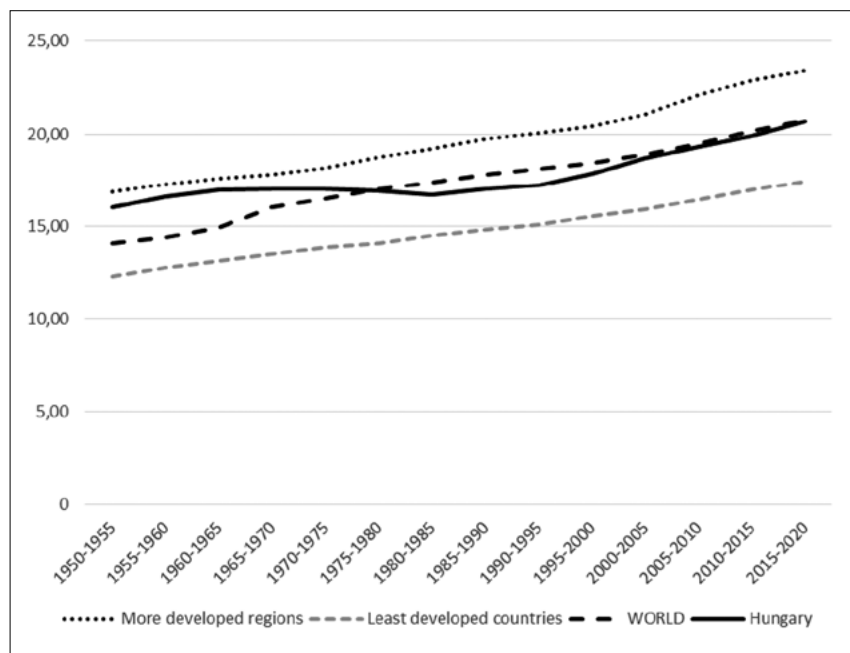
A javaslattal szemben egynémely kritikusa felhozta, hogy a házasságok válással történő gyakori vége és a mozaikcsaládok miatt a családi nyugdíjrendszer ma már nehezkesebb lenne, mint egy fél évszázaddal ezelőtt lett volna. Ez szerencsére nincs így, hiszen a válásra a fentiekben megadtuk az „algoritmust”, így az csak annyiban okozhat némi problémát, hogy azt kicsit gyakrabban kell alkalmazni. De egy jól működő adminisztrációs rendszerben, ahol a megfelelő állami adatbázisok jól össze vannak kötve, ez nem jelent különösebb problémát. A mozaikcsalád pedig eleve egy másik problémára a gyermeknevelésre fókuszál, így annak terjedése a családi nyugdíjrendszer szempontjából semleges

jelenség. Problémát igazából a nem „törvényesített” együttélés okozhat, de csak akkor ha az állam felvállalja azt a reménytelen küldetést, hogy ez után is ugyanolyan nyugdíj jogok keletkeznek, mint a házasság után. Ehelyett az én javaslatom az, hogy az állam ezt ne tegye, hanem széleskörűen hívja fel a figyelmet a házasság elkerülésének ilyen jellegű következményeire.

3. Automatikus nyugdíjkorhatár-indexálás

A várható hátralévő élettartam minden korosztályban – így a nyugdíj előtt állók között is – egyre nő, szerte a világban.

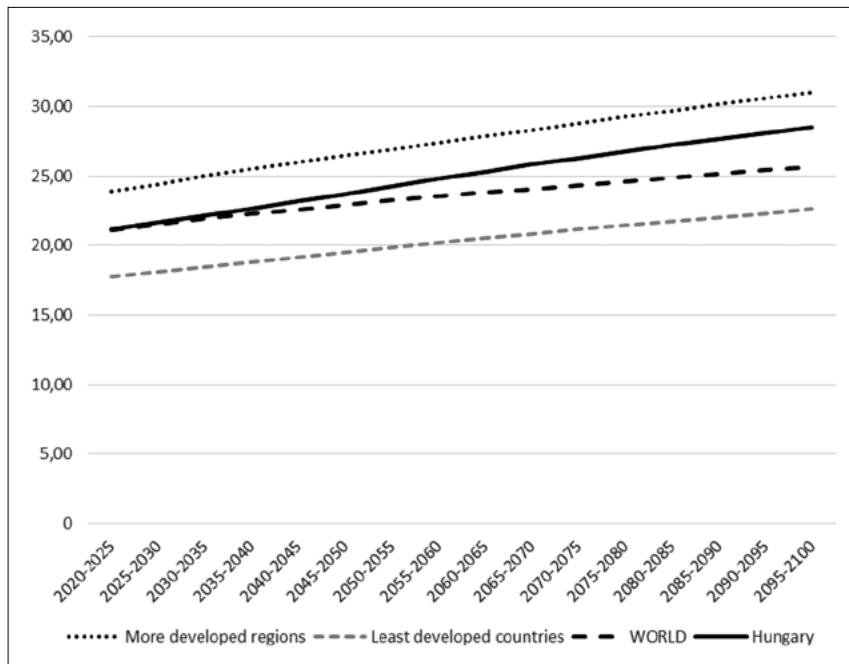
1. ábra: A 60 éves korban várható hátralévő élettartam változása – 1950-2020

Forrás: UN Population Database

A növekedés a várakozások szerint a jövőben sem fog megállni, bár az utóbbi egy-két évben a növekedés megtorpanni látszott, de még nem tudni, hogy ez átmeneti jelenség-e, vagy sem (Horváth [2019]).

2. ábra: A 60 éves korban várható hátralévő élettartam projektált változása – 2020–2100

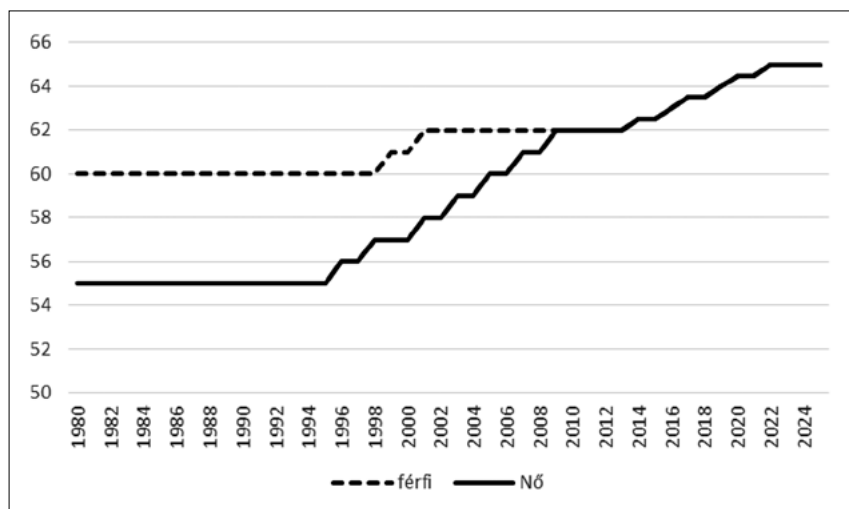
Forrás: UN Population Database

A növekedés mind a fejlett, mind a legkevésbé fejlett országok esetében az utóbbi hetven évben viszonylag egyenletes volt, s a jövőben (ebben az évszázadban) is ezt várják az ENSZ szakemberei, úgy hogy a két országcsoport közti szintkülönbség nagyjából állandó (egy kicsit növekvő) lesz, a világtátlag pedig nem a kettő között nagyjából félúton lesz, mint eddig, hanem (a világ népességében betöltött növekvő súlyuknak megfelelően) inkább elhajlik a legkevésbé fejlett országok felé.

Az 1. ábrán láthatjuk, hogy az '50-es évek elején Magyarország értékei sokkal jobbák voltak a világtátlagnál, s erősen megközelítették a legfejlettebb országok értékeit, de a '60-as években egy hosszú, három évtizedes stagnálás következett, s a '70-es években már a világtátlag alá kerültünk. Azután, újra elkezdődött nálunk is a várható hátralévő élettartam növekedése, s ez a növekedés már két évtizede tart, s lényegében felzárkóztunk a világtátlaghoz. Az ENSZ előrejelzése szerint ezt nemsokára fokozatosan elhagyjuk, s a világtátlagnál gyorsabb, a fejlett országok üteméhez hasonló lesz a növekedés, de az azokhoz képesti szintkülönbség megmarad. De ami a lényeg: várhatóan folytatódik – bár esetleg csökkenő ütemben – a várható hátralévő élettartam időskorban is növekvő tendenciája.

Ehhez képest a nyugdíjkorhatárt leginkább fix értéknek szeretjük elképzelni, s nem csak Magyarországon (lásd például az új nyugdíjrendszer elleni francia tüntetéseket, ahol az ellenállás egyik legfőbb oka a régóta stabil, a magyarnál alacsonyabb nyugdíjkorhatár – ami a magyarénál jóval magasabb várható hátralévő élettartammal társul – szerény emelése lett volna, s amit aztán a kormány gyorsan vissza is vont). Ezt megerősíti bennünk az, hogy Magyarországon a nyugdíjkorhatár ténylegesen is fix volt több, mint fél évszázadig. A Sztójay kormány által 1944-ben megállapított férfi 60, nő 55 éves nyugdíjkorhatár (amit amúgy 5 évvel magasabb korábbi értékekről csökkentettek ennyire) 1995-ig volt érvényben, sőt a férfiaknak egészen 1998-ig. A férfiaknál ez 2001-ig fokozatosan 62 évre emelkedett, amit a nők 2009-ben „értek utol”. Ezt azonban egy egyszeri kiigazításnak gondolták, mint azt a 2014-ben elkezdett és 2022-ig tartó változást is, amelynek során 62-ről fokozatosan 65-re emelkedik az immár nekem szerint egységes nyugdíjkorhatár. Ez – bár a nagyjából másfél évente fél év formában valósult meg – az évi 4 hónapos emelési ütemnek felel meg.

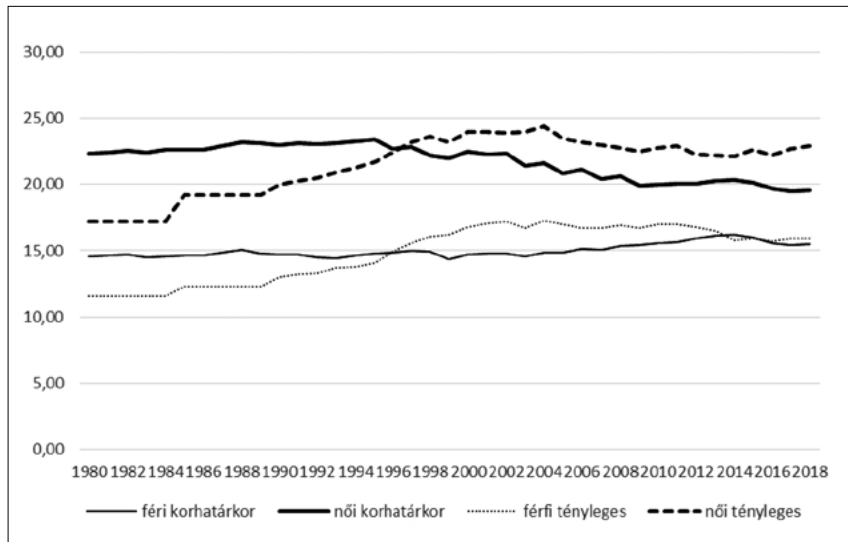
3. ábra: A nyugdíjkorhatár változása Magyarországon

Forrás: Államkincstár

A várható hátralévő élettartam néhány évtizedig tartó stagnálása annak idején némileg alátámasztotta a korhatár változatlanságát, illetve a közben megvalósult élettartam-emelkedés az egyszeri kiigazítást. Nézzük meg, hogy hogyan alakultak a nyugdíjkorhatárkor várható hátralévő élettartamok, illetve a ténylegesen nyugdíjban töltött idő:

4. ábra: A nyugdíjkorhatárkor várható hátralévő hátralévő élettartam és a tényleges nyugdíjban töltött élettartam 1980–2018

Forrás: saját számítás a Demográfiai Évkönyvek (KSH) adatai alapján, illetve OECD

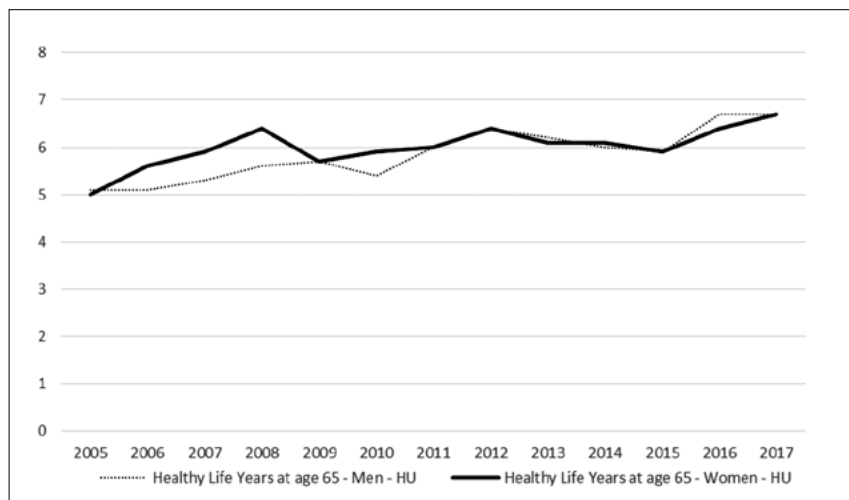
A 4. ábrán kétféle érték szerepel. Egyrészt az, hogy mennyi azoknak a várható hátralévő élettartama, akik az adott évben éppen annyi idősök, mint az érvényes nyugdíjkorhatár. Ezeket az értékeket a KSH Demográfiai Évkönyveiben megadott halandósági táblákból számítottam ki, nemenként külön (ahol nem egész év volt a nyugdíjkorhatár, ott lefele kerekítettem azt). A férfiaknál ez az érték meglepő stabilitást mutat a 15 évnél, még azután is, hogy megkezdődött a nyugdíjkorhatár emelése – hiszen nagyjából ekkor kezdődött a több évtizedes stagnálás után a várható hátralévő élettartam emelkedése. A nőknél a jóval nagyobb relatív korhatár emelkedés miatt a korhatár emelkedés megkezdése után elkezdődött csökkenni ez az érték, de már egy évtizede ez is stabilizálódni látszik a 20 év körül.

Az OECD ehhez képest mást mért: a tényleges nyugdíjban töltött időt. Ez két ok miatt más, mint az előbbi értékek: a) mivel nem teljesen ugyanarra a népességre vonatkozik, hiszen – bár a nyugdíjrendszer penetrációja nagyon magas – nem mindenki lesz nyugdíjas; illetve b) mivel nem mindenki a nyugdíjkorhatárkor megy nyugdíjba: előbb és később is történhet ez – bár főleg az előbb a jellemző. Ez magyarázhatja azt a mindkét nemnél tapasztalható elsőre furcsa jelenséget, hogy a '90-es évek közepéig a ténylegesen nyugdíjban töltött időtartam jelentősen kisebb volt, mint a nyugdíjkorhatárkor várható hátralévő élet-

tartam. Hiszen azok, akik várhatóan már csak rövid élettartamra számíthatnak jellemzően korábban mentek nyugdíjba, s így nyugdíjasként haltak meg esetleg a nyugdíjkorhatár betöltése előtt.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a várható hátralévő élettartam stagnálása a szabálytól való eltérésnek, egyfajta kisiklásnak tekinthető, amire példa volt Magyarország 3 évtizedig, de már több, mint két évtizede mi sem. A szabály – amit most már Magyarország is követ – a várható hátralévő élettartam fokozatos, nagyjából egyenletes növekedése. Emiatt megkérdőjelezhető a stabil nyugdíjkorhatár intézménye is, amit a politika időnként, ötletszerűen – általában gazdaságpolitikai nehézségek idején – módosít, de azzal az igénnyel, hogy a kiigazítás után az újra stabil lesz. A stabil nyugdíjkorhatár és a várható hátralévő élettartam növekedése ugyanis együtt azt jelenti, hogy a várható hátralévő élettartam növekedése nem az aktív, hanem a nyugdíjas életszakasz növekedésében realizálódik, vagyis a rendszer potenciális befizetéseket veszít el, miközben nőnek a kifizetések. Ráadásul a magasabb korhoz ma már jellemzően jobb egészségi állapot is társul, vagyis a megnövekedett élettartamú emberek tovább lennének képesek dolgozni, mint korábbi rosszabb egészségi állapotú elődeik. Ezt mutatja az Európai Bizottság Healthy Life Years (HLY) indikátora is, ami – kilengésekkel ugyan, de – egyértelmű javuló tendenciát mutat – lényegében párhuzamosan a várható hátralévő élettartam emelkedésével.

5. ábra: A 65 éves korban várható hátralévő egészséges élettartam változása – 2005–2017

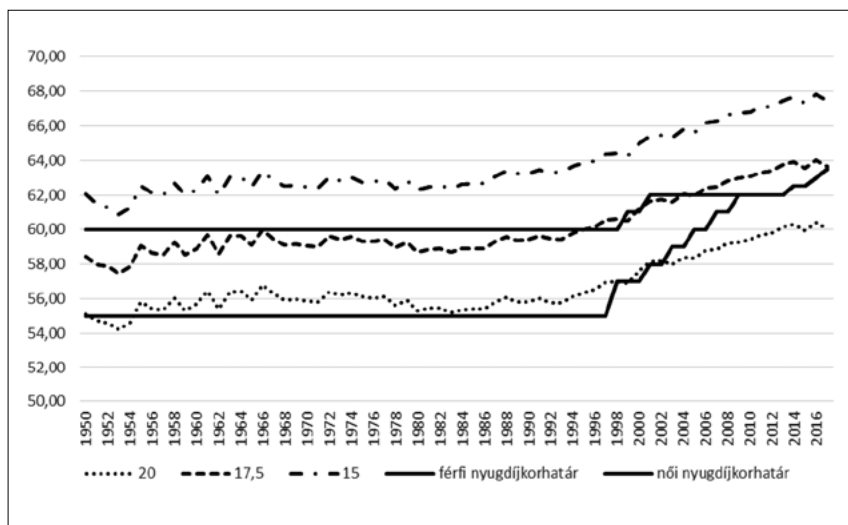

Forrás: EC – https://ec.europa.eu/health/indicators_data/indicators_en

Csökkenő születésszám mellett pedig egyre inkább hiányoznak is ezek az idős munkavállalók a munkaerőpiacról, nem is beszélve arról, hogy csökkenő aktív létszám mellett, egyre tovább kell az időseknek nyugdíjat folyósítani.

Pedig a – várható értékben – egyre növekvő nyugdíjas élettartam helyett a logikus egy várható értékben rögzített nyugdíjas élettartam, vagyis egy folyamatos nyugdíjkorhatár-indexálás – az egyszeri, ötletszerű kiigazítások helyett. Ezt már több ország felismerte és be is vezette, olyannyira, hogy az Európai Bizottság 2012-ben kiadott nyugdíj Fehér Könyvében is szerepel ajánlásként, illetve a legjobb gyakorlat bemutatásaként (EC [2012]).¹¹ Álljon itt ezzel kapcsolatban egy ábra:

6. ábra: A 15, 17,5 és 20 év várható hátralévő élettartamokhoz tartozó magyar unisex korok – 1950–2017

Forrás: saját számítás a mortality.org adatai alapján

¹¹ A MISSOC (Mutual Information System on Social Protection) adatbázisa (<https://www.missoc.org/missoc-database/>) adatbázisa alapján az EU-ban eddig a következő országok vezették be az automatikus korhatár-indexálást: Bulgária, Ciprus, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Olaszország, Szlovákia, Hollandia. Ugyanakkor ennél sokkal több országban folyik jelenleg egy folyamatos nyugdíjkorhatár emelés, egy megcélzott nyugdíjkorhatár eléréséig. A legtöbb esetben nincs meghirdetve terv arra, hogy ezután mi történik (pl. Magyarországon sem), de az előbb említett országok egy része is olyan, hogy jelenleg még ez a meghirdetett korhatár emelés zajlik, s a rendszeres korhatár indexálás ideje csak ezután jön el, de ezt már deklarálták.

A fenti ábrán 1950-től kezdve feltüntettem a hivatalos nyugdíjkorhatárt, és azt, hogy – unisex, vagyis egyesített férfi-női halandósági tábla alapján – mennyinek kellett volna lennie az adott évben a nyugdíjkorhatárnak, ha a nyugdíjas várható élettartamot 15, 17,5, illetve 20 évben rögzítettük volna. Ez alapján azt lehet mondani, hogy a 17,5 évhez a férfi, illetve később az egységes nyugdíj-korhatár viszonylag jól illeszkedik. Ehhez ugyan a '90-es évek közepéig a 60-nál 1-2 évvel alacsonyabb korhatár dukált volna, de azóta a megvalósult korhatár-emeléshez képest is magasabb – bár 2022-ig, amikor végetér a jelenlegi emelési ciklus, a két görbe összeérhet. Vagyis meg lehetne hirdetni egy olyan politikát, hogy a nyugdíjkorhatárt mindig annnyival emeljük, hogy a várható nyugdíjban töltött élettartam 17,5 év legyen. A mostani – de 2022-ben véget érő – évi 4 hónapos emelés soknak tűnik hosszabb távon, de az elmúlt két évtizedes trend alapján kb. évi 2 hónapos emelés pont megfelelőnek tűnik.

Fontos megjegyezni, hogy az automatikus nyugdíjkorhatár indexálás nem oldja meg a várható hátralévő élettartamok heterogenitásának a problémáját, sőt némileg súlyosbítja is azt hiszen így még inkább csak a várhatóan hosszabb élettartamúak, vagyis például a magas jövedelműek fognak jelentős ideig nyugdíjban részesülni. Ez tovább erősítheti azt a „perverz” redistribúciót (az alacsonyabb jövedelműektől a magasabb jövedelműek felé történő átcsoportosításhoz), amit a nyugdíjdegreszió, és később a járuléklafon eltörlése okozott (ld. pl. Simonovits [2017]), hiszen azt a sejtést, hogy a magasabb jövedelműek tovább élnek (Banyár József [2012/2016]), ma már bizonyítottan tekinthetjük (Marosi-Molnár [2018]). Emiatt a heterogenitás kezelésén (a járuléklafon újbóli bevezetése és/vagy degresszív nyugdíjmegállapítás), illetve az esetleges differenciált (pl. iskolai végzettség szerint, vagy indirekten a szolgálati időn keresztül differenciált) – de indexált – nyugdíjkorhatáron érdemes elgondolkodni.

4. Állami szervezésű (DC rendszerű) kvázi-kötelező, feltőkésített nyugdíj láb¹² kialakítása

Ha megvalósul a HT nyugdíjrendszer, akkor abból következik, hogy a gyermektelenek abból csak csekély nyugdíjat fognak kapni, így szükségük lesz nyugdíj-

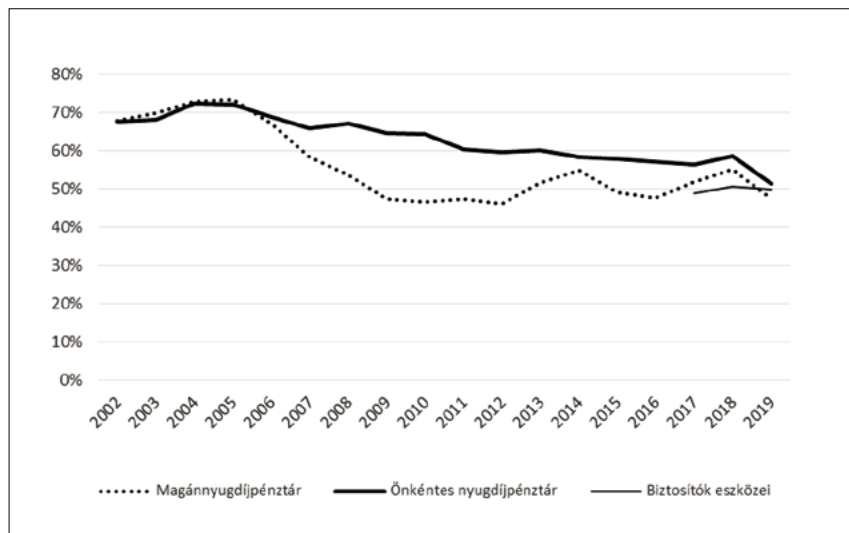
¹² Kifejezetten nem akartam használni a „pillér” kifejezést, mert az már más értelemben rögzített. A Világbanki terminológia szerint ez az I. pillér feltőkésített részrendszere lenne.

kiegészítésre, amihez célszerű nekik egy alapértelmezett, olcsó, jól szervezett, feltőkésített (FT) rész-nyugdíjrendszert kialakítani, s ennek menedzselésében az államnak megfelelő helyet biztosítani.

Egy ilyen állami szervezésű, FT részrendszert azonban a HT rendszertől függetlenül is célszerű megvalósítani, vagyis akkor is, ha marad a jelenlegi elvű állami nyugdíjrendszer. Ebben az esetben az FT állami részrendszer kialakítása mellett a következő fontosabb érvek szólnak:

1. egy folyó finanszírozású rendszer romló demográfiai helyzetben egyre növekvő mértékben növeli az állami deficitet, a folyamatosan lejáró implicit államadósság miatt. Ez ellen ugyan nincs minden igényt kielégítő védekezési módszer (az a HT rendszerre való áttérés lenne), de egy viszonylag hosszú ideig használható lehet ennek a deficitnek (egy részének) az időbeli terítése. Ennek módszere a részleges feltőkésítés (Banyár József [2011])
2. a nyugdíjrendszer részleges feltőkésítése spontán folyamatként – főleg az érdekelt pénzügyi csoportok: bankok, életbiztosítók, illetve a kezelésükben lévő nyugdíjpénztárak promóciós tevékenységének eredményeként – jelenleg is folyik. Ez azonban nagyon egyenlőtlen, és sokszor nem adekvát mértékű lefedettséget eredményez nagyon drágán. Ennél egy állami szervezésű rendszer egy olcsóbb, magasabb és egyenlőbb lefedettséget biztosító nyugdíjkiegészítést valósítana meg.
3. mint a 7. ábrán is látható, a magánintézmények az egyének nyugdíjcélú megtakarításainak meghatározó részét mindig is magyar állampapírokban tartották. Megkérdőjelezhető, hogy hatékony-e őket közvetítőként használni, vagy inkább a már meglévő állami nyugdíj-infrastruktúrára ráépülve közvetlenül eljuttatni az érintettekhez az államkötvényeket. Pláne, hogy néhány éve az államkötvények értékesítéséért és a nyugdíjért felelős állami intézmények egyesültek, így itt további szinergiákat lehetne kihasználni.

7. ábra: A magyar állampapírok részaránya a befektetéseken belül – %

Forrás: MNB/Felügyelet/Idősorok

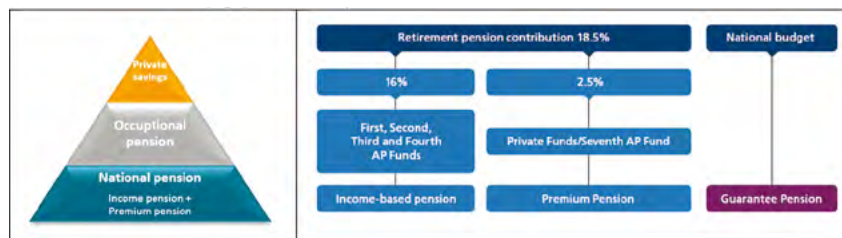
Mintaként célszerű figyelembe venni a svédországi kvázi-kötelező feltőkésített nyugdíjpillért,¹³ ami egyben arra is példa, hogy egy alapvetően folyó finanszírozású rendszerben működő állami nyugdíjrendszert is érdemesnek tartottak kiegészíteni egy feltőkésített nyugdíjlábbal.

Csak nagyon röviden a svéd nyugdíjrendszerről, aminek kapcsán már korábban is megjegyeztük, hogy az egyéni számlás rendszert először ők vezették be. De itt most nem erről beszélünk.

¹³ Az OECD [2017] szerint 10 OECD ország van, ahol van kötelező vagy kvázi-kötelező (=alapértelmezett, de ki lehet belőle lépni) feltőkésített DC nyugdíj-részrendszer. Ugyanez a kiadvány viszont kiemeli, hogy a svéd ilyen rendszer speciális annak állami igazgatása miatt, amit mi itt mintaként állítottunk.

A svéd nyugdíjrendszert az alábbi két ábrával lehet szemléltetni:

8. ábra: A svéd nyugdíjrendszer felépítése

Forrás: 2. és 4. AP Fund honlapja

A 8. ábra bal oldala azt mutatja, hogy a Világbank által javasolt mindhárom nyugdíjpillér (World Bank [1994]) megtalálható – igaz itt piramisként ábrázolták őket. Az alap az állami rendszer, amit „National pension”-nak neveznek. Ennek a felépítését mutatja a 8. ábra jobb oldala, leírását pedig a kormány honlapján található brosúra adja (Government.se [2017]). A korábban említett egyéni számlás rendszer az itt „Income-based pension” néven nevezett folyó finanszírozású rendszer, ami azonban annyiban nem tipikus, hogy viszonylag nagy tartalék¹⁴ egészíti ki, amit négy nemzeti nyugdíjalap (AP-fonden) kezel, mint az ábrán is látható. A nyugdíjjárulék 18,5%, de ebből csak 16% megy a folyó finanszírozású rendszerbe, fenntartanak egy teljesen feltőkésített kötelező állami rendszert is („Premium Pension”), ide 2,5% jövedelemnek megfelelő járulék megy. Mint látható ezt is a Swedish Pension Agency szervezi, mégpedig az alá tartozó „Seventh AP Fund”, mint központi adminisztrátor. Ez vezeti minden egyes megtakarító nyugdíjszámláját, s – a megtakarító saját döntése alapján – bocsátja rendelkezésére – esetleg több (akár 5) között megosztva azt – az egymással versengő nyugdíjalapoknak a számlán vezetett tőke egy részét. A nyugdíjalapok nem tudják kinek a pénzét kezelik („vakszámlás” rendszer), így nem éri meg számukra ügynököket alkalmazni. Egyedül a befektetési teljesítményükkel tudják befolyásolni az ügyfeleket, s számukra igazából csak ez az egyetlen lényeges pont, csak ebben tudnak egymással versengeni.

Ha ehhez hasonlítjuk a magyar önkéntes pénztári rendszert (illetve az önkéntes pénztárakéval lényegében megegyező felépítésű, funkcionálisan a svéd

¹⁴ E nagy tartalék ellenére sem lehet a svéd nyugdíjrendszert feltőkésítettnek nevezni, mert a tartalék mértéke nagyságrendileg kisebb, mint a rendszer mögötti implicit államadósság. Szerepe ezért inkább csak a bevételek és kiadások kisebb ingadozásainak elsimításában van, illetve bizonyos elosztható kamatbevételeket hoz.

Premium Pensionnak megfelelő, de mára lényegében már nem létező magánnyugdíjpénztári rendszert), akkor számos, az ügyfélnek veszteséget okozó hiányosságot fedezhetünk fel abban. A központi adminisztrátor hiánya miatt az adminisztráció széttöredezett, s a felesleges kapacitások miatt nem érvényesül a méretgazdaságosság, vagyis a rendszer működése drágább, mint kellene. Az ügynökök – végső soron az ügyfelek pénzén – rendszeresen megkeresik őket, hogy rábeszéljék azokat a pénztárak közötti váltásra. Egy 2012-es, nyilvánosságra nem hozott PSZÁF felmérés alapján a váltások semmilyen korrelációt nem mutatnak a pénztár hozamteljesítményével, tehát az ügyfél ezzel tisztán veszít.

Tehát a verseny indokolt a hozamok tekintetében, de az adminisztrációban és ügynökök díjazásában, illetve egyáltalán az aktivitásában nem. Az egyetlen adminisztrátor azonban monopólium, aminek a célszerű formája nem a magáncég, hanem az állami intézmény. Ez lehetne az Államkincstár ami most már a nyugdíj I. pilléréért is felelős (vagyis az a Hungarian Pension Agency – tehát ez is a svéd példának megfelelő lenne), nagy megtakarítást elérve ezzel az adminisztrációs költségeken.

Ráadásul az államkötvényt akár alapértelmezett nyugdíjbefektetéssé is tehetjük, megfelelően ezzel Thaler kívánságának, aki az itt mintául tekintett svéd rendszert pont ennek hiánya miatt bírálta (Thaler–Sunstein [2009]) – bár ők ezt a hiányzó alapértelmezést azóta pótolták. De az államkötvényt nem célszerű az egyetlen választható nyugdíjbefektetéssé tenni (sőt az államnak – hosszú távon – törekednie kell az államadósság csökkentésére, így a kötvénykibocsátás erőteljes visszafogására), s így – szintén svéd mintára – érdemes megszervezni a versengő befektetőket – akár a mai pénztárak átalakításával is, amelyek elveszítenek adminisztrátori funkciójukat.

5. Egymás mellett vagy egymás után? Az állami és az FT rendszerből járó járadékok új viszonya

A fentiek alapján mindenképpen érdemes az állami nyugdíjpillér két különböző logikájú részpillérre történő felosztásában gondolkodni a mai egységes logikájú rendszer helyett – elkerülve ugyanakkor azokat a hibákat (s magának a rendszernek a visszatérését is), amiket a magánnyugdíjpénztári rendszer megvalósításával elkövettek. A két részpillérnek más lenne az aránya egymáshoz egy megvalósult HT rendszer, és egy megmaradó FF rendszer esetén. Az első esetben az érintettek egyéneenként különböző arányban kapnának nyugdíjat az állami HT és a fent bevezetni javasolt szintén állami feltökésített DC rendszerből, a második esetben egyéneenként egymáshoz hasonló lenne a két részrendszerből kapott nyugdíjak aránya.

A nagyon sok szempontból problematikus, és lényegében megszüntetett magánnyugdíjpénztári rendszernek volt egy pozitívuma: el kellett gondolkodni azon, hogy hogyan oldják meg a felhalmozott nyugdíjvagyon járadékosítását, vagyis, hogy hogyan legyen a tőkéből járadék. Ezt a munkát végeztem el a '2000-es évek végén (Banyár [2012/2016]), s az egyik legfontosabb következtetésem az volt, hogy a rendszernek a megvalósult hibái mellett volt egy nem megvalósult hibája is: az, ahogyan a járadékrendszert elképzelték. Magától értetődőnek vették ugyanis, hogy a magánnyugdíjpénztári megtakarításból folyósított járadék ugyanakkor indul, és ugyanakkor végződik, mint az állami rendszerből kapott nyugdíj, vagyis a két résznyugdíj egymással párhuzamos. Ezzel az elképzeléssel az a gond, hogy a magánalapú életjáradék nagyon problematikus, szinte az egész világon nincs rá példa, hogy azt jól meg tudták volna oldani, s ennek komoly technikai okai vannak, amelyeket részletesen elemzek az előbb említett műben. A tanulság, amit jómagam a járadékról szóló monográfiámban levontam, hogy nem szabad erőltetni a szabadpiaci életjáradékot, pláne, hogy erre valójában semmi szükség sincs, a problémát friss szemlélettel jobban meg lehet oldani ennél, az ott alternatív TB-modellnek nevezett módszerrel.

Egyáltalán nem magától értetődő ugyanis – amit szinte mindenki annak vesz –, hogy az állami (akár HT, akár FF) rendszerből kapott járadéknak („a” nyugdíjnak) és egy feltökésített DC rendszerből kapott járadéknak egymással párhuzamosaknak kell lenniük. Ugyanazt az (illetve – a fenti problémák nem jelentkezése miatt – magasabb) össznyugdíjat kapjuk, ha a két nyugdíjláb járadékának viszonyát megváltoztatjuk, s egymás utánivá tesszük őket, mégpedig úgy, hogy előre vesszük az FT rendszerből, s utána tesszük az állami rendszerből kapott nyugdíjat.

Ha az FF rendszert egyéni számlássá, vagyis DC rendszerűvé alakítjuk át – ahogy azt fent javasoltuk, s ami napjainkban egyébként is egy tendencia – akkor az állami FF rendszer logikája teljesen hasonlóvá válik egy feltökésített DC kiegészítő nyugdíjrendszer logikájához. Ekkor ugyanis mindkettő esetében a nyugdíjazáskor rendelkezésre álló „tőkét” (az NDC rendszer esetében természetesen csak „névleges” tőkét) kell elosztani egy „járadékosztóval” (praktikusan a nyugdíjazáskor várható, hónapokban számított várható hátralévő élettartammal), hogy kiszámítsuk a járadékot. (A magán rendszer esetében, ha az életjáradékot nyújt, valójában ennél kisebb lesz a járadék, mert a szolgáltatónak biztonsági tartalékot is kell képeznie – minél kisebb az állománya, relatíve annál nagyobbat – de ettől most tekintsünk el!) A két részrendszerből származó járadékok aránya így meg fog egyezni az induló tőkék arányaival. Ha az FF rendszer („névleges”) tőkéje f , az FT rendszer (tényleges) tőkéje pedig t , akkor a két részrendszerből kapott járadékok (résznyugdíjak) aránya f/t lesz. Ha bevezetjük a $p = t/(f + t)$ arányszámot, akkor azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjas nyugdíjának minden egyes forintjából „ p ”-t az FT, „ $(1 - p)$ ”-t pedig az FF rendszerből kap.

Ugyanakkor az érintett számára nagyjából mindegy, hogy azt az 1 Ft-ot egy időben két vagy egy helyről kapja-e, vagyis minden további nélkül elképzelhető a két alrendszer közötti olyan „munkamegosztás”, hogy nem ugyanannyi ideig adnak $p/(1-p)$ arányban nyugdíjat, hanem a nyugdíjas időtartamot osztják fel ugyanilyen arányban. Vagyis egy nyugdíjas esetében a nyugdíjba vonulása után várható nyugdíjas élettartamot is fel lehet osztani $p/(1-p)$ arányban, s meg lehet oldani, hogy az első részben (az egész várható nyugdíjas élettartam p -ed része) a teljes $f + t$ tőke utáni járadékot az FT rendszer adja, a maradék időben pedig az FF rendszer. Így azt érnénk el, hogy a nyugdíjjáradékot időben két szakaszra osztanánk: a) egy viszonylag jól kiszámítható kockázatú első szakaszra, és b) egy kockázatosabb második szakaszra.

A kettéosztásnak az az értelme, hogy így az egységes, azonnal induló, élethosszig tartó életjáradékot technikailag két életjáradékká vágjuk szét: egy azonnal induló, időleges életjáradékká és egy halasztott, élethosszig tartó életjáradékká. A két járadékrész kockázati szempontból más kezelést igényel. Az azonnal induló, időleges életjáradék biztosítástechnikai kockázata kisebb, mint a másiké, hiszen itt még kisebb a veszélyközösség halandósága, s ezért eleve arra számítunk, hogy a tartam nagyobb részében életben lesznek a biztosítottak. Biztosítói szempontból az a legnagyobb kockázat, ha mindenki életben marad, viszont ez belátható és könnyen kalkulálható mértékű, különösen, ha az alább kifejtendő kis módosítással élünk a konstrukcióban. A halasztott életjáradék rész kockázata azonban sokkal nagyobb, főleg, ha minél kisebb a veszélyközösség. Ez a kockázat a veszélyközösség növelésével jelentősen csökkenthető. Ha ezt a járadékot egymással versengő szolgáltatók nyújtánák, akkor a kockázatuk egyenként nagyon jelentős lenne, hiszen darabolnák a veszélyközösséget. Emiatt nagy biztonsági pótlékok kellene a díjba beépíteni számukra, vagy egyetlen pool-ba kellene szervezni a terméket. Ennél egyszerűbb megoldás, ha ezt a részt eleve az állami nyugdíjintézet, mint monopolszolgáltató nyújtja, amely eleve nyújt is ilyen szolgáltatást.

Az előbb említett kis módosítás, amivel az időleges járadékrész biztosítástechnikai kockázatát nullára lehet csökkenteni, hogy nem időleges életjáradékot, hanem időleges biztos járadékot nyújtanak ez idő alatt. Ebben már semmilyen biztosítástechnikai kockázat nincs, ez egyszerű ütemezett pénzkivonás. A biztos járadék és a halasztott járadék együtt technikailag megfelel egy garanciaidős életjáradéknak, ahol a garanciaidő hossza az időleges életjáradék hosszával (a nyugdíjba vonuláskor várható hátralévő élettartam hozzávetőlegesen p -ed részével) egyenlő. Ez természetesen egy valamivel magasabb díjú járadék, mint a tiszta életjáradék, vagyis egy néhány százalékkal nagyobb járadékosztóval lehet kiszámítani a hozzá tartozó havi nyugdíjat, s emiatt a biztos járadékrész hossza némileg kisebb lesz a várható hátralévő élettartam p -ed részénél. Cserébe viszont a megoldásnak két nagy előnye van:

1. teljesen kivesszük ebből a járadékrészből a biztosítástechnikai kockázatot, vagyis ezt nem kell speciális pénzügyi intézménynek (lényegében életbiztosítónak) nyújtania, szinte bármelyik pénzügyi intézmény alkalmas ilyen szolgáltatásra
2. ettől kezdve ez a járadékrész (a biztosított esetleges korai halála miatt még fel nem használt tőke) örökölhető lesz, ami – a magánnyugdíjpénztárak tapasztalata szerint – nagyon vonzó az érintettek számára. Ráadásul ezzel könnyen lehet ösztönözni a későbbi nyugdíjba vonulást is, hiszen az e miatt fel nem használt „t” tőkerészt (akár teljes egészében is) egy összegben fel lehet venni (természetesen csak utólag).

HT rendszer bevezetése esetén ez az elem úgy működne, hogy a gyermeket nem (vagy csak keveset) nevelők nem kapnak nagy nyugdíjat az állami rendszerből, legalábbis ha ugyanannál a nyugdíjkorhatárnál mennének nyugdíjba, mint a sokgyermekesek. De ha a nyugdíjkorhatárt megfelelően megemeljük a számukra, akkor ez az állami nyugdíj is lehet ugyanakkora, mint a gyermekeseknek – s az így keletkezett időbeli „részt” egyszerű lesz betölteni az egyéni nyugdíjszámlájukról való pénzkivonással.

Felmerülhet, hogy egy ilyen rendszert miért nem valósítottak meg még sehol a világon, annak ellenére, hogy ez többeknek eszébe jutott. Már a World Bank [1994]-ben is (ott nem különösebben hangsúlyozott ötletként), s a hatszerzős Barabás et al. [2006]-ban is szerepelt. Többeknek – így nekem is – másoktól függetlenül jutott ez eszébe. Az én magyarázatom, amit két személyes élményre alapozok, hogy az ötlet eddig nem volt annyira kidolgozva, hogy elérjen a döntéshozókig. Az egyik személyes élményem alapja, hogy a Banyár [2012/2016] eredetileg kéziratként a magánnyugdíjpénztári járadék-törvény előkészítő szakmai anyagaként szolgált, s az alapján alkották meg a parlament által elfogadott, de a köztársasági elnök által alá nem írt járadéktörvényt.¹⁵ Annak ellenére, hogy magam egyértelműen az itt leírt, s a fenti ötlettel lényegében megegyező alternatív TB modellt javasoltam törvénybe foglalni, nem ez történt, mert a miniszter felhatalmazása alapján egy ilyen konstrukciót nem lehetett kidolgozni. Ennek pedig egyszerűen az volt az oka, hogy a miniszter ugyan szemmel láthatólag próbálta a felhatalmazásában a lehető legtágabb megfogalmazni a szakértők által kidolgozandó megoldást, de annyira magától értetődőnek vette az állami nyugdíj és a magánnyugdíj egymással párhuzamos folyósítását, hogy magát ezt

¹⁵ A törvény két egymástól független témát szabályozott, a járadékokat, és a magánnyugdíjpénztárak privatizálását. A köztársasági elnöknek lényegében kizárólag ez utóbbival kapcsolatban voltak fenntartásai. Mellesleg a magánnyugdíjpénztárak addigra nyilvánvaló problémáinak ilyen megoldását én sem helyeseltem, már akkor is az itt leírt svéd modell átvételét javasoltam.

viszont belevette a feladatleírásba. Mikor később egy illetékest megkérdeztem (akkor már nem volt illetékes), hogy ezt miért tették, miért nem a jobb modellt kérték, őszintén válaszolt: nem jutott eszünkbe.

III. AZ ELVEKBŐL KIRAJZOLÓDÓ LEHETSÉGES EMBERI TŐKÉVEL FELTŐKÉSÍTETT NYUGDÍJRENDSZER

Az alábbiakban – a fent tárgyalt, a témához nem lényegileg kapcsolódó, de itt is jól használható elemek bekapcsolásával – bemutatjuk, hogy miként tudna működni egy emberi tőkével feltőkésített nyugdíjrendszer. Először azt „tisztá” formájában írjuk le, majd javaslatot teszünk az átmenetre is a mai rendszerrel erre a tiszta rendszerre, hiszen az nyilvánvaló, hogy ennek bevezetése egyik pillanatról a másikra nem lehetséges.

Terítsük vagy sem a gyermeknevelés hasznát?

A gyermeknevelést és a nyugdíjat elvileg nagyon egyszerűen is össze lehet kötni: a gyermekek tartásáért el szüleiket öregkorukban, ugyanúgy, ahogy elvileg hajdanán tették. Tehát amikor követeljük a kettő összekötését, akkor azonnal felmerül egy egyszerű, kézenfekvő megoldás, aminek az alternatívája, hogy az állam kockázatki egyenlítést alkalmazva teríti a nyugdíjasok között a gyermeknevelés hasznát. Nézzük meg ezért, hogy melyik megoldás a célszerű.

Az egyszerű, kézenfekvő megoldáshoz elég egy törvényi deklaráció, mint ami már létezik is például Kínában (Constitution [2004], 49. cikkely), illetve már Magyarország Alaptörvényében is: „XVI. cikk... (3) A szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. (...) (4) A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.” Ezt Kínában esetleg tényleg így értelmezik, de Magyarországon – legalábbis egyelőre – még semmiképp sem. Ugyanakkor a dolognak vannak elméleti hívei is.

Demény Pál például, aki nemzetközileg először vetette fel a gyermeknevelés és a nyugdíj összekapcsolását, logikájában egy ehhez hasonló, de ennél sokkal enyhébb rendszert javasolt (Demény, Paul [1987]): a gyermek járulékának egy részét javasolta átutalni a nyugdíjas szülőknek – tehát a gyermek járulékfizetése és a szülő nyugdíja között közvetlen kapcsolatot javasolt megteremteni. Ezt bírálta és egyben tovább is gondolta Julian L. Simon, aki szerint a szülőknek és a gyermekeknek szerződést kellene kötniük, miszerint a szülő finanszírozza a gyermeke egyetemi tanulmányait, s ezért cserébe az nyugdíjat biztosít neki (Simon [1988]).

És tényleg: semmi sem ösztönözhetné jobban minőségi gyermeknevelést, mint ha a szülő arra törekedne, hogy a gyermekét úgy nevelje, hogy minél többet keressen. Ugyanakkor ez a módszer sok bizonytalanságot vinne a nyugdíjba, illetve nagyon egyenletlenné tenné a terheket és a nyereségeket is. Ha valakinek korán meghalnak a szülei, akkor semmit nem kell fizetnie, ha viszont sokáig élnek, akkor nagyon sokat. A szülő már nyugdíjas korban lehet, de a gyermek még tanul, így bármennyire jól nevelte is a gyermeket, mégsem lesz nyugdíja. Némi-lyik gyermek esetleg elcsalja a fizetést. A gyermek is meghalhat, stb. Célszerű tehát a terheket is és a hasznokat is kiegyenlíteni, vagyis a mai állami nyugdíj-rendszerhez hasonlóan működtetni a HT nyugdíjrendszert, ezért a továbbiakban az egyszerű lehetőséget nem vizsgálom, hanem egy hasznokat terítő rendszerre teszek javaslatot.

A gyermek felnevelésének a költsége

Mivel a HT rendszer logikája (aminek az FF rendszer logikájának eleve lennie kellett volna), hogy a nyugdíj a gyermeknevelés mint tőkebefektetés megtérülése, ezért a rendszer működtetésének előfeltétele, hogy minél pontosabban számba vegyünk, hogy mennyibe kerül egy gyermek felnevelése. Mi is ezt tesszük, bár egyelőre csak az elvek szintjén, konkrét számok nélkül.

Nyilvánvaló, hogy minden gyermek felnevelése konkrétan egymástól jelentősen különböző anyagi és időráfordításokkal jár, s nehéz is különbséget tenni, hogy ezek közül mi a szükséges, és mi a felesleges, esetleg kifejezetten negatív hozadékú. Még az is különböző, hogy ki mennyit kap a köztől ehhez, hiszen a gyermeknevelési hozzájárulások sem nem automatikusak, sem nem egységes mértékűek – gondoljunk pl. a jövedelemtől függő adókedvezményekre.

Ugyanakkor igazából az egyéni költségek nem is lényegesek, ugyanúgy, mint egyéb „javaknál” sem, hiszen ott is – legalábbis elvben – egy egységes piaci ár érvényesül. Persze a humán tőkének nincs piaca, de a piaci árat analógia-ként használva, egy egységes költséget elő tudunk állítani, megfigyelésekkel és folyamatos mérésekkel, korrekciókkal. A méréseknek a gyermekek átlagos fogyasztását (élelem, ruházat, lakás stb.), nevelésük, orvosi ellátásuk költségeit, és az erre fordított szülői időráfordítást kell figyelembe venniük. Külön fontos kérdés, hogy ebből milyen arányban részesedik a köz (vagyis az átlagos adófizető), és milyen arányban a szülők. A köz részesedése elsősorban az óvoda, iskola, egészségügyi ellátás, illetve a gyermekhez kapcsolódó transzferek (családi pótlék, gyermek miatti adókedvezmények, családi házhoz, családi autóhoz való állami hozzájárulás stb.) révén valósul meg.

És itt igazából egy fontos elvi kérdés is felmerül: szó szerint vegyünk, hogy a nyugdíj a felnevelés költségeinek a visszafizetése, vagy nagyvonalúan? Ha

szó szerint vesszük, akkor nagyon fontos az átlagos költségek minél pontosabb számbavétele, sőt ha azokat befektetésnek vesszük, akkor valamifajta hozamot is kell hozzájuk számolni. Ha nagyvonalúan, akkor viszont elegendő a költségek megoszlását kiszámolni magán- (lényegében a szülők ideje és költése) és közhozzájárulásra.

Első lépésben célszerű megelégednünk a nagyvonalú megközelítéssel. Eszerint vélelmezzük (amit fordítva kellene kiszámolni), hogy a mostani átlagos (állami) nyugdíjszint (szorozva az átlagos nyugdíjban töltött évek számával) kb. megfelel egy gyermek (házas páronként kettő) felnevelési költségének felkamatolt értékének. Ez bevallottan praktikus és nem elvi megközelítés. Az indok, hogy ha a pontos számbavétel programját tűzzük ki, akkor nagyon széles spektrumon, nagyon sok nehéz kérdés nyílik meg, amelyek nagyon el tudják bonyolítani a rendszert, s akadályai lehetnek a megvalósulásnak. Mindazonáltal nyitva kell hagyni a későbbi esetleges pontos számbavételt, s a rendszer fokozatos ehhez igazításának kérdését is, hiszen törekedni kell az elvi válaszokra, de tisztában kell lenni azzal, hogy időről időre szükség lesz a gyakorlatias (esetleg átmeneti) egyszerűsítésekre (mint amúgy minden társadalmi rendszerben!).

A nem nagyvonalú megközelítés elve amúgy a következő lenne: teljesül egy általános egyensúly az emberi tőkebefektetés és az ez alapján a felnevelt gyermekek által fizetett összjárulék-tömeg között. Ezt úgy fogalmazhatjuk meg, mint egy nagyon Általános Mérleg Egyenletet (nevezzük így! = ÁME), miszerint: (íme az ÁME!)

egy generáció felnevelésének felkamatolt költsége = a generáció által (a járulékfizetési szabályokban rögzített módon) várhatóan fizetendő összjárulék-tömeg diszkontált értéke

Mindezek miatt a rendszer működésének feltétele, hogy ezeket a költségeket folyamatosan mérjék és számolják. A rendszer indulásakor, az alapparaméterek beállításakor el lehet indulni a fenti nagyvonalú becsléssel, de később minél pontosabb értékeket kell majd számolni – ez már a rendszer legitimitása szempontjából is fontos kérdés.

Az ÁME alkalmazása során nyilván azt is figyelembe kell venni, hogy néhány gyermekből nem lesz járulékfizető, mert sajnos meghal még gyermekként, vagy fogyatékos lesz – esetleg eleve úgy születik. Ez azonban a gyermeknevelés szükségyszerű kockázati tényezője, így a meghalt és fogyatékos gyermekek nevelésének költségeit is célszerű beleszámítani az egyenletbe.

Szintén előfordul, hogy a felnevelt, járulékfizetővé vált gyermekek aktív pályájuk során meghalnak, tehát az ÁME jobb oldalán ezt a halandóságot is kalkulálni kell. Ezek helyett – részben – az életben maradt gyermekeknek kell megteríteniük a felnevelés költségeit.

És természetesen itt valamilyen méltányos kamatlábat is alkalmazni kell. Egy logikus jelölt az átlagbérindex, hiszen ezt úgy is felfoghatjuk, mint amivel a hűmán tőke értéke átlagosan évente emelkedik.

A számításnak már az első időkben szükséges eredménye, hogy a gyermek felnevelése mekkora részben egyéni (e), illetve közösségi (k) erőfeszítés eredménye, ahol $e + k = 1$. Az arányt szintén folyamatosan mérni és aktualizálni kell. Az egyéni erőfeszítés ráadásul nagyrészt nem pénzbeli, hanem időbeli ráfordítás, amit pl. opportunity costtal lehet átváltani pénzre, vagyis hogy ez alatt mennyit keresett volna a szűlő, ha a munkahelyén dolgozik. A közösségi ráfordításba bele kell venni a szűlőknek a gyermekük után kapott transfereket (gyes, gyed, gyet, csok), az igénybe vett adókedvezményeket, a gyermek ingyenes oktatásának és egészségügyi ellátásának költségeit, stb. Ezek nyilván változhatnak is az időben, ahogy a szabályokat változtatják. Induláskor javasoljuk az $1:1,9 = 0,66 - 0,34$ megosztás alkalmazását, ami egy becslés a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján (Gál–Medgyesi [2019]).

Felnevelésünk költségeinek visszafizetése – A járulék helye a HT rendszerben

Egységes, felső határ nélküli járulékkulcs, egységes járulékfizetési időtartam

Az ÁME alapján meg lehet határozni a járulék szintjét is. Két paraméter lényeges itt: milyen hosszú időszakig kell járulékot fizetni, és a jövedelem mekkora része után?

A fentiekben már elvetettük azt a gondolatot, hogy egy gyermeknek pont annyit kelljen visszafizetnie, amennyit szűlei és a társadalom konkrétan órá áldozott. Helyette a kockázatitőke-befektetéseknél érvényes „eredmény szemlélet” javasoltuk követni, amiből már következik, hogy a járuléknak – ugyanúgy, ahogy manapság is – célszerű a jövedelem fix százalékának lennie, s nem indokolt felső korlát rá.

Az viszont, hogy a járulékfizetés időtartama a teljes aktív élettartam legyen, mint a jelen FF rendszerben, a HT rendszerben nem indokolható. Ma ugyanis elsősorban az szől emellett, hogy a szolgáltatás is ezzel arányos lesz. A HT rendszerben azonban a járuléktól nem, csak és kizárólag a gyermeknevelési erőfeszítéstől függ a nyugdíj, a járulék nem a befektetési „ág”, hanem kizárólag a rendszer hozam-, „ág”-a.

Vagyis a visszafizetés minden felnevelt gyermek kötelessége, és azt valamilyen szempontból rögzíteni kell. S ha nem az összeg fix, akkor a járulékfizetés összes időtartama lehet az. Az persze, hogy mennyi ez a fix időtartam, viszony-

lag szabadon választható paraméter. A korlát az, hogy minél alacsonyabb, – az ÁME alapján – annál magasabb lesz a járulékkulcs. Mi itt a továbbiakban a 30 vagy 35 évet javasoljuk használni.

A kivételek kezelése – ha valaki nem tud elegendő ideig járulékot fizetni

Természetesen több olyan eset van, amikor valaki nem tudja vagy nem akarja az egységes járulékfizetési időtartam végéig fizetni a járulékot, vagyis nem tudja vagy nem akarja törleszteni felnevelésének a költségeit. A legfontosabb ilyen esetek: ha valaki aktív korában meghal, tartósan, de átmenetileg megbetegszik, illetve véglegesen megrokkán, munkanélkülivé válik, gyereket nevel, külföldre távozik, illetve vállalkozásba kezd, ahonnan a jövedelme nem munkabér formájában származik. Ezeket az eseteket a rendszerben háromféleképpen kezelhetjük: a rendszer kockázatának tekintjük, és szétterítjük a többi résztvevő között; megpróbáljuk valahogy kompenzálni, illetve kizárjuk a szülőt a nyugdíj szolgáltatásból. Kérdés, hogy melyik esetet hova soroljuk? Az alábbiakban megkíséreljük a legfontosabb eseteket ebbe a három kategóriába sorolni, s a besorolást megindokolni.

A KOCKÁZAT SZÉTTÉRÍTÉSE

Azokat a kivételeket, amelyeket az egyén nem tud kontrollálni, a kockázat veszélyközösségben való szétterítése révén célszerű kezelni. Egyértelműen ilyen a korai halál, illetve a megrokkánás. Ezek valószínűségét bele kell számolni az ÁME jobb oldalába – ez a módja a kockázat szétterítésének. Kérdéses, hogy idesoroljuk-e a betegséget és a munkanélkülivé válást. Mellette szól, hogy – jellemzően – ezeket sem tudja kontrollálni az egyén, ellene, hogy valamilyen jövedelme ekkor is van, amibe be lehet a járulékot is építeni. Előbbi esetben ezt is beszámoljuk az ÁME jobb oldalán lévő valószínűségekbe, az utóbbi esetén ez a két tényező átkerül a kompenzáció kategóriába.

A gyereknevelés esetén nem igazán célszerű alkalmazni a kockázat szétterítését (hanem valamelyik másik megoldást), hiszen ezzel, a HT rendszer az FF rendszerrel szemben, amely méltánytalan a gyermeket nevelőkkel szemben, az ellenkező hibába esne: méltánytalaná válna a gyermeket nem nevelőkkel szemben.¹⁶ Ekkor ugyanis rájuk dupla terhet terítene: nem kapnak a gyermek

¹⁶ Érdekes és némileg ironikus, hogy ez a tanulmány az FF rendszer legnagyobb hibájának azt tartja, hogy szétterítette a gyermek nem nevelés kockázatát, Hans-Werner Sinn viszont – aki szintén fogalmazott meg érveket a gyermeknevelés és a nyugdíjrendszer összekapcsolása mellett – azt egyenesen a legnagyobb előnyének tartja – lásd Sinn [1998].

felnevelése után nyugdíjat, és még ráadásul a szülők járulékának egy részét (vagyis a szülők tartozását saját szülőik felé) is nekik kellene fizetniük.

A JÁRULÉKNEMFIZETÉS KOMPENZÁLÁSA

Összességében azt lehet mondani, hogy törekedni kell rá, hogy a legtöbb kivételt a kompenzációval kezeljük, hiszen ezáltal sem a járulék nem emelkedik, sem a nyugdíj nem csökken, illetve így kevesebb embert kell kizárni abból.

Betegség, munkanélküliség

A hosszan, de átmenetileg beteggé, illetve munkanélkülivé válók esetében a kompenzáció két helyről jöhet, és ezek nem zárják ki egymást. Előfordulhat, hogy a táppénzbe, illetve a munkanélküli-segélybe beépítjük a fizetendő nyugdíjjárulékot is. A járulék alapja ekkor ugyanaz a jövedelem, ami magának a táppénznek vagy a munkanélküli-segélynek is az alapja. Ezzel természetesen a járulékfizetés kockázatát így is szétterítjük, de nem a járulékfizetők között, hanem azok között, akikről ennek a két juttatásnak az ellenértékét beszedjük.

A másik lehetőség, hogy a járulékfizetési időszakot meghosszabbítjuk egy ideig a nyugdíjjáradékos életszakaszba is. Praktikusnak ez azt jelenti, hogy a nyugdíjjáradékból, a hiányzó évek erejéig levonjuk a hiányzó járulékokat. Mivel a nyugdíjnak két forrása is lehet: a HT és az FT rendszer, s ez utóbbi időben megelőzné az előbbi, így a hiányzó járulékok első forrása az FT rendszer megtakarítása lenne. A járulék mértéke ilyenkor lehet az addig fizetett átlagos járulékok bérindexszel valorizált értéke – de persze maximum a nyugdíj értéke.

Járulék a házastárssal közösen és/vagy szülő nyugdíjából a nagyszülő nyugdíja

Aki gyermeket nevel (vagyis a gyermek még annyira kicsi, hogy az egyik szülő nem tud dolgozni emellett) – és ez az időszak ütközik a járulékfizetési időszakkal (amit a rendszer tervezésekor amúgy próbálunk elkerülni) –, az csak átmenetileg kaphat felmentést a járulékfizetés alól, de a kötelezettsége megmarad. A helyzetet többféleképpen lehet kezelni, s ezek között valamiféle prioritási rendet célszerű felállítani, vagyis előbb az egyik, majd a másik módszert alkalmazzuk, ha az előző módszer lehetőségei már kimerültek. A harmadik módszer pedig bizonyos gyerekszám (pl. három) felett szabadon választható. Ezek:

1. Ha a gyermekét főállásban nevelő házastársa dolgozik, akkor az általa fizetett járulékot közösné kell tekinteni. Ez azt jelenti, hogy ilyenkor a házastárs egyévi járulékfizetését mindkettejüknek, de félévi járulékfizetésnek tudják be, vagyis mindkettejüknek fél évvel meghosszabbodik a járulékfizetési időszak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a gyermekkel otthon maradó (általában az anya) nem marad le jobban e kötelezettsége teljesítésével, mint aki ezalatt is dolgozik (általában az apa), vagyis a maihoz képest már eleve méltányo-

sabb a rendszer. A megoldás logikája teljesen paralel a korábban ismertetett családi nyugdíjrendszer logikájával. A járulék mértéke ilyenkor adott. Kiegészítő lehetőségként érdemes megengedni, hogy a dolgozó házastárs a szükségesnél nagyobb járulékot fizessen ekkor. Amennyivel magasabb járulékot fizet, arányosan annál több évet tekintenek ilyenkor járulékkal megfizetettnek a kötelezőből – de szintén kettejüknek.

2. Ha ennek ellenére is fennmaradna néhány év járulékfizetési kötelezettség a nyugdíjkorhatár elérésekor, akkor a járulékot ugyanúgy a nyugdíjból vonnák, mint az előző pontban, a munkanélküliség és a tartós betegség esetében javasoltuk. A járulék mértéke itt ugyanúgy az aktív évek alatt fizetett járulékok valorizált értékének az átlaga, mint fent a betegség esetén. Ha részben a házastárs fizetett helyette járulékot, akkor ezekre az évekre ezt számítják bele az átlagjárulédba.

Főállású anya program piaci alapon, állami források nélkül

Legtöbb esetben valaki azért lesz elmaradva a gyermeknevelés miatt a járulékfizetéssel, mert sok gyermeket nevel, s egyszerűen nem lesz ideje munkát vállalni (legalábbis nem elég hosszú ideig), s így nem tudja törleszteni felnevelésének költségeit. Ha valaki fokozatosan ilyen helyzetbe kerül, s nem szeretné, ha emiatt előre beláthatatlan mértékben csökkenne a nyugdíja, akkor lép be a fent említett harmadik módszer, ami az, hogy megállapodik egy – jellemzően feltehetően gyermektelen – külső szponzorral (KüSz), hogy az az egyik (vagy több) gyermek után az átlagos gyermeknevelési költségnek megfelelő pénzt fizeti rendszeresen, annak felneveléséig.

Ilyen megállapodás esetén, ha a szülők még nem teljesítették a járulékfizetési kötelezettségüket, ebből a KüSz által fizetett havi összegből egyhavi átlagos járuléknak megfelelő részt a járulékfizetési kötelezettség teljesítésére levonnak. Hogy az átlagos havi gyermeknevelési költség és az átlagos havi járulék hogyan viszonyul egymáshoz, azt az ÁME-ből könnyen ki tudjuk számítani.

A KüSz-t az ilyen szerződés megkötésére az motiválja, hogy így nyugdíjponthoz vásárolhat (egy gyermek teljes idejű szponzorálása esetén egyet), hiszen ezzel annak a gyermeknek a felnevelése a szülők nyugdíjába nem, de a KüSz nyugdíjába beszámít. A KüSz így anélkül is részt vehet az új generáció felnevelésében, hogy konkrétan gyermeket nevelne, azt rábízhatja azokra, akik ezt nála szívesebben teszik. Emiatt ezzel lényegében egy „piaci alapú főállású anya” programot lehet létrehozni külön állami forrás nélkül! Az állam szerepe arra korlátozódhatna, hogy mondjuk egy speciális honlappal támogathatná a „kereslet” és „kínálat” egymásra találását!

Fontos megemlíteni, hogy a KüSz ezzel valamiféle „befektetési” kockázatot is vállal – egyébként ugyanúgy, mint a szülők is általában, hiszen – később kifejtendő okok miatt, csak a minimálisan érettségi szintű végzettséget megszerző

gyermek után járna nyugdíjpont. Tehát, ha olyan gyermeket támogat, aki erre nem lesz képes, akkor befektetése lenullázódik.

Sokakban felmerülhet, hogy miért nem egyszerűsítünk úgy a dolgokon, hogy ilyenkor egyszerűen az egyik gyermek felnevelését betudjuk járulékfizetésnek? A válasz, hogy ez a megoldás egyéni szinten megteremtené ugyan a jogok és a kötelezettségek ekvivalenciáját, a rendszer szintjén ugyanakkor pénzügyi problémákat okozna. Az így hiányzó járulékot ugyanis ekkor az aktuális nyugdíjasok már megszolgált járadékaiból vonnánk el, s egyúttal megemelnénk a most aktívak későbbi nyugdíját úgy, hogy azok nem dolgoztak meg érte, hiszen a járulékfizetés helyett felnevelt gyermek későbbi járulékfizetése már nekik ad nyugdíjat. Ezzel lényegében ugyanolyan jellegű hibás megoldást csempésznénk részelemként a HT rendszerbe, ami az FF rendszert általában jellemzi, s amit pont a HT rendszerrel szándékozunk kijavítani. Ez annak ellenére igaz, hogy egyébként valamiféle generációs „csúszkálás” lesz a rendszerben amiatt, hogy a gyermekvállalások kora erősen szóródhat, különösen a férfiaknál, illetve amiatt, hogy a járulékfizetés bizonyos esetekben áttolódhat nyugdíjas korra. Ezek az esetek azonban elvileg hosszú távon kiegyenlítik egymást.

Nem munkaviszonyból származó jövedelem esete

Sajnos a probléma a mai munkanyugdíjak rendszerének általános problémája, az FF és a HT rendszert egyaránt érinti, s nem is adunk rá általános megoldást, csak jelezzük, hogy valamit kezdeni kell azzal az esettel, ha valakinek a jövedelme nem munkabérből származik, ezért nem fizet járulékot. Ez azért is problémás, mert gyermeket nevelhet, s abból jár neki nyugdíj. Ugyanakkor a be nem fizetett járulékot ebből a nyugdíjból is törleszthet a fentiek szerint! Egy másik lehetőség lehet pedig, hogy az önállóak számára is bevezetünk valamifajta járulékfizetést, akár átalány formájában, akár valamilyen jövedelemtől függő mértékűt.

A gyermek külföldre távozása

Ha a gyermek külföldre távozik, s ott vállal munkát, ott fizet járulékot, akkor ott-hon nem térül meg felnevelésének a költsége, olyan, mintha meg sem született volna, tehát – első megközelítésben – ez után a gyermek után nem jár nyugdíj-szolgáltatás, a szülőt abból (e gyereke vonatkozásában) ki kell zárni. Ugyanakkor nem kell feltétlenül így eljárnunk, még ha azt praktikus okokból javasoljuk kizárni is, hogy a külföldre távozás kockázatát is osszuk meg a veszélyközösséggel.

A külföldre távozás mutatja legjobban, hogy mennyire hamis az FF rendszer ideológiája, hiszen aszerint itt semmilyen probléma nincs, a külföldre távozott gyermek ott fizet be az ottani tb-be, s ez alapján ott nyer majd nyugdíjat – minden rendben van. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy valójában itt az történik, hogy a fogadó ország tb egyensúlyát javítják az oda távozott munkavállalók, míg a kibocsátó ország tb egyensúlya emiatt romlik. Mondhatni ezzel a módszerrel,

gyermekbe való beruházás nélkül meg lehet menteni – legalábbis egy ideig – a fogadó országok egyre romló helyzetű tb-jét, a küldő országok kárára. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a gyermekbe való beruházás költségét az egyik ország állja, a hasznát viszont egy másik ország szedi.

Ennek felismerése önmagában is elég érv az FF rendszerről a HT rendszerre való áttérés mellett, hiszen itt az FF rendszer egy újabb hiányossága – tulajdonképpen implicit háttérfeltevése – kerül napvilágra: az, hogy zárt gazdaságot feltételez, olyat, amiben/amiből nem „mászálnak” ki-be a munkavállalók. Vagyis pl. az FF rendszer és az EU „szabadságai” nem kompatibilisek egymással – illetve csak olyan értelemben, hogy azok egyoldalúan a fejlett EU-országoknak kedveznek, hiszen alapvetően ezekben áramlik a kevésbé fejlett EU-országok munkaereje (Banyár József [2014b]).

A problémát ezért elvileg lehet úgy kezelni, hogy az érintett nettó küldő országok tárgyalásokat kezdeményeznek egy olyan belső EU-szabályozásért, hogy a kivándorolt fiatal nyugdíjjáruléka – vagy annak egy része – valamennyi ideig a küldő ország tb-jébe folyjék be. Ha sikerül ilyen megállapodást kötni, akkor azokat a szülőket, akiknek a gyermeke ilyen országokba távozik, nem kell kizárni a nyugdíjszolgáltatásból. Legcélszerűbb egy egész EU-ra kiterjedő ilyen szabályozás lenne, amit közösen kezdeményezhetnének az EU-n belüli migráció nettó kibocsátó országai.

A NYUGDÍJSZOLGÁLTATÁSBÓL VALÓ KIZÁRÁS

Ha viszont nem lehetséges egy ilyen nemzetközi megállapodás, akkor a kizárást és nem a kockázatmegosztást javasolt alkalmazni a gyermek kivándorlása esetében, hiszen ez tudatos döntés eredménye, nem olyan, mint a gyermek rokantsága, halála. Természetesen, itt vannak bizonyos technikai problémák is, amelyeket később meg kell oldani, hiszen a külföldi munkavállalás lehet ideiglenes is, ami után valaki hazatér. Ilyen esetben nem célszerű megoldás a nyugdíjszolgáltatásból való kizárás.

A tartósan külföldre távozott fiatalnak a jövőben célszerű azzal számolnia, hogy szülőjének elvesztett nyugdíját neki magának, a szülőnek közvetlenül nyújtott transzferrel célszerű kompenzálnia, vagyis amikor kalkulálja a kiköltözés hasznait és költségeit, akkor a költségoldalon ezt is vegye figyelembe (s erre időben fel is kell hívni minden fiatal figyelmét!).

A szolgáltatásból való kizárásnak a gyermek külföldre való távozása a fő esete, de előfordulhatnak más – remélhetőleg nagyon ritka – esetek is. Ilyen, ha a szülő, illetve a gyermeket nevelő hibájára vezethető vissza, ha a gyermek nem lesz járulékfizető – pl. mert megrokkán, vagy bűnözővé válik. Természetesen az esetek nagy részében ezekről a szülő nem tehet, ezért itt jól meg kell gondolni – esetleg a bíróság bevonásával egyedi döntést kell hozni –, hogy a konkrét esetekben ez a helyzet-e.

A járulék szétosztása, vagyis a járadék a HT rendszerben

Az ÁME nemcsak a járulék, hanem a járadék szintjét is meghatározza – szintén, ha megállapítjuk a szétosztásra vonatkozó legfontosabb elveket, illetve az ezekből következő szabályokat.

A szétosztás elveként maradhat a folyó finanszírozás

Az első elv lehet, hogy célszerű minden évben az abban az évben beérkezett járulékokat szétosztani nyugdíjként, hiszen ezek a járulékok már afféle „osztalékok” (meg persze „tőketörlesztést” is) jelentenek. Ennyiben a HT rendszer hasonlít az FF rendszerhez – alapesetben nem szükséges hozzá semmiféle külön pénzügyi tartalék, hiszen a tényleges tartaléka a humán tőke (elismerten is – ennyiben viszont radikálisan eltér az FF rendszertől!).

A járadékindexálás automatikus, de ennek vannak feltételei

Nem szükséges a járadékok semmifajta külön indexálása, hiszen az automatikusan indexálódik az adott évben befolyt járuléktömeg változásával. Ha a rendszer paraméterei jól vannak beállítva, akkor ez az automatikus index – kisebb ingadozásokkal – a bérindex lesz, hiszen ezzel nő a járuléktömeg – minden egyéb változatlanúsága mellett. Természetesen sok minden változik, de ezek változása részben automatikusan semlegesítődik, részben okos szabályozással semlegesíteni lehet őket.

Automatikusan semlegesítődik az aktívak létszámának a változása, hiszen ez tükröződik a jogosultak létszámának a változásában is. Ha kevesebb gyermek születik, kevesebb lesz a HT rendszer jogosultja, s többen kapnak ellátást az FT rendszerből. (Illetve praktikusán: kevesebb ideig kapnak ellátást a HT rendszerből és hosszabb ideig az FT rendszerből – a konkrét javaslat szerint.)

A fentiekben javasolt, automatikus nyugdíjkorhatár-indexálással (vagyis, ha mindig annyira növeljük a nyugdíjkorhatárt, hogy az annál a korhatárnál várható hátralévő élettartam egy fix érték maradjon) semlegesíteni lehet az élettartam-növekedés hatását, hiszen ennek hatására azonos járuléktömeget egyre hosszabb időtartamra kellene szétosztani. Ha viszont számítani lehet arra, hogy a nyugdíjas évek száma átlagosan állandó marad, akkor a járadék az élettartam növekedés hatására nem változik, mert állandó marad a járulékfizetési és a járadékos évek hányadosa. Ha pl. a várható járadékos éveket 15-ben fixálom, a járulékos éveket pedig mondjuk (mint fent javasoltuk) 30-ban, akkor az arányuk

állandó 2 lesz, tehát egy felnevelt gyermek¹⁷ után durván az átlagjárulék kétszerese lesz a nyugdíj stabilan (legalábbis ha az egy főre szóló járadék – lásd a családi nyugdíjról mondottakat!).

A járulékok járadékká való szétoztásának javasolható módszere valamiféle pontrendszer

Célszerű, ha a nyugdíj olyan, hogy a nyugdíjasok különböző generációinak juttatásai nem csúsznak szét, mint a jelenlegi magyar FF rendszerben. Vagyis valaki ugyanazt a nyugdíjat kapja az adott évben ugyanannyi számú felnevelt gyermek után, akár már 20 éve ment nyugdíjba, akár frissen állapították meg azt neki. Ezt a problémát kiválóan megoldja a német pontrendszer, így javasolt annak adaptálása.

A német pontrendszer azonban jelenleg egy klasszikus FF rendszert szolgál ki, vagyis a pontokat járulékfizetéssel lehet megszolgálni. A HT rendszerben viszont a járulékfizetésért nem jár nyugdíj, csak a gyermeknevelésért, tehát a pontokat (nevezzük őket „nyugdíjpontoknak”) csakis a gyermekneveléshez való hozzájárulás alapján kell szétoztani.

A nyugdíjpontok szétoztásának elvei

Első elv, hogy meg kell különböztetni az egyéni és a közösségi hozzájárulás alapján osztott pontokat. Az egy gyermek felnevelése után összesen jár egyéni és közösségi nyugdíjpontok aránya e/k.

A GYERMEKNEVELÉS UTÁN KÖZVETLENÜL JÁRÓ (EGYÉNI HOZZÁJÁRULÁSON ALAPULÓ) NYUGDÍJPONTOK

Az egyszerűség kedvéért állapítsuk meg úgy a nyugdíjpont értékét, hogy az egy gyermek 18 éves koráig való felneveléséhez való egyéni hozzájárulásért jár, ha az legalább érettségit szerzett.

Érdemesnek tartom megfontolni, hogy érettségi alatti végzettségért egyáltalán ne járjon nyugdíjpont, illetve ilyen esetben csak külön eljárás után lehessen olyat szerezni. Az indok: a mai gazdasági körülmények között szinte biztos, hogy a még érettségiig sem eljutó gyermekből nem lesz jó járulékfizető, tehát az ilyen gyermekbe való investíció nem térül meg. Más oldalról viszont ez a sza-

¹⁷ Fejenként, hiszen egy házaspár esetében pl. ha egy gyermeket nevelnek, akkor az számukra fejenként 0,5-0,5 gyermeket jelent. De gyermekét egyedül nevelő számára az „egész” gyerek beszámításra kerül a nyugdíjban.

bály erősen ösztönzi mind a szülőt, mind a gyermeket, hogy akár 18 éves kora után is, de szerezzék meg az érettségét. Természetesen ekkor utólag a szülőknek jóváírnák az egy pontot. Ha mégis kiderülne, hogy a nem érettségizett gyermek jó járulékfizetővé vált, akkor – később definiálandó mértékű – elegendően hosszú, jó járulékfizetői teljesítmény után lehetne kérelmezni a nyugdíjpontra jóváírását a szülőknek.

Nem teljesen egyértelmű, hogy a végzettség szerint tovább differenciáljunk-e a gyermekek szerint, illetve hogy mi szerint differenciáljunk a (már felnőtt) gyermekek között? A képzettség szerinti differenciálás mellett szól, hogy az átlagjövedelem (s így a fizetett járulék) tekintetében nagy különbségek vannak a csak érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek között. Ellene szól azonban, hogy lehetnek nagy egyéni különbségek, amelyek feszültséget szülnek. Szinte biztos, hogy ilyen differenciálás esetén a tévében fognak mutogatni munkanélküli diplomásokat, akik után a szülők emelt nyugdíjat kapnak, s kiemelkedően jó járulékfizető csak érettségizetteket, akiknek szülei viszont szerényebb nyugdíjban részesülnek.

Emiatt megfontolásra javasolt a differenciálás egy bónuszrendszerrel kiegészítve. Eszerint: eleve emeljük meg az érettségihez kötött nyugdíjpontra arányosan, a magasabb végzettséghez szükséges idővel. Vagyis kapjon az a szülő (az a két szülő együtt), akinek a gyermeke alapszintű diplomát szerez 21/18 nyugdíjpontra, hiszen az alapszintű diplomához legalább 21 éves koráig kell a gyermeket a szülőknek eltartaniuk, és 23/18 nyugdíjpontra, akinek a gyermeke mesterszintű diplomát szerzett, hasonló megfontolásból. Azt, hogy valaki csak – mondjuk – 28 éves korában szerez alapszintű diplomát, s addig a szüleivel él, a rendszernek nem szükséges, sőt nem szabad díjaznia magasabb pontszámmal.

Az egy gyermek után járó (egy egész vagy annál valamivel nagyobb) nyugdíjpontra a gyermek nevelésében részt vevők között célszerű időarányosan megosztani (vagyis legalábbis a rendszer működésének az elején nem vizsgálni, hogy a hozzájárulás a gyermek kora szerint ingadozik-e). Ha egy házasságban élő szülőpár nevelte fel végig a gyermeket, akkor arányosan osztoznak. Ha az egyik szülő egyedül nevelt, akkor a teljes pontot megkapja. Ha elváltak, de továbbra is együttesen nevelik a gyermeket, akkor továbbra is arányosan osztoznak, ha nem arányosan, akkor a nem együtt nevelt idő alatt ennek a megosztásnak az arányában osztoznak a ponton is. Ha valaki csak tartásdíjat fizet, akkor szülőpárjával például 0,3-0,7 arányban osztoznak a töredékpontokon (a pontos értéket felmérésekkel célszerű megállapítani és folyamatosan karbantartani). Ha még tartásdíjat sem fizet, akkor mindent a gyermeket nevelő kap a gyermek után.

Meghalt szülő addig összegyűlt pontját az a párja kapja, akivel addig együtt nevelték a gyermeket. Ha ezután egy másik szülő örökbe fogadja, akkor az örökbe fogadó arányos töredékpontokat kap.

Ugyanez vonatkozik nem saját, hanem örökbe fogadott gyermekekre is. Nevelt gyermeke, aki után az állam nevelési díjat fizet, nem jár nyugdíjpont.

Logikus lenne, ha a nyugdíjpontok a gyermek tényleges járulékfizetési szintje után járnának, de ez sokszor nem valósítható meg, hiszen a szülő esetleg már rég nyugdíjas, de a gyermek még nem fizet járulékot, illetve mert a járulék szintje, a gyermek fizetésének a szintjével folyamatosan változhat, illetve akár erőteljesen ingadozhat is. Mindezeket a nyugdíjakban tükröztetni nem volna szerencsés. Ugyanakkor teljesen jogos, és a javasolt rendszer alapelveiből könnyen levezethető, hogy a kiemelkedő fizetésű, így kiemelkedő járulékfizetésű gyermek után a szülő is magasabb nyugdíjat kapjon. Problémás ugyanakkor az a követelés, hogy csökkenjen valakinek a nyugdíja azért, mert a gyermeknek a karrierje (s így a fizetése is) törést szenvedett, vagy mert jól fizető állását feladva, magas közösségi hasznot jelentő, ámde rosszul fizetett állást vállal el. Mindezek miatt nem javasolt egy az egyben hozzákapcsolni a nyugdíjakat a gyermek járulékához (ahogy például Demény [1987] és az ő logikáját elfogadók javasolják), de célszerű bevezetni valamiféle bónuszrendszert – másulrendszer nélkül. Ez azt jelenti, hogy a megkapott plusz nyugdíjat ne vesse el a szülő akkor sem, ha közben a gyermek fizetése mégis visszaesik. Ez viszont azt is jelenti, hogy a bónuszok is csak óvatosan emelhetik a nyugdíjakat. Egy lehetőség, hogy a szülők plusz töredékpontot kapnak a gyermek után, ha annak járuléka mondjuk 3 évig legalább az átlagjárulék kétszerese. Ez a plusz töredékpont arányos lehet azzal, hogy pontosan hányszorosa is az átlagjáruléknak a járulék (ha az legalább kétszeres), és folyamatosan emelkedhet azzal az időtartammal, ami alatt a járulék magasabb az átlag kétszeresénél. A pontos értékek kiszámításához külön kalkulációra van szükség, amit csak akkor érdemes elkezdni elkészíteni, ha a fenti javaslatok tekintetében már kialakult a konszenzus.

A KÖZÖSSÉGI HOZZÁJÁRULÁSON ALAPULÓ NYUGDÍJPONTOK

Minden adófizető – akár nevel gyermeket közvetlenül, akár nem – a közösségi hozzájárulása után, annak mértékében szintén kap nyugdíjpontokat, vagyis a nevelt gyermekek után járó összes pontszám k részét. A kiosztandó pontok számának a meghatározásához, valamint a kiosztási arányok meghatározásához is több problémát meg kell oldani.

Mivel a pontokat folyamatosan javasolt osztani (egy megfelelő nyilvántartás alapján), ezért minden évben világos, hogy hány gyermek után, illetve összesen mennyi pontot oszthatnak ki. (Egy gyermek után egy évben összesen $1/18$ pontot – bár ezek egy része utólag érvénytelennek minősül az érettségi hiánya miatt. Ez azonban – remélhetőleg – nem lesz jelentős mértékű, így a k rész kalkulációjában akár el is tekinthetünk ettől.) Mivel ez az $1/18$ a pontok „e” részét jelenti, ezért még ki kell osztani az összes adófizető között adófizetésük arányában ennek még k/e -szeresének megfelelő közösségi hozzájárulás pontot.

Sajnos nincs – sőt elvileg nem is lehet – nyilvántartásunk arról, ki mennyi adót fizet, hiszen adó is sokféle van, a személyitől az áfáig. Ezért a közösségi pontok szétosztásához az egyének által befizetett adók arányát valahogyan becsülni kell, vagyis valamiféle proxykat alkalmazni. Célszerű ezenfelül leszűkíteni az adófizetés miatti pontszerzés időtartamát, hiszen pl. a nyugdíjas is fizet adót, de akkor már nehézkes lesz emiatt módosítani a nyugdíjpontjainak a számát. Célszerű ezért pl. az aktív vagy csak a járulékfizetési időszakára korlátozni a pontszerzést.

Az adófizetésnek egy kézenfekvő proxyja lehetne a járulékfizetés, hiszen az arányos a bérrel, a személyi jövedelemadóval, s a vásárlások után fizetett áfa is valószínűleg szintén arányos a bérrel. Két érv azonban ellene szól:

1. A fentiekben azt javasoltuk, hogy a járulékfizetés ne az egész aktív életpályára terjedjen ki, hanem rövidebb időtartamra. Persze egy rövidebb – bár elég hosszú – időtartammal is jól lehet becsülni az egész életpálya alatt fizetett adók arányát, de célszerű minél hosszabb időtartamot választani, mert annál korrektebb lesz a közelítés.
2. Az emberek könnyen összekeverhetik ezt a jogszerzést a mostani FF rendszer jogszerzésével, s nehéz lenne nekik megmagyarázni, hogy ezúttal egészen másról van szó.

Főleg ez utóbbi érv miatt inkább a fizetett személyi jövedelemadókkal való becslés javasolható, amely szintén könnyen elérhető mindenkiről.

A fentiek alapján adódik a közösségi pontok elosztásának a logikus szabálya: minden évben, az az évi közösségi pontokat az az évi személyi adót fizető aktívok között osztják ki adófizetésük arányában.

A rendszer elemeinek együttműködése

Ahhoz, hogy a fenti elemek jól működjenek együtt, azokat egymáshoz képest jól kell beállítani. Meg kell például határozni, hogy mikor történjék a járulékfizetés, illetve az egyéni számlára való előtakarékosság, és hogyan kapcsolódjon egymáshoz a HT és az FT alrendszer.

Normál nyugdíjkorhatár

Mivel azt javasoltuk, hogy az FT és a HT alrendszer ne egymással párhuzamos legyen, hanem egymás utáni, ezért kétféle nyugdíjkorhatárra van szükség, illetve még egy járulékfizetési korhatárra is, amelyek egymással összefüggenek. A központi jelentőségű korhatár „a” normál nyugdíjkorhatár, s ehhez lehet vi-

szonyítani a másik kettőt. A normál nyugdíjkorhatár azoknak a korhatára, akik „elég” gyermeket neveltek. Hogy mi számít elégnek, azt részben az ÁME alapján, részben viszont szabadon lehet meghatározni: minél több gyermeket veszünk így, annál nagyobb lesz az induló nyugdíj és fordítva. Célszerű ezt úgy meghatározni, hogy ez annyi legyen, amivel kb. a mostani átlagnyugdíjat lehet elérni. Ez némi kalkulációt igényel, ezért – az egyszerűség kedvéért – a továbbiakban azt feltételezzük, hogy ez egy gyermek fejenként – vagyis házaspáronként kettő. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a normál nyugdíjkorhatár azokra vonatkozik, akiknek az egyéni hozzájárulás alapján nyugdíjpontjuk eléri az 1-et.¹⁸

A normál nyugdíjkorhatár – mint tudjuk – az a kor, amikor a még várható hátralévő élettartam egy előre rögzített érték. Javasoljuk, hogy ez az érték legyen 15, (vagy a II. részben említett 17,5) év (ami ma Magyarországon valamivel nagyobb mint 65 éves nyugdíjkorhatárt jelent – az 1. táblázat alapján, 2017-ben ez valahol 67,5 év körül lehetett).

1. táblázat. A várható hátralévő élettartamok (2017-es magyar unisex mortalitási tábla szerint) és a 67 éves korban várható hátralévő élettartam hány %-a esik az adott kor fölé

Kor (x)	ex	Hátralévő élettartam %-a	Kor (x)	ex	Hátralévő élettartam %-a	Kor (x)	ex	Hátralévő élettartam %-a
67	15,31	100%	75	10,34	54%	83	6,24	20,4%
68	14,67	94%	76	9,77	49%	84	5,85	17,3%
69	14,04	87%	77	9,19	44%	85	5,44	14,6%
70	13,41	81%	78	8,65	40%	86	5,09	12,1%
71	12,79	76%	79	8,12	35%	87	4,76	9,9%
72	12,15	70%	80	7,62	31%	88	4,48	8,0%
73	11,54	64%	81	7,12	27,3%	89	4,21	6,4%
74	10,94	59%	82	6,67	23,7%	90	3,94	5,0%

Forrás: mortality.org + saját számítás

¹⁸ Persze a fentiekben – praktikus okokból és átmenetileg – már javaslatot tettünk arra, hogy fordítsuk meg a logikát, és fejenként egy (páronként két) gyermek felnevelésének a szintjére állítsuk be a mostani átlagos nyugdíjat. De a „helyes” és később fokozatosan bevezetendő logika a fenti.

Emelt nyugdíjkorhatár

Javasoltuk, hogy akik nem nevelnek gyermeket, azoknak a nyugdíjkorhatáruk magasabb legyen. Mégpedig annyival, hogy a nyugdíjszintjük hasonló legyen, mint a legalább egy egyéni nyugdíjponttal rendelkezőké. Ezt úgy lehet elérni, hogy nekik azt a korhatárt állapítjuk meg „emelt nyugdíjkorhatárnak”, ahol a normál nyugdíjkorhatárkor még várható hátralévő élettartam utolsó része kezdődik. Ezt a k , illetve az összes adófizetőnek a gyerekesekhez viszonyított aránya alapján számítjuk ki. Ez tehát azokra vonatkozik, akiknek az egyéni nyugdíjpontjaik száma 0. Az átmeneti egyéni nyugdíjpontokkal rendelkezőkre a két nyugdíjkorhatár súlyozott átlaga vonatkozna. (Az 1. táblázat alapján ez az emelt nyugdíjkorhatár valahol 82 év körül lenne,¹⁹ ha ez az arány pl. $0,24 = (0,34 * 0,7)$ volna. Ha ezt az állam a gyerekeseknek adott juttatásokkal pl. 0,5-re tornászná fel, akkor a korhatár kb. 76 év lenne.)

Természetesen annak, aki később megy nyugdíjba – akármilyen megfontolásból –, arányosan magasabb nyugdíj jár. Ezt úgy lehet elérni, ha nyugdíjpontjait átszámoljuk. Azt lehet mondani, hogy a nyugdíjpontok (akár egyéni, akár közösségi) a normál (és folyamatosan indexált) nyugdíjkorhatárra vonatkoznak. Aki ennél (vagyis az ő konkrét esetében érvényesenél) később megy nyugdíjba, annak a nyugdíjpontjait annyival kell beszorozni, amennyivel a normál nyugdíjkorhatárkor várható hátralévő élettartam nagyobb a tényleges nyugdíjba vonulási életkorra vonatkozóánál.

Járulékfizetés elindulásának korhatára

Mivel határozott idejű és az aktív életpályánál rövidebb ideig tartó járulékfizetést láttunk a fentiekben indokoltnak, ezért nem teljesen nyilvánvaló, hogy maga a járulékfizetés mikor is induljon. Két tiszta eset van: vagy kezdődjön el azonnal az aktív életpályával (mint jelenleg is az FF rendszerben), vagy tartson a normál nyugdíjkorhatárig. (Normál nyugdíjkorhatárnál később véget érő járulékfizetés nem indokolható, mert elvileg ekkor mindenki nyugdíjba vonulhat – legfeljebb valaki ekkor a nyugdíj-megtakarítását kezdi felélni.) Ekkor abból visszafelé kell meghatározni a járulékfizetés elindulásának korhatárát. Az összes többi eset a kettő között van valahol.

A lehetőségek közül leginkább egy ilyen köztes eset indokolható, ahol a járulékfizetési időszak vége közel van a normál nyugdíjkorhatárhoz. Az indokok:

¹⁹ Ne tévesszen meg senkit, hogy a 82 nem 76:24 arányban osztja a 67 év utáni 15 évet, hiszen a 67 éves korban várható hátralévő élettartam nem azt jelenti, hogy 15 évet élünk. Sokan sokkal többet fognak!

1. Valószínűleg a fizetések a többségnél az életpálya második felében nagyobbak, mint az elsőben, így akkor részben nagyobb járulékokat tudnak fizetni, részben könnyebben nélkülözik azt az érintettek. Azt is mondhatjuk, igazából ekkorra válik „termővé” a szülők (és a társadalom) humántőke-beruházása.
2. Célszerű, ha az aktív életpálya első szakaszát nem terheljük külön járulékfizetéssel is, hiszen normálisan ez az az időszak, amikor a legtöbb gyermeket vállalnak, ami eleve nagy költség. A rendszer azáltal is ösztönzi a humántőke-beruházást, hogy az arra leginkább logikus életszakaszban némileg mentesíti a fiatalokat az egyéb fizetések alól. Ezáltal egyébként tereli is őket a viszonylag (a mai magas életkorokhoz képest) korai gyermekvállalás felé.
3. Célszerű viszont, ha nem „toljuk rá” teljesen a járulékfizetési tartamot a nyugdíjkorhatárra, hanem hagyunk valamennyi – mondjuk 5 év – „ráhagyást”, hiszen a járulékfizetésben lehetnek halasztások, amikor azt az érintett felfüggeszti.

Összességében a járulékfizetés elindulásának javasolt korhatára: normál nyugdíjkorhatár – járulékfizetési időtartam (pl. 30 év) – járulékfizetési ráhagyás (pl. 5 év). Emiatt ez a korhatár együtt indexálódik a normál nyugdíjkorhatárral. A fenti példában, ha a nyugdíjkorhatár 67 év, akkor a járulékfizetés elindulásának korhatára 32 év.

A gyermeknevelés és a megtakarítás anyagilag semlegessé tétele

Mivel a HT rendszerben a gyermeknevelés továbbra is önkéntes elhatározás lenne, aki ezt nem vállalja, az az állami rendszerből nem kap nyugdíjat. Célszerű azonban, ha az állam ezeknek az embereknek a nyugdíját is segíti, vagyis számukra egy feltőkésített DC rendszert működtet. Az ebbe való megtakarítás azonban nem történhet az utolsó pillanatban, amikor kiderül, hogy – esetleg a korábbi terveivel ellentétben – valakinek mégsem lesz gyermeke. Ellenkezőleg, abból a vélelemből célszerű kiindulni, hogy valakinek nem lesz gyermeke, s aztán ha mégis, akkor ezt folyamatosan módosítani.

Mindezek miatt a nyugdíjcélú megtakarítást (az FT rendszerbe való befizetést) már a legelső lehetséges alkalommal, vagyis az aktív életpálya kezdetén el kell kezdeni. A fentiek szerint ráadásul ekkor még jó lehetősége is van erre mindenkinek, hiszen még nem kell járulékot fizetnie, illetve – a hosszú megtakarítási periódus miatt – még viszonylag kis befizetések is komoly tőkévé tudnak a nyugdíjig felkamatozni.

Ugyanakkor erre a megtakarításra kevésbé lesz valakinek szüksége, ha gyermeke születik, s egyáltalán nem, ha megszületik a második. Emiatt javasolható, hogy a megtakarítás kötelező szintje (a bérből való levonás mértéke) a felére

essen az első gyermek megszületése után, s szűnjön meg, mint kötelezettség a második gyermek megszületése után (házaspárokat feltételezve). Ugyanakkor, ha valaki akarja, a gyermekszületés után is folytathatja a megtakarítást.

Mindezek – a megtakarítás és a járulékfizetés időzítésének, illetve ezek egymáshoz viszonyának fenti szabályai – a következő hatásokat érik el:

- Az, hogy a járulékfizetés csak később indul, mint az aktív élettartam, azt is jelenti, hogy hagyunk a fiataloknak egy olyan életszakaszt, amikor nem kell járulékot fizetniük, hanem fontosabb dolgokkal foglalkozhatnak – pl. gyermekneveléssel. Vagyis ez a megoldás egyrészt tereli a fiatalokat a gyermekvállalás felé, másrészt anyagilag könnyebbé is teszi számukra annak első éveit – ha időben belefognak a projektbe.
- Ha nem vállalnak gyermeket, akkor az így megtakarított pénzt ekkor félre rakják nyugdíjukra, hiszen így számukra az állami nyugdíj csak kb. 13-15 évvel később indul, mint másoknak.
- Ugyanakkor, ha gyermeket vállalnak, akkor nem kell ezzel a megtakarítással foglalkozniuk, így eleve pénz szabadul fel számukra erre a „projektre”.
- Emiatt összességében anyagilag semleges lesz számukra, hogy megtakarítanak vagy gyermeket vállalnak, ami nagy előrelépés lenne a mai helyzethez képest, amikor is a gyermekvállalás egyértelműen anyagi visszalépést jelent.

Az FT rendszer járadékának a működése

Az így felállított állami FT rendszerben felhalmozott pénzből a normál nyugdíjkorhatár kezdetén nem életjáradékot kezdenek fizetni, hanem a pénzt egyszerűen elosztják annyi felé, amennyi hónap az állami nyugdíj megnyílásáig hátravan (pl. 13 év*12 hónap = 156 felé). Minden hónapban ezt az összeget, illetve annak időközbeni kamatát fogja a nyugdíjas megkapni, hacsak nem dönt úgy, hogy tovább dolgozik, s nem kívánja felvenni a pénzt. Ez az összeg (illetve amit gazdája nem használt el) örökölhetővé válik, mégpedig úgy, hogy az alapértelmezett örökös a házastárs/bejegyzett élettárs lesz, aki ezt alapértelmezetten szintén a nyugdíjára költheti.

Ugyanakkor az FT rendszerben felhalmozott tőke nem biztos, hogy nyugdíjra vagy örökségre kerül kifizetésre, annak ugyanis javasolt valamiféle kaució szerepet is adni. Ha valaki például nem fizette vissza teljes egészében felnevelésének a költségeit (vagyis nem fizetett elég hosszan járulékot), akkor azt le lehet vonni az FT rendszerben felhalmozott pénzből is.

Átmenet a jelenlegi rendszerből az új rendszerre

A fenti rendszert minden probléma nélkül be lehet vezetni a fiatalok számára, akik még most alakítják ki egyéni nyugdíjstratégiájukat, s tudnak alkalmazkodni akármilyen rendszerhez. Problémás viszont bevezetni azok számára, akik már életük jelentős részét leélték úgy, hogy egy teljesen más nyugdíjfilozófiához alkalmazkodtak.

Emiatt egy lehetséges, célszerű bevezetés, hogy a rendszer indulásakor egy bizonyos kor – pl. 55 év – alatt lévő, két gyermeknél kevesebbet nevelők számára kötelezővé tesszük az egyéni előtakarékosági számla vezetését (az ennél idősebbek számára pedig marad a jelenlegi nyugdíjrendszer), majd az ő számukra fokozatosan emeljük azt a nyugdíjkorhatárt (amiből a beállt rendszerben az emelt nyugdíjkorhatár lesz), amikor ők a kétgyerekesekhez képest úgy vonulhatnak nyugdíjba, hogy a HT rendszerből is kapnak nyugdíjat. Lehetőség a kétévente egy év emelés (a normál nyugdíjkorhatár-indexáláson felül), amíg az emelt nyugdíjkorhatár el nem éri az elméleti értékét. Ez azt is jelenti, hogy az átmeneti időszakban mindenkinek két év állna rendelkezésére, hogy egy év hiányzó nyugdíját saját megtakarítással pótolja. Aki már két év múlva nyugdíjba vonulna, annak csak egy év gyűlik össze, de csak egy évet kell pótolnia, stb., vagyis mindenki fokozatosan tudna alkalmazkodni az új rendszerhez.

HIVATKOZÁSOK

- Bajkó Attila – Maknics Anita – Tóth Krisztián – Vékás Péter [2015]: A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról, *Közgazdasági Szemle*, LXII. évf., 2015. december, 1229–1257. o.
- Banyár József [2001]: *Az életpálya pénzügyi tervezése: Bevezetés a személybiztosításokba*, Budapest, BKÁE, 85. o.
- Banyár József [2003/2017]: *Életbiztosítás*, 1. kiadás Aula, Budapest, 2003, 2. javított és bővített kiadás 2017. BCE-MNB – http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2587/1/BCE_MNB_Banyar-Eletbiztositas.pdf – letöltve: 2019. június 12.
- Banyár József [2011]: A nyugdíjreform miatti államháztartási hiány elszámolhatósága – A stabilitási és növekedési egyezmény egyes követelményeinek újragondolása, *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., július–augusztus, 666–688. o.
- Banyár József [2012/2016]: *A kötelező öregségi életjáradékok lehetséges modelljei*, Gondolat, 2012. In English: József Banyár: *Model options for mandatory old-age annuities*, Gondolat, 2016
- Banyár József [2012]: Gyereknevelés és nyugdíj – összekapcsolható, vagy sem? (In Kovács Erzsébet [szerk.] [2012])

- Banyár József [2014a]: A modern nyugdíjrendszer kialakulásának két története, *Hitelintézet* Szemle, 13. évf. 4. sz. 2014. november – <http://www hitelintezetiszemle.hu/letoltes/7-banyar-2.pdf> – letöltve: 2018. október 8.
- Banyár, József [2014b]: Consequences of cross-border human capital transfers on national PAYG systems, In *European pension system: Fantasy or reality*, Report on the conference of the Central Administration of National Pension Insurance organised in cooperation with the International Social Security Association European Network held in Budapest, Hungary on 19th September 2014.
- Banyár József [2016]: A folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek lehetséges reformjai. In Simonovits 70 *Társadalom- és természettudományi írások Arkhimédészről az időskori jövedelmekig*, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016 – http://econ.core.hu/file/download/Simonovits70/09_Banyar.pdf – letöltve: 2018. június 17. In English: Banyár, József [2016]: Possible reforms of Pay-As-You-Go pension systems, *European Journal of Social Security*, Volume: 18 issue: 3, page(s): 286–308. – <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/138826271601800303> – letöltve: 2018. október 8.
- Banyár, József [2017a]: Conflict or Fair Deal Between the Generations? Alternative economics for pensions –*Review of Sociology*, 27(4): 61–82. – http://www.szociologia.hu/dynamic/2017_04_61_82_oldal.pdf – letöltve: 2018. július 4.
- Banyár, József [2017b]: European handling of implicit and explicit government debt as an obstacle to the funding-type pension reforms, *European Journal of Social Security*, 2017, Vol. 19(1) 45–62. – <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1388262717697746> – letöltve: 2018.október 8.
- Banyár József [2019a]: Itt az új nyugdíjajavaslat: mentsük meg a rendszert gyerekekkel! *portfolio.hu*, 2019. március 1. – <https://www.portfolio.hu/gazdasag/nyugdijrendszer/itt-az-uj-nyugdijajavaslat-mentsuk-meg-a-rendszert-gyerekekkel.315901.html>
- Banyár, József [2019b]: Aging and the pay as you go (PAYG) pension system’s asset-liability (mis)matching. In Ł. Tomczyk & A. Klimczuk (Eds.): *Between Successful and Unsuccessful Ageing: Selected Aspects and Contexts*, Kraków, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, 163–206. o. DOI: 10.24917/9788395373718.7
- Banyár József – Mészáros József [2003/2008]: *Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer*, Gondolat, Budapest, 2003. In English: József Banyár and József Mészáros [2009]: *A Possible and Desirable Pension System*, Social Science Monographs, Boulder, Colorado Center for Hungarian Studies and Publications, Inc. Wayne, New Jersey, Distributed by Columbia University Press, New York, pp. 200.
- Banyár József – Gál Róbert Iván – Mészáros József [2010]: NDC paradigma leírása. In Holtzer Péter (szerk.) (2010): *Jelentés a Nyugdíj és Időskori Kerekasztal tevékenységéről*, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, http://econ.core.hu/file/download/nyika/jelentes_hu.pdf
- Barabás Gyula – Bodor András – Erdős Mihály –Fehér Csaba – Hamecz István – Holtzer Péter [2006]: A nyugalom díja, *portfolio.hu* – https://www.portfolio.hu/download/files/a_nyugalon_dija.pdf – letöltve 2020. április 3.
- Berki Tamás – Palotai Dániel – Reiff Ádám [2016]: A következő 20 évben nincs gond a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságával – <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/>

- szakmai-cikkek/tovabbi-szakmai-cikkek/berki-tamas-palotai-daniel-reiff-adam-a-ko-
vetkezo-husz-evben-nincs-gond-a-magyar-nyugdijrendszer-fenntarthatosagaval
- Blackburn, Robin [2003]: *Banking on Death*, Verso.
- Bokros Lajos [2001]: Társadalmi szolidaritás és nyugdíjrendszer, *ÉS*, XLV. évfolyam, 41. szám, 2001. október 12.
- Buchanan, James M. [1968]: Social Insurance in a Growing Economy: A Proposal for Radical Reform, *National Tax Journal*, Vol. 21, No. 4 (December 1968), pp. 386–395.
- Botos József – Botos Katalin [2011]: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia, *Pénzügyi Szemle*, 2011/2, 157–166. o. – https://www.asz.hu/storage/files/penzugyiszemle/2011/botos_jozsef_botos_katalin_157_166.pdf – letöltve: 2018. október 8.
- Botos Katalin – Botos József [2012]: A nyugdíjreform alapkérdései. *Pénzügyi Szemle Online – Vitaforum* (1): Kinek fizetjük valójában a járulékot? – 2012. április 2. 08:01:01 – <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-1-kinek-fizetjuk-valojaban-a-jarulekot> – (2): Humántőke és nyugdíj – 2012. április 3. 08:01:01 – <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-2-humantoke-es-nyugdij> – (3): Nyugdíjrendszer és gyermekvállalás – 2012. április 4. 08:01:01 – <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-3-nyugdijrendszer-es-gyermekvallalas> – (4): Nyugdíj-pontrendszer és demográfia – 2012. április 10. 08:15:01 – <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-4-nyugdij-pontrendszer-es-demografia> – (5): Egy új magyar nyugdíjrendszer alapjai – 2012. április 12. 08:01:01 – <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-5-egy-uj-magyar-nyugdijrendszer-alapjai>
- Botos Katalin [2018]: A demográfia komoly kihívás, *Magyar Idők*, 2018. április 24. kedd 09:23 – <https://magyaridok.hu/velemeney/a-demografia-komoly-kihivas-3028111/> – letöltve: 2018. június 4. Ismerteti még: http://nemzedek.mandiner.hu/cikk-/20180425_a-demografia_komoly_kihivas ahol a kommentelők között komoly vita alakult ki a témáról
- Constitution [2004]: Constitution of the People’s Republic of China (Full text after amendment on March 14, 2004) – http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Constitution/2007-11/15/content_1372964.htm – letöltve: 2018. június 18.
- Demeny, Paul [1987]: Re-linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age: A Pronatalist Reform, *Population and development Review* 13, No. 1. (March 1987), p. 128–132. Magyarul: Demény Pál [2016]: A gyermekvállalás és az időskori anyagi biztonság kapcsolatának visszaállítás. In Demény Pál [2016]: *Népességgazdaságpolitika közjó szolgáltatásban*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2016 67–72. o.
- EC [2012]: Fehér Könyv – A megfelelő, biztonságos és fenntartható európai nyugdíjak menetrendje, Brüsszel, 2012. február 16. COM(2012) 55 final – <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7341&langId=hu> In English: EC [2012]: European Commission – White Paper – An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions, 16.02.2012. – <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=1194&furtherNews=yes> – letöltés: 2015. szeptember 11.
- Government.se [2017]: The Swedish old-age pension system – How the income pension, premium pension and guarantee pension work, 19 May 2017. – <https://www.government.se>

- ment.se/information-material/2017/05/the-swedish-old-age-pension-system/ – letöltve: 2020. március 5.
- Feldstein, Martin S. [1974]: Social Security, Induced Retirement, and Aggregate Capital Accumulation, *Journal of Political Economy*, Sept./Oct. 1974, 82(5), pp. 905–926.
- Feldstein, Martin [2005]: Rethinking Social Insurance, *The American Economic Review*, March 2005.
- Gál Róbert Iván [2003]: A nyugdíjrendszer termékenységi hatásai. Vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. In Gál Róbert Iván (szerk.): *Apák és fiúk és unokák*. Osiris, Budapest, 40–50. o.
- Gál Róbert Iván – Simonovits András – Tarcali Géza [2001]: Korosztályi elszámolás a magyar nyugdíjrendszerben, *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 2001. április, 291–306. o.
- Gál Róbert Iván – Medgyesi Márton [2019]: *A gyermeknevelés transzfer-költségei Magyarországon*. Konferencia előadás a 2019. június 13-i Gyerek és nyugdíj 2.0 konferencián, Budapest, BCE.
- Giday András – Szegő Szilvia [2012]: Kétpólusú világban kétpólusú nyugdíjrendszert! In Kovács (szerk.) [2012].
- Giday, András – Szegő, Szilvia [2018]: Towards the “Child-to-Parent” Based Pension Allowance (“C2P”) – Proposal for the Reduction of the Population and the Finance Twin-Deficit, *Civic Review*, Vol. 14, Special Issue, 2018, pp. 302–319. – <https://eng.polgariszemle.hu/current-publication/147-social-policy/924-towards-the-child-to-parent-based-pension-allowance-c2p-proposal-for-the-reduction-of-the-population-and-the-finance-twin-deficit> – letöltve: 2018. október 8.
- Guardiancich, Igor – Weaver, R. Kent – Demarco, Gustavo, and Dorfman, Mark C. [2019]: The Politics of NDC Pension Scheme Diffusion: Constrains and Drivers, *World Bank Discussion Paper* No. 1927, April 2019.
- Holzmann, Robert – Palmer, Edward (szerk.) [2006]: Pension Reform – Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution (NDC) Schemes, The World Bank.
- Holzmann, Robert – Edward Palmer, and David Robalino (ed.) [2012–13]: Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World – Volume 1–2 – <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12212> – letöltve: 2018. október 4.
- Hyzl, James – Rusnok, Jiri – Kulhavy, Martin – Reznicek, Tomáš [2005]: Sustainable Pension Solutions (Innovative approach), Skoda Auto College, Working Papers – is.savs.cz/dok_server/slozka.pl?id=1676;download=1924 – letöltve: 2018. május 31.
- Holtzer Péter (szerk.) [2010]: Jelentés a Nyugdíj és Időskori Kerekasztal tevékenységéről, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest – letölthető: http://econ.core.hu/file/download/nyika/jelentes_hu.pdf – letöltve: 2014. december 17.
- Horváth Gyula [2019]: Fordulat a halandóságban? *Biztosítás és Kockázat*, VI. Évfolyam 3. szám – <https://mabisz.hu/wp-content/uploads/2019/10/biztositas-es-kockazat-6-evf-3-szam-2-cikk.pdf> – letöltve: 2020. április 2.
- Kotlikoff, Laurence J. [1993]: *Generational Accounting – Knowing Who Pays, and When, for What We Spend*, The Free Press, New York, 1993, 265. o.
- Kovács Erzsébet (szerk.) [2012]: *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*, Gondolat.

- Máriás Leonárd [2014]: Ha nem vállalsz gyereket, később kaphatsz nyugdíjat? – Interjú Gál Róbert Ivánnal, *HVG*, 2014. július 16. – http://hvg.hu/gazdasag/20140716_gyerekvallalas_elismerese_nyugdij – letöltve: 2014. december 17.
- Marosi Judit – Molnár D. László [2018]: Öregségi nyugdíjasok halandósága 2015-ben, *Statistikai Szemle*, 96. évfolyam 1. szám – DOI: 10.20311/stat2018.01.hu0005
- Németh György [2009]: A nyugdíjreformról, *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. március, 239–269. o. Esszé – <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1085> – letöltve: 2018. október 8.
- OECD [2017]: Pensions at a Glance 2017 – OECD and G20 indicators, 2017
- Oksanen, Heikki [2003]: A nyugdíjreformtervek a jóléti államokban – öregedő népesség esetén, *Közgazdasági Szemle*, L. évf., 2003. július–augusztus, 654–670. o.
- Orbán Gábor – Palotai Dániel [2006]: Gazdaságpolitikai és demográfiai kihívások a magyar nyugdíjrendszerben, *Közgazdasági Szemle*, LIII. évf., 2006. július–augusztus, 583–603. o.
- Regős Gábor [2015]: Can Fertility be Increased With a Pension Reform? *Ageing International*, June 2015, Volume 40, Issue 2, pp 117–137 – <http://link.springer.com/article/10.1007/s12126-014-9206-y> – letöltve: 2018. október 8.
- Samuelson, P. A. [1958]: An exact consumption-loan model of interest with or without the social contrivance of money. *Journal of Political Economy*, Vol. 66. No. 6. 467–482. o.
- Simonovits András [2014]: Gyermektámogatás, nyugdíj és endogén/heterogén termékenység – egy modell, *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf., 2014. június, 672–692. o. – <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1486> – letöltés ideje: 2016. február 23.
- Simon, Julian L. [1988]: Re-Linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age: Comment on Demeny, *Population and development Review* 14, No. 2. (June 1988), 327–331. o.
- Simonovits András [2001]: Szolgálati idő, szabadidő és nyugdíj – ösztönzés korlátokkal. *Közgazdasági Szemle*, 48. 5. sz. 393-408. o.
- Simonovits András [2007]: Improving on the Notional Defined Benefit, kézirat (publikálva Marin, B., Zaidi, A., Lipszyc and Makovec, M (2008): *Mainstreaming Ageing: Indicators to Monitor Sustainable Progress and Policies*, Ashgate. pp. 637–653)
- Simonovits András [2017]: Az elfelejtett nyugdíjdegreszió, *Közgazdasági Szemle*, LXIV. évf., 2017. június (650–660. o.) DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2017.6.650>
- Simonovits András [2018]: Miért kell a nyugdíj-valorizálást és -indexálást pontrendszerrel felváltani? *Közgazdasági Szemle*, LXV. évf., 2018. szeptember, 903–922. o.
- Sinn, Hans-Werner [1998]: The Pay-as-you-go pension system as a fertility insurance and enforcement device, *NBER Working Paper Series* 6610, June 1998, 28. o.
- Thaler, Richard H. – Sunstein, Cass R. [2009]: *Nudge*, Penguin Books LTD, 2009.
- The Economist* [2017]: Overlapping generations – Kicking the can down an endless road – <https://www.economist.com/news/economics-brief/21727877-final-brief-our-series-big-economic-ideas-looks-costs-and-benefits>

- Varga Gergely [2014]: Demográfiai átmenet, gazdasági növekedés és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága, *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf., 2014. november, 1279–1318. o.
- Werding, Martin [2014]: Familien in der gesetzlichen Rentenversicherung: Das Umlageverfahren auf dem Prüfstand – <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/familien-in-der-gesetzlichen-rentenversicherung/> – letöltve: 2018. május 31.
- World Bank [1994]: Averting the Old Age Crisis, World Bank, 1994 – <http://documents.worldbank.org/curated/en/973571468174557899/pdf/multi-page.pdf>

BOTOS JÓZSEF – BOTOS KATALIN¹

Nyugdíjrendszer a változó társadalomban²

Absztrakt

Három évtizede folynak különböző irányú kísérletek a nyugdíjrendszer reformjára. A reformokra egyrészt a finanszírozhatóság biztosítása, másrészt a nagyobb igazságosság elérése érdekében volt és van szükség. *Paradigmaváltás kell a nyugdíjrendszerben!* Nem elegendők a parametrikus reformok. Gyermekekre minden állampolgárnak szüksége van. Ma azonban a gyermekek felnevelésével kapcsolatos költségek aránytalan terhet rónak a gyermeket vállaló szülőpárokra, és kedvezőtlenebb nyugdíjat eredményeznek – különösen a nőknek. Az állami munkanyugdíjrendszerben a biztosítási paradigmát ezért *befektetési paradigmára* kell változtatni, még hozzá alapvetően a humán tőkébe történő befektetés paradigmájára. Nem magunknak teszünk félre öregkorunkra, hanem *törlesztjük* elődeinknek, amit belénk fektettek. Munkanyugdíjunkt mégis azon az alapon célszerű megállapítani, hogy negyven év munkaviszonyt feltételezve, járulékfizetésünk arányában mekkora összegre számíthatnánk. A munkanyugdíj keresetarányos. Kiegészítené azonban ezt javaslatunk szerint (H. W. Sinn korábban felvetett gondolataihoz hasonlóan): a gyermekek után járó, illetve az önkéntes nyugdíjpénztári megtakarításon alapuló *második csatorna*. Utóbbit azoknak célszerű vállalni, akiknek nincs vagy nem lehet gyermeke. Ha időközben gyermekeik lesznek, átválthatják e megtakarítást a gyermekek alapján történő nyugdíjcsatornára is. A javasolt reform mindenképpen *nagyobb igazságosságot* eredményezne. Ugyanakkor *megvalósítható* lépés lenne. Nem terhelné meg *most* a költségvetést annyira, hogy ellehetetlenítse a költségvetési deficit jelenleg szükséges mérséklését. A családi szolidaritás erősítésében, a gyermekvállalás bátorításában, a demográfiai problémák enyhítésében ugyanakkor komoly szerepe lehetne.

Kulcsszavak: nyugdíjreform, gyermekvállalás költségei, gyermekfedezetű nyugdíj, önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítások

Jel-kódok: D64, H55

¹ Botos Katalin DSc. prof emerita, SzTE PPKE; Botos József PHD ny. intézetvezető egyetemi docens, a tb volt főigazgatója. Levelezési cím: evmkabor@gmail.com

² E tanulmány egy változata megjelent a Pénzügyi Szemle 2020/1. számában (7–22.o.)
DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_1_1

Bevezető

A szocializmusban kialakult nyugdíjrendszert, amely jó negyven évig a korábbi biztosítási elv helyett az állami gondoskodáson alapult, 1990 felé közeledve és azt követően, a felerősödő individualizmus elsöpörte. A rendszer visszatérni igyekezett valamiféle biztosítási alapokra. Ugyanakkor a társadalmi viszonyok a korábbiakhoz képest alapvetően megváltoztak. A nyugdíjigérvények formájában meglévő rejtett állami adósságok egyre fenyegetőbb nagyságúvá váltak. A nyugdíjreform hosszú távon mindenképpen elkerülhetetlennek látszott, pusztán finanszírozási okokból is. A rendszer egyensúlyát csak magas bérjárulék-szinttel lehetett fenntartani. A reformkommunista elit már 1990 előtt gondolkodott azon, hogy a társadalombiztosítást (tb) fel kellene tőkésíteni, vagyonnal ellátni, annak érdekében, hogy a majdan jelentkező kötelezettségeinek meg tudjon felelni ... *Sajnálatos módon erre a későbbi privatizáció idején nem került sor.*

1990 után

A magyar társadalombiztosítás rendszerváltáskor kinevezett vezetője 1991–1992-ben egy parlamenti szociális bizottsági meghallgatáskor felvetette egy érdemi reform szükségességét, *mégghozzá a felnevelt gyermekek figyelembevételével.* Arra alapozott, hogy ezt a költséget is el kell ismerni a nyugdíjak megállapításánál. Javaslatára szerint a járadékot a gyermekek bizonyos tanítási szintjéhez kellene kötni. A koncepció nyomban heves bírálatot kapott a bizottság liberális köreiből, úgymond, a kevésbé tanult roma népesség „hátrányos megkülönböztetése” okán. (Ennek a rétegnek a gyerekei hanyagolják el ugyanis a legjobban a tanulást. Pedig éppen ennek a társadalmi csoportnak a felzárkóztatásához lenne rendkívül nagy szükség a *legalább a szakma szerzéséig tartó tanulásra,* és annak minden módon való ösztönzésére! A magyar oktatás ingyenessége miatt egyébként ehhez elsősorban szülői akarat, *határozott szándék* kellene – adott esetben – megfelelő állami ösztöndíj-támogatás...)

A nyugdíjreform-javaslat akkor nem valósult meg, sőt *a reform egészen más irányt vett.* Az egyik reformelgondolás a francia „mutualite”-k, önkéntes biztosítópénztárak példájára, alulról szerveződő kis közösségekkel kívánta kiváltani az állami gondoskodást. Létre is jött 1993-ban az önkéntes pénztárakról szóló törvény, kiegészítő biztosítások céljára. 1993-ban ugyanakkor kettéválasztották a társadalombiztosítást, és létrehozták a nyugdíj- és egészségbiztosító pénztárak önkormányzatait. Érdemi javulást a gazdálkodásban az önkormányzatok nem eredményeztek, éppen ellenkezőleg. Csak annyi történt, hogy *a költségek megettőzödtek.*

A nyugdíjreform körüli gondolkodás a rendszerváltozás utáni második ciklusban tovább változott. A nemzetközi pénzügyi szervezetek ajánlásainak megfelelően, a II. pillér, a tőkefedezeti rendszer létrehozását célozta meg az új kormány. (Csakúgy, mint más közép-európai országokban, pl. Lengyelországban is.) Ez részleges visszatérést jelentett a tőkefedezeti rendszer paradigmájára. Úgy azonban, hogy a járulékokat megosztották. Több szakértő bírálta a lépést (Bartha–Tóth 2013). Lényegesen más viszonyok voltak az 1990-es években, mint a 20. század elején. A társadalom előregedése, a demográfiai visszaesés már előrevetítette árnyékát. A demográfia és a nyugdíjrendszer összekapcsolásának gondolata 1996-ban (a nyugdíjreform akkori parlamenti vitája kapcsán) ismételten felvetődött: *Reform-e a reform?* (Botos 1998). Úgy vélte a volt főigazgató, hogy a tőkefedezeti rendszerre való áttérés nem érdemi reform, csak pénzügytechnikai manőver. Érdemes idézni ennek a tanulmánynak a szó szerinti gondolatait. Egyértelműen kitűnik belőle, hogy a magyar szakirodalomban *már több mint húsz éve teljesen világosan megfogalmazódott, hogy szükséges a gyermekek figyelembevétel a nyugdíjrendszerben*. A nemzetközi szakirodalomtól gyakorlatilag függetlenül, a pusztán a magyar statisztikai adatok ismerete alapján. Természetesen a javaslat akkor még csak csírájában volt meg, de egyenes elődjének tekinthető a ma általunk képviselt elgondolásnak. Érdemes az akkori publikációt szó szerint idézni:

„A statisztikából látható, hogy az egyén annál többet tud megtakarítani, minél kevesebb kötelezettséget vállal a társadalom felé, ideértve a családalapítás, a gyermeknevelés „terheinek” vállalását. (Ha édes teher is, mégiscsak nehéz teher. És nem magánügy. (...) Mindnyájunknak szüksége van a következő generációra. Lehet ugyan, hogy a sci-fi vízióink valóra válik, s robotok ápolnak majd minket a kórházban öreg napjainkban, de azokat is meg kell valakinek tervezni. (...) Olyan ez, mint a kettős adóztatás. Itt egyesek „természetben” teljesítenek, és nem is keveset, hisz megfizethetetlen az áldozat, amit a jövő generáció felnevelésével magukra vállalnak, s ma járulékfizetési kötelezettség éppúgy terheli őket, mint a többieket. Nem pozitív diszkriminációról van itt szó, hanem a negatív diszkrimináció megszüntetéséről. Csak hát ehhez társadalomban (is) kellene gondolkodni, ahogy tették ezt régebbi korokban nagycsaládos modellben élő eleink. Társadalompolitikai tartalom nélkül nem reform a reform” (Botos 1998, 47–48. o.).

A kormány azonban a második ciklusban nem támaszkodott erre a szemléletre. 1998-ban bevezetésre került a kötelező magánnyugdíjpénztári rendszer, a II. pillér. A szolidaritási alapon működő rendszerből, a költségvetésből *kivont*, „átterelt” forrásokat természetesen pótolni kellett. Így a reform az államház-

tartást, amelynek támogatnia kellett a tb rendszert, deficitbe sodorta. A reform szülőatyjai, Mihályi Péter és László Csaba azt remélték, hogy sikerül a folyó költségvetésekben a hiányt más forrásokból kigazdálkodni:

„azt... mondhatjuk, hogy mi, a nyugdíjreform kidolgozói is hibát követünk el. Elfogadtuk a tankönyvekben szokásos ceteris paribus megközelítést, vagyis azt, hogy minden más változástól eltekintve, az 1998-tól érvényes új nyugdíjrendszerben a kötelező magánnyugdíjpénztárba befizetésre kerülő (és lassú ütemben a GDP-hez képest is növekedő) járulékmennyiség „hiányozhat” a központi költségvetésből. Ebben is volt persze logika. Minden költségvetés úgy készül, hogy a kiadások és a bevételek túlnyomó része múltbéli döntések által meghatározott, s amikor egy új kiadási (vagy az adott esetben bevételecsökkentő) tétel bevezetéséről döntünk, akkor van értelme a ceteris paribus megközelítésnek. Ha megszületik a döntés erről az új tételről, akkor – minden egyebet változatlanul tekintve – ez és ez lesz a döntés hatása az egyenlegre. Ám rögtön meg is nyugtattuk magunkat, hogy a II. pillér megjelenése miatt nem lesz szükség több külföldi hitelfelvételre, mert pontosan ugyanebben a mértékben a kötelező rendszerhez tartozó magán nyugdíjpénztárak államkötvénybe fogják fektetni a hozzájuk átcsoportosuló járulékokat, és ráadásul a kötvényekért kifizetendő kamat is az országon belül marad. Akkor még messze volt az EU-csatlakozás, így emiatt nem is fájt a fejünk. Ám a végeredmény mégiscsak az lett, hogy az államháztartás explicit adóssága az évi 1,0-1,5 százalékos többlethiány miatt évről évre nőtt. Márpedig azzal már 1997-ben is tökéletesen tisztában voltunk mindannyian a döntéshozók közül, hogy az egész nyugdíjreform egyik legfontosabb célja az implicit államadósság csökkentése. Ez viszont nem lehetséges úgy, ha közben az explicit államadósság növekszik. Egyszerűbben fogalmazva, az lett volna a hosszú távra előre gondolkodó viselkedés, ha a folyó költségvetés egyenlegét a reform, azaz a II. pillér bevezetése már az indulás évében sem érintette volna, vagyis a kieső járulékbefizetést adónöveléssel és/vagy más területeket érintő, azonos mértékű kiadáscsökkentéssel ellensúlyozzuk. A mából visszatekintve ez érthető, de rossz kompromisszum volt” (Mihályi 2018).

A finanszírozási szükségletek egy részét tehát maga a reform okozta. Ezt mi már akkor világosan láttuk, s ezért fogalmaztunk úgy, hogy a kigyó a saját farkába harapott. A nyugdíjpénztárak befektetései végső soron állampapírt jelentettek, s így valóban visszakerült a pénz az államháztartásba, ahogyan ezt Mihályi Péter is írja. Csakhogy – amit Mihályi nem említ – így az állam finanszírozása lényegesen költségesebbé vált. A pénztárak ugyanis sokkal drágábban működtek, mint az állami rendszer. (Míg 1990–1993 között a TB működési költsége 1,5% volt, a pénztáraké 6-7%... Leemelték gyakorlatilag a befizetések jelentős részét

a saját költségeikre, béreikre... A rendszer alapján nyugdíjba vonulók első csoportja 10 év után nem kedvezőbb, hanem kevesebb nyugdíjat kapott, mint ha az állami rendszerben benne maradt volna. A nyugdíjrendszer változása tehát nem a befizetők, inkább a működtető pénzügyi szektor érdeke volt.)

A nyugdíjrendszer továbbfejlesztésének kérdését – éppen a felmerülő problémák miatt – továbbra is napirenden tartották. A 21. század első évtizedének végén a nyugdíjreform témáját a kormány által létrehozott ún. *Nyugdíj és Idősügyi Kerekasztal* elemezte. Ebben számos szakértő vett részt. (A jelen tanulmány szerzői sajnos, nem voltak köztük.) A viták eredményeit egy összefoglaló kötetben publikálták 2010-ben (Holtzer [szerk.] 2010). Itt megjelent tanulmányában Borlói Rudolf nyugdíjszakértő rámutatott, hogy a legészszerűbb nyugdíjrendszer a német gyakorlatban létező *pontrendszer*. A vélemények nagy része azonban a hosszú távú megoldást a *kötelező nyugdíjpénztár-szabályozás további liberalizálásában látta, s e mellett tette le a voksot*. A 2008-as nemzetközi pénzügyi válság felhívta a figyelmet arra, hogy a befektetések hozamai volatilisabbak, mint ahogy az adóbevételek ingadoznak. Adott esetben – és ez be is következett 2008 után – a pénztári befektetések akár veszteségesek is lehetnek. Nemcsak nálunk, de a válság során, a világ számos más országában is!

2010 októberében ezért ismét leszögeztük abbéli álláspontunkat, hogy vissza kell térni az állami nyugdíjrendszerhez, annak *egy megreformált, pontrendszeres változatához* (Botos–Botos 2010). (Hasonló természetű javaslatot tett 2016-ban Borlói Rudolf is [Borlói 2016].)

A II. pillér – kormányzati döntés alapján – 2012. január 1-jétől megszűnt. Visszaterelték a járulékfizetőket az ún. állami nyugdíjrendszerbe. (Ez a jelenség messze nem magyar sajátosság. Másutt, a pénzügyi válság után még a mintországnak tekintett Chilében is bekövetkezett.) A pénztárakban felhalmozott vagyont az állam átvette, és különböző célokra – többek között adósságtörlesztésre is – felhasználta. A lépés kommunikációja azonban nem volt kellően kidolgozva. Sokan sérelmezték, nem értve, hogy az a pénz *valójában* sose volt a befizetőké... A reform ugyanis a tökefedezeti pillérben *valóban tulajdonossá* tette őket, de elfelejtették hozzátenni, hogy az állami rendszerből elvont összegekkel viszont *adósai* az előző generációnak... *Nettó pozíciójuk tehát nulla*. S mindezt azért, mert nem tekintették a járulékfizetést annak, ami: a szülők generációja felé való *törlesztésnek*...

Ezt követően a 2010 utáni kormányok „fű alatt” nagy horderejű reformokat hajtottak végre. Bár a parametrikus változásokat (szigorításokat) tapasztalták, a lényegét a társadalom szinte észre se vette. *Megszüntették ugyanis Magyarországon a tb-nek az államháztartáson belüli viszonylagos önállóságát*. A vállalatok által fizetett járulékokat adó jellegűvé tették (szociális hozzájárulási adó), amelyek után szolgáltatás már nem várható el. Azt kizárólag a mindenkori (feles) szociális hozzájárulási adóról szóló (jelenleg a 2018. évi LII.) törvény ha-

tározza meg, és azt az államháztartásba szorosan beintegrált forrásokból finanszírozzák. (A nyugdíjtörvény változtatása kormányoktól függően lehetséges.) Az adminisztratív apparátus reformja koncentrációt jelentett, vagyis a korábbi, elkülönült társadalombiztosítási alapok megszűntek. A biztosítási jelleg már csak bizonyos számítási módszerekben, a figyelembe vett szolgálati években tükröződik.

A korábban végrehajtott parametrikus reformok, így a szolgálati idő meghosszabbítása, a *rendszer* nagyvonalúságának erőteljes visszafogása, a svájci indexálás megszüntetése és kizárólag inflációkövetővé tétele (lévén az infláció mértéke alacsony), a nyugdíjrendszer egyensúlyára pozitívan hatottak. Azonban nem jött létre hosszú távon fenntartható, igazságos rendszer. Sőt, a nyugdíjrendszerben meglévő feszültségek tovább fokozódtak, különösen a bekövetkező elkerülhetetlen bérfelzárkózás miatt, az új és régi nyugdíjak között.

Látni kell azonban, hogy a nyugdíjrendszer reformja nem pusztán pénzügyi kérdés. Sokkal mélyebb társadalomszerkezeti változásokra vezethető vissza. Gyakorlatilag arra, hogy válságba került a társadalom alapsajtja: a család (Botos 2017, 2018). Ezzel a reformok kapcsán nem foglalkozott senki.

A reform alapja

Sokan, sokféleképpen bemutatták már a nyugdíjrendszerrel és a demográfiával kapcsolatos problémákat a hazai és a nemzetközi szakirodalomban (Cseh-Szombathy–Tóth 2001). Áttekintését meg se kíséreljük. Itt csak néhány egyszerű összefüggésre irányítjuk a figyelmünket.

A reformnak számos indoka is van. Mindenekelőtt az, hogy a jelen rendszer *nem igazságos*. Kifejezetten *bünteti* a gyermekvállaló családokat. A magas színvonalú helyettesítési ráta biztosítása idős korra – bármilyen furcsán hangzik is – egyike volt a rendszer *negatív ösztönzőinek*, ami a gyermekvállalást illeti. Nem volt elengedhetetlen ugyanis a gyermekek vállalása ahhoz, hogy öszülő fejjel tisztességgel megélhessünk. Annak, aki gyermeket vállalt, nagy valószínűséggel kedvezőtlenebb lett a nyugdíja, mint annak, aki nem.

Ezért számos szerző felvetette az elmúlt évtizedekben a szükségességét a gyermekeket figyelembe vevő reformnak (Botos 1998, Mészáros–Banyár 2004, Schlett 2009, 2011, Botos–Botos 2011, Botos 2009, 2011, 2012, Szegő–Giday 2012, Banyár–Gál–Mészáros 2016, Demény 2016). A reform egyik szempontja éppen az lenne, hogy közvetve vagy közvetlenül, de hasson a gyermekvállalásra, ezen keresztül a családra, a generációs szolidaritásra. A társadalomnak el kell fogadnia, hogy a gyermekvállalás nem egyéni hobbi, hanem *közérdek*. A *gyermekekre a gyermekteleneknek is szükségük van!* A gyermekek felnevelése pedig éppoly szükséges a nyugdíjrendszer egészének működéséhez, mint a bérarányos

járadékfizetés. *A gyermek nem pusztán magántügy.* Andorka Rudolf szociológus már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta ezt. A Kopp Mária kezdeményezésére létrejött Népesedési Kerekasztal pedig megalakulása, 2009 óta ugyancsak ebben a formában hangsúlyozza a gyermekvállalás fontosságát. A jelen tanulmány szerzői több mint egy évtizede publikálták ezeket az összefüggéseket, szintén hasonló megfogalmazásban (Botos–Botos 2009).

Vizsgáljuk meg egy kicsit közelebről, mi lehet az elvi alapja a nyugdíjrendszer reformjának! *Miért is elengedhetetlen a nyugdíjreform?*

Egy ember, ha aktív életét végigdolgozza, és közben gyermekeit eltartja, gyakorlatilag csak néhány évi többletet fizet be bérarányos járulékok formájában a költségvetésbe, túl azon, ami a szülei nyugdíjának fedezésére fordítódik. Elvileg ez a többlet szolgálhatna a saját nyugdíja „fedezetére”. Maga azonban e néhány évnél lényegesen *tovább él* nyugdíjasként! Szerencsére, munkaképes korú gyermekei az alapul vett 40 év alatt már maguk is dolgozni kezdenek, így ők is fizetnek járulékokat. Abból van a *szüleik számára most* fizetendő nyugdíj (és nem pedig *majd önmaguknak lesz* nyugdíj, abból az összegből, amit most befizetnek...). Az egymást követő generációk befizetései biztosítják tehát a nyugdíjas réteg számára a járadékokat.

Van olyan nézet, amely nagyon élesen fogalmazva azt mondja, hogy a jelenlegi nyugdíjrendszer egyenesen *hazudik*. Azt állítja ugyanis, hogy *azért* jár neked a nyugdíj, *mert* fizetted a járulékot. Márpedig ez nem igaz! Nyugdíj valójában csak a felnevelt gyerekek után jár, állítja Banyár József (Banyár 2019). Bizonyos értelemben egyet lehet érteni az idézett szerzővel. Mégis, mint majd kiderül, a magunk részéről mégis egy kétszatornás megoldásban gondolkodunk.

Egyelőre még nem érez a vezetés sürgős késztetést paradigmaticus változtatásra. *Tartható* a mai nyugdíjrendszerben szereplő, viszonylag magas helyettesítési ráta (nyugdíj/bér arány) is. Ami 40 év szolgálati viszony után 80%, de a valós átlag alig 60%. Az MNB szakértői úgy látják, hogy 2035-ig egyensúlyban van a nyugdíjrendszer. „Projected future cash balances indicate that the pension system is more or less balanced until around 2035” (Freudenberg–Berki–Reich 2016). 2035-ig a számításaik szerint nem lesz gond a nyugdíjak finanszírozásával. Eddig az időig legfeljebb a várható élettartam meghosszabbodása játszik szerepet a finanszírozási igény növekedésében. Az MNB szakértői szerint a termékenység változása, még ha pozitív is, nem tényező, mert annak hatása csupán bő két évtized után jelentkezik. Látni kell azonban, hogy hosszabb távon nagyon is jelentkezni fog a drámai hatás! Az egyensúly demográfiai szempontból csak akkor lenne fenntartható, *ha a polgárok a húszas éveikben családot alapítanak*. Máskülönbén – ha a gyermekvállalás, a házasodás időpontja nagyon kitolódik, s a szülőpárok átlagosan kettőnél jóval kevesebb gyermeket vállalnak – *semmiképp* nem termelődik meg elegendő elvonható jövedelem, ami az egyre hosszabb ideig élő idősök nyugdíjban töltött éveit fedezné. Hi-

ány lesz a rendszerben. Kiesnek járulékfizető generációk! Márpedig a jelenlegi statisztikai adatok alapján – igen hosszú távra előre tekintve – *ez lesz a várható helyzet*. A termékenység, a vállalt gyermekek száma a reprodukcióhoz szükséges érték alatt marad! Az elmúlt években ugyan kicsit javult a termékenységi ráta, de még mindig csak legfeljebb 1,5 körül van. Ráadásul a gyermekvállalás időpontja kitolódott a 30-as évek elejére. (A kormányzat ugyan célul tűzte ki, hogy 2030-ra elérjük hazánkban a népesség reprodukciójához szükséges születésszámot, de a törekvések sikere igen kérdéses. És láttuk, ceteris paribus, az is csak lényegesen később, 2035 utáni évtizedekben fejt ki hatását.) A születések későbbre tolódásának hatását pedig gyakorlatilag nem lehet behozni. Egyszerűen kevés lesz a járulékfizető. Az államnak, ha a mai nyugdíjigéreteknek eleget akar tenni, más forrást kell kerítenie az alacsony jövedelmű idősök szociális támogatására, más állami jövedelmekből kell kipótolnia a járadékalapot. Ez az örökösen deficittel küzdő költségvetéseknél nem lesz könnyű feladat. Azt a rendszert tehát, hogy munkanyugdíjunktól meg lehessen élni, úgy tűnik, hosszú távon tehát el lehet felejteni.

És nem csak demográfiai okok miatt! A várható munkanyugdíj ugyanis a megfelelő generációknál már jóval korábban is csak az átlagbérek 30-40 százalékát fogja elérni! Oka a *nettó bérek* alakulása lesz. Ugyanis maga az egyes egyének nyugdíjalapja fog csökkenni. Sokan vannak minimálbéren bejelentve. Az elmúlt két évtizedben sok volt a speciális adózást választó személy. (Az emberek többsége azért választja *most* ezeket a jövedelemszerzési, illetve adózási formákat, mert így is nehezen tud ma megélni. Viszont ez a nyugdíjas korban vissza fog ütni!) Példaként idézzünk egy adótanácsadói blogból:

„akármennyi KATÁ-t fizetsz is, nem lesz szemmel látható nyugdíjad. Ezért örülj a KATA alacsony díjának, de amit megspórolsz rajta, azt tedd félre magadnak nyugdíjra. Nagyon sokan nagyot fognak nézni, amikor a postás kihozza majd az első 24 ezer forintos nyugdíjat és akkor döbbenek rá, hogy ennyiből kell havonta megélniük még 15-20 évig... A fentiekből egyértelműen látszik, hogy a katás vállalkozók nyugdíj-várománya drámaian alacsony, ezért számukra létkérdés a nyugdíj-előtakarékosság! (Nyugdíjguru).

A nyugdíjba menés határidejének fokozatos kitolása miatt egyre többen lesznek olyanok, akik a 40 évet már ilyen alacsony adózás mellett dolgozták végig. *Időskori szegénység köszönt majd az országra*. Ez pedig nyilvánvalóan az akkori kormányzat számára valahogy kezelendő problémát fog jelenteni. Szinte érthetetlen az emberek közömbössége, amellyel napjainkban a jövőbe tekintenek. Kizárólag arra alapoznak, hogy „majd csak lesz valahogy”. Majd csak csinál valamit az állam... Nem tudatosul a polgároknál, hogy *a maguk erejéből* csupán két módon biztosíthatják a jövőjüket: *takarékossággal* – azaz

járulékfizetéssel és nyugdíjpénztári befizetéssel, illetve *gyermekneveléssel*. Sőt, makroszinten, *társadalmilag, valójában csakis az utóbbi a gyermekvállalás lehet a nyugdíj alapja!* Hiszen a megtakarítások működtetéséhez is ember kell majd... A gyermekekre fordított kiadásokat, *a jövő érdekében teendő mai ráfordításokat* a jelenben semmiképpen nem lehet megúszni! Ezt kellene felismernie a társadalomnak. Rádöbenni, hogy az egymást követő generációk szolidaritása elengedhetetlen. Nemcsak a társadalom egészében, de a család szintjén is. A kormányzati intézkedéseknek olyan irányba kellene hatniuk, hogy *ez a családi szolidaritás szükségszerű, de egyben megvalósítható is legyen.*

Nem lehet ugyanakkor egyetérteni az olyan kezdeményezésekkel, hogy térjünk át – vagy vissza – *a kizárólag a családi szolidaritáson alapuló társadalombiztosítási rendszerhez.* (Ilyen volt a tb-rendszer kiépülése előtti társadalmi valóság – vagyis amikor az időskorúakat a gyermekeik tartották el.)

Ha a szülők kizárólag a saját gyermekeik után kapnának nyugdíjat, mi lenne azokkal, akiknek akaraton kívül nincs vagy nem lehet gyerekük? Nem minden gyermektelenség szándékolt. (Természetesen van azért erre megoldás: *a takarékoskodás.* Még visszatérünk e gondolatra.) Régen a gyermekek azért születtek, mert egyrészt nem tudtak tenni ellene az emberek, másrészt szükség is volt az utódokra a gazdálkodásban. A társadalmi viszonyok az eltelt évszázadban azonban alapvetően megváltoztak. Közvetlen „haszna” munkaerőként a szülőnek a gyerekből nemigen van. Sem úgy, hogy az utód munkáját saját tevékenységénél felhasználja, sem úgy, hogy személyesen igénybe venné időskorában a segítségét. Hiszen arra sincs mód sokszor, hogy a különböző generációk egy közösségben, egymáshoz fizikai közelségben éljenek. Az urbanizáció sok vidéki fiataalt elvonz szülőhelyétől.

A gyermekvállalás problémájához továbbá hozzájön az is, hogy az atomizálódott társadalmakban a pártalálás sokkal nehezebbé vált. Azok számára is, akik szeretnének gyermeket. Az elköteleződés roppant meggyengült. Ráadásul az elmúlt évtizedekben a meddőség népbetegség lett. A születésszabályozás lehetőségei miatt a meglévő párkapcsolatokban is kevés ma már a megszülető gyerek. Mindent egybe vetve, az állami tb-nyugdíjrendszernek szolidaritási alapon kell maradnia. Minden polgár szerezhessen (munka)nyugdíjat! Törekedjen rá, és legyen is erre lehetősége! Ez azt jelenti, fenntartandónak véljük, hogy az emberek időskori nyugdíj*jogosultságukat* egyénileg alapvetően az aktív éveikben teljesített befizetéseikkel szerezzék meg. Ez a jogosultság azonban *nem* a befizetéseik *tőkefedezetén alapul!* Nem anyagi, (pénzügyi) eszközökkel fedezett a rendszer! (Láttuk, a befolyó összegek nyomban „kifolynak”, kiáramlanak az államháztartásból, az időskorúak járadékára.) Ha a folyó jövedelmek egy része (a járulékfizetés, szociális hozzájárulás) nem lenne kihatározható a mindenkori munkavállalók által termelt jövedelemből, akkor az előző generáció megélhetésének fedezete nem lenne biztosított! Éppen azért fontos, hogy a jö-

vedelemtermelésben az aktív korosztályok kellő érdekeltsége meglegyen. Ezért kinek-kinek a *saját nyugdíjkilátásait* célszerű a saját munkajövedelméhez, pontosabban, az abból történő befizetésekhez kapcsolni. De a rendszer fenntarthatósága valójában azon nyugszik, *felnövekedik-e a szükséges munkavállalói aktív generáció?* Vagyis a *rendszer ténylegesen humántőke-fedezeten nyugszik.* Azon, hogy lesznek elegendő számban munkaképes egyedek a következő generációban, akik humán tőkéjüket jövedelemgenerálására tudják majd felhasználni. Ezt a járulékfizetés még nem biztosítja, helyesebben, *nem az biztosítja.* Az csak egy alapnyugdíj megszerzésére jogosít fel, ami a jelen szabályokat fenntartva, szerény megélhetést fog biztosítani a polgároknak. Mint láttuk, egyrészt azért, mert a helyettesítési rátát demográfiai okokból csökkenteni kell, másrészt, mert a nettó jövedelmek – amelyre a ráta vetül – (minimálbérre bejelentett dolgozók, járulékfizetést kikerülő szerződéses munkaviszonyok miatt) mindenképpen alacsonyak lesznek. Vagyis nagy valószínűséggel *a munkanyugdíj nem lesz elegendő a megélhetésre.*

A jelenlegi helyettesítési ráta csak akkor lenne tartható, ha az egymást követő kohorszok létszámváltozása nem eredményezne előregedést a társadalomban. Pedig, ha előregszik a társadalom, *nem lesz tartható a magas helyettesítési ráta.* Legalábbis *a nyugdíjalap eddigi forrásaival számolva* nem. A demográfia jól látható alakulása következtében *csak erőteljes járulékemeléssel lehetne biztosítani az eddigi rátának megfelelő nyugdíj-ígéretet.* A magyar kormányzat ezzel szemben folyamatosan csökkenteni kívánja az élmunka terheit! S valóban, nem is lenne helyes túlzott terheket rakni az aktív korosztály vállára. A nemzetközi verseny ezt nem is igen tenné lehetővé... (Felidéződik Wilfrid Schreiber demográfus figyelmeztetése az ötvenes években Adenauer felé, hogy az Isten szerelmére, ne tegye a helyettesítési rátát túl magasra, mert a várható demográfiai tendenciák miatt ez nem lesz tartható. Akkor Adenauer arra hivatkozott, hogy szociáldemokrata ellenfelei magasabbat ajánlanak a választóknak, így nem teheti meg az alacsonyabb érték felvállalását... [Botos 2009]. Így játszik bele a szakmapolitikai döntésekbe a demokratikus választási politika.)

Az előregedés pedig a gyermekvállalás visszaesése miatt sajnos egészen biztosan bekövetkezik. *A munkanyugdíj csak részleges megélhetési forrást fog jelenteni, amit mindenképpen gyermekvállalással vagy megtakarítással kell kiegészíteni* (A demográfiai probléma ma fokozottabban érvényes, mint Adenauer idején. A demográfus szakértő akkori aggályaira annak idején a kancellár azt válaszolta, hogy „gyerekek mindenképpen lesz az embereknek”. Botos 2009) Ma már világos, hogy a gyermekek születése a szülők szándékától függ, s ezt számos tényező, így az anyagiak, kényelmesség, a társadalmi helyzet befolyásolja. A termékenység *csökken.* (Világméreteken is, de a fejlett országokban rohamosan. Kelet-Európában pedig a letragikusabb a helyzet, különösen a rendszerváltozás után.)

Fontos ezért, hogy a nyugdíjrendszer határozottan a gyermekvállalási kedv erősítése irányába hasson. Gyakorlatilag minden állami nyugdíjbiztosítás *csak akkor működőképes*, ha *kellő időben vállalt, kellő számú* gyermek van, szülőpáronként. (Fontos kiemelni: *kellő időben vállalt!*) Azonban ez a felismerés még mindig nem vált a közvélekedés részévé, sőt! Sokan úgy vélik, hogy a gyermekek „már elegendő támogatást kapnak”.

Pedig a családok a költségvetésük komoly hányadát fordítják a gyermekek felnevelésére, szinte „*második járulékfizetésként*”. Részben éppen ez a magyarázat arra, hogy miért nem vállalnak sokan gyereket. Hiszen egy kétgyerekes, átlagfizetéssel élő család egykettőre a szegénységi küszöb alatt találja magát, ha a társadalmi reprodukcióhoz minimálisan szükséges két gyermeket elvállalja! Reizer Balázs bemutatja, hogy vizsgálatai szerint a gyermekvállaló családokban *ceteris paribus* mintegy 20 százalékkal csökkent az egy főre jutó jövedelem a gyermekvállalás hatására, ami a 100 fokú jövedelmi skálán körülbelül 12 egységnyi visszaesést jelent az első gyermeküket vállaló háztartások körében, és 8 egységnyi visszaesést azokban a háztartásokban, ahol már korábban is született gyermek (Reizer 2011). Az emberek ösztönösen jó közgazdászok: befolyásolja döntésüket az érzékelhető hátrány. A nők esetében a megoldandó feladatok közé tartozik a nyugdíjkérdésnél az is, ami a családtámogatás témában egyébként pozitívum: *a gyese, gyeden töltött hosszabb időszakok*. Köllő János egy évtizede kimutatta (Köllő 2008), hogy a magyar gyermektámogatási rendszer hosszabb időn át arra ösztönzött, hogy a kisgyermekes nők hosszú távra kilépjenek a munkaerőpiacról. A gyermekgondozást ugyan ma már beszámítják a jogosultság éveibe, de mégis, a kiesésnek vannak az adott rendszerben hátrányai. A nyugdíjrendszer biztosítási szemlélete ugyanis ezt kimondottan kedvezőtlenül honorálja. A figyelembe vett virtuális járadékalap minden bizonnyal kevesebb, mint ami a ténylegesen dolgozóknál képződik, hiszen ott feltehetően mégiscsak történik béremelkedés ilyen hosszú idő alatt. Ha tehát az anyák csupán a munkanyugdíjra alapozva számíthatnak időskori jövedelemre, egyértelműen a gyermekteleneknél kedvezőtlenebb nyugdíjat kapnak, azonos aktív év után is.

A családban végzett munkát sem tekintik igazán munkának a társadalom tagjai. Pedig a TÁRKI számos kutatása kimutatja, hogy a családban nevelkedő gyermekek munkaerő-lekötési igénye eléri a törvényes munkaidőt. Így tehát az otthon maradó édesanyákat (többnyire róluk van szó, de lehetséges ezt értelmezni a másik nemre is) – Morvay Zsuzsa megfogalmazása szerint – éppúgy „keresőképtelennek” kellene tekinteni, mint ha egyéb ok miatt maradna otthon. Márpedig, ha valaki a magyar társadalomban keresőképtelen, táppénzt, nyugdíjat kap. Mindkét ellátási formánál a bérének sokkal nagyobb hányadát kapja meg, mint amennyi a gyermeknevelési támogatás. Holott, ezen idő alatt végzett otthoni munkája a társadalom számára rendkívül hasznos és fontos! Ha egy gyermek az otthoni nevelés hiánya miatt elzúllik, akkor a számítások szerint *egyetlen*

rendőri intézkedés nagyságrendileg annyiba kerül, mint egy szakmunkástanuló egész évének finanszírozása... Természetesen nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy minden esetben bekövetkezik a dolgozó szülők gyermekének rossz útra téérése! Azt azonban bizonyossággal állíthatjuk, hogy másként szocializálódik az a gyermek, akit otthon ebéddel vár a szülője, megkérdezi napi élményeiről, ellenőrzi társas kapcsolatait, segít a tanulásban – legalábbis felügyeli azt –, esetleg a szabadidő hasznos eltöltésében is közreműködik, mint akit nem. Egyébként a gyerekek napközi ellátására szolgáló intézményhálózat fenntartása is komoly költséggel jár, és többnyire zsúfolt, nem mindig elegendő (noha most szándékolt a fejlesztéstük). Így gyakran emiatt sem tudnak az anyák elhelyezkedni (Blaskó et al. 2009). (Igaz, hogy az idézett források majd 10 évesek, de a helyzet még ma is tartalmaz hasonló jelenségeket.)

Nyilván nem könnyű a családtámogatási összegeket az eddigieknél is jelentősebb mértékben gyorsan megemelni. Közismert, hogy a magyar családtámogatás nagyvonalúsága európai szinten is kiemelkedő. Igaz, amikor ezt mondják, nem teszik hozzá, hogy *maguk a magyar bérek nyugati összehasonlításban nagyon alacsonyak*. Még a mai napig is, noha az elmúlt egy-két év alatt jelentősebb bérfejlesztések történtek. Így, ha a megélhetéshez a családban nálunk mindenképpen két kereset kell, akkor indokolt is a magasabb arányú gyermek-támogatás, a gyermekeket nevelők jövedelemhez juttatása, hiszen az egyik fél kiesik a munkaerőpiacról. A demográfiai folyamatok alakulásában egyébként a pénzügyi támogatások hatása nem mindig mutatható ki elég határozottan. (Ámbár a felmérések szerint, *a megvonása* nagyon is jól érzékelhető negatív hatást gyakorolt a középosztálybeli családok gyermekvállalására [Spéder 2017].)

Úgy véljük tehát, hogy a gyermekekre fordított családi költségeket valóban *úgy kell felfogni, mint egy második járulékfizetési formát!* Vagyis, *a megoldás egy kétcsatornás nyugdíjrendszer bevezetése lehet.*

Ha a gyermekevelés „honorálását” a nyugdíjrendszerben valósítjuk meg, akkor a költséghatások az államháztartásban *elcsúsztatva* jelennek meg. Nem kell attól tartani, hogy a jelen időszakban túlzott mértékben megterheljük a központi kasszát. Ha viszont a rendszer működése meghozza a várt hatást, s valamivel nagyobb gyermekvállalás (és taníttatás) lesz a kísérő jelensége, akkor hosszabb távon ez egyszersmind *meg is teremti* a költségtöbbletek fedezéséhez szükséges alapot. Éppen azért, hogy a vállalt gyerekek munkaképes korban adót, járulékot fizetnek. Ha ugyanis nem születnének meg ezek a gyerekek, nem lennének kellő számban és időben adó- és járulékfizetők, akkor, amikor a szülőknek már járadékot kell fizetni... Ezért állítjuk, hogy a kétcsatornás nyugdíjrendszer mindenképpen komplex pozitív hatásokkal járó lépés lenne. Mind a pénzügyi fenntarthatóságra, mind a népesedéspolitikára előnyösen hatna, és a társadalmi igazságosságot is a jelenleginél jobban szolgálná. Szükséges és lehetséges, azaz megvalósítható ez a reform! Nem is igazán érthető, miért nem tört át már eddig

is a politika szintjén! Különösen, mivel egyébként a 2010 óta hatalmon lévő magyar kormányzat a családkérdésnek nagy fontosságot tulajdonít. A hezitálást csak a politika középtávú szemléleti horizontjának tulajdoníthatjuk.

A kétcsatornás nyugdíjrendszer bevezetése válasz lehetne azokra a felvetésekre is, amelyek napjainkban az ún. *feltétel nélküli alapjövedelem* bevezetését szorgalmazzák.

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciója nemzetközi szinten már régebb óta létező elgondolás. Ha a fogyasztás nem tud növekedni, a gazdasági növekedés is lassabb lehet. E véleményekben sok igazság van. Nem véletlen, hogy Joseph Stiglitz, Nobel-díjas közgazdász vagy Robert Reich vezető amerikai közgazdász is hangsúlyozza, hogy a szegényebb rétegeknek juttatott direkt támogatás hasznosabb a gazdaságnak, mint az adókedvezmények (Stiglitz 2015, Reich 2017), amely nálunk is gyakorlat. Adót az tud fizetni, akinek magasabb a jövedelme. A módosabbak viszont valóban kisebb mértékben növelik a fogyasztásukat, mint a legszegényebbek. Következésképpen növekedési szempontból *hatékonyabb* direkt módon a szegényekhez irányítani a támogatásokat, mint indirekten, az adókon keresztül, végül is, a jobb módúakhoz. A javaslatok többségében az alapjövedelem *feltételekhez nem kötött jellegű* volna. A feltételhez kötést viszont a liberális nézetek képviselői utasítják el, éppen azért, mert bizonyos csoportokat kizárna a részesülésből. Mi köze van ennek a nyugdíjreformhoz? Az, hogy ha indokoltnak találjuk a társadalomban a minimális megélhetés garantálását a fejlett országokban, legalább kapcsoljuk az erre szánt összegeket olyan tevékenységhez, amely a társadalomnak hasznára válik! *A gyerekeknél hasznosabbat pedig aligha lehetne találni...* De csak akkor, ha a juttatást kapók kötelezettséget vállalnak gyermekeik taníttatására. Pontosabban: csak akkor illeti meg őket ez a juttatás, ami a nyugdíjrendszerben a gyermekek után járna...

A gyermekfedezetű nyugdíjszatorna kérdései

A felvetődő nyugdíjreform-javaslat is nyilvánvalóan éppen a feltételhez kötés irányából kaphat kérdéseket. Meg abból a tényből kiindulva is kritika tárgya lehet, hogy nem az egyént, hanem a családot tekinti a társadalom alapsejtjének. Hiszen valóban *családokhoz* (legalábbis *szülőpárokhoz*) kötődne. Nem jelentene ugyanakkor *feltétel nélküli* támogatást, hiszen arra figyelemmel lenne, hogy a gyerekek taníttatása megtörtént-e. Mégis, azt állítjuk, hogy többirányú pozitív hatása miatt érdemes megküzdeni a javaslat támogatása érdekében az ellenvéleményekkel.

Először is, feltétlen pozitívuma, hogy *fenntartható konstrukciót* jelentene. Az olyan pénzügyi ráfordítás, amely *nem feltétel nélküli*, vagyis bizonyos fel-

tételekhez kötött, ösztönzést ad a társadalom tagjainak az adott probléma tartós megoldására, éppen a feltételei által. A rendszer, amely a gyermekek taníttatásához köti családosok nyugdíját, társadalmi méretekben képzettebb generáció létrejöttéhez vezet. Nyilván mindez *csak közvetetten* növelné a gyermekvállalási kedvet. De ha a nyugdíjban tükröződik a gyermekvállalással kapcsolatos áldozat „hozama”, feltehetően lassan mégiscsak emelné a gyermekvállalási hajlandóságot, s azt is, hogy a gyermekeket iskoláztassák. Ez a fejlemény *hosszú távon* fenntarthatóvá tenné a nyugdíjrendszert. Fokozatosan világossá válna a társadalom tagjai számára: érdemes időskorú jövedelmünk biztonságosabbá válása szempontjából a jelenben bizonyos áldozatot vállalni. Viszont ha nő a gyermekszám, és taníttatva felnevelődnek a fiatalok, a humán tőkébe hozott beruházás mindenki számára megtérül. Mind a társadalom számára (adó- és járulékfizetésben), mind az egyénnek a számára (a kedvezőbb nyugdíjlehetőségekben).

Fontos mozzanat éppen ezért a feltételhez kötés. Vagyis az, hogy nem pusztán a gyermekek vállalását, de azok taníttatását is honorálná a nyugdíjrendszer. Önmagában a gyerekvállalásra való készítés ugyanis nem garancia arra, hogy a társadalomban olyan generáció növekszik fel, amelyik meg is találja a helyét a munkaerőpiacon. Ezért a javaslat lényegi eleme, hogy differenciál aszerint, milyen képzettségi szintre sikerül a szülőpároknak eljuttatniuk a gyermekeiket. Ennek indoklásához elég csupán arra rámutatni, hogy ez igazságos. Nyilván jelentős költségebe kerül a családnak, ha a gyermeket a szakmaszerzésen vagy a közép fokú intézményeken, az érettségén túl, *tovább taníttatja*. Rajan, Reich és Stiglitz, kiemelkedő amerikai közgazdászok azt igazolják, hogy az USA-ban a napjainkban jól kereső fiatalok jövedelmüket szinte kizárólag annak köszönhetik, hogy szüleik biztosították számukra a legjobb iskolákat. Ennek a *költségoldalról közelítő megoldásnak* kétségkívül hátulütője, hogy nem feltétlenül jelent *minden* képzés, tanulás, a munkaerőpiacon valóban szükséges ráfordítást. Sokan szereznek ma is felsőfokú végzettséget, és nem azon a területen dolgoznak. Ezt akár pazarlásnak is tekinthetnénk. Ugyanakkor, a modern gazdaságban szükséges rugalmas alkalmazkodáshoz sokoldalúan felhasználható képzettség kell. Példa erre, hogy végzett bölcsészhallgatók igen gyakran valóban nem a tanult szakmájukban helyezkedtek el, de általános műveltségük lehetővé teszi a gyors beletanulást más területekre. Elhelyezkedési mutatóik éppen ezért egyáltalán nem rosszabbak, éppen ellenkezőleg. Bizonyos felmérések (pl. a Pázmány Bölcsészettudományi Karának utókövetése) szerint a bölcsészek elhelyezkedési arányai jobbakként, mint más szakképzettségű értelmiségieké.

Az sem bizonyos, hogy a taníttatott gyermek itthon fogja képességeit kamatoztatni. Ez valóban további komoly probléma. Az unió szabad munkavállalása arra volt jó az elmúlt évtizedekben, hogy Nyugat-Európa elszivattyúzta a munkaerőt a keleti területekről. Magyarország még nem is a legrosszabb helyzetben van. A balti államok, Lengyelország, Románia, Bulgária a magyar kíván-

dorlásnál még rosszabb mutatókat „produkáltak”. Ez a témakör mindenképpen az igazságosság kérdését veti fel – uniós szinten. Nem lehet a kivándorlást, a külföldi munkavállalást csak az individuuum szempontjából nézni. Még az sem elegendő, ha nézzük azt a pozitív hatást is, ami az esetleg hazautalt jövedelmekből származik. Ezek a devizaösszegek valóban hozzájárulnak makrogazdasági szinten a magyar fizetési mérleg javulásához, de *nem jelentenek* a költségvetés számára forrásokat. Márpedig onnan került finanszírozásra a kiképzésük egy jelentős költséghányada. Nálunk – és Európában általában – az oktatás, egészségügy, szociális támogatások jelentős részét az adókból, járulékokból finanszírozzák. Jogos elvárás lenne ezeknek a megtérítése, a felnövekvő generációk által, a költségvetés, a közösség felé. (Így is fel lehet ugyanis fogni az adó- és járulékfizetési kötelezettségeinket.) Ha viszont valaki az adott külföldi munkahelyén fizeti a közterheket, akkor a befogadó az országnak az államháztartáshoz járul hozzá. Egyénileg őt emiatt nem éri hátrány, hiszen használja az ország infrastruktúráját, és nyugdíjat is onnan fog majd kapni, annak arányában, megnyitit dolgozott ott. Országa viszont, amelyben felnevelődött, tanult, érezni fogja a nagy rendszerekből itthon kieső befizetéseket. Akár otthon maradt nyugdíjas szülei is érezni fogják a hiányt...

Uniószerre jelenleg más elvek érvényesülnek. Az individualista *biztosítási szemlélet* uralkodó. „*Magamnak teszek félre*”, tehát mindegy, hogy hol, milyen országban, milyen munkavállalással szedem össze a nyugdíjelemeket... Amennyit egy másik országban dolgoztam le, azt onnan fogom megkapni. Ez a szemlélet a mobilitásban érdekeltnek teljes mértékben megfelelő. Ugyanakkor elmentés azzal, amire mi javasoljuk átállítani a nyugdíjrendszert. A családokon alapuló társadalmi reprodukció azt tekinti kiindulópontnak, hogy a szülők aktív generációja a maga járulékfizetésével egyrészt „*törleszti*” a nagyszülőknek a beléjük fektetett humántőke-beruházásokat. A polgár tehát *beruház* a gyerekeibe... S mivel az adott ország állama is hozzájárul a közpénzekből ehhez, indokolt az *ország szintjén* is vizsgálni a tervülést.

Anélkül, hogy ez a *befektetési szemlélet* általánossá válna az elméletben, nem lesz könnyű összehangolt gyakorlatot kialakítani az EU-ban. Nyilván nehéz diplomáciai feladatot jelent egy ilyen rendszer egyeztetése más országok alapvetően individualista szemléletű nyugdíjbiztosításával. Ez a nehézség azonban mégse lehet akadálya annak, hogy a magyar nemzet, hazánk jogrendje ne egy családalapú rendszert vezessen be, amely az ország népességének megmaradását szolgálja.

Joggal mondhatja továbbá bárki azt is, hogy a családalapú nyugdíjrendszer nem vesz tudomást arról, hogy Európa-szerre már-már megszűnőben van maga a *hagyományos család*. A házasságok, párkapcsolatok szétesése valóban olyan probléma, amellyel szembe kell néznünk Magyarországon is. Tény, hogy a gyermekek igen jelentős része (majd fele) ma már (és még) nálunk is, házassá-

gon kívül születik. Az intézményes házasság helyett gyakori forma az együttélés. Lehet-e ilyen viszonyok közepette értelmezni a gyermeknevelés költségein alapuló rendszert?

Az első számú kérdés, hogy ez a jelenség – még ha tény is –, *jó-e* a társadalomnak? Mindenekelőtt: *jó-e* maguknak a gyermekeknek? (Fagan 2012). A házasságok megszűnését, legalábbis számának csökkenését olyan trendnek kell-e tekinteni, amely *visszafordíthatatlan* törvényszerűség? Biztatást jelenthet, hogy a nemrég közölt adatok szerint nálunk – hosszabb idejű folyamatos csökkenés után – *újból elkezdett emelkedni* a házasságkötések száma. Ezek szerint a házasság nem feltétlenül „kihaló” intézmény. Nem kell tehát abból kiindulni, hogy a társadalmi folyamatok tendenciái valamiféle fatalizmus következtében nem változhatnak. Az bizonyos, hogy egy pozitív irányú változáshoz szükséges annak felismerése, hogy a házasságok tömeges felbomlása a születő gyermekek egyéni életére és a társadalom jövőjére egyaránt káros hatással van. Ezért az olyan intézményi változások, amelyek a házasságok stabilabbá válását támogatják, *hasznosak*. (Messze túl azon a konkrét témakörön, amely a jelen tanulmány tárgya, azaz a nyugdíjrendszer megszervezésén.)

A demográfiai fejleményekkel kapcsolatos problémák pedig – még ha bonyolítják is a helyzetet – a nyugdíjreform-javaslat szempontjából *nem megoldhatóak*. Nem kényszerít ez rossz házasságok együtt-tartására. Amennyiben az elvált személy tisztességgel eleget tesz a méltányos gyermektartási kötelezettségének, akkor a gyermekre fordított összeget nála is lehet kalkulálni. Igaz ugyan, hogy a háztartásban végzett „nem fizetett munka” ilyen esetben nincs számításba véve a gyermeknevelés „áldozati elemei” között (de azt nem is lehet feltétlenül a gyermekpontoknál sem beszámítani). Az effektív kiadások, amelyek egy gyermek átlagos felnevelési költségeit jelentik, ezzel szemben mindenképpen meghatározhatók. Ennek alapján tehát az általunk javasolt rendszerben szerezhethetne „pontot” az elvált, de gyermektartást tisztességesen fizető szülő is.

A javaslattal szemben várható további ellenvetés, hogy az a gyermekteleneket „sújtja”. Ez azonban egyszerűen nem igaz! Viszonylag egyszerű magyarázattal kivédhető. Hiszen nyilvánvaló, hogy *akinek nincs gyereke, az nem költ rá*. Ezt az összeget, összehasonlítva gyermekes polgártársával, idős korának biztonsága érdekében félre teheti – sőt, félre is kell, hogy tegye! A nyugdíjrendszer így módon mindenképpen *két csatornán alapul!* Ennek csak egyike, hogy pénzbeli keresetemből járulékot fizetek. A másik a gyermekekre fordított jövedelemhányad. Ha nem kell rájuk költenem, *azt megtakaríthatom. A gyermekteleneknél ez a második csatorna*. El kell jutnia a társadalomnak a tudatosság azon fokára, hogy egészen fiatal keresőképes kortól kezdve gondoljon időskori biztonságára. Túl azon, hogy munkaviszonya alapján mennyi nyugdíjat kap... Ennek rendszerét – pontosabban a már meglévő nyugdíj célú megtakarítási rendszerek komoly továbbfejlesztését – mielőbb meg kell valósítanunk. Mondhatjuk, hogy

ez a megoldás szinte könnyen választhatóvá teszi a gyermektelen létmódot. De aki szeretne gyermeket, azt ez a lehetőség bizonyos nem tántorítja el, sőt ellenkezőleg: a rendszer kedvező lenne számára a mai (igazságtalan) helyzethez viszonyítva. Semmiképpen nem cél nem kívánt gyermekek születése. Nem erőszakolja a rendszer, hogy nem kívánt gyereket vállaljanak. Az maguknak a gyermekeknek lenne a legrosszabb. Javaslatunk kifejezetten arra irányul, hogy *aki szeretne gyermeket*, az könnyebben dönthessen a gyermekvállalás mellett... De ugyanakkor, legyen megoldás a gyermektelenek számára is.

Az önkéntes megtakarítási rendszerek áttekintése

A nyugdíj-előtakarékosság Magyarországon meglévő rendszereiről kiváló áttekintést nyújt Pandurits Anett (Pandurits 2017). Bemutatja, hogy a megtakarítási formák szinte mindegyike élvez bizonyos állami támogatást. Nemcsak nálunk, a világ más országaiban is.

„Az egyéni nyugdíj-előtakarékossági termékek (III. pillér) a legtöbb országban valamilyen adóelőnyt élveznek a nem nyugdíjcélúakhoz képest – szinte mindenütt igyekeznek érzékeltetni a különbséget a normál (intézményi, privát stb.) vagyongazdálkodás és a nyugdíjak alapját szolgáló, hosszú távú befektetések között, az utóbbiaknál a biztonság követelményét egyértelműen fontosabbnak tartva a hozamoknál. A termékekhez kapcsolódó adókedvezményeket illetően az is kijelenthető, hogy a járadék jellegű termékekre jellemző leginkább a pozitív megkülönböztetés” (Pandurits 2017, 219. o.).

Átfogóan *kellene tehát felülvizsgálni* a megtakarítási formákat. Mindenekelőtt abból a szempontból, hogy *csak a hosszú távú és kifejezetten nyugdíjcélú konstrukciókat kedvezményezze az állam*. (A többi megtakarítási forma elsősorban a pénzügyi szektor érdeke... Hogy általában célszerű takarékoskodni, azt már a piacgazdaság elmúlt harminc éve feltehetően elég világossá tette a polgároknak.) Ahogyan az idézett biztosítási szakértő anyagában olvashattuk, a magyar nyugdíjpénztári konstrukció elég sajátos keveréke a Nyugaton ismert nyitott, illetve zárt intézményeknek. Nálunk az általános szociális gondoskodás-jelleg dominál. (A jelenlegi pénztári megtakarításoknál lehetséges az egyéb, nem nyugdíjcélú felhasználás.) A megtakarítási formák rendszerezésénél el kellene érni, hogy ne a szektor lobbierdeke irányítsa azt, hanem ténylegesen független, angolszász kifejezéssel: *akadémiai* – egyetemi, kutatói háttérű személyek végezzék el. Ehhez a pénzügyi szektortól független (állami, alapítványi kutatási) forrásokat kell biztosítani, elkerülve ugyanakkor a politikai melléköngéket. („Kormánybarát” vagy „ellenzéki” szakértők...) A hangsúly azon lenne, hogy

ténylegesen értsenek a témához. (A tapasztalat szerint azonban nehéz az egzisztenciális szempontoktól eltekinteni, és *valóban független* szakértőket találni.)

Nagy kérdés, hogy a nyugdíj-előtakarékosságot mennyiben lehet önkéntes alapra helyezni. Magunk részéről szeretnénk a gyermektelenek esetében az *önkéntes megtakarításra* alapozni. Egyrészt kerülendő mindenféle visszautalás a balsikerű „kötelezőre”. Másrészt szeretnénk a magyar társadalmat nagykorúnak hinni. Képesnek arra, hogy kellő megvilágítás és információ esetén felismerje saját érdekét. Sajnos ez az utóbbi feltételezés valóban nem mindig állja meg a helyét. Lehet, hogy e téren idealistának tűnünk. Lehet, hogy mégis célszerű valamilyen formában a megtakarítási kötelezettséget előírni. Sok a tévképzet azonban az emberekben. A boldogtalan emlékü II. pillért még mindig sokan úgy élik meg, hogy „elvette az állam tőlünk a megtakarításainkat”. Ez befolyásolhatja minden megtakarítással kapcsolatos reformjavaslat sorsát. Valószínű ezért, hogy bizalmatlanság övezné a nyugdíjcélú megtakarításokat, hiába, hogy annak újabb, tökéletesített, garanciákkal körülbástyázott rendszeréről lenne szó. Ezért, ezzel számolva, *csak rendkívül gondos előkészítéssel és kommunikációs stratégiával* lehetne bármilyen átfogó változást elindítani.

Nem kizárt ezért, hogy valamilyen „kötelező” – de legalábbis automatikus – elemet bele kellene építeni a rendszerbe. Például olyanformán, ahogy azt a Nobel-díjas Thaler javasolta. (Ennek lényege, hogy a kötelező jelleg annyiban lenne oldva, hogy mindenkire *automatikus lenne a beléptetés* a megtakarítási rendszerbe. De ha akarna, akkor kiléphetne... Thaler szerint, ismerve az embereknél a fellépő tehetetlenségi nyomatókot, a legtöbbje nem tenné meg a kilépéshez szükséges erőfeszítést. Így a rendszer önkéntesnek minősülhetne, de remélhetőleg biztosítaná a szükséges nagy létszámú résztvevőt.) A javaslat rövid összegezését olvashatjuk Peter E. Ear Thalerről szóló ismertetőjében:

„Jól példázza, hogyan lehet az embereket a politikával a nagyobb nyugdíjcélú megtakarításra ösztönözni, s így az állami nyugdíjrendszer terheit mérsékelni, anélkül hogy kötelezővé tennénk a nyugdíj-megtakarítási számlákat számukra. A nyugdíj-megtakarítási számlák már régóta Thaler érdeklődésének központjában álltak, mivel aggódott azért, hogy [az embereknek] gyenge az akaratauk, félnek a veszteségtől, s kötődnek a status quohoz. A »Takaríts meg holnapra többet« program, amit Shlomo Benardzival dolgozott ki, egyszerű, és azt célozza, hogy megtakarítási szerződésekbe terelje munkások ezreit, akik más-ként elutasították volna, hogy aktívan csatlakozzanak ilyen tervhez. Eszerint a munkáltatók – hogy az idegenkedést elkerüljék – egy nagyon alacsony kezdő befizetéssel járó megtakarítási sémát ajánlanak, amely fokozatosan emelkedik, ahogy fizetésemelést kapnak dolgozók – de nem csökken a fizetésük. Ki is léphetnek ebből a rendszerből, ha ezt meghatározott időpontig jelzik, *de ez speciális erőfeszítésükbe kerül*” (Peter E. Ear 2018) (kiemelés: B. K.).

(Meglehet, ez az agyafúrt magyaroknál azonban ez a rafinált megoldás se működne...)

Mondhatja valaki, hogy hiszen akkor a javasolt magánmegtakarítás nem más, mint a nyugdíj célú korábbi II. pillér!

Nem egészen! Először is *nem a kötelező járulékfizetésből lenne átirányítva. És ez a lényeg!* A járulékfizetésen felüli, plusz megtakarítást jelentene a munkavállalók béréből. Ez nyomban felveti a kérdést, *képesek-e a fiatalok* alacsony kezdő fizetéseikből ilyen távoli célokra pluszban félretenni? Mikor napjainkban egy albrélet csillagászati összegekbe kerül? Mégis, úgy véljük, ha szerény induló összeggel is, célszerű a takarékossgot már fiatalon elkezdni. Másodszor, összekötné a megtakarítási forma a rendszert a demográfiával, ami a magyar társadalom megmaradása szempontjából kardinális kérdés. Annyiban valóban hasonlít az önkéntes nyugdíjpénztári rendszer a néhai II. pillérre, hogy itt is eszközzel fedezett (asset based) rendszerről lenne szó, ami *valóban a befizető tulajdonát képezné.* (Hát igen, ez a nagy kérdés, hogy ezt valóban elhiszi-e ezt majd a magyar polgár? Megszerezhető-e a bizalma?)

Amint az elmondottakból kiténik, javaslatunk kombinálja a felosztó-kirovó (pay-as-you-go) rendszereket egy humántőke-fedezettű és egy eszközzel fedezett rendszerrel. A gyermekcsatorna már korábban megfogalmazódott részünkről a magyar tapasztalatok alapján, végső soron – tőle függetlenül – arra következtetésre jutottunk, amire Hans-Werner Sinn: *Komplex rendszer szükséges, amely a pay-as-you-go rendszert a gyermek-csatornával kombinálja* (Sinn 2001, 2004). Javaslatunk tehát a ma is meglévő munkanyugdíjrendszert – *vagy annak egy jobb, pontrendszeres változatát* –, amely csak alacsony időskori jövedelmet lesz képes biztosítani, kiegészítené egy gyermekalapú második nyugdíjcsatornával, illetve, a gyermekteleneknél egy eszközalapú nyugdíjpénztári csatornával. Érdekes felvetés lehetne, hogy e két forma – a nyugdíjcélú megtakarítás és a gyermeknevelés mint nyugdíjalap – *egymásba akár átmenetet is képezhetne.* (Különösen akkor, ha a nyugdíjcélú megtakarítást törvény írná elő.) Mondjuk, minden kezdő munkavállaló elkezdene a (kötelező?) magántakarékoskodást, aminek mértékét azonban *azzal arányosan lehetne csökkenteni, ahogyan párra találva, sorban jönnek a gyerekek.* Három gyermek esetén ennek a (kényszerű) takarékoskodási formának a terheit „menet közben” gyakorlatilag *el lehetne törölni* – hasonlóan a gyermekvállalásra felvett lakáshitelek adósságához –, s ily módon az átváltás a gyermek-fedezetre megtörténne! A nyugdíjpénztári megtakarítás helyett gyermekek után részesülhetnének nyugdíjhányadban. A gyermeket nevelők ugyanis az a gyermekvállalás költségeivel „teljesítik” tulajdonképpen a megtakarítást...

Az azonban eldöntendő, hogy aki meg kívánja tartani e biztosítási formát (mert bírja fizetni), annak maradjon meg ez a forma továbbra is, *mint kiegészítő nyugdíjbiztosítás.* De ne legyen számára feltétlenül kötelező (azoknak, akiknek már a gyermekeire is folyamatosan költeniük kell...).

Azt, hogy miként lehetséges *magát az alapnyugdíjat (munkanyugdíjat)* igazságosabb és észszerűbb megoldásra megreformálni (például a régi és új nyugdíjak arányosabbá tétele stb.) külön tanulmány tárgyát képezi. De a kettős kiegészítés: a gyermek-csatorna és a nyugdíj célú megtakarítások rendszere, hosszútávon gondolkodva, mindenkinek, beleértve a gyermekteleneket is, kívánatos, szükséges és igazságos megoldás. S mint ilyen, a politika által eldöntendő lenne, hogy megkezdődjenek a reform munkálatai...

Összegzés

Paradigmaváltásra van szükség a nyugdíjrendszerben. A biztosítási paradigmát a *befektetési paradigmára kell változtatni*, méghozzá, alapvetően a *humán tőkébe történő befektetés megtérülésére*. Világossá kell váljon: nem magunknak „teszünk félre” öregkorunkra, hanem *törlesztjük* elődeinknek, amit belénk fektettek. Az állami alapnyugdíj számítási módszerénél azonban mégis azon az alapon állapítanak meg a jogosultságunkat majdani munkanyugdíjunkra, hogy járulékfizetésünk arányában, negyven év munkaviszonyt feltételezve, mekkora összegre számíthatnánk. A munkanyugdíj tehát keresetarányos lenne. Kiegészítené azonban a munkanyugdíjat egyrészt

- a) a gyermekek után járó, illetve, másrészt,
- b) az önkéntes megtakarításon alapuló

második [tehát az a) vagy b)] csatorna. A javasolt nyugdíjreform mindenekelőtt azért lenne fontos, *mert nagyobb igazságosságot* eredményezne. Ugyanakkor *megvalósítható* lépés volna. Nem terhelné meg *a jelenben* a költségvetést annyira, hogy napjainkban ellehetetlenítse a költségvetésdeficit-mérséklési célokat. A családi szolidaritás erősítésében is komoly szerepe lehetne. Hosszabb távon visszahatna a nyugdíjrendszer egyensúlyára is. A társadalmi kommunikáció megfelelő formáit pedig minden bizonnyal meg lehetne találni hozzá.

Felhasznált irodalom

- Banyár József – Mészáros József [2003]: Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Budapest, Gondolat, 2003.
- Banyár József [2014]: A modern nyugdíjrendszer kialakulásának két története. *Hitelintézeti Szemle*, 14. évf. 4. sz. 154–179. o.
- Banyár József – Gál Róbert Iván – Mészáros József: Egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer körvonalai. In Simonovits 70 Közgazdaságtudományi Intézet kiadványa, 2016.

- Banyár József [2019]: Itt az új nyugdíjjavaslat: mentsük meg a rendszert gyerekekkel! *Portfólió*, 2019. március 1.
- Bálint Mónika – Köllő János [2007]: Gyermeknevelési támogatások. In *Közelkép – Jóléti ellátások és munkakínálat*, MTA-KTI, Budapest, 2007.
- Bartha Attila – Tóth András [2013]: A nyugdíjrendszerről és a jóléti államról folyó magyarországi viták. *Politikatudományi Szemle*, 2013/2.
- Blaskó Zsuzsa – Cseres-Gergely Zsombor – Reszkető Petra – Scharle Ágota – Váradi Balázs [2009]: Az 1–3 éves gyermekek napközbeni ellátásának bővítése: költségvetési ráfordítás és várható társadalmi hatások. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet, 2009.
- http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_MEH_bolcsode_091109_FINAL.pdf
- Botos József [1998]: A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése. Közgazdaságtan joghallgatók számára. Egyetemi jegyzet. PPKE JAK. Budapest, 1998.
- Botos József – Botos Katalin [2009]: Az idősödés gazdasági hatásai – egy stratégiai jelentőségű kutatás vázlatja. *Magyar Tudomány* 170. évf. (2009) 3. sz.
- Botos József – Botos Katalin [2010]: A reform reformja. *Polgári Szemle*, 2010. október.
- Botos József – Botos Katalin [2011a]: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia. *Pénzügyi Szemle*, 56. évf. 2. szám, 157–166. o.
- Botos Katalin (szerk.) [2009]: *Idősödés és globalizáció*. Tarsoly Kiadó, 2009.
- Botos Katalin [2011b]: *Gazdaságpolitika és Pénzügypolitika*. Tarsoly Kiadó, 2011.
- Botos Katalin [2012]: *Matuzsálemek kora*. Kairosz, 2012.
- Demény Pál [2016]: Népeségpolitika a közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Budapest, 2016.
- Ear, Peter E.: Richard H. Thaler: A Nobel Prize for Behavioural economics. *Review of Political Economy*, 2018, vol. 30, no. 2.
- Fagan, Patrick F. – Churchill, Aaron [2012]: The Effects of Divorce on Children MARRI RESEARCH. Research synthesis, January 11, 2012.
- Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népességpolitika*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Gábos András [2008]: Családtámogatási rendszer és a családok helyzete. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2008*. TÁRKI, Budapest.
- Gábos András – Gál Róbert Iván – Keller Tamás: *A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció*. Kézirat, TÁRKI, 2007.
- <http://www.tarki.hu/adatbankh/kutjel/pdf/b003.pdf>
- Gábos, András – Gál, I. Róbert – Kézdi, Gábor [2008]: Fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers. In *Assessing intergenerational equity: an interdisciplinary study of aging and pension reform in Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 171–186. o.
- Gáspár Katalin – Kiss Áron: *A pénzbeli jóléti támogatások célzottsága*. Közpénzügyi füzetek 24. Budapest, 2009.
- Freudenberg Ch., Berki Tamás, Reiff Ádám: A Long-Term Evaluation of Recent Hungarian Pension Reforms (A magyar nyugdíjrendszer közelmúltbeli változásainak hosszú távú értékelése) *MNB Working Papers*, 2016/2.

- Giday András – Szegő Szilvia: Kétpólusú világban kétpólusú nyugdíjrendszert! In Kovács Erzsébet (szerk.): *Nyugdíj és gyermekvállalás*. Gondolat, Budapest, 2012.
- Kapitány Balázs: *Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése. „Életünk fordulópontjai”* – Műhelytanulmányok 2, KSH NKI, Budapest, 2003.
- Holtzer Péter (szerk.): *Jelentés a nyugdíj és időskor kerekasztal tevékenységéről*. Miniszterelnöki Hivatal, 2010.
- Köllő János: A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. In Nagy Gyula (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakinálat*. KTI Könyvek 10. 2008.
- Mihályi Péter: Kiegészítő megjegyzések László Csaba: *A magánnyugdíjpénztári rendszer „elszámolása”* című tanulmányához. *Közgazdasági Szemle*, LXV. évf., 2018. november, 1187–1190. o.
- McDonald, Peter: An Assessment of Policies that Support Having Children from the Perspectives of Equity, Efficiency and Efficacy, *Vienna Yearbook of Population Research* 2006, 213–234. o.
- Nyugdíjguru. <https://www.nyugdiguru.hu/nyugdig/oregsegi-nyugdig/korbetoltott-oregsegi-nyugdig/szolgalmati-ido/katas-vallalkozok-nyugdigjogosultsaga-2018-ban>
- OECD (2007): Public spending on family benefits in cash, services and tax measures, in per cent of GDP, 2007. <http://www.oecd.org/dataoecd/55/58/38968865.xls> – letöltés ideje: 2011. július 22.
- Rajan R.: *The third Pillar*. Penguin Press, New York, 2019.
- Reizer Balázs: A gyermekvállalás hatása a család jövedelmére Magyarországon. *Demográfia*, 2011. 54. évf. 2–3. szám.
- Rosenbaum, Paul R. – Rubin, Donald B.: The central role of the propensity score in observational studies for causal effects. *Biometrika* 70, 1983. 41–55. o.
- Schlett, András: Ageing and the Tragedy of the Pension Commons. *Ekonomika: mokslo darbai* 90: 3 pp. 58–72., 15 p. 2011.
<http://www.journals.vu.lt/ekonomika/article/view/935/456>
- Schlett András: Mítosz és valóság: A magyar nyugdíjreform tíz éve. In Pulay Gyula (szerk.): *Globális lendkerekek: Gazdasági-pénzügyi tanulmányok Báger Gusztáv 70. születésnapjára*. Szombathely, Magyarország, Budapest, Magyarország: Tiszatáj Alapítvány, 2008, pp. 245–257, 13 p.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: Gyermek: Vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. „Életünk fordulópontjai” – Műhelytanulmányok 6. KSH NKI, Budapest, 2007.
- Spéder Zsolt: Mikor már köztünk vannak...: A gyermekvállalás anyagi-jóléti következményei. In Spéder Zsolt – Monostori Judit (szerk.): *Mozaikok a gyermekszegénységről*, KSH NKI, Budapest, 2001, 57–70. o.
- Spéder Zsolt: Nemzetközi Családügyi Konferencia előadás, 2017.
- Sinn, Hans-Werner: The Value of Children and Immigrants in a Pay-as-you-go Pension System: A Proposal for a Transition to a Funded System: info Studien 47, No. 1, 2001, pp. 77–94.
- Sinn, Hans-Werner: The pay-as-you-go pension system as fertility insurance and an enforcement device. *Journal of Public Economics* 88 (2004), p. 1335–1357.

BOTOS JÓZSEF
IN MEDIAS RES –
Nyugdíjrendszer: Reform? Nem!
Teljes megújításra van szükség

Absztrakt

A tanulmány röviden áttekinti a társadalombiztosítás változásait. Megállapítja, hogy a körülmények radikális megváltozása miatt a munkanyugdíj rendszere gyökeres változtatásra szorul. A demográfiai szempontból a felhalmozást lehetővé tevő szakaszban a járulékok befektetése nem képezett társadalombiztosítási vagyont, így az elöregedés miatt csak magas járulékszinttel lehetne biztosítani a rendszer által ígért magas helyettesítési rátát, ami nem reális a versenyképesség miatt. A rendszer igazságtalan, különösen képpen a régi és új nyugdíjak, a gyermekesek és gyermektelenek nyugdíjlehetőségeinek különbsége miatt. A gyermeknevelés költségei jobbra a családokra nehezednek. A reformra javasolja a pontrendszer bevezetését és a gyermekjáradék bevezetését. Ezt azzal indokolja, hogy mind az államnak, mind a szülőnek joga van a gyermek oktatásába, felnevelésébe befektetett költségek megtérülésére. Az államnak ez a ráfordítás a különböző adók és elvonások révén „meg is térül”, de a család számára – ha nincs ennek figyelembevételével intézményesített gyermekfedezetű nyugdíjcsatorna – nem.

Bevezetés

A tb intézmény rendszere napjainkra kormányhivatali rendszerré változott. A tb-törvény az évenkénti módosításoktól agyonfoltozott, a közember egyáltalán nem ismeri ki magát a bonyolult rendelkezés-halmazban. Már régen nincs szó önálló gazdálkodásról (igaz, nem is lenne miből). A kormányzat a munkáltatók, a tőke érdekeinek megfelelően az elmúlt évtizedben fokozatosan csökkentte a járulékokat, amit már nem is a munkáltató által fizetett nyugdíjjáruléknak, hanem szociális hozzájárulásnak neveznek. Az eredeti 27% a cikk írásakor csak 19,5%, vagyis alig több mint a kétharmada a néhány évvel ezelőtti szintnek. Szó sincs arról, hogy a biztosított jogot formáljon a bére után fizetett járulék sorsának követésére, hogy a bruttó bére számított $10 + 27 = 37\%$ -ot (az ő nettó bérének 56 %-át, vagyis a nettó bérének több mint felét) a nyugdíjra való hivatkozással vonták el. Ez negyven év alatt több mint huszonnégy évi nettó bért jelent, amit ha a nyugdíjasok átlagos várható élettartamát 17,5 évnél vesszük, akkor

nem 80%-os helyettesítési ráta jött volna ki – mint ami a törvényben rögzített feltételek esetén járt volna akkor –, hanem 127%. Jelenleg a bruttó keresetere számítva a teher 10 + 17,5%, ennyit kell befizetnie a vállalatnak, de nyugdíjcélra a szochónak csak 70,22%-át használhatják fel, a költségvetési törvény szerint. Ha úgy számolnánk, mint fentebb, ez csak 69%-os helyettesítési rátára lenne elég. Ez a távlatilag előrevetíti a csökkentés lehetőségét. De senki sem reklámlhatja emiatt, hiszen csak a 10% saját járulék számít jogszerzőnek. A vállalat által fizetett járulék egy, a vállalat által fizetett adóvá változott... A 10%-os járulék mérték 40 évi munkaviszony esetén, ha csak ezt néznénk, csupán 34%-os helyettesítési rátát garantálna... Ma már a nyugdíj kétharmada *egyszerű állami juttatás*. Az állami juttatás pedig (feles törvénnyel, parlamenti jóváhagyással) bármikor, bármilyen mértékben változtatható, ha kell.

Az elmúlt 10 évben drámai változások történtek a nyugdíjasok létszáma és a számukra kifizetett járadékok tekintetében. Míg 10-12 évvel ezelőtt a kifizetett nyugdíjaknak egyharmadát vitték el a különböző nyugdíjjellegű járadékok, és csak kétharmada szolgált az öregségi nyugdíjak fedezetére, jelenleg (2017-ben) az összes kifizetett nyugdíj 86%-át az öregségi nyugdíjak viszik el, és csak 14% marad az egyéb nyugdíjszerű járadékok számára. (Itt jegyezzük meg, hogy ha külön nincs más feltüntetve, a 2017-es évkönyv adatai szerepelnek az amúgy is illusztrációs célt szolgáló számításokban.) A többi juttatást csökkentették vagy megszüntették. Ugyancsak jelentős változás következett be a nyugdíjak növekedése és a nemzetgazdasági átlagbér növekedése viszonyában. 2008 és 2017 között az átlagkereset 62%-kal emelkedett, az átlagnyugdíj 36,5%-kal. A két növekedési ütem eltérése mutatja, hogy *nyílt az olló* a két és fél milliós nyugdíjas társadalom és az aktív munkaképes korú társadalom jövedelme között. Fentiek következtében a polgárok többségének nincs bizalma a nyugdíjellátás jövőjét illetően. „Nem is lesz nyugdíjunk”, mondják a fiatalok, és nincs egy megnyugtató, kőbe vésett törvény, melyben az alapösszefüggések rögzítve lennének, s amely megnyugtatón őket. Olyan, amelyet esetleg csak népszavazással lehetne megváltoztatni. Még az is jobb lenne talán, ha legalább annyit lehetne tudni bizonyosan, hogy demográfiai, gazdasági okok miatt „x” év múlva csak bérének 35%-ára számíthat... Jelenleg csak annyiban lehet biztos a járulékfizető polgár, hogy valamennyi nyugdíja lesz, de hogy mennyi, azt nem lehet tudni.

Rövid történeti visszapillantás

Ahhoz, hogy jobban megértsük, hogy mi vezetett a jelenlegi helyzet kialakulásához, egy rövid történelmi visszatekintésre van szükség. Miért nem elegendőek bizonyos technikai reformok, miért van szükség a nyugdíjrendszer *teljes újjászervezésére*?

Az 1891. évi XIV. törvénycikkkel létrehozott magyar, a német példát követve, a világon a harmadik legrégebben működő társadalombiztosítási szervezet, mely önálló forrásokkal rendelkezett (tagdíjak, járulékok), önállóan gazdálkodott. Az akkori kormányok – most azt mondjuk: az állam –, felismerve a szerveződésben lévő értékeket államérdekre hivatkozva:

- Kötelezővé tette a tagságot (ezáltal megsokszorozódott a járulékbefizetés).
- A munkáltatót is kötelezte a bér meghatározott százalékának járulékként való befizetésére az Alapba (ugyancsak jelentős bevétel növekedés).
- Előírta a többletbevételek felhasználási módját. A kiadásokon felüli többlet döntő hányadát állampapírba kellett fektetni. Az Alap számára tiltott volt a kockázatos tőzsdei befektetés.
- Mindezek fejében készfizető kezességet vállalt az állam arra az esetre, ha a bevételek nem fedeznék a folyó kiadásokat.

A tb öt ága közül először csak három jött létre, a munkahelyi balesetbiztosítás, a betegbiztosítás és az anyasági ellátások biztosítása. A nyugdíjágazat Magyarországon jó negyven évvel később, 1929. január 1-jétől, az 1928. évi XL törvény alapján jött létre. (A munkanélküliség esetére szóló biztosítás Európában csak a II. világháború után, Magyarországon pedig csak az 1990-es rendszerváltást követően született meg.)

A továbbiakban csak a nyugdíjbiztosítás történetét járjuk röviden körbe (Botos 1998).

A 20. század első felében, 1928–29-ben számos szakértő (jogász, közgazdász, aktuárius) többévi előkészítő munkája eredményeként megszületett a törvénytervezet, majd a parlament elfogadása után az úgynevezett Kovrig-féle 1928. évi XL. törvény. A nyugdíj szempontjából a következő fontos társadalmi helyzetet kell ismerni. Erre az időszakra a magyar társadalomban jelentősen megnőtt a bérből és fizetésből élők aránya. (A századfordulón még csak 10% körül volt.) Az ipari munkásság létszámának megnövekedése és a hagyományostól merőben eltérő életvitele a több ezer éves háromgenerációs családmoddell megszűnését eredményezte. A háromgenerációs családmoddellben az aktív koron túli idősök ellátását a család biztosította. A profitérdekeknek alárendelt munkabér alacsony színvonala éppen csak a munkával rendelkező személy szűkebb háztartásának – házastárs és gyermekek – szűkös, sokszor csak nyomorúságos megélhetését biztosította. Ebben az egykeresős modellben még egy vagy pláne két jövedelemmel nem rendelkező személy eltartása abszolút nyomorba döntötte volna a családot. (E tekintetben a helyzet azóta sem lett sokkal jobb! Noha a termelékenység, az egy főre jutó GDP sokszorososan felülmúlja az egy évszázaddal ezelőtti szintet, a 21. század második évtizedének végén már ott tartunk, hogy az általánossá vált kétgenerációs, kétkeresős családban is jelentős életszínvonal-romlás, átlagkereset esetében a létminimumszint alá süllyedést

eredményezné egy vagy két, az aktív korból kiöregedett jövedelem nélküli szülő eltartása, még abban az esetben is, ha ők két gyermeket vállaltak és neveltek fel. Igaz, a létminimum ma már tartalmában más, mint az akkori volt.)

A kilencven évvel ezelőtt létrehozott rendszer beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Túlélte a 1929–33-as négy évig elhúzódó nagy gazdasági válságot, a II. világháborút, rugalmasan alkalmazkodott a finanszírozás terén a megváltozott körülményekhez, felosztó-kirovó rendszerré alakulva. Életképességét, sikerét az akkori *demográfiai egyensúly* tette lehetővé. A rendszer éretté válásáig fél évszázadon át folyamatosan pluszforrást biztosított a nemzetgazdaság számára. A rendszernek gyakorlatilag a 80-as évek közepéig pénzügyileg többlete volt.

A legnagyobb taglétszámú civil szervezetet történelme során kétszer államosították. Először 1948-ban, majd a 21. század második évtizedében. Az első államosítás látványosan történt, az akkori tb teljes vagyonának elkobzásával. A második, a napjainkban lezajlott államosítás fokozatosan, mintegy fű alatt történt, szinte észre sem vettük.

A 20. század nyolcvanas éveitől kezdve az *érett rendszerből* már nem lehetett forrást kivonni, sőt egyre erőteljesebben jelentkezett igény az állami készfizetői kezességvállalás beváltására. (Érettnek nevezünk egy rendszert, amikor már nincsenek többen a belépők, mint a kilépők.) Az állam által fél évszázadon át elvont járuléktömeg azonban más célokra költődött el, és nem képződött tartalék. (Itt említem meg, hogy pl. a kanadai nyugdíjbiztosítónak éppen az éretté válásig tartó időszakban felhalmozott tartaléka az ezredforduló idején akár két évtizedre is biztosította volna a nyugdíjak változatlan szinten történő folyósítását, akkor is, ha egyetlen cent járulékbérvétel sem folyt volna be.) A rendszerváltás előtti években az ebből keletkező problémát egy nagyarányú járulékemeléssel próbálták megoldani. Majd a későbbiekben sorban következtek a pénzügytechnikai és adminisztratív „reform” lépések. (Korhatáremelés, önállósítás, visszaállamosítás, nyugdíj-megállapítási szabályok változtatása, az ellátottak körének drasztikus csökkentése, a meglévő nyugdíjak kézi vezérelt indexálása, van plafon, nincs plafon, stb.) Egy paradigmaticus kísérlet volt a kettes pillér bevezetése, kihatva a befizetett járulékokból, de 2011-ben visszavonták, mert súlyos költségvetési problémát okozott. A döntéshozók és a szakértők többsége továbbra is „reformokban” gondolkodott, sőt jórészt ma is csak parametrikus reformokban gondolkodik.

A megváltozott körülmények

Nem véve tudomást arról, hogy a rendszer működőképességét, sőt létét meghatározó feltételek a száz évvel ezelőttihez képest drámaian változtak meg.

E feltételek közül a legfontosabbak:

- 1930–31-ben a születéskor várható élettartam férfiaknál 49 év, nőknél 52 év volt. Ezek az élettartamok napjainkban 72 és 79 év. Hiába emelkedett a nyugdíjkorhatár, a nyugdíjkort elérők száma megsokszorozódott, és alaposan megnyúlt a nyugdíjban tölthető idő hossza is.
- Az induló rendszerben a nyugdíj nem biztosított önálló életvitelre lehetőséget, csupán kiegészítő hozzájárulás volt az eltartó háztartás plusz kiadásainak. Az idők folyamán – részben politikai megfontolásból, de főként az általános és nagymérvű munkaerő-mobilitás miatt – szükségszerűen olyan szintre kellett hozni a nyugdíjakat, amelyek biztosították, hogy ha szerényebb szinten is, a nyugdíjasok önálló háztartásban élve, önálló életvitelt folytassanak. (Közbevetőleg: ez még mindig humánusabb és lényegesen olcsóbb, mint az időskorúak ellátóintézményekbe és „Arany-otthonokba” való terelése. Mellesleg érdemes lenne készíteni – már csak a tisztánlátás kedvéért is – egy felmérést arról, hogy az önálló feladatok megoldását saját otthonukban végzők és a mindenről gondoskodó otthonokban ellátásban részesülő időskorúak életkilátásai, várható élettartama miként viszonyulnak egymáshoz.)
- Az induló nyugdíjrendszer „hosszmetszeti egyensúlya” demográfiai szempontból biztosított volt. 1930–31-ben például a teljes termékenységi arányszám 2,84 volt. Ma – kissé kozmetikázottan is – csak 1,5. A tisztított reprodukciós együttható 1930–31-ben még egy kissé meg is haladta az egyes értéket, ami azt jelentette, hogy a következő generációban is legalább ugyanannyi szülőképes korú nő lesz, akik a leendő járulékfizető polgárokat megszülik és felnevelik. Most, a 21. század második évtizede végén, ez az érték stabilan 0,7 körül van, vagyis a következő generációban 30%-kal kevesebb szülőképes korú nő lesz, a járulékfizető aktív korosztály létszáma pedig gyorsabban csökken, mint a nyugdíjjogosult idősök létszáma. Emiatt vagy radikálisan csökkenteni kell a nyugdíjak színvonalát, vagy ugyancsak radikálisan megnövelni az aktív foglalkoztatottak bérét terhelő járulékszintet. (Megint csak közbevetőleg: az elmúlt két évben végrehajtott socho-*csökkentés* 27%-ról 19,5%-ra jelentősen csökkentette a nyugdíjkassza bevételi oldalát. Ez a csökkentés a munkáltatók számára nyújtott közvetlen támogatást, melynek összege 2016-os bázison számolva évente mintegy 900 milliárd forint. Ahhoz képest, hogy a gazdálkodó szervezetek befizetései 2016-ban a költségvetésben 1564 milliárd forintot tettek ki, ezen belül pedig a társasági adó 625 milliárd forint volt, a sochónak ez a 27-ről 19,5%-ra csökkentése komoly ajándék volt a munkáltatók számára. Lehet mondani, hogy ez tette lehetővé

a minimálbérek és az egyéb bérek 2018-as, 2019-es jelentős emelését, de a nyugdíjassza jövőjét tekintve ez semmiféle garanciát nem jelent.) Mellesleg igaz, hogy 2016-ban a munkavállalók 10%-os járulékösszegénél mindössze 50%-kal több szocho szerepelt a nyugdíjalap bevételei között, vagyis az akkor a 27%-ból alig több mint a felét, mindössze 15%-ot kapott meg a nyugdíjalap (KSH Évkönyv 2017. 3.5.2 tábla). Az eredetileg munkáltatói nyugdíjjáruléknak nevezett 27%-ból tehát 12% más célokra lett felhasználva. Mindezt összegezve mondhatjuk azt is, hogy a nyugdíjrendszer terhére oldódtak meg más nemzetgazdasági problémák.

- Ez az évente megjelenő forráskivonás (finomabban: átcsoportosítás) 8-10 év alatt a 2016. évi GDP-nek egynegyedét, vagy akár az egyharmadát is kitevő nyugdíjalap megtakarítást jelenthetett volna, melyből számos „keresztmet-szeti” egyensúlyi problémát is lehetett volna orvosolni. Például, a fiatalok számára elérhető lakások akut hiányát. Ebből a 900 milliárd forintos összegből évente lakásonként 30 milliós költséggel számolva 30 ezer, fiatal házasok számára bérbé adható szociális bérlakást lehetett volna építeni, mely a nyugdíjalap tényleges vagyontát képezhetné volna. (Ha az Alap alapszerűen gazdálkodott volna, s nem válik időközben a költségvetés részévé...) 10 év alatt 300 ezer ilyen bérlakás építése az építőipar számára is komoly és biztos piacot, foglalkoztatást jelenthetett volna. Ennek a döntésnek is lett volna hasznos, gazdaságpolitikai és társadalompolitikai vonzata. (2016-ban mindösszesen 10 ezer – magán- és szociális jellegű – lakás épült Magyarországon; KSH Évkönyv, 2017).
- Egyértelmű, hogy a nyugdíjrendszer válságának, működési zavarainak demográfiai oka van: felborult a stabilitáshoz szükséges egyensúly, a járulékfizetők és a járadékosok közötti arány a járadékosok felé történő eltolódásával. Ennek pedig az oka az, hogy nem született meg kellő időben és számban a majdani járulékfizető populáció. Miért is nem? A több ezer éves háromgenerációs családmódel helyébe lépett a kétgenerációs családmódel. Ez azonban alig 100 éves fennállás után mára mély válságban van. Egyre több az egygenerációs háztartás. Sőt, a már az is elterjedt gyakorlat, hogy még az együttélés se valósul meg, mert a párok mindegyike a maga külön háztartásában él, ózdkodva még a minimális alkalmazkodástól is. (Jól kifejezi ezt, hogy ma már nem azt mondják a fiatalok – vagy a kevésbé fiatalok is –, hogy van egy párom, vagy van egy társam, hanem azt, hogy van egy barátom vagy barátnóm. A barátságának pedig nem feltétele az egy háztartásban való élés, a közös életvitel.) A minden élőlényre jellemző fajfenntartási ösztönt felülírta az önzés, az önérdék és a haszonelvűség. Amely odáig ment, hogy az egyén a köztől, a közösségtől akkor is követel, ha ő maga a közösségért nem tesz ugyanannyit. Ez okozza a jelenlegi nyugdíjrendszer válságát, és kizárja jelen formájában való fenntarthatóságát.

A fentebb leírtak miatt javasoljuk a nyugdíjrendszer új alapokra való helyezését, amikor a járadékot a felnevelt gyermekek számát és képzettségét, annak költségeit is figyelembe véve állapítják meg.

Az átfogó nyugdíjreform szükségessége

Borlói Rudolf „Gondolatok a magyar nyugdíjrendszerről” című könyvében hiteles leírását adja a jelenlegi magyar öregségi nyugdíjrendszernek hibáival és problémáival együtt (Borlói 2016). A szerző a mai magyar nyugdíjrendszer egyik legkiválóbb, nagy tudású, talán a legavatottabb ismerője. Expressis verbis nem mondja ki, de az általa ismertetett hibákból, problémákból egyértelműen kitűnik, hogy a jelenlegi nyugdíjrendszer felett eljárt az idő. Ezt több más szakértő mellett a jelen cikk szerzője is megfogalmazta, korábbi publikációiban (Botos 1998, Botos–Botos 2009, 2011). Lehet részleteiben javítgatni, de legalább két problémát javítgatásokkal már nem lehet megoldani. E két probléma közül az egyik anyagi természetű: *fenntartható-e* pénzügyi tekintetben hosszú távon jelenlegi paraméterek mellett a rendszer? A másik, nem anyagi, de az előzővel összefüggő és legalább olyan horderejű probléma: *igazságos-e* a rendszer? Ugyanazt a szolgáltatást nyújtja annak is, aki kevesebbet, és annak is, aki többet áldoz a köz érdekében. Állítom, hogy minden, még technikailag tökéletes rendszer is – ha igazságtalan – csak kényszerrel lehet fenntartható és működtethető. És fordítva, lehetnek egy rendszernek kisebb-nagyobb hibái, de ha igazságos, kényszerítés nélkül is elfogadottá és időtállóvá válik. *A mai rendszer viszont igazságtalan.* („A mellényt újra kell gombolni”, ahogy ezt a haza bölcse, Deák Ferenc mondta.)

Már maga az is igazságtalan, hogy a nyugdíjak indexálása *nem a bérindexekkel* történik. A demokrácia legalapvetőbb elvével ellentétes, hogy korra való tekintettel diszkriminációt alkalmaz, kettős mércét, az aktív keresőkre és a nyugdíjasokra. A lakosság egyötödéről van szó. Az alábbiakban nézzük meg, hogy milyen hátrányt jelent az, hogy ha valaki 10 évvel korábban megy nyugdíjba, a most nyugdíjba menő, azonos feltételeket teljesítő személyhez képest. Nézzük ezt egy konkrét példán!

Átlag Ádám 40 évi munkaviszony után 2008-ban nyugdíjba ment. Mivel (névének megfelelően) egész életében a nemzetgazdasági átlagbért kapta, a korrekciós szorzószámok alkalmazásával készített átlagos életkeresete pontosan megegyezett a 2008-as nettó nemzetgazdasági átlagbérrel, ami 123 ezer forint volt. Ennek 80%-a, azaz 98 ezer forint szerepelt a nyugdíj-megállapítási határozatban mint induló nyugdíj. Nála 10 évvel fiatalabb öccse, Átlag Árpád, aki szintén mindig a nemzetgazdasági átlagbért kereste, ugyancsak 40 évi munkaviszony után 2018-ban ment nyugdíjba. Az ő nyugdíjának alapjául a 2017. évi

nemzetgazdasági átlagbért, azaz 198 ezer forintot vettük, melynek 80%-a 158 ezer forint. Ez az ő induló nyugdíja. Ádám nyugdíját azonban 10 év alatt közel 50%-kal emelték, 144 ezer forintra. Vagyis a differencia valójában csak 14 ezer forint, ami azért Ádám nyugdíjának majd a 10%-ával egyenlő, éves szinten 168 ezer forint, azaz több, mint az öccse induló egyhavi nyugdíja. Mindkét testvér nyugdíjas, és ugyanazt az emelést kapják minden évben, csak hogy az idősebb 144, a fiatalabb 158 ezres alapról indul. Ádám jó egészségnek örvend, megéri a következő 10 évet is, 2027-et. Feltételezve, hogy a következő 10 évben is ugyanígy 50%-kal emelik a nyugdíjakat, Ádám 2027-es nyugdíja 212 ezer forint, Árpádé 228 ezer forint lesz. A különbség havonta 16 ezer forint, éves szinten 192 ezer forint. Közel egyhavi nyugdíj. A 2017-es évben a két nyugdíj közti differencia éves szinten Árpád javára 168 ezer forint volt. A két különbség középarányosával számolva a 10 éves párhuzamos nyugdíjas időszak egészére Árpád, a 10 évvel később nyugdíjba ment fiú 1,8 millió Ft-tal több nyugdíjat kap, mint a bátyja. Azért ez már nem elhanyagolható különbség. A különbség az eltérő időpontban nyugdíjba mentek között jelentős és igazságtalan.

Hasonló igazságtalanságokat tapasztalhatunk a férfi és a női nyugdíjak, továbbá a gyermekek és gyermektelenek nyugdíja között.

Javaslat a munkanyugdíjrendszer gyökeres reformjára

A következőkben kísérletet teszek felvázolni röviden egy, Borlói Rudolf könyvében bemutatott *etalon rendszerhez hasonló* konkrét nyugdíjrendszert (Borlói 2016, 127. o.).

1. A nyugdíj életkereseten alapul, a nyugdíj összege a teljes aktív életszakaszban elért keresettömegtől függ. Mércének a mindenkori éves nettó nemzetgazdasági átlagbért javasolom. A sok millió adatból kialakuló átlag objektívebb és időtállóbb, és a gazdaság teljesítményét is jobban kifejezi, mint mondjuk egy bármikor megváltoztatható mutatószám. (Például: nyugdíjminimum vagy családi pótlék.) Ez a nettó átlagbér, ami *egy pontnak felel meg*. Ha egy munkavállaló a nettó átlagbér kétszeresét kapja kézhez, két pont kerül fel egyéni számlájára. (A NAV-nak már jelenleg is minden munkavállalóról rendelkezésére állnak a bruttó és nettó béradatok, 30 évre visszamenőleg.) Az éves keresetpont mellett feltüntetendő az adott évben kirótt járulékmérték (ami jó lenne, ha nem túl gyakran változna). Ha például az adott év bruttó keresetét 37% nyugdíjjárulék terheli, és a nettó bér a bruttónak a kétharmada, akkor a nettó bérré vetített járulékmérték 55,5%, azaz 0,555 nyugdíjpontra könyvelendő az egyén nyugdíjszámlájára. Aki a nemzetgazdasági átlagbér kétszeresét keresi, annak ennek kétszerese, 1,11. Az éves kereseti pontról és nyugdíjpontról évente egyszer a biztosított bizonylatot kellene kapjon, egy

olyan kimutatással, mely bemutatja, hogy mennyi az eddig összegyűlt életkereseti és nyugdíja pontjának összege. Rugalmas nyugdíjkorhatár esetén azt is bemutatva, hogy ha az adott évben menne nyugdíjba, a várható átlagos élettartam figyelembevételével mekkora nyugdíjra számíthatna az éppen aktuális nettó átlagbér százalékában és természetesen forintban. *E számítási módszer a járulékok viszonylagos stabilitása mellett az adórendszer viszonylagos stabilitásával is számol.* Természetes, hogy egy kormány számára meg kell adni az államháztartás bevételi forrásainak megváltoztatási lehetőségét, de semmiképpen nem kívánatos a gazdálkodás szempontjából a paraméterek folytonos változtatgatása.

2. A pontrendszer kiiktatja a jelenlegi degresszív skála miatti igazságtalan egyenlőtlenséget kiváltó hatást.
3. A jelenlegi egykulcsos szja helyett egy, a magasabb jövedelmeket sávosan és erősebben adóztató adórendszer esetleges bevezetése esetén a bruttó átlagkereset helyett mindenképpen a nettó átlagkereset alapulvétele az indokolt, annál is inkább, mert a járadék megállapítása is a nettóból kiindulva történik. (Más a helyzet, ha az adózásban egy olyan rendszer kerülne bevezetésre, amikor a nyugdíjakat is megadóztatják. Ekkor természetesen a bruttó nemzetgazdasági átlagkereset kell, hogy a számítási alap legyen.)
4. Az éves keresetek béridexekkel való valorizálására nincs szükség, a pontrendszeres nyilvántartás automatikusan a legutolsó időpontra valorizál.
5. Nincs szükség nyugdíjminimumra sem. Minden józan ítélőképességű személy fel tudja mérni az éves bizonylatok alapján, hogy mire számíthat, ha pl. csak minimálbéren dolgozik. Szükség van viszont minimális szolgálati időre (15-20 év) a rendszer prompt fizetőképessége érdekében.
6. Az életkereset pontjainak meghatározásakor nem okoz gondot az adók és járulékok változtatása. A járulékmérték-változás csupán az adott év nyugdíjpont nagyságát befolyásolja.
7. A nyugdíjpontoknál nincs degresszív beszámítás.
8. A megállapított nyugdíjak indexálása a nettó nemzeti átlagbér évenkénti változásának megfelelően történik. Nem kizárva, hogy az induló nyugdíjpontnak csak egy kisebb hányadát vegyék figyelembe, ezt viszont a rendszer indításakor rögzíteni illik, és menet közben nem helyes változtatni, mert változtatás esetén az új és régi nyugdíjak közt akár jelentős, de mindenképpen igazságtalan eltérések jönnének létre.
9. Mint ahogy nyugdíjminimumra, úgy méltányossági nyugdíjra és méltányossági nyugdíjemelésekre sincs szükség. (Egy tudós vagy kiemelkedő képességű képzőművész, színész teljesítményét nem a nyugdíjrendszer keretein belül célszerű honorálni, akkor, ha az illető elért egy bizonyos korhatárt.)
10. Nem célszerű kizárni a korhatár alatti nyugdíjazást, figyelembe véve a várható élettartamot olyan esetekben, amikor pl. súlyosan beteg gyermek, szép-

korú vagy önmagát ellátni nem vagy csak korlátozottak képes családtagot kell gondozni, ellátni, felügyelni. Ilyenkor a korhatár alatt megállapított alacsonyabb nyugdíj is anyagilag kedvezőbb lehet számára, mint ha keresetéből egy állandó gondozót, ápolónót, nőrszöt kellene kifizetnie.

A gyermekfedezetű csatorna illeszkedése a rendszerbe

Ami a Botos–Botos szerzőpáros által javasolt *gyermekjáradékot* illeti: tökéletesen beilleszthető a pontrendszerbe (Botos–Botos 2011). Hiszen a szakképzett járulékfizető munkaeerő „előállításá” során a szülő – kétkeresős, kétgyermekes családot véve alapul – a szerző becslése szerint nagyságrendileg 20 éves jövedelmének felét, azaz 10 évi jövedelmét a gyerekre költi, ez 10 évi nettó keresetnek, azaz 10 nettó keresetpontnak felel meg. Lehetséges olyan megoldás, hogy a szülőnek a gyermek születésétől számított 20 évben elért pontjainak a felét veszik alapul, ami jelentősebb differenciáltságot eredményez, de az is elfogadható megoldás, ha 10 évi nemzetgazdasági átlagbérrel csak mindenkinek 10 pontot számolnak el. A 10 pont 10 évi nettókereset összegét jelenti, amely befektetésnek minősül. A 10 évi nettó kereset összegének megfelelő befektetés 3%-os éves hozamával számolva ez 0,3 keresetpontot jelent. 200 ezer forintos nettó nemzetgazdasági átlagkereset esetén az 1 pont 2,1 millió Ft-nak felel meg, a 0,3 pont 720 ezer forintnak, amely 12 felé elosztva havonként 60 ezer forint plusz nyugdíjat jelent mint gyermekjáradék. A 2017. évi átlagos 130 ezer forint havi öregségi nyugdíjat ez az összeg 190 ezer forintra, vagyis a nemzetgazdasági átlagbér közelébe emelné (46 %-os emelés). A gyermekpontot nem szerző járadékos havi nyugdíja 130 ezer forint lenne. A gyermekpont fedezetét *a szochó jelenleg egyéb célokra felhasznált hányada adhatná*. Hiszen a forrás-csere alkalmával a költségvetés 1989-től kezdve átvállalta a családtámogatási kiadásokat. Az egészségügyi kiadásokat illetően pedig az 1990 utáni rendszer az egészségbiztosítási alaphoz külön forrást jelölt meg! Szochóvá viszont csak a nyugdíjjáradékot változtatta az Orbán-kormány.

(A két nyugdíj közti 60 ezer forintos különbséget elvileg – de csak elvileg! – elő lehet állítani úgy is, hogy fenntartom a jelenlegi 130 ezer forintos öregségi nyugdíjat a két gyereket vállaló és felnevelő járadékos számára, a gyermektelen járadékosnak viszont 70 ezer forintra csökkentem a nyugdíjat. A csökkentés azonban mindig nehezen keresztülvihető lépés, ellenállást indukál. Egyébként azt jelentené, hogy a jelenlegi nyugdíj helyettesítési rátája nagyjából a felére csökkenne. Ez esetben nagyjából a 10%-os munkavállalói járulékos mértékének megfelelő hat nyugdíjpontja lenne munkanyugdíjként az átlagkeresetű személynek, ami 200 ezer forintos nettó átlagbér esetén csak 66 ezer forint havi nyugdíjat jelentene, ehhez adódna hozzá a 60 ezer forintos gyermekjáradék. Így

megközelítőleg a mai öregségi átlagnyugdíjszint adódna egy kétgyermekes szülőpárnak. Hogy egyáltalán a gondolat felvetődött, az a költségvetés általában korlátozott teherbíró képessége miatti megfontolás volt. Ilyen mértékű negatív ösztönzés azonban gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Ezért ezt *nem javasoljuk*.)

Az új rendszer indításakor mindenképpen rögzíteni kell a törvényben, hogy ez a szisztéma *csak a törvény életbelépésekor a még 40. életévüket be nem töltött személyekre vonatkozik*. A 40 évnél fiatalabbaknak még módjuk és esélyük van arra, hogy gyermeket vállaljanak, vagy jövedelmük 10 keresetpontot érő hányadát akár üzleti biztosítónál, akár nyugdíjpénztárnál elhelyezzék. De az sem kizárt, hogy a kötelező nyugdíjrendszerben nyilvántartott számlájukra utaltatják át. Ha a nettó átlagkereset 15%-nak megfelelő összeget átutalják a kötelező rendszerbe, akkor az ő nyugdíjuk nem fog eltérni a kétkeresős, kétgyermekes szülőkétől. 200 ezer forintos nettó kereset esetén ez 30 ezer forint havonta.

Makrogazdasági szinten mit jelent a gyermekpontok rendszere? Még abban az esetben is, ha 25 év múlva kétmillió nyugdíjas lesz, és minden öregségi nyugdíjas felnevel egyenként egy-egy gyereket, az öregségi nyugdíj összege a GDP-nek legfeljebb *ugyanakkora hányadát fogja jelenteni, mint jelenleg*, vagyis 9-10%-át. Természetesen *célszerű a szchoho további mérséklésének elkerülése*.

Mi indokolja a gyermekjáradék fizetését?

A szülő az állam közreműködésével 20 év alatt egy szakképzett járulékfizető polgárt állít elő. Az állam a szülővel együtt kész munkaerővé képezeti a gyermeket. Az állam a képzésre, oktatásra kénytelen áldozni. 2016-ban egy tanulóra 833 706 Ft-ot költött az állam, óvodáskortól kezdve az általános, közép- és felsőoktatással bezárólag, ideértve még a PhD-képzést is (KSH 2017-es évkönyv 3.6.1. és 3.6.2. táblák adataiból számolva). Az általános iskolai végzettségű személyre ez kerekítve 12 millió Ft, a középiskolai végzettségűre 15 millió forint, az egyetemi végzettségűekre 19 millió Ft. Ezekhez az összegekhez hozzá kell számítani a családi pótlékot és az egyéb támogatások költségeit. Ezekkel együttesen az általános iskolai végzettségű munkaerő kiképzésére az állam 20 millió Ft-ot, a középiskolaira 24-et, az egyetemire 29 millió Ft-ot áldoz, 2016-os árakat számolva. Megéri ez az államnak? Meg bizony! Az így kiképzett kész munkaerő belép az üzleti világba, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy az állam az üzleti piac rendelkezésére bocsátja. Mit fizet érte a piac? Gyakorlatilag semmit. Legalábbis a képzés költségeibe rendszerszerűen nem száll bele. Az államé lesz majd, ami a különböző adókból befolyik. A kiképzett munkaerő termeli meg az új értéket, jövedelmet, amin a munkáltató osztozik először is, a munkavállalóval, majd az állammal is. Hogyan történik az állammal az osztozkodás? Csak közelítőleg számolva: A bruttóbér egyharmada, ami a nettó bérnek az 50%-a, az

SZJA és járulék. Ez minden havi fizetéskor befolyik az államkasszába. Ugyancsak befizetik a szintén béRARányos szochót, ami 2016-ban a bruttó bér 27%-a volt, ami a nettó bérrre vetítve 41%. Ez már a nettó bér 90%-át kiteszi. A nettó fizetés elköltésekor, az árúk és szolgáltatások vásárlásakor a munkavállaló nettó bérének – a szerző becslése szerint – legalább 20%-át áfaként fizeti be a nemzeti kasszába, azaz minden kiképzett munkát végző személy után az állam az egyén nettó bérének 10%-kal meghaladó bevételre tesz szert. 40 évi munkaviszonnyal számolva ez 44 évi nettó bérrrel azonos érték. 2016-ban egyszerűség kedvéért 200 ezer forint havi nettó átlaggal számolva, ami évi 2,4 millió Ft-nak felel meg, a negyvenévi munkaviszonyban töltött idő alatt 106 millió Ft-ot fizet az államnak a járulékfizető munkaerő, vagyis durván az állam által fizetett kiképzési költség durván *ötszörösét*. Vagy másként, 8-10-12 év alatt megtérül az állam ráfordítása (átlagban vehetjük 10 évnek). Azért mégsem ennyire szép a helyzet. Jó befektetés az államnak a gyermek kiképzése, de nem ennyire. Ebből a 106 millióból ki kell fizetni az előző generáció munkavállalói nyugdíját, és az egészségügyi ellátást mindenkinek. 64%-os helyettesítési ráta mellett 17,5 évig 28 millió Ft a nyugdíj összege. Itt feltételeztük, hogy az előző generáció is 40 évet hasonló feltételekkel dolgozott végig, és ugyanennyi ideig élt (ami ugyan túlzot-tan is optimista feltételezés...). Az egészségügyi ellátásra élete során (76 évig) évente 287 ezer forintos ráfordítással számolva 22 millió Ft-ot fizet (2016-os egészségügyi pénztár, pontosabban, a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő adataival számolva). E két tételt levonva a 106 millió Ft-ból, tiszta nyereségként 56 millió Ft marad az állami kasszában, más célok finanszírozására. Azért ez még mindig szép megtérülés!

Nézzük, hogy a piacképes munkavállaló kiképzésére milyen összegeket fordít a szülő. Itt is, mint már annyiszor, az egyszerűség kedvéért kétkeresős, kétgyermekes családmódelből indulunk ki, nemzetgazdasági átlagbérrrel számolva. 14 éves korig egy gyermekre 7 évi nettó bért, mintegy 17 millió forintot költ a család, 18 éves korig 9 évi nettó bért, 22 millió forintot, 23 éves korig 11,5 évi nettó bért, azaz 28 millió Ft-ot. Ezekből levonva az állam által adott családi pótlékot és egyéb családi támogatást, a szülők befektetése a gyermekbe 14 éves korig 14 millió, 18 éves korig 17 millió, 23 éves korig 21 millió Ft. (Végig a 2016-os statisztikai adatokkal számolva.) Már az előzőekben utaltam rá, számolhatunk ezek évi 3%-os hozamával. Durva leegyszerűsítéssel tehát (mintha ezen összegeket csak a nyugdíjba vonulás előtti évben „tennének be” a rendszerbe), a 14 éves korig felnevelt gyermek után ennek alapján 35 ezer forint, 18 éves korig 43 ezer, a 21 éves korig felnevelt munkavállaló után 53 ezer forint havi gyermekjáradék illetné meg a gyerekek szülőit... Ezt most nem kapják meg...

Összefoglalva

A munkanyugdíjnál célszerű áttárni a *pontrendszerre*, amely nagyobb harmóniát biztosít a különböző időpontban nyugdíjba ment polgárok járadéka között, s nem engedi a nyugdíjas-aktív réteg jövedelmének drasztikus szétszakadását. A szülők jövedelmük jelentős hányadát, mintegy felét költik a gyermekek felnevelésére, míg a gyermektelenek ezt felélhetik. Nagyvonalú becslésekkel közelítve is, a gyermeket nevelő szülők számára – ha befektetésnek fogjuk fel a gyermek felnevelési költségeit – indokolt lenne azt a munkanyugdíjon felül egy kiegészítő, gyermekfedeztetű nyugdíjcsatorna létesítésével honorálni. Ennek a tanítatás szintje szerint differenciálnak kellene lennie, mivel azzal arányosak a szülőpárok ráfordításai.

Melléklet – Néhány adat a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos számításokhoz:

2008-ban a nemzetgazdasági átlagkereset:	122 047 Ft/fő/hó
2008-ban kifizetett összes nyugdíj	3 063 milliárd Ft a GDP 11,6%-a
az összes nyugdíjas:	
létszáma:	3,03 millió fő
átlagnyugdíja:	84 306 Ft/fő/hó
helyettesítési ráta:	69,1%
öregségi nyugdíjas:	
számukra kifizetett összeg:	1 937 milliárd Ft
létszáma:	1,73 millió
átlagnyugdíja:	93 256 Ft/fő/hó
helyettesítési ráta:	76,4 %
egyéb nyugdíjas:	
számukra kifizetett összeg:	1 125 milliárd Ft
Létszáma:	1,3 millió
átlagnyugdíj:	72 158 Ft/fő/hó
helyettesítési ráta:	59,1%
2017-ben a nemzetgazdasági átlagkereset:	197 516 Ft/fő/hó
2017-ben kifizetett összes nyugdíj	3 599 milliárd Ft a GDP 9,4%-a

az összes nyugdíjas:

létszáma:	2,6 millió fő
átlagnyugdíja:	115 083 Ft/fő/hó
helyettesítési ráta:	58,3%

öregségi nyugdíjas:

számukra kifizetett összeg:	3 154 milliárd Ft
létszáma:	2,03 millió
átlagnyugdíja:	129 637 Ft/fő/hó
helyettesítési ráta:	65,6 %

egyéb nyugdíjas:

számukra kifizetett összeg:	445 milliárd Ft
létszáma:	0,57 millió
átlagnyugdíj:	65 158 Ft/fő/hó
helyettesítési ráta:	33%

2017/2008

nemzetgazdasági átlagkereset:	62%
kifizetett összes nyugdíj:	117%

az összes nyugdíjas:

létszáma:	86%
átlagnyugdíja:	137%

öregségi nyugdíjas:

számukra kifizetett összeg:	163%
létszáma:	117%
átlagnyugdíja:	139%

egyéb nyugdíjas:

számukra kifizetett összeg:	40%
létszáma:	44%
átlagnyugdíj:	90%

Forrás: KSH 2017. Évkönyv

Hivatkozott irodalom

Botos József: *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése*. Közgazdaságtan joghallgatók számára, Egyetemi jegyzet. PPKE JAK, Budapest, 1998.

Botos József – Botos Katalin: Az idősödés gazdasági hatásai – egy stratégiai jelentőségű kutatás vázlata. *Magyar Tudomány*, 2009, 170. évf. 3. szám.

Botos József – Botos Katalin: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia. *Pénzügyi Szemle*, 2011, 56. évf. 2. szám, 157–166. o.

Borlói Rudolf: *Gondolatok a magyar nyugdíjrendszerről*. Gondolat, 2016.

KSH Évkönyv, 2017.

GIDAY ANDRÁS – SZEGŐ SZILVIA

A nyugdíjrendszer kettős fedezete – a nyugdíjhoz gyerek és bér is kell¹

Absztrakt

A szerzők a mai nyugdíjrendszer hamis demográfiai üzenetének – ami szerint stabil nyugdíjrendszer létezhet gyermek nélkül – korrigálására dolgoztak ki egy modellt, mely gyermekfedezetű nyugdíjkiegészítést juttatna a szülőknek a dolgozó gyermekek után. Ezzel a nyugdíj a családi költségvetés részévé válhat. A dolgozó gyerek számára nyilvánvaló, hogy bérének egy része – egy javasolt állami gyermekfedezetű nyugdíjalap közvetítésével – a szülei nyugdíját emeli. A rendszer finanszírozására *egy elkülönített gyermekfedezetű nyugdíjalap létrehozatalát* javasolják, amelyekbe a dolgozó gyermekek adóiból, meghatározott részben befizetnek, és amelyből a szülők megfelelő évjáratái nyugdíjkiegészítésben részesülnek. *A javasolt nyugdíjalap a generációs pénzek be- és kiáramlását követve afféle generációs háztartást alakít ki az államháztartáson belül.*

A gyermekfedezetű nyugdíjbevezetésével a nemzedéki szemléletet a családi költségvetésnek és az állam háztartásának is szerves részévé válik. Ebben a konstrukcióban a gyermek értéke nemcsak pénzt hoz a konyhára, hanem értékrendet is közvetít, méghozzá a nemzedékek közötti viszonyosság értékrendjét. *A gyermekfedezet megnevezés ugyanis szimbolikus erőt ad az adott pénzüsszegeknek, azt, hogy a gyermek fedezeti értékkel bír.* Ezzel az erővel egy kisebb, generációs kapcsolatokat tartalmazó pénzüsszeg is hatást gyakorol a cselekvésekre. Ennek kettős hatása van. Egyrészt jelentősen csökkenhet a rés a kívánt gyermekek és a ténylegesen megszületett gyermekek száma között, másrészt érdemesebb lesz hazajönni külföldről. Mindez már a közeljövőben pozitív hatást gyakorolhat az országban foglalkoztatható dolgozók létszámára (becslésünk szerint 140 ezer fővel megnő a munkavállalók száma) és ezáltal a gazdasági növekedésre is. Az általunk javasolt generációs költségvetési szemléletnek – annak csak részleges érvényesítése is – az elkövetkező évtizedekben mintegy 3-4 százalékpontos gazdasági növekedési többletet eredményezhet.

¹ A szerzők ezen írása lényegében angol nyelven a közelmúltban megjelent (Civic Review, Vol. 15. Special Issue, 2019. 264–288).

Tekintve, hogy az írás a demográfiai és a pénzügyi pályákat követő újszerű költségvetési konstrukció kialakítására tesz javaslatot, fontosnak tartottuk, hogy a mondandónk – a korona vírus utáni, éppen a fentiek tekintetében szükségessé váló innovatív pályára állások idején – magyarul is mielőbb megjelenjék.

A gyermekfedezetű nyugdíjkiegészítésre kialakított modellünkben egy olyan – az MNB Versenyképességi Programjának² több pontját érintő – gazdaságdemográfiai és pénzügyi modellt dolgoztunk ki, mely pénzügyi újítás (új szemléletű alapképzéssel), amennyiben az alap működési módjából következően hatékonyan szembesíti az államháztartás demográfiai forrását a felhasználással. Egy ilyen pénzpolitikai hatékonyságot növelő eszközre tettünk javaslatot.

Módszer

A cikkünk terjedelmi korlátai miatt eltekintettünk annak a tárgyalásától, hogy másoknak milyen elgondolásaik vannak (voltak) arra, hogy miként kellene elismerni a nyugdíjas korúak számára azt, hogy gyereket neveltek fel.³

Írásunkból három elméleti módszerbeli újdonságot emelünk ki e helyütt:

- Az egyik a pályaszemlélet (demográfiai pályák, munkaerőpiaci pályák, gyermeknevelési pályák stb.).
- A másik: a pályaszemlélet pénzügyi érvényesítése, példát hozunk egy pályaszemléletű pénzügyi mérlegre.
- A harmadik: az elméleti eredmények alapján egy ország konkrét adottságaira alkalmazva pályakorrekciós javaslat készítése, családi és államháztartási pénzügyi mérlegösszefüggések követése mellett.

Az általunk leírt javaslat várható hatásait 30 évre becsültük meg. A számításainknál a befizetési oldalon KSH interaktív korfa kohorszainak létszáma alapján, a foglalkoztatási rátával szorozva számítottuk ki a dolgozók számát, levonva azonban 6-8%-ot a Nyugaton dolgozók miatt. A munkaképes korúak számának csökkenése esetében figyelembe vettük az Európai Bizottság „The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016–2017)” című kiadványának magyarországi adatait is. Kifizetési oldalon a KSH interaktív korfa alapján határoztuk meg a 65 felettiek számát. Ezek után kiszámoltuk, hogy közülük hány nőnek született gyereke,⁴ és megbecsültük, hogy hány olyan férfi lehet, akinek van gyereke, de a párja már elhalálozott. Ezt követően egy 0,85-es szorzót alkalmaztunk a becslésünkhöz – mert feltételeztük, hogy a fenti 65 év felettiek gyerekei közül 15% azok aránya, akiktől befizetés nem érkezett (Nyugatra távoztak, itthon nem dolgoztak, illetve elhunytak). Így

² Versenyképességi program 300 pontban MNB, 2019.

³ Az irodalomjegyzékben található művekből ez részben megismerhető.

⁴ Ehhez a 2011. évi népszámlálás adatait használtuk.

kaptuk meg, hogy az egyes években (2050-ig) várhatóan mennyi gyerek után kapnának gyerekefedezetű kiegészítést. Az első években 1,9 millió gyermek után kapnának a szüleik havi 20 ezer Ft-os juttatást, és csak 20-25 év után csökkenne ez a szám valamelyest 1,8 millió alá.

Bevezetés

A civilizációs társadalmak súlyos demográfiai egyensúlyhiánnyal szenvednek. A demográfiai egyensúly hiánya – a folyamatok több évtizedes hatásmechanizmusai miatt – sokáig rejtve maradt. A rejtettséget még erősítette a második világháború utáni kiemelkedő népességszaporulat, az úgynevezett baby boom, és a baby boom felnőttjeinek még jelentős gyermekszaporulata. E kettős népesezési hullám jó ideig jelentős szaporulattal táplálta a munkavégző korúak rétegét. A gazdaságok mintegy „ingyen” többlet erőforráshoz jutottak, ráadásul a nyugdíjrendszer megtakarításai révén ez az erőforrás nem csupán a munkaerőpiacon jelentkezett, hanem a nyugdíjjárulékok befizetései révén az államháztartási bevételekben is. E folyamatok rózsaszín kódében nem igazán figyeltek azokra a demográfusokra és közgazdászokra, akik figyelmeztettek a népességszaporulat romlására, arra, hogy a teljes termékenységi mutató hazánkban is szisztematikusan a népesség reprodukciós szükséglete alá esett. A többletforrások időszakában a népesség fogyására való figyelmeztetés Kasszandra-jóslatok sorsára jutott. Gúny és kirekesztés lett a sorsuk a szakmájukban. A pozitív demográfiai erőforrást élvezve egyúttal úgy is gondolták sokan, hogy létezhet kiegyensúlyozott nyugdíjrendszer akkor is, ha a gyermekszám csökken. Nem látták problémának, hogy ha majd kilépnek az aktív generációk a munkaerőpiacról, akkor őket nem váltja fel a helyükre lépő felnövekvő generáció.

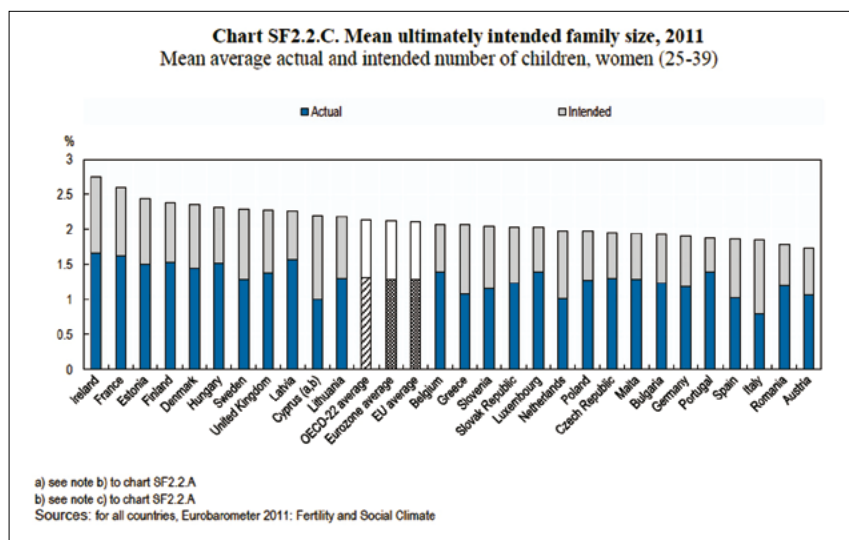
Család – vállalat – állam: generációs pályák, pályaidők

Korábban a gondolkodást uralta a kizárólagos pénzügyi szemlélet. Hangsúlyozták – joggal –, hogy egy generációnak az aktív korban megtakarítások formájában gondoskodnia kell a nyugdíjas kori megélhetéséről. Egy szempont azonban teljesen feledésbe merült, mégpedig az, hogy a nyugdíjas korra megtakarított pénz fedezetéről is gondoskodni kell. Vagyis arról, hogy a pénznek csak akkor van vásárlóereje, ha lesz, aki megtermelje a megélhetéshez szükséges áru- és szolgáltatástömeget, vagyis lesz mit vásárolni érte. Tehát felnő egy termelésre már alkalmas, felkészült és a munkaerőpiacra belépő generáció. A virtuális pénz világa elhomályosította azt az összefüggést, hogy gyermek nélkül nincs fenn tartható nyugdíjrendszer.

Mi történt a családok szintjén? Tudjuk, hogy Európában a gyermekvállalás az országok többségében jelentősen alatta van a reprodukciós szükségleteknek. Ezek tényadatok, amelyek már azt mutatják, hogy ténylegesen mennyi gyermek született. Ez fontos mutató. Szükséges azonban mögé is nézni a mutatóknak. Ezt tette meg egy OECD-tanulmány, amelyben összevetették a 24–49 éves már gyermekes anyukák esetében a kívánt gyermekszámot a már meglévő gyermekszámmal. A vizsgálat ugyanis kimutatta, hogy jelentős a különbség a kívánt gyermekszám és a ténylegesen megszületett gyermekek száma között. Ez azért is szembeötlő, mert már gyakorló szülők nyilatkoztak így, akiknél a kívánt gyermekszám már tapasztalati alapokon nyugszik, nem csupán a távoli jövőre vonatkozó elképzelés. Az ő esetükben a kívánt gyermek már közel lehetne a megvalósításhoz, de többnyire nem ez történik. Az OECD-tanulmány ezt fontos figyelmeztető jelnek tartja, mint fogalmazják, „Az a tény, hogy a kívánt gyermekszám az esetükben messze meghaladja a tényleges gyermekszámot, arra utal, hogy a gyermekvállalás (családalakítás) akadályokba ütközik az OECD-országokban”.⁵

A kívánt és tényleges megvalósuló gyermekszámot és a kettő közötti jelentős eltérést mutatja a következő grafikon.

1. ábra⁶

Forrás: <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>

⁵ Chart SF2.2.C. Mean ultimately intended family size, 2011, pg. 3.

⁶ OECD FamilyDatabase (<http://www.oecd.org/els/family/database.htm>)

Az ábrából az is látható, hogy a kívánt gyermekszám az Európai Unió átlagában is meghaladja a reprodukciós szükségletet (2 felett van, Magyarország e tekintetben az előkelő hatodik helyet foglalja el a bemutatott 27 ország között). Az aspirációk szintjén tehát a demográfiai viselkedésmódok még nem jeleznek népességfogyást. A ténylegesen vállalt gyermekek szintjén azonban már nem ez történik. Ez pedig azt mutatja, hogy a kívánt gyermek megszületése előtt kényszeres akadályok lépnek fel, amelyek korlátozzák a kívánt gyermek megszületését. (Egy ilyen kényszerűségekre mutatott rá ezen írás egyik szerzője, Szegő Szilvia több tanulmányában.⁷) A munkaerőpiaci és gyermekvállalási pálya utakat feltáró elemzések segítségével kimutatta, hogy a pálya konfliktusoknak valamiféle „megoldása” az, hogy a kívánt gyermekek egy része nem születik meg. Torzul a gyermekvállalás időzítése is. Késői az első gyermek időzítése és „korai” a gyermekvállalás befejezése egy többgyermekes életpályához viszonyítva.

Jelentősen leszűkült tehát a szülők gyermekvállalási életpálya szakasza. A kevesebb szülőnek – a gyermekvállalási életszakasz szűkülése miatt – egyre *kevesebb pályaideje „marad”* a gyermekvállalásra. Azt gondolnánk, hogy ennek komplementer eseménye az, hogy nő a munkában eltöltött idő. Ez nem következik be, sőt ennek az ellenkezője történik. Mégpedig az, *hogy – a gyermekvállalási pályaidőhöz hasonlóan – a munkavállalási pályaidő is beszűkül. A munkavállalási pályaidő is későn kezdődik, és korán fejeződik be. Ebből az is következik, hogy a két pályaidő nem alkalmazkodik egymáshoz, hanem éppenséggel egymás idejére versenyez.*⁸ Ezt a helyzetet még nehezíti, hogy mindkétben megnő a gyermeknevelési pályaidő. Ezért a *szülők azzal kénytelenek számolni, hogy a gyermekvállalás hosszú nevelési pályaszakasszal jár.*

Mindebből egy súlyos ellentmondás következik. Létrejön egy viszonylag hosszú és az iskoláztatással együtt egyre drágább gyermeknevelési korszak, miközben a szülők foglalkoztatottsága koruk előrehaladtával egyre kedvezőtlenebbé válik. Éppenséggel csökkenhet számukra az a jövedelem, amit a gyermekek késői nevelésére lehet fordítani.⁹ *Arra a következtetésre jutottunk, hogy a születéskor várható élettartam megnövekedése ellenére csökken a gyermekvállalás*

⁷ Szegő Szilvia (2002): Korai társadalmi öregedés és a családok gyermekvállalási korszakának összezsugorodása. In *Népesedéspolitika Magyarországon*. Kölcsey Füzetek. Budapest, 2002, 59–83. o. Szegő Szilvia (2004): *Az államháztartási reform családgazdasági megalapozása. A háztartások aktivitási és demográfiai életpályájának vizsgálata alapján*. OTKA-tanulmány záró beszámoló. Ny. szám: 29858. 2004.

⁸ E folyamatok részletes elemzését Szegő Szilvia már hivatkozott tanulmányai tartalmazták.

⁹ Dél-koreai demográfiai elemzések éppen a gyermekek drága iskoláztatásával magyarázzák az alacsony gyermekszámot. Egy gyermeket kívánnak eljuttatni megfelelően színvonalas diplomával a felnőttkorba. Két gyermeknél ez már nem lehetséges. Ez az összefüggés vált a gyermekvállalás szigorú szabályozójává.

és a piaci munkavállalás pályaideje, miközben ezzel szemben jelentősen megnő a gyermekek felnevelésének, munkába állításának pályaideje. Mindennek pedig szükségszerű következménye, hogy a kívánt gyermekek egy jelentős hányada – korrekciós rendszerek nélkül – nem születik meg.

Bár már jelentős kísérletek vannak a családbarát vállalkozás irányában, még meglehetősen alacsony szintű a vállalatoknak a foglalkoztatottak családi kötelezettségei iránti érzékenysége. A gyermekvállalási kor – különösen nők esetében – eleve munkaerőpiaci hátrányt jelent.

A családi és a vállalati pályaidő összeütközésénél is súlyosabb kérdés az, hogy a vállalat nem a munkavállaló teljes életpályáját veszi számba. A vállalat nem emberi életpályát finanszíroz, mert csak a vállalatnál eltöltött emberi éveket veszi számba, annak költségével számol. Mivel az elszámolt teljesítményt, a GDP-t a vállalat termeli, ezért nem csupán a vállalat irányultsága ilyen, hanem a társadalomé is. Úgy tűnhet így sokáig, hogy a gazdaság teljesítménye független lehet a családok gyermekvállalásától. Innen már szinte magától értetődően következett az is, hogy úgy gondolták sokáig, hogy a nyugdíj is független lehet a gyermekvállalástól. Amikor világossá vált, hogy a népesség demográfiai szerkezete az egymást követő generációkban már alig kijavíthatóan romlik, akkor kapott hangsúlyt a hosszabb távban történő gondolkodás. Míg a korábbi Kaszszandra-jósok nem juthattak szóhoz, amikor már szinte elkerülhetetlen lett a demográfiai erőforrás jelentős megromlása, akkor egyszerre divat lett a népesség romló összetételével foglalkozni. Kutatási téma lett, és – világbanki és egyéb gazdag intézmények bőséges támogatásával – egyszerre csak szárnyra kapott a nyugdíjreform-gondolat. Sorra megszülettek a nyugdíjrendszer reformjára irányuló javaslatok. Ezek a javaslatok sok mindent kimutattak, de sajnálatosan egy döntő jelentőségű dologgal nem foglalkoztak: egyszerű megfogalmazással, azal, hogy a nyugdíjhoz gyerek is kell, méghozzá dolgozó gyerek kell.

Úgy tűnt a nyugdíjreform-javaslatokból, hogy a második világháború után tért hódított, úgynevezett „felosztó-kirovó”¹⁰ nyugdíjrendszer hibája okozza azt, hogy a nyugdíjrendszer forrásai kiszáradnak. A felosztó-kirovó rendszerrel szembeállították a javasolt tökefedezeti rendszert. Ne a foglalkoztatottak mindenkor keresete, illetve az abból az államháztartásba befizetett összeg legyen kifizethető nyugdíjra, hanem egy javasolt tökefedezeti elv szerinti forrás. Ez leegyszerűsítve azt jelentette, hogy a nyugdíjrendszert is be kell vonni a tőkebefektetési rendszerbe, a megtakarítások legyenek versenyképes tőkeként működő befektetéseként kezelve. Vagyis ebben a megközelítésben a nyugdíjak forrását a nyugdíjbefizetések tőkehaszna fogja képezni. A befektetések időtávja pedig – erre kevésbé hívták fel a figyelmet – a munkavállalói kor legalább 40-45 évét

¹⁰ Angol nevén „pay as you go” nyugdíjrendszer.

kell hogy átfogja. Ennek az időtávnak a kockázati következményeibe pedig már beletartozik az is, hogyan alakulnak a növekedés demográfiai erőforrásai. Ez pedig többgenerációjú idővel meghaladja a tőkebefektetések kockázatkezelési időhorizontját. Amikor a demográfiai baj bekövetkezett, akkor a figyelem már újra az állami eszköztárhoz irányult.

A vállalatok és a családok demográfiai pályakapcsolatait elemezve eljutottunk az államhoz. *A nagy támogatásokat és egyben ideológiai irányultságot is kapott nyugdíjreformok tulajdonképpen az állam közreműködésével az államot kívánták kitessekélni a nyugdíjrendszer forrásaiból, miközben a nyugdíjrendszer emberöltős kockázatait burkoltan az államra hártották.* Ezzel a kockázattal szembesülünk jelenleg. A generációs megtakarítások összegeit egy magán-tőkeáramlási rendszerbe kívánták átirányítani. Az új generáció ebben a szemléletben ugyanúgy „beszívódik” a népességbe, mint ahogyan a vállalatok képesek a rendelkezésre álló munkaerőt magukhoz beszívni. A reformkutatások sajnálatosan nem foglalkoztak a generációs kapcsolatok összefüggéseivel, és így azzal sem, hogy a demográfiai kockázatokat ki fogja viselni. Mára már nyilvánvalóvá vált, hogy a közben már kibontakozott demográfiai válság a generációs megtakarítások „piacosításával” nem oldható meg. *A demográfiai egyensúlyhiány problémái és abból fakadóan a nyugdíjrendszer biztonságának kérdései szükségszerűen állami szintre emelkedtek.*

E cikk keretében nem tisztünk a kéttípusú nyugdíjrendszer elemzése, csupán azt a szemléletmódot kívántuk bemutatni, ami a generációk közötti stafétaváltás szükségességét még a problémafelvetés szintjén sem fogalmazta meg a reformtörekvésekben. Magyarországon a népesség szerkezetének romlása egy jó időre már megállíthatatlan, hiszen minden korrekció csak 20-30 évre előrevetítve képes javítani a népesség szerkezetén. Már világosan látszik, hogy a korábbi népességcsúcsok, amit eddig élvezhettünk – mostanra már visszaütnek a nyugdíjrendszerben. Ugyanis hamarosan nyugdíjas korú lesz a népes 50-es évek generációjának gyermek generációja. *Akik mostanáig mintegy „ingyen” demográfiai forrást jelentettek, hamarosan demográfiai deficitet okoznak a gazdasági növekedésben és a nyugdíjrendszerben egyaránt.* Ennek hatása megjelenik az államháztartásban is. Akik eddig az államháztartási bevételeket viszonylag magas számukkal növelték (amikor a magas munkanélküliség ennek nem mondott ellent), azok hamarosan nyugdíjba vonulnak, és a nyugdíjas jogosultak számát szaporítják nagy létszámban. (Ezt a helyzetet még súlyosbítja a munkaerő-kínálatot csökkentő külföldi munkavállalás összesített hatása is.)

A nyugdírendszerhez nemcsak gyermek, hanem bér is kell

Mára már világossá vált, hogy sürgős korrekcióra szorul az a korábbi szemlélet, hogy gyermek nem kell a nyugdírendszerhez. De ennél tovább is kell lépni. A gyermek ugyanis csak akkor képes fedezetet nyújtani a nyugdírendszerhez, ha ezt teljesítményével is igazolja. Tehát nem csupán a gyermekek száma számít, hanem ugyanígy a foglalkoztatottak száma és keresete is – ha pénzügyileg is kiegyensúlyozott nyugdírendszerre törekszünk. Magyarországon az átlagkeresetek alacsony szintjére vetített nyugdíjbefizetések korrekciója a mostani években történik meg. 2018-ban például a nettó átlagkeresetek 11%-kal emelkedtek, ez a nyugdíjjárulék-bevételeket kedvezően befolyásolta. Azt is látni kell azonban, hogy az átlagkeresetek további, már előre jelezhető növekedése sem pótolhatja a foglalkoztatottak számának jelentős romlását, ami néhány éven belül bekövetkezik. Hiába magas ugyanis az átlagkereset, ha a népesség korösszetétele gyorsan romlik, és egyre kevesebb foglalkoztatottra jut egyre több nyugdíjas.

Magyarországon a népesség öregedése tekintetében néhány éven belül a nyugdírendszer súlyos megpróbáltatásnak lesz kitéve. 2018 és 2037 között a 23–64 évesek száma háromszor annyival csökken, mint amennyivel nő a nyugdíjas korúak száma. Ilyen *drasztikus hatások érvényesülnek majd a generációs összetételben rövid idő alatt, mindössze az elkövetkező 20 évben. Ezért már ma is létfontosságú, gyors megoldást váró feladat, a fizetendő nyugdíjak megfelelő bértömeggel való fedezése az elkövetkező időkben.*

A nyugdírendszer kiigazítása nem irányulhat csupán a gyermekvállalásra, mert hasonló fontosságú kérdés, hogy mekkora lesz a keresetek várható tömege az elkövetkező időben. Az így felvetett kérdés azonban visszavezet a demográfiai összefüggésekhez. Már nem lehet tovább várni! A gyermekvállalást ösztönző intézkedésekre van szükség, amelyek hatására a családonként kívánt két gyerek meg is születhet.

A nyugdíjhoz kettős fedezet szükséges: nyugdíjjárulék és gyermekfedezet

A nyugdírendszer fedezete egyfelől a nyugdíjjárulék (ami lehet szociális hozzájárulás, egyéb célú nyugdíj-megtakarítás), másfelől demográfiai fedezet, vagyis az, hogy a nyugdíjba vonulókat felválthassa a gyermekeik generációja. A jelenlegi nyugdírendszer méltánytalanul leértékeli a gyermeket a tényleges nyugdíjkifizetésekben. Az összes nyugdíj mintegy 1-2%-ával ismeri el azt, hogy a nyugdíjasok többsége a nyugdíj gyermekfedezetéért jelentős erőfeszítéseket tett. Azok, akik gyermeket nevelnek, a nyugdírendszer demográfiai biztonságá-

ba fektetnek be. A nyugdíjrendszerbe befektetők elismerése a nyugdíjban – valamiféle gyermekfedezetű nyugdíjellel – visszaigazolná ezt a teljesítményt, és értéket adna a gyermeknek. A nyugdíjrendszernek ez az új eleme tehát nem fekézne a gyermekvállalást, hanem elismerné azt.

Történelmi adottság, hogy a nők jóval nagyobb terhet vesznek a vállukra a gyermekek vállalásával, mint a férfiak. Ez különösképpen a nők munkaerőpiaci életpályáján mutatkozik meg. Részben ezzel függ össze, hogy átlagkeresetük is alacsonyabb. A nyugdíjjárulék formájában tehát nyugdíjukhoz kevesebb fedezettel rendelkeznek, mint a férfiak. Jelenlegi nyugdíjrendszerünk demográfiai megalapozásához tehát ezen aránytalanságokat is figyelembe vevő kiigazításra van szükség. Fontos morális üzenete lenne annak, ha a gyermekvállalás és a foglalkoztatás közötti értékarányok életszerűbben tükröződnének a nyugdíjrendszerben.

A gyermekvállalás nyugdíjban történő elismerésére dolgoztunk ki egy lehetséges gyermekfedezeti nyugdíjrendszert, a mai rendszerre ráépülve. Nem változtatnánk a jelenlegi „felosztó-kirovó” rendszeren, csupán egy kiegészítő nyugdíjellel szeretnénk megváltoztatni a nyugdíjrendszer „üzenetét” pozitív irányban: a nyugdíj igenis függ a megszületett és a munkára felnevelt dolgozó gyermekek teljesítményétől.

A családi viszonyosság elve – gyermekfedezetű nyugdíjjal (child to parent admixture)

A gyermeknevelés jelentős családi ráfordítását a nyugdíjrendszer lényegében nem ismeri el (1-2%-ot juttat gyermekek után), miközben a gyermekek felnevelése jelentős pénzbeli és otthoni munkaráfordítással jár. Megoldást keresve készítettünk hazai körülményekre alkalmazott családi költségvetést. Abból világosan kiderült, hogy két gyermek felnevelésével a szülők – ha munkaráfordításaikat és a pénzügyi költségeket is figyelembe vesszük – legalább annyi költséget vállalnak generációjuk nyugdíjbiztonságához, mint amennyi nyugdíjjárulékot befizetnek dolgozó éveik alatt.¹¹ A gyermeknevelési terhek súlyát mutatja az is, hogy ha a szülők két gyermeket vállalnak, akkor fogyasztásuk jelenleg azonnal mintegy 30%-kal alacsonyabb lesz, mint a gyermekteleneké, méghozzá egyébként azonos feltételek mellett.

Jelenlegi nyugdíjrendszerünk lényegében eltekint a családi viszonyossági elvtől. Vagyis a családok is úgy tekintenek a nyugdíjra és korosztályuk jövőjére, hogy az független attól, vállalnak-e gyermeket vagy nem. Erre mondják, hogy a

¹¹ Lásd Giday–Szegő irodalomjegyzékben megjelent írásait.

dolgok már a fejben eldőlnek. Ha ugyanis a családok így gondolkoznak, akkor így is cselekszenek. Ez egy tipikus szabályozási hiba. Ennek a hibának a kijavítására *a modellt úgy építettük fel, hogy a családok szintjén is felvetődjék a nyugdíjrendszer és a gyermekvállalás összefüggése*. Ezt a célt szolgálja a modellünkben az, hogy a szülők gyermekekbe történő befektetése után gyermekfedezetű nyugdíjkiegészítést kapnának. *A dolgozó gyermek hozamából a befektető szülők is részesüljenek!*

Jelenleg a gyermeknevelést inkább „bünteti”, mintsem jutalmazná a nyugdíjrendszer. A nyugdíjban a gyermek jogcímén megjelenő kicsinyke összegek a szülők minimális kárpótlására sem elégségesek, holott ők fogyasztásuk nem kis részéről mondtak le gyermekeik érdekében. *A mai nyugdíjrendszer tehát nem csupán igazságtalan, hanem hamis üzeneteket is továbbított. Méghozzá egyfelől azt, hogy nem éri meg gyermeket nevelni családoknak, másfelől azt, hogy az állam is gazdasági jövőképet alkothat anélkül, hogy számolna a gyermekvállalás alakulásával, és egyben a hazai piaci foglalkoztatottságuk mértékével*. Mintegy sokáig úgy gondolták, hogy az ország teljesítménye is függetlenül alakulhat attól, miként követik a felnővekvő generációk a felmenőiket. A hamis üzeneteknek súlyos következménye lett: a népesség demográfiai szerkezetének a torzulása, a demográfiai piramis alapzatának rendre végbemenő gyengülése.

A nyugdíjrendszer hamis üzenetének a megváltoztatására kidolgoztunk egy rendszert, mely érezhető nyugdíjkiegészítést biztosítana a szülőknek a gyermekek után. A javasolt nyugdíjkiegészítésben a szülők a teljesítmények arányában (az anya 60%-ban, az apa 40%-ban) részesülnének. A kiegészítés szóval hangsúlyozzuk, hogy nem kívánjuk megváltoztatni a jelenlegi rendszert, amely lényegében felosztó-kirovó rendszer. Nem kívánjuk csökkenteni a gyermekeknek a nyugdíját. Olyan összeget javasunk a gyermekek elismerésére a szülői nyugdíjban, amely már forint összegekben is súlyt ad a gyermeknek a nyugdíjban. *A pénzösszegeknél is fontosabb a javasolt gyermekfedezetű nyugdíj-elem szimbolikus jelentősége: nevéen nevezi azt, amiről ez a nyugdíj-elem szól: a nyugdíjhoz gyerek is kell*. (Itt fontos megjegyezni, hogy a javasolt összegnél figyelemmel kellett lenni az állami költségvetés terhelhetőségére is, illetve számoltunk a várható kedvező munkaerőpiaci hatásokkal is. A torzító üzenetekkel szemben érvényesülő demográfiai üzenetek ugyanis várhatóan kedvezőbb döntési lehetőségeket nyújtanak a szülőknek.)

Az általunk kidolgozott gyermekfedezetű nyugdíjösszeg a teljes kifizetett öregségi nyugdíjösszeg mintegy 12%-ára emelkedne fel a jelenlegi 1-2%-os szintről. *A javasolt összeg az érintett családok szintjén az átlagnyugdíjhoz képest legalább 15%-os nyugdíjemelkedést jelentene életük végéig*. Ez már méltányos összeg lehetne, jó irányban módosítaná azt a szemléletet, mely a nyugdíjrendszert leszakította a generációs kapcsolatokról, és így a családi viszonyosság elvét is háttérbe szorította.

Nyugdíj a családi költségvetésben

A fenti szempontokat érvényesítő javaslatunk szerint a nyugdíjas szülők 65 éves kortól, a jelenlegi rendszerben kapott nyugdíjon felül, dolgozó gyermekeik után, gyermekenként havi 20 ezer forint összegben gyermekfedezeti nyugdíjat kapnának. Ezzel az összeggel a két szülő együttes nyugdíja (átlagos értékekkel számolva) közel 15%-kal emelkedne (két gyerekkel számolva) – az anyáé közel 20%-kal, az apáé 10%-kal. Ez a különbség részben korrigálná a női nyugdíjátlag igazságtalan alul értékelését is. A gyermeküket valamely okból egyedül nevelők nyugdíja már 30%-kal emelkedne.

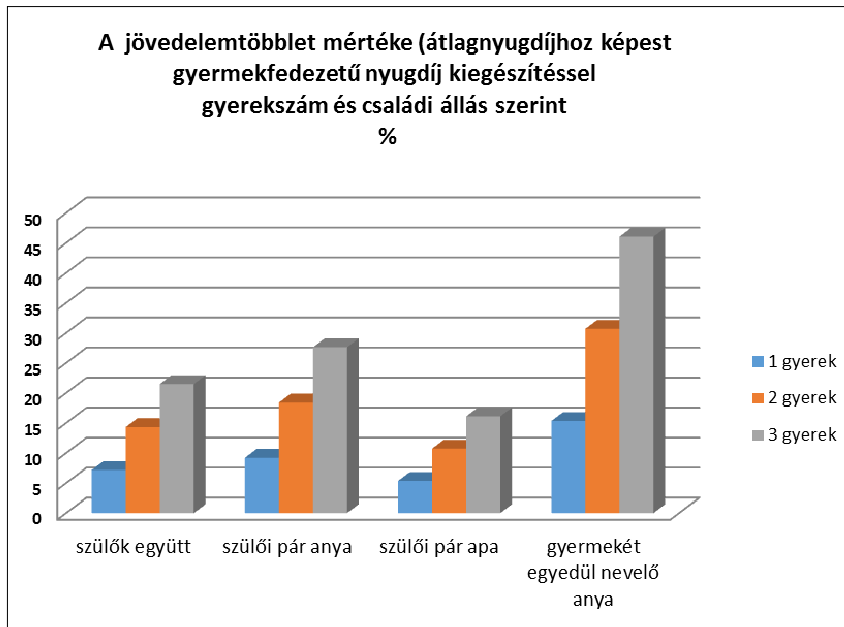
Fontos szempontunk volt, hogy a kiegészítő nyugdíjjelem hasonljon a nyugdíjrendszer már elfogadott értékeihez: teljesítmény és szolidaritás együttes érvényesítéséhez. Ez esetünkben azt jelentette, hogy a gyermekek utáni kiegészítést nem arányosítottuk a nyugdíjához. Nem is lett volna különösebben értelme ennek, hiszen ez a kiegészítés nem kompenzáció. Javaslatunkban nem kívántuk a nyugdíjrendszer mai értékrendszerét gyökeresen megváltoztatni. Csupán hangsúlyt kívántunk adni annak az elvnek, hogy gyermek is kell a nyugdíjhoz. Ennek az elvnek az üzenetéhez olyan összegű nyugdíjkiegészítést kerestünk, aminek már van forint értéke, szemben a jelenlegi minimális összegekkel. A javasolt nyugdíjkiegészítés forintjai tehát alapvetően egy értéküzenetet továbbítanak a társadalomnak, a családnak és az egyénnek egyaránt. Az is fontos volt számunkra, hogy a javasolt nyugdíjkiegészítés az államháztartás szintjén is kezelhető legyen, ne tegye kérdésessé az államháztartási egyensúlyra irányuló törekvéseket.

Fontos szempont volt számunkra az is, hogy a gyermek teljesítménye nyújtson forrást a kiegészítő nyugdíjhoz. A generációs viszonyosság ugyanis nem merül ki abban, hogy megszületik egy gyermek. A szülőknek valós teljesítményre van szükségük, amikor nyugdíjba vonulnak. A nyugdíjkiegészítéshez tehát forrással is kell rendelkezni. Ez a forrás pedig a dolgozó gyermek államháztartásba történő befizetése, pontosabban annak egy része. Javaslatunk tehát lényegesen eltér azon javaslatoktól, melyben csupán a gyermekek száma szerint juttatnák a többlet nyugdíjakat.

Az volt az elvünk, hogy *a demográfiai szempontokat összhangban kell kezelni a pénzügyi folyamatokkal. Vagyis a mi rendszerünkben nem a gyermek maga, hanem a gyermekek szociális hozzájárulásai teremtenek jogalapot a gyermekfedezeti nyugdíjra. Ezért a gyermekek befizetendő adóiból elhatárolnánk egy részt arra, hogy abból történhessen a későbbi kifizetés a szülői nyugdíjkiegészítésre.* A kiegészítő nyugdíjra nem csupán a gyermekszám jogosítana fel, hanem az is, hogy a szóban forgó gyermekek gyermekfedezeti nyugdíjalapot tartanak fenn. A gyermekek befizetendő adóiból (annak egy részéből) képeznék a gyermekfedezeti nyugdíjalapot, és ebből az alapból jutnának a szülők a nyugdíjfedezethez.

A javasolt összeg – gyermekenként és havonta 20 ezer forint – különösen jelentős mértékben emelné a nyugdíjas anyák nyugdíját, kiigazítva a női nyugdíj-átlag igazságtalan alul értékelését. A következő ábra szemlélteti, milyen összegekhez jutnának a szülők a dolgozó gyermekek száma és családi állás szerint.¹²

2. ábra

forrás: saját számítás

Adatforrás a számításhoz: Nyugdíjak és egyéb ellátások, 2017 KSH, 2018

Ha a szülők nyugdíja függ a gyermekek teljesítményétől, akkor ez azt is jelenti, hogy a nyugdíj a családi költségvetés részévé válik. A dolgozó gyermek bérének egy része – mintegy a szülőkhöz jutna. A családban a bér értéke megnőne, hiszen később felhasználható családi jövedelemmé válna.

Javaslatunk tehát ez eddigieken túl még egy újabb gazdálkodási újdonsággal rendelkezik: *a családi költségvetés közüggé válik, így az egyéni munkavállalá-*

¹² Az első évben várhatóan 1,9 millió gyermek után kapnának a szüleik havi 20 ezer Ft-os juttatást. Természetesen attól függően, hogy a munkaképes élet éveiből a gyermek hányat töltött el munkával (ennek szabályait most nem részletezzük). Hangsúlyozni kell, hogy itt a gyerek szó nem az életkorra, hanem a családi kapcsolatra utal.

si pálya a családi költségvetési pálya részévé válna, és megbeszélés tárgyát képezné. Később ugyanezt a szemléletet igyekszünk érvényesíteni az államháztartásban is. Az államháztartásban is fontos szempont lenne a családi költségvetés alakulása és a családok szintjén végbemenő generációs események (gyermekvállalás). Annak ugyanis látható pénzügyi következményei lennének az általunk javasolt modellben.

Együtt élő generációk az államháztartásban – a gyermekfedezeti nyugdíjalap új rendszere

A gyermekfedezetű nyugdíjjal a nyugdíj a családi költségvetés részévé vált. Gyakorlati esemény szintjére kerül egy elvi kérdés, az, hogy a nyugdíjhoz dolgozó gyerek is kell. A dolgozó gyerek számára pedig nyilvánvaló lenne, hogy bérének egy része – egy új állami nyugdíjalap közvetítésével – a szülei nyugdíját emeli majd. A következőkben figyelmünket az államháztartás felé fordítjuk. Az állam szintjén is a generációs fedezeti elvet kívánjuk érvényesíteni, valamiféle generációs háztartási rendszerrel. Olyan pénzügyi konstrukció kidolgozásán fáradoztunk, amely képes követni azt, hogy a nyugdíjas korosztályt felváltja-e a munka világában egy utánuk érkező korosztály. Ezért az állami költségvetésen belül olyan konstrukció kialakítására törekedtünk, amely követi a mindenkori együtt élő generációk pénzügyi kapcsolatait. Erre egy elkülönített gyermekfedezetű nyugdíjalap létrehozatalát javasoltuk, amelyekbe a dolgozó gyermekek megfelelő évjáratái befizetnek, és amelyből a szülők megfelelő évjáratái nyugdíjkiegészítésben részesülnek.

Tehát együtt élő generációk – mint ahogy a családban – dolgoznak és fizetnek be az alapba, és együtt élő generációk – mint ahogy a családban – kapnak az alaptól nyugdíjkiegészítést. Csak most nem a család a költségvetés társadalmi szervezete, hanem az együtt élő generációk állami intézménye, az államháztartás elkülönített alapja az, amely a be- és kifizetéseket követi és végrehajtja. *A javasolt nyugdíjalap tehát egy olyan rendszer, amely képes – a pénzek be- és kiáramlásán keresztül követni a nyugdíjrendszer generációs „háztartását”.* A befizetések összege függ a dolgozó generáció számától, átlagfizetésétől és az abból történő államnak történő átutalásoktól, a kifizetések összege pedig függ a nyugdíjas korú generáció számától és teljesítményétől. Forint összegekben is láthatóvá válik a gyermekfedezetű nyugdíjalap konstrukcióban, hogy a befizetők teljesítménye (a befizető gyermekgeneráció száma és állami költségvetésbe történő befizetése) megfelel-e annak a nyugdíjkövetelésnek, amit a kifizetésre jogosultak generációja támaszt a költségvetés javasolt nyugdíjalapjával szemben.

Ezt a logikát érvényesítettük az általunk javasolt gyermekfedezetű nyugdíj-alap-konstrukcióval. Ez az alap szoros kapcsolatban, de elkülönítve működne az állami költségvetéstől.

A gyermekfedezetű nyugdíjalap létrehozatalával a korábbi költségvetési egyensúly szemléletet kívánjuk módosítani, mely a költségvetésben nem követte a demográfiai erőforrások hatását. Így a baby boom idején a demográfiai többlet nem jelent meg mint átmeneti erőforrástöbblet, majd nem jelezte előre azt, hogy a gyermekszám visszaesése egy idő után a költségvetés demográfiai forráshiányát okozza. *A demográfiai szemlélet hiányosságai tehát nem csupán a nyugdíjrendszerben, hanem az államháztartás rendszerében is gondot okoznak.* A nemzedékes hullámmozgások eltűnnek a költségvetés évekre, illetve egyes évek sorára szabdalt rendszerében. Szükségesnek tartjuk tehát egy olyan pénzügyi szerkezet alkalmazását, mely a nemzedékes pénzáramlások összefüggéseinek követésére is alkalmas. Ilyen lehet az általunk javasolt konstrukció, a gyermekfedezeti nyugdíjalap.

Felmerül a kérdés, mikortól és hogyan vezethető be egy ilyen rendszer. Nyilvánvaló, hogy a kifizetések forrásául a gyermekek állami befizetései szolgálhatnak majd. Ebből az következik, hogy jó ideig képződnek a források, de azok felhasználására, azaz kifizetésekre csak többgenerációs távolságban kerülhet sor. A kérdés ezek után az, hogy a be- és kiáramló összegek időben és összegekben miként igazíthatók egymáshoz. Adottságként kell kezelnünk azt is, hogy a ma nyugdíjas szülők számára ilyen nyugdíjalapot korábban nem különített el a költségvetés. Ha tehát számukra is be kívánunk vezetni egy többségük számára méltányosan juttatható nyugdíjkiegészítést, akkor átmeneti megoldásokat is kell keresni. Ezért alkalmazunk egy alapkonstrukciót, ami elindul befizetések formájában, és kifizetések csak a jogosultság megteremtése után történnek. Továbbá alkalmazunk egy átmeneti konstrukciót a jelenlegi nyugdíjas generáció kifizetéseire, akikre ilyen nyugdíjalapot korábban nem képeztek. Mivel ez utóbbi konstrukció forráshiányos, ezért az alapkonstrukciót úgy állítottuk be, hogy az annak forrástöbblete (későbbi a kifizetés) fedezetet nyújthasson az átmeneti konstrukcióban kifizetett nyugdíjkiegészítésekre.

A javasolt elkülönített rendszer alapkonstrukciója a következő. A fiatalok államháztartási befizetéseinek egy részét a munkába állásuk első 4 évében – az elkülönített gyermekfedezetű nyugdíjalapba utalják át. Az átutalást csak a keresetük első 225 ezer forintjuk után hajtánák végre, az annál magasabb összegek államnak történő befizetései maradnának a hagyományos költségvetésben. A plafont úgy állapítottuk meg, hogy az alatti állami befizetések elegendő forrást képezzenek a szülői nyugdíjkiegészítéshez. Ez az összeg (évi 1 millió 300 ezer forint) körülbelül megfelel annak a kifizetésnek, amit a szülők 65 éves koruk után – átlagosan még 15 évig – megkapnának dolgozó gyermekeik utáni kiegészítésként. Fontos szempont ebben az is, hogy a befizetések

megfelelő időben történjenek meg, tehát a gyermekek 25-28 éves korukig (iskolai végzettségtől függően) teljesítsék a négy évnek megfelelő befizetést a nyugdíjalapba.

A nyugdíjalap konstrukciójában tehát fontos szempontként érvényesül az, hogy nyugdíjra nem csupán a gyermekszám jogosítana fel, hanem az is, hogy a szóban forgó gyermekek szociális hozzájárulásaiból egy gyermekfedezeti nyugdíjalapot tartanak fenn. A nyugdíjalap forrás oldalán a dolgozó „gyermekek”, a leszámazottak nyugdíjalapba történő befizetései összegződnek, a felhasználás oldalán pedig a szülők gyermekek utáni nyugdíjkiegészítései összegződnek.

A nyugdíjalapban a forrás és felhasználás oldalán alakuló összegek világosan mutatnák a generációk egymástutánjában bekövetkező változásokat. Az ilyen alap azt is mutatná, ha mondjuk tartós és tömeges munkanélküliséggel évek során odaveszik a nyugdíjak generációs pótlása.

Javaslatunkban tehát pénzügyi mérlegben összefüggésbe kerülnek az egymást követő generációk, és azok foglalkoztatottságban megjelenő teljesítmények. Az általunk javasolt nyugdíjalapban tehát a demográfiai hiány és az alulfoglalkoztatottság mint ennek révén kialakuló állami költségvetési hiány is követhető lenne (esetlegesen annak ellentéte is, mint demográfiai többletforrás). *A javasolt gyermekfedezeti alapképzéssel a pénzügyi mérleg logikája közelebb kerülne a társadalmi intézmények, így a családok költségvetésének a logikájához, amely „családba” beleértjük az egymást követő és együtt élő nemzedékek államilag összefogott „nagycsaládját”, annak nemzedéki háztartását is.*

A gyermekfedezeti nyugdíjalap konkrét konstrukciója – egy generációs államháztartás modellje

A javasolt alapkonstrukció tehát a következő. A már dolgozó gyermek havi keresetének az első 225 ezer Ft-ja utáni állami elvonásokat átutalnák a gyermekfedezeti nyugdíjalapba, ez évi 1 300 ezer forintot jelent. Erre a munkakarrier első 4 évében kerülne sor, de maximum a gyerek 25 éves koráig (felsőfokú tanulmány esetén a 28 éves koráig). Ezt a gyermek 4 évig fizetné, utána megszűnne ez az átutalás. *(4 év alatt 5 millió Ft gyűlik össze – amely elégséges a 65 éves anyák és részben apák hátralévő életében a gyermekenként havi 20 ezer Ft ellátáshoz.)*

A javaslatban fontos volt az átmeneti időszak kezelése is. Méltányosnak tartanánk ugyanis azt, hogy a jelenleg nyugdíjas gyermekeket nevelő szülők is részesüljenek a gyermekeik utáni juttatásban. Ennek a juttatásnak nyilvánvalóan nincs elkülönített forrása az államháztartásban. Ezért a nyugdíjalap kifizetéseivel szemben a források természetesen nem elégségesek. Ezen a helyzeten javí-

tana, ha az indulást követő 4 évet¹³ fedezetképző éveknél tekintenénk. Vagyis ekkor nem csak a munkába lépő fiatalok után történne átutalás a nyugdíjalapba, hanem minden 42 évesnél fiatalabb dolgozó után átutálnák a konstrukciónak megfelelő állami befizetést. A négy év letelte után ők már nem fizetnének be a rendszerbe. Csak azok maradnának befizetők, akik 4 év alatt nem tudták teljesíteni a befizetést. Még két éven belül a hiányzó időt pótolhatják ők is. Utána ők is kilépnének a befizetők köréből. A rendszer ezek után úgy áll össze, hogy a nyugdíjalapba történő átutalási rendszerből kilépők befizetéseit folyamatosan pótolnák a befizetéseiket elkezdő – újonnan munkába lépő generációk.

A 42 év alattiak szülei ezek szerint csak a rendszer beindulása utáni ötödik évtől kaphatnának kiegészítő nyugdíjat, javaslatunkban 2025-től, ha már jogosultak lesznek arra. A jogosultak száma egy ideig még alacsony lesz, hiszen a szülőknek is el kell érni a nyugdíjkorhatárt.

A rendszer indulásának első éveiben tehát a 42 év alattiak nagy tömegétől irányítanának át befizetéseket a nyugdíjalapba, miközben négy évig még nem lennének kiegészítőnyugdíj-kifizetésekre jogosultak. Számuk utána is egy ideig alacsony marad. A nyugdíjalap ezért négy éven keresztül évente több mint 2600 milliárd forintos bevételhez jutna, ami azt jelenti, hogy ez a többlet a nyugdíjalap fedezeti forrásaként szolgálná a későbbi kifizetésekhez.

A javasolt konstrukcióval az állam általános kötelezettségeiből ezek az összegek átkerülnek a nyugdíjasok gyermekek után fizetendő kötelezettségeihez, amihez fedezetet a dolgozó korosztályok nyújtanak.

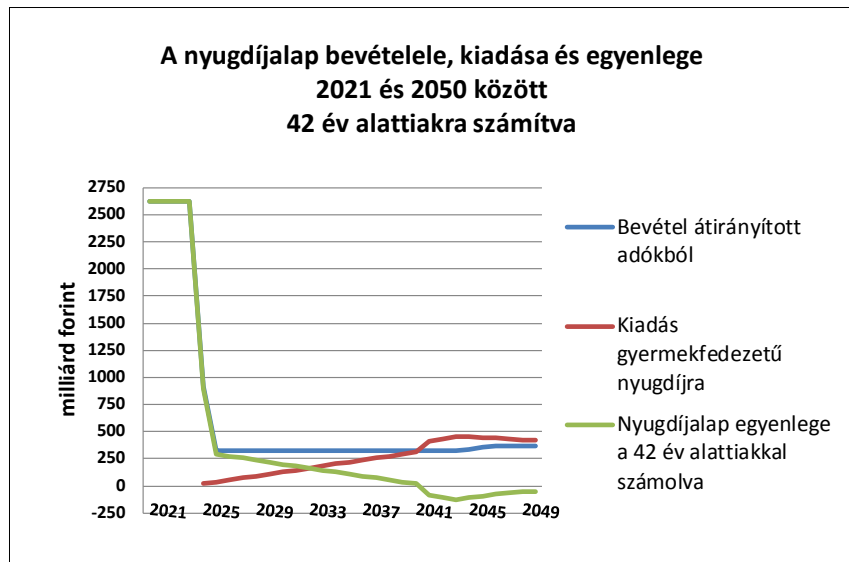
A gyermekfedezeti nyugdíjalap első négy éve tehát fedezeti alapképzésnek tekinthető. Ezért mutat a következő ábra kiugró összegeket a nyugdíjalap bevételeinél. Utána elindul a kifizetés, amivel szemben a nyugdíjalap évi bevételei 2042-ig elégségesek, majd utána az évi be- és kiáramlások között 60 és 120 milliárd forint közötti hiány alakul ki. Az általunk kialakított pénzügyi konstrukció e ponton mutatja meg azt, hogy képes követni a demográfiai folyamatokat. Ez a hiány ugyanis a demográfiai szerkezet romlásából fakad. Abból, hogy a mindenkori szülői generációval szemben a gyermekeik generációja csökken, vagyis hiányos az idősödő generáció pótlása. Ez a hiány tehát nem azt mutatja, amit általában hangsúlyoznak, hogy nem megfelelően fegyelmezett az állami költségvetés, hanem azt, hogy az állami pénzügyi fegyelemtől függetlenül is létrejön a költségvetés pénzügyi hiánya, ha a népesség csökken.

Mindebből világosan láthatóvá vált, hogy a demográfia, vagyis a népesség alakulása, azon belül a népesség szerkezete fontos tényezője az ország gazdasági növekedésének, vagy ellenkező esetben a növekedés mérséklésének.

¹³ A 4 év 2021. évi kezdés esetén 2021–2024-es évekre értendő.

A következő ábra a javasolt kiegészítőnyugdíj-konstrukciót mutatná be a kifizetéseket szembeállítva a bevételekkel, a 42 év alattiak generációjában.

3. ábra

Forrás: saját számítás, KSH kiadványok, lásd Irodalom KSH tételeit

Az ábrában a 2042–45-ös évek után beálló hiány már demográfiai szerkezeti hiánynak tekinthető. Ez is mutatja, hogy gyermekfedezeti nyugdíjalap nem csupán egy finanszírozási konstrukció a sok lehetséges között, hanem egy generáció háztartásának konstrukciója. Vagyis esetünkben a kiszámított és az ábrában bemutatott számviteli hiány a nyugdíj gazdaságdemográfiai deficitjére is rámutat.

Nemzedéki államháztartási átcsoportosítás – a nyugdíjalap fedezetével

Mindeddig a 42 évesnél fiatalabb korosztály befizetéseivel és az általuk nyugdíjkiegészítésre jogosultak számának alakulásával foglalkoztunk, és mindezek fényében a hatásokkal. Egészen más a helyzet a 42 évnél idősebbek esetében, mivel az ő szüleik döntő többsége már nyugdíjban van. Múltányos megoldást kerestünk arra, hogy ők mielőbb hozzájuthassanak a gyermekek utáni nyugdíjkiegészítéshez. Különösen az idős nők számára kell múltányos megoldást

keresni, mert ők még sok gyereket neveltek fel, és a gyerekek mellett vállaltak munkát, tehát nyugdíjuk jelentősen alacsonyabb a férfiak átlagnyugdíjánál. Méltányos lenne, ha a nyugdíjrendszer a dolgozó gyermekeik utáni teljesítményüket mielőbb elismerné.

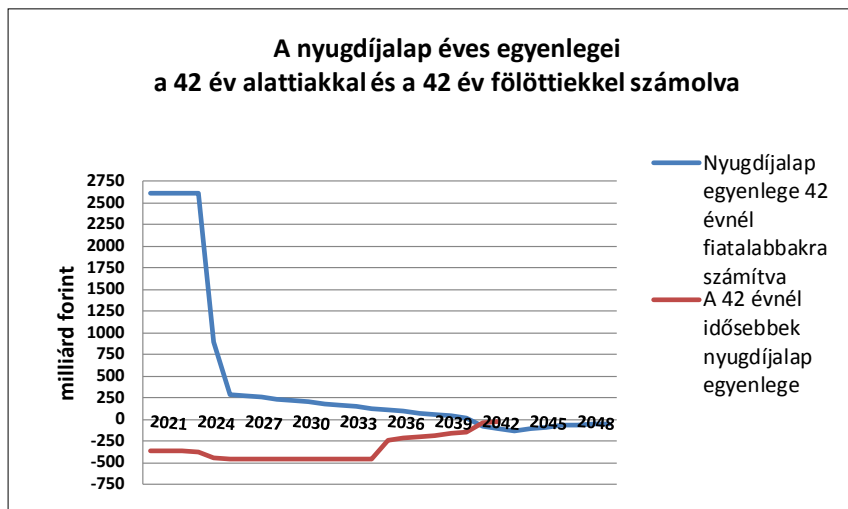
Ezért számukra is kidolgoztunk a fenti elveknek megfelelő konstrukciót. Ennek alapelve is az, hogy 4 év hazai munkában töltött idővel igazolható a szülők jogosultsága gyermekfedezetű nyugdíjra:

- A 42 év fölöttiekkel szemben az alapvető követelménynek azt állítanánk, hogy 2010 és 2020 között legalább 6 itthon ledolgozott évük legyen. Ez esetben a szülők automatikusan megkapnák a 20 ezer forintos gyerekenkénti nyugdíjkiegészítést. Ha ez nem áll fenn, akkor nekik is 6 év alatt kell felmutatniuk 4 ledolgozott évet.
- Az 51 év felettieknek 1988-tól kellene ledolgozott 12 évvel rendelkezniük, vagy 2010 és 2020 között 6 év munkával töltött idővel. Ha ezek a feltételek teljesülnek, akkor a szülők automatikusan kapnák a nekik járó 20 ezer forintot.
- A 60 év felettiak számára is a nyugdíjkiegészítéshez hasonló fedezeti teljesítményt szükséges elvárni. Hangsúlyozzuk, hogy minden esetben – ha a feltételek megvannak – a szülőknek automatikusan járna a gyermekfedezetű nyugdíj.

Honnan lesz erre pénz? Számukra nem történt meg a forrásképzés. (Aki utólag befizetnek, azok aránya 4-5%-nál nem lesz több.) Megoldásként adódik, hogy a 42 év alattiaktól – mint láhattuk – jelentősen több forrás jön létre éppen azokban az években, amikor a 42 év felettiéknél forráshiánnyal kell számolnunk. Adódik tehát valamiféle generációs átcsoportosítás lehetősége. Ez az esetünkben azt jelentené, hogy a 42 felettiak esetében az állam, mint a generációs szolidaritás intézménye is, vállalná a jelenleg nyugdíjasoknak a nyugdíjkiegészítés kifizetését. Ehhez forrást úgy teremtene, hogy kölcsönt venne fel abból a pénzből, ami a 42 év alattiaknál keletkezik ez időben, a gyerekfedezetű nyugdíjalapban. Erre lényegében 2045-ig van szükség, mert arra az időre már ez a nyugdíjas korosztály nem részesedik nyugdíjban. Másrészt éppen ekkorra válik deficitessé a 42 évesek nyugdíjalapja, tehát a kölcsön törlesztése ez után már éppen jókor jönne. Hangsúlyozzuk azt is, hogy a gyerekfedezetű alap a 42 év alattiak befizetését tulajdonképp azért adja kölcsön, hogy ezt később visszakapja, vagyis az állam ezt a kölcsönt fedezze. Ez 25 év alatt nagyjából 7,7 ezermilliárd forint. Ekkor váltás jön. A nyugdíjalap ezt követően már nem kölcsönöz, hanem a kölcsönét kapja vissza. (Épp időben, mert 25-30 év múlva már kell a 42 év alattiak szülei számára is évi 350 milliárd forint körüli összeget adni – a havi 20 ezer forintos gyerekenkénti nyugdíjkiegészítésre.)

A következő ábrával mutatjuk be a generációs átcsoportosítás lehetőségét, az évente befolyó és kimenő összegek közötti különbségre építve.

4. ábra

Forrás: saját számítás és KSH kiadványok (lásd Irodalom KSH tételeit)

Az ábrában világosan látható a váltás – amikor a többlettel rendelkező nyugdíjalap mínuszba megy át, a másik alap már nem termel többé hiányt. Az is szépen kirajzolódik, hogy a 42 év alattiak nyugdíjalapba történő befizetéseinek többlete fedezetet nyújt arra, hogy az állam belső kötvény formájában kölcsönt vehessen fel onnan, ezzel tudja pénzzel fizetni a forrás nélküli nyugdíjkiegészítéseket. Tehát létrehozható a két generáció között valamiféle szolidáris keresztfinanszírozás, megfelelő kölcsönteknikákkal az állami költségvetésen belül.

Az átmeneti idő után a rendszer stabil finanszírozását a fiatalok befizetései képezik. A közel teljes foglalkoztatás miatt várhatóan az indulás utáni első 4 évben a 25 év feletti foglalkoztatottak túlnyomó többsége esetében munkával „telne” 4 év, és így az 5. évtől már nem lenne szükség arra, hogy a jövedelmeik utáni adókból átcsoportosítsanak a gyerekfedezetű alapba. Emiatt a befizetők száma leesne. Mégpedig arra a szintre, ami megfelel annak, hogy a 20-25 évesek közül mindig 4 születési évjárat jövedelme után kerülne sor adóátcsoportosításra. Ez nagyjából stabilan 250 ezer fő jelentene.¹⁴

Amikor az adott személy esetében a 4 év munkaviszonnal így összejön 5 millió forint, akkor ő (mondjuk 25 évesen) kilépne nyugdíjalapképzésből, te-

¹⁴ Kivéve az átmenetinek tekinthető 5. évet, amikor a későbbi hazajövetel vagy 2-4 hónap időközi munkakeresés stb. miatt még 320 ezer fő feletti lenne a szám. Az államtartásban erre a célra is létre kellene hozni egy új alapot.

hát már nem utalnánk oda többé pénzt a költségvetési befizetéseiből. A helyére azonban mindig egy új belépő jönne be – az épp akkor 19-20 éves pályakezdők.

A gyermekfedezeti nyugdíjalap ezért nem csupán egy finanszírozási konstrukció a sok lehetséges között, hanem egy olyan konstrukció, amelyben a számviteli szabályokkal kiszámított hiány a nyugdíj gazdaságdemográfiai deficitjére is rámutat. Pár év múlva azonban hirtelen csökkenni fog a dolgozó népesség száma, és ezzel együtt az a járulékösszeg is, amiből a nyugdíjak finanszírozhatók.

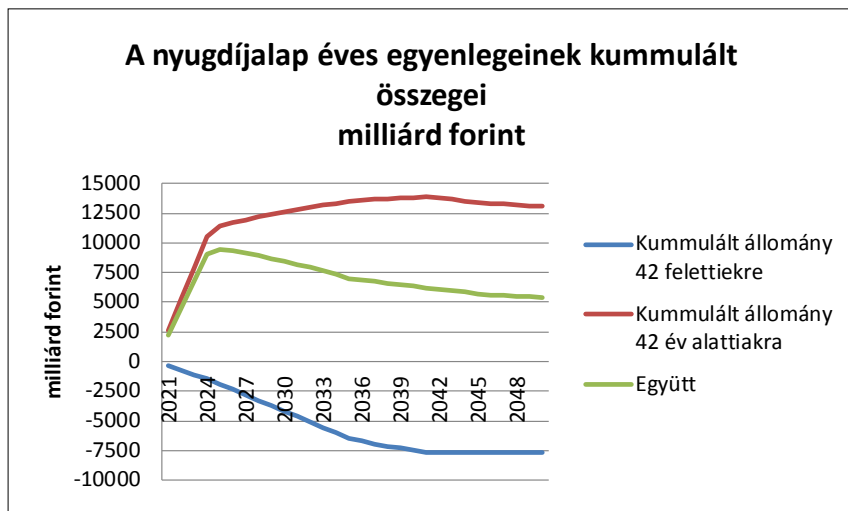
Államháztartási hatások

A belső forrás forгатása belsőkötvénnyel

Mivel a rendszer indításakor a befizetések a kifizetéseknek 15-20 szorosát tennek ki, ezért javasolható, hogy az idős szülőknek adott kifizetések után az alapon maradó pénzkölcsön útján finanszírozhassa az államháztartás megszokott kiadásait (a költségvetést, a nyugdíjalapot, az egészségügyi alapot stb.). Ez történhetne például belső költségvetési kötvény megvásárlása útján (pl. minden hónap utolsó napján erre költenék az alap számláján meglevő összeget). A gyerekkedezeti alapból finanszíroznák a nyugdíjkiegészítést. Az ennek a kifizetése után az alapon maradó pénzből mindig belső költségvetési kötvényt vennének (pl. minden hónap utolsó napján). A belső költségvetési kötvényből csak a gyerekkedezeti alap vásárolhatna. (Kérdés, hogy az inflációs indexáláson túl legyen-e reálkamata, milyen legyen a lejárata, illetve megújítható legyen-e.)

Az ábra szembeesíti a 42 évnél fiatalabbak után képződő és évek során felhalmozódó nagy összegű többleteket a vele egy időben keletkező hiányokkal. A források belső költségvetési forгатásának a lehetőségét jól mutatja be a következő ábra. Míg a korábbi ábránkban az éves többleteket és hiányokat szembeesítettük egymással, most azt mutatjuk be, hogy a felhalmozódó többletek és a felhalmozódó hiányok meddig növekednek, mikor fordul meg az irányuk.

5. ábra

Forrás: saját számítás, KSH kiadványok (lásd Irodalom KSH tételeit)

Az ábrából látható, hogy a 13 ezer milliárd forintra felduzzadt nyugdíjalaptöbblettel szemben az államnak a forráshiányos kifizetésekre 7,7 milliárd forintos hiánya jön létre. Valójában tehát ilyen felhalmozódó összegekkel kell számolni akkor, amikor a két nyugdíjalap között finanszírozási konstrukciót hoznak létre. Erre a felhalmozódott hiányra bocsáthatna ki az állam kötvényt, melyet a gyerekfedezetű nyugdíjalap megvásárolhatna.

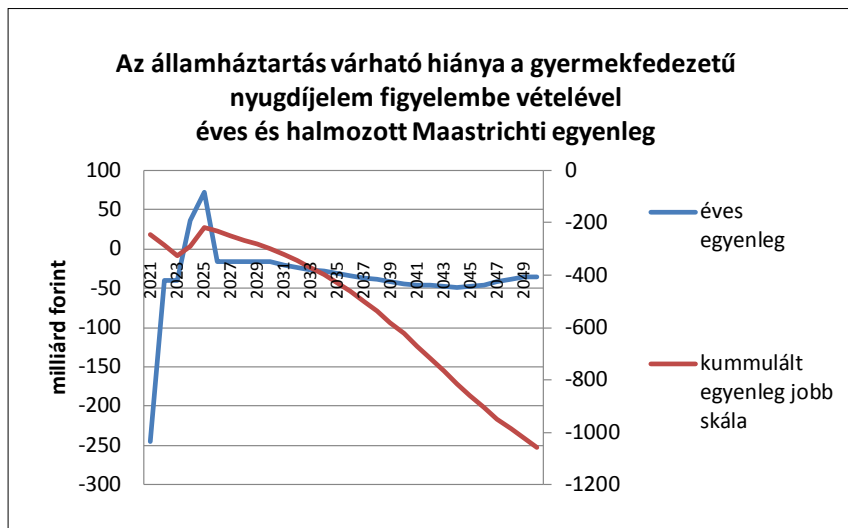
A gyerekfedezetű alapba történő átcsoportosításról minden évben a költségvetés szokásos elfogadási rendjének a menetében döntenének, és egyúttal döntenének a nyugdíjkiegészítés következő évi összegéről és arról, hogy az egyes hónapokban mennyi belső költségvetési kötvényt vásárol az alap.

Maastrichti követelmények

A gyermekfedezetű nyugdíjalapba történő átcsoportosítás az államháztartáson belüli tranzakció lenne. Így a maastrichti értékekre, vagyis az úgynevezett maastrichti hiányra csak maga a gyerekfedezetű juttatás (havi 20 ezer Ft/dolgozó gyerek) jönne számításba. Az okozott hiányt csökkentené a többlet nyugdíjki-fizetés miatt keletkező magasabb fogyasztás révén adódó adótöbblet. Növelné az állami bevételeket a rendszer hatására kialakuló magasabb foglalkoztatás is.

Az általunk javasolt rendszer okozta kiadási és bevételi tételeket szembesítve alakul ki az államháztartás várható tényleges hiánya, amelyet a következő ábra szemléltet.

6. ábra

Forrás: saját számítás, KSH kiadványok (lásd Irodalom KSH tételeit)

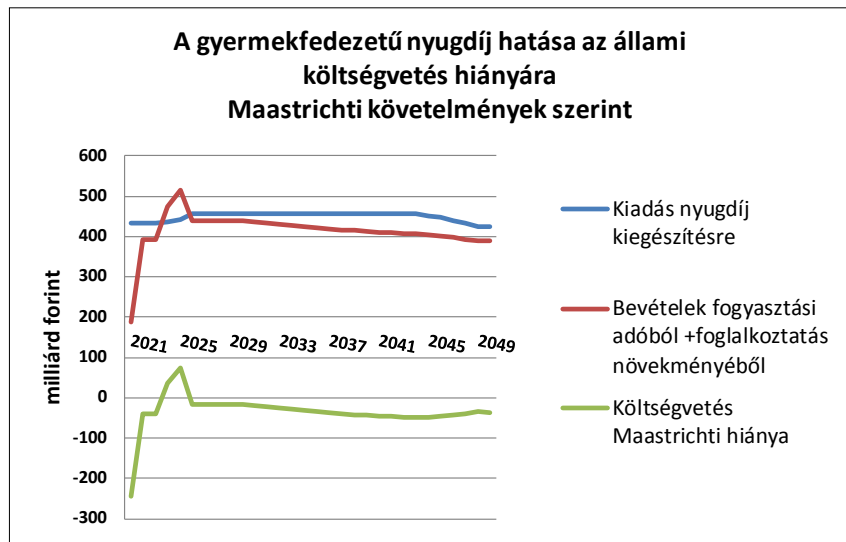
A gyermekfedezeti nyugdíjalap alakulását és annak részletezett államháztartási hatását egy ábrába sűrítve mutatjuk be (7. ábra).

Az ábrából látható, hogy a teljes (kiegészített) államháztartás végső nettó hiánya csak az első évben jelentős, mintegy 200 milliárd forint,¹⁵ ezt követően évi 20-40 milliárd forintot nem meghaladó a hiány többlete a javasolt rendszer hatására. A nettó összegnél figyelembe vettük az államhoz visszaáramló összegeket, elsősorban a fogyasztás révén megnövekvő adóbevétel összegét.

A nyilvánvaló költségvetési teherrel szemben áll azonban, hogy a javasolt rendszer a gyermekvállalást megtérülő beruházásnak tekinti, ami később csökkenti a demográfiai deficitet. Ez is támogatja, hogy a kívánt gyermekszám meg is születhesse, hiszen egyértelművé teszi mindenki számára, hogy a családja jövőjébe fektet be. A javasolt gyermekfedezeti nyugdíjellel – megítélésünk

¹⁵ Ez a kiugró növekmény azért van, mert a kiadással szemben még csak részben jelenik meg a foglalkoztatás növekményéből – hazatérők – származó többletbevétel.

7. ábra

Forrás: saját számítás, KSH kiadványok (lásd Irodalom KSH tételeit)

szertint – a nyugdíjrendszer számvitele is korrektebbé válik, nem utolsósorban a forrásokat is számba vevő alapfinanszírozási technikával. Hasonlóan fontos a számviteli és a szociális értékek egymáshoz való közelítése is.

Várható hatások a foglalkoztatásban és a gazdasági növekedésben

A javasolt gyermekfedezetű nyugdíj modell a nyugdíjat az ország két fontos háztartásának szerves részévé teszi: beépül a családi háztartások költségvetésébe, és egyúttal a tágabb háztartásnak, az államháztartásnak is az erre kialakított nyugdíjalapjába. Ez világos üzenetet hordoz a fiatalok hazai munkavállalásának ösztönzésére, továbbá az államháztartás demográfiai összefüggése szerinti alakítására is. Az államháztartás alakításában a demográfiai folyamatok a mainál nagyobb hangsúlyt kaphatnának például a foglalkoztatás előrejelzésében, vagy a gazdasági növekedés előrejelzésében. Tehát megszűnne a nyugdíjrendszernek az a téves üzenete, hogy nyugdíjrendszer függetleníthető a gyermekek vállalásától, illetve a felnövekvő gyermekek által nyújtott teljesítményektől. A családok költségvetésében és az állam háztartásában is fontos értéket képezne a generációk közötti viszonyosság követelménye.

A mai nyugdíjrendszer téves üzenetének a megszüntetése és az általunk javasolt rendszer által okozott váltoállítás fokozatosan megváltoztathatná a családok és az államháztartás pályaorientációját: a családoknak és az államháztartásnak is „megéri”, ha a családok átlagosan két gyermeket vállalnak. Az ilyen költségvetésben a gyermek nem teher, hanem befektetés, a gyermek nem a befektetést mérséklő fogyasztás, hanem mint beruházás a jövőbeli gazdasági növekedés fontos tényezője. Ezen ösztönzők hatására a gyermekvállalás fékező hatásai a nyugdíjrendszerben éppenséggel ösztönző hatásként érvényesülnek, mind a vállalt gyermekek száma tekintetében, mind a gyermekek munkába állása és hazai munkavállalása tekintetében.

Azzal számolunk, hogy a javasolt nyugdíjjelem mintegy 4 évig 350 euróval megnövelné dolgozó gyermekeként a családi költségvetés összegét a tágabban értelmezett család számára. Emiatt a külföldi munkavállalással szemben vonzóbbá válna az itthoni munka. (Ugyanakkor feltételezhető, hogy az emiatt hazajövők egy kisebb része az 5. év után visszamenne Nyugatra.) Ennek pozitív hatását vettük figyelembe úgy, hogy számoltunk a fiatalok mainál korábbi munkavállalásával. (Jelenleg ugyanis a magyarországi fiatalok később vállalnak munkát, mint más európai országok fiataljai, méghozzá úgy, hogy legalább egy év hosszát se nem dolgoznak, se nem tanulnak.) Ennek hatása különösen pozitív a szakmunkások hazai munkavállalására,¹⁶ mert kevésbé lesz előnyös számukra a külföldi munkavállalás. A foglalkoztatottság növekedését a fenti tényezők figyelembevételével becsültük meg.

A foglalkoztatás ösztönzésére annál is inkább szükség van, mert a foglalkoztatottak száma 2050-re jelentős mértékben lecsökken elsősorban a csökkenő

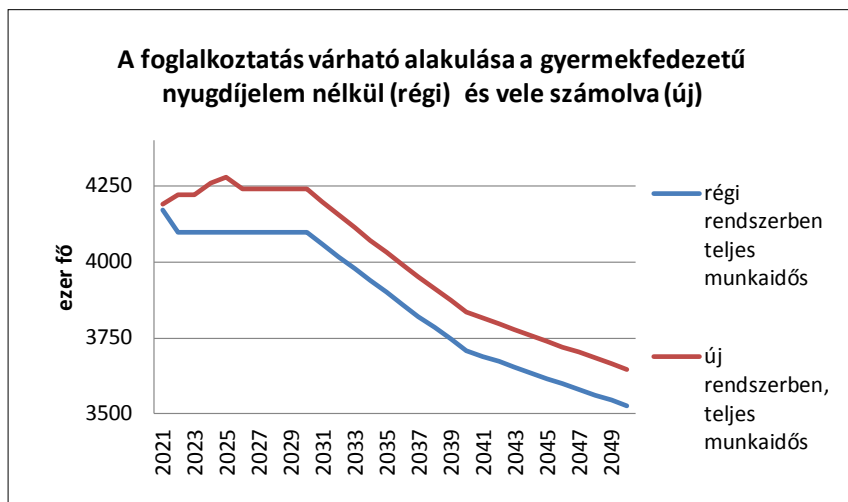
¹⁶ Tegyük fel, hogy egy magyar szakmunkás Németországban havi nettó 495 ezer Ft-ot (1600 eurót) keres, mert itthon csak bruttó 270 ezer Ft-ot (nettó 180 ezer Ft-ot) tudna keresni. Amennyiben elindul az általunk javasolt rendszer, akkor itthoni munkavállalása utáni havi 225 ezer Ft állami bevételből közel havi 110 ezer Ft kerül a gyerekefedezetű alapba – így később a szüleihez. Ha a családi kupaktanács összeül, akkor ki tudják számítani, hogy 2021–2024 között kint havi nettó 495 ezer Ft-ot keres, viszont itthon a „tágabb” családjához havi 290 ezer Ft kerül. Ha a kinti nettóból levonják az általa alberletre költött havi 300 eurót és a 5-6-szori hazautazásának az éves 240 ezer Ft-os költségét, akkor a kinti keresetéből csak 375 ezer Ft marad. Ez már csak 100 ezer Ft-tal ér többet, mint az a 290 ezer Ft, amit itthon a családja kaphat. Ezt a 100 ezret azonban jórészt fel is emésztik a kinti magasabbak árak, ráadásul az ide-oda utazás is elvesz 10-12 napot a munkásunk életéből.

¹⁷ Az édesanyja unszolására a szakmunkásunk végül a kényelmesebb itthoni munka mellett dönt, és csak 4 év után megy vissza német földre. Igaz ugyan, hogy ebben a 4 évben elmarad a kint megszokott havi 350 eurós megtakarítása, de cserébe közel ekkora összeg lesz a megtakarítás a család számára – igaz, nem a párnacihában, hanem a gyerekefedezetű alap elkülönített alszámláján.

népességszám miatt. Ezt a csökkenést részben korrigálja a foglalkoztatás várható növekménye. Ez lényegében abból van, hogy az új nyugdíjellel a nyugdíjat részben visszacsatoltuk a családok költségvetésébe, és az államháztartásban megjelenítettük a „gyermekfedezettség”, vagyis az egymásba fonódó generációk egyensúlyának a követelményét is.

A következő ábra szemléletesen mutatja be azt, hogy jelentős mértékben, várhatóan mintegy 500 ezer fővel apad az elkövetkező időben a foglalkoztatottak száma, ami mintegy 14 százalékpontos csökkenést jelent. A korrekció csak helyesbíti ezt, évi átlagban mintegy 140 ezer fővel növeli meg a foglalkoztatottságot. Úgy is mondhatjuk, hogy ennyivel mérséklődik a foglalkoztatott népesség csökkenése. A foglalkoztatás növekedése lassan indul be, de tömeghatás miatt kialakulhat kiugrás a hazatérők számában. Majd ezután inkább a nyugdíjkiegészítés hatása a meghatározó. A foglalkoztatottak számának kedvezőtlen alakulását és annak általunk javasolt korrekcióját mutatja be a következő ábránk.

8. ábra

Forrás: saját számítás, KSH kiadványok (lásd Irodalom KSH tételeit)

Várható foglalkoztatási hatások¹⁷

A gyermekfedezetű nyugdíj a foglalkoztatás bővülésére sarkall. Ez három vonatkozásban is érezhető lesz.

- a) A fiatalok foglalkoztatása az iskolák elvégzése utáni időszakban nálunk viszonylag alacsony. Az anyák jövőben várhatóan a gyermekeiket erőteljesebben arra buzdítanak, hogy minél előbb menjenek el dolgozni.
- b) Az első években a fiatalok foglalkoztatásának a teljes bérköltsége (az első 225 ezer Ft-os kereseti rész után) végső soron a gyerek családjához kerül. Ezért a fiatalok ellenállásába ütközik majd az, ha a munkaadó illegális foglalkoztatásra törekszik. Amennyiben már elkezdte a fiatal a munka-karrierjét, akkor az esetleges fekete foglalkoztatásból átkerülhet legális munkaviszonyba.
- c) A demográfusok szerint várhatóan évi 10 ezerrel nő a Nyugaton dolgozók száma. Ezzel szemben a javasolt rendszer esetén az anyák arra fogják buzdítani a gyermekeiket, hogy a nyugati munkaalkalmak helyett az itthoniakat részesítsék előnyben.

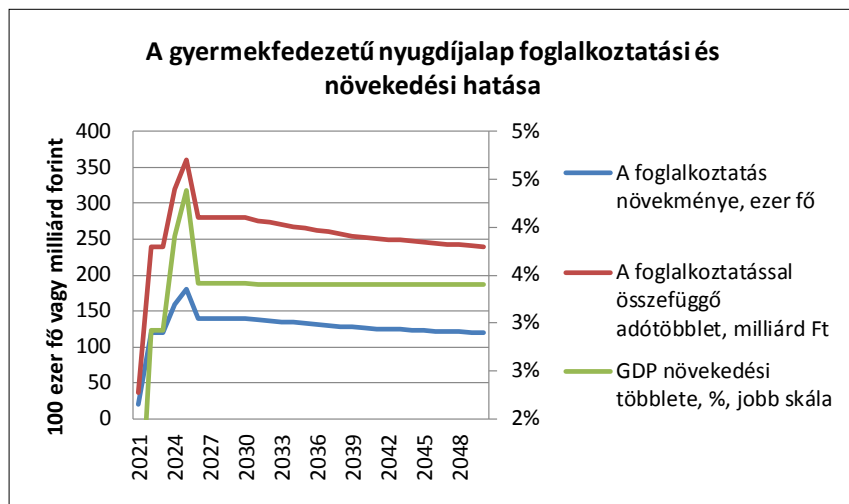
A három tényező becslésünk szerint mintegy 140 ezer fővel növelheti az itthon munkát végzők számát. Ebből mintegy 90 ezer a hazaérkezők számának a hatása, 25-25 ezer pedig a másik két tényezőnek tudható be számításaink szerint.

A foglalkoztatottság növekménye pozitívan hat a gazdasági növekedésre. Számításaink szerint a gazdasági növekedés többlete az új nyugdíjjelem hatására 3,4 százalékpontot eredményez, de egyes években akár 4 százalékpontos GDP-növekményt is eredményez.

A következő ábra mutatja be a foglalkoztatottság növekményét, az így létrejövő adótöbbletet és a GDP-ben várhatóan bekövetkező növekedési többletet. Az ábra jól mutatja, hogy az általunk javasolt modell társadalmilag működőképes, és a növekedés világgazdasági lassulása ellenére növekedési többletet képes nyújtani.

¹⁷Számos tanulmány szól arról, hogy a jövedelmi hatásoknál is nagyobb szerepe van az anyáknak, az anyai kultúrának a gyermekek munkaerőpiaci sikereiben. Ez is indokolja, hogy az anyák szerepét a fiatalok munkába állásában és annak mikéntjében jelentősnek tartjuk.

9. ábra

Forrás: saját számítás, KSH kiadványok (lásd Irodalom KSH tételeit)

Összegzés

A gyermekfedezetű nyugdíjbevezetése – a nyugdíjrendszer igazságosabbá tétele mellett – szimbolikus jelentőségű. Megváltoztatja a nyugdíjrendszer téves üzenetét azáltal, hogy a nemzedéki szemléletet a családi költségvetésnek és az állam háztartásának is szerves részévé teszi. Egyszerűen: a pénzügyek kovácsában is „megéri” gyermeket vállalni. A szülők nyugdíja a dolgozó gyermekek utáni adók részleges átutalásával átlag 15%-kal megemelkedik. Ez úgy történik, hogy a gyermekek munkája utáni befizetések egy része a gyermekfedezetű nyugdíjalapba kerül. Ez az alap megvalósítja azt, hogy az állam háztartása a generációs folyamatokat is követi. Bevételeként az új generáció befizetései, kiadásként a nyugdíjas és dolgozó gyermekeket nevelő generáció nyugdíjkiegészítése jelenik meg.

A gyermekfedezetű nyugdíjbevezetésével a nemzedéki szemléletet a családi költségvetésnek és az államháztartásnak is szerves részévé válik. Ebben a konstrukcióban a gyermek értéke nemcsak pénzt hoz a konyhára, hanem értékrendet is közvetít, méghozzá a nemzedékek közötti viszonyosság értékrendjét. A gyermekfedezet megnevezés ugyanis szimbolikus erőt ad az adott pénzüsszegeknek, azt, hogy a gyermek fedezeti értékkel bír. Ezzel az erővel egy kisebb pénzösszeg is már a családok és az állam háztartásának rendjét formá-

ló tényezővé válik. Ennek kettős hatása van. Egyrészt jelentősen csökkenhet a rés a kívánt gyermekek és a ténylegesen megszületett gyermekek száma között, másrészt érdemesebb lesz az országon belül munkát vállalni. Mindez már a közeljövőben pozitív hatást gyakorol az országban foglalkoztatható dolgozók létszámára (becslésünk szerint 140 ezer fővel megnőhet a munkavállalók száma), és ezáltal a gazdasági növekedésre is. Számításaink szerint az általunk javasolt generációs költségvetési szemlélet csak részleges érvényesítése – az elkövetkező évtizedekben mintegy 3-4 százalékpontos gazdasági növekedési többletet eredményez.

Kitekintés

Gyermekfedezetű nyugdíjkiegészítés mint újító pénzügyi modell¹⁸

A gyermekfedezetű nyugdíjmodellünk pénzügyi konstrukciója nem csupán arról szól, hogy a nyugdíjhoz gyermek és bér is kell, hanem ennél sokkal többről, egy új szemléletű pénzügyi kultúráról. A modellt ugyanis úgy építettük fel, hogy a demográfiai folyamatokat bizonyos pontokon – időben eltolta ugyan, de – szoros kapcsolatba hozza a pénzügyi folyamatokkal. Így még mielőtt szinkronizálna a demográfiai hiány a pénzügyi hiánnyal, modellünk már a kezdeti időszakban jelzi a hiányhelyzet bekövetkeztét.¹⁹ Tovább e modell jelzőrendszere dinamikus, mivel nem csupán annyit tesz, hogy időben jelez, ha kritikus folyamatok beindulnak, hanem egyben valamiféle szabályozást is elvégez. Megváltoztatja ugyanis a gondolkodásmódot és ezzel a cselekvések ösztönzését is. A nyugdíj ma azt az üzenetet küldi, hogy „nem éri meg” gyermeket vállalni. A mi modellünk ezt olyan jelzéssé alakítja át, hogy a nyugdíj(rendszer) függ attól, hogy felnő-e egy újabb generáció (amelyik a korábbi helyére lép). A nyugdíjhoz tehát nem csupán járulékkal, hanem gyermekekkel való fedezettségéről is gondoskodni kell.

A jelzett pénzügyi újítást egy pénzügyi konstrukcióval kívánjuk elérni, még-hozzá egy létrehozandó gyermekfedezetű nyugdíjalappal. Ez az alap, mint af-

¹⁸ Az MNB Versenyképességi Program 300 pontban 2019-es kiadványa kapcsán fontosnak tartottuk külön pontban kiemelten visszatérni arra, hogy tanulmányunk valójában egyszerre alkalmaz újítást a pénzügyi modellben és egyúttal az államháztartásban is. Az MNB-modell ugyanis e két területet emeli ki, mint olyanokat, amelyek a versenyképességi modelljük meghatározó keretfeltételeként hatnak. A gyermekfedezetű nyugdíjmodellünk ugyan elsősorban a nyugdíjrendszerről szól, végeredményben hasonlóan éppen a folyamatok egészét átfogó pénzügyi modellben és az államháztartásban alkalmaz újításokat.

¹⁹ Így modellünk korábban kimutathatta volna az államháztartás demográfiai többletet is, ami a népes Ratkó-generáció miatt keletkezett. Az más kérdés, hogy ennek a többletnek jelentős részét a rendszerváltás utáni súlyos munkanélküliség felemésztette.

féle alap, pénzforrásokat gyűjt be és pénzeket fizet ki, valójában azonban – e helyütt erre kívánjuk felhívni a figyelmet – ennél többet is „tesz”. A gyermekfedezetű alap hiánya ugyanis azt jelzi már előre, hogy a nyugdíjba vonulóknak hiányzik a nyugdíjuk megfelelő fedezettségéhez a szükséges gyermekgeneráció, azaz számban és teljesítményben arányos gyermekgeneráció. Ebben az esetben előre látható, hogy a nyugdíjkövetelés részben követelés maradhat, mert hiányzik hozzá a megfelelő gyermekfedezet. Modellünkben a gyermekek számán túl fontos tényező volt a foglalkoztatottság, illetve a foglalkoztatottak teljes bértömegének alakulása. *A foglalkoztatottság és a bérszint ugyanúgy kritikus eleme a nyugdíjrendszer fedezettségének, mint a gyermekszám.* A gyermekfedezetű nyugdíjalappal tehát szerves kapcsolatot hoztunk létre a demográfiai és pénzügyi folyamatok között.

Modellünk pénzügyi kultúrája tehát hangsúlyosan kezeli azt a tényt, hogy a pénzügyi és a nem pénzügyi folyamatok szerves összefüggésben vannak. Abban jutottunk előbbre, hogy a *két rendszer hiánya közötti összefüggés már e rendszerek működésének folyamatában is láthatóvá válik*, méghozzá a pénzügyesek számára is fontos *mutatószámában: pénzügyi mérleghiányban*. Ráadásul a pénzügyi hiány demográfiai eredeztetése a javasolt mérleg logikájában már benne foglalatik. Egymásba fonódó kapcsolatot teremtettünk az egyik oldalon a demográfiai folyamatok, a másik oldalon a demográfia pénzügyi összefüggései között – igaz, csupán egy részterületen. A javasolt gyermekfedezetű nyugdíjalapban a pénzügyi folyamatok látható módon reflektálnak a demográfiai folyamatokra és fordítva, a demográfiai folyamatok is reflektálnak a pénzügyiekre. Ugyanis ami az egyik szempontból pusztán reálgazdaságnak tűnik, az egy más összefüggésben már pénzfolyamatként is megjelenik a rendszerünkben. Míg korábban úgy gondoltunk, hogy a demográfia a pénzügyi folyamatoktól külön álló rendszer, ma már világos, hogy nem így van. Már nem szorul indoklásra, hogy a demográfiai deficit előbb-utóbb megjelenik mint államháztartási deficit. Ezt az „előbb vagy utóbb” módban megjelenő bizonytalan időzítést tekintettük elégtelennek, és igyekeztünk a modellt a problémafeltárásban az „előbb” módozatra képessé tenni.

A modellünk a mai modern nyugdíjrendszerekkel ellentétben a demográfiai és a pénzügyi folyamatok közötti szoros kapcsolatra hívja fel a figyelmet. Javaslatunkban sajátos értelmezést kap az államháztartás pénzügyi kultúrája is. Ugyanis szinte évente követhetően látható összefüggést teremtettünk a demográfiai és az államháztartási folyamatok között. Az általunk javasolt elkülönített gyermekfedezetű nyugdíjalap bevételi és kiadási oldala lényegében valamiféle generációs költségvetést teremt. A bevételi oldalon a dolgozó gyermekgeneráció száma és teljesítménye hagy lenyomatot, a kiadási oldalon ezzel szemben a nyugdíjba vonulók száma és kiegészítő nyugdíjkifizetései. A gyermekvállalás a javasolt nyugdíjalapban – a dolgozó gyermek befizetései révén – már forrásként jelenik meg. *A gyermek tehát nem kiadás, hanem egyben bevétel is, ez jelenik*

meg szisztematikusan a gyermekfedezetű nyugdíjalap forrás oldalán. A kiadási oldalán pedig az, hogy a nyugdíjhoz érdemes munkára termelt gyermekeket nevelni, mert az jelentősen növelheti a kapható nyugdíjösszegeket.

A pénzügyi konstrukciónk tehát azzal számol, hogy a népességet mindig egymás mellett élő generációk képezik, ezért ami az egyik generáció szempontjából inkább csak pénzkidadás (gyermekre), a népesség összessége számára éppenséggel bevétel, mert a dolgozó gyermek adja a bevételt. Ennek az a magyarázata, hogy az együtt élő generációkban gondolkozva már az a hangsúlyos, hogy a dolgozó gyermekgeneráció biztosítja a kiegészítő nyugdíjkifizetésekhez a forrásokat is.

Gyermekvállalás és nyugdíj közötti kapcsolat tehát úgy is megfogalmazható, hogy nem lehetséges tartós, hosszabb távú pénzügyi egyensúly demográfiai egyensúly nélkül. Az összefüggés fordítottja is fennáll, demográfiai egyensúly sem állhat fenn hosszabb távon pénzügyi egyensúly nélkül. A pénzügyi modellünk tehát inkább összekapcsolja a generációkat egymással, és nem szétválasztja. Sajnálatos módon ugyanis a mai nyugdíjrendszerek inkább az utóbbi területen jeleskednek eredményességgel, mintegy azt sugallva, hogy lehetséges biztonságos nyugdíj gyermek nélkül.

A gyermekfedezetű nyugdíjmodellünket eddigiekben lényegében úgy mutatuk be, mintha az a harapófogó két szárának módjára működne: leírásunkban az új pénzügyi modell volt a harapófogó egyik szára, a harapófogó másik szára pedig egy sajátos elkülönített államháztartási alapképzés. Az is lényeges a modellünkben, hogy ez a harapófogó a társadalomgazdaság egészét átfogja, kezdve a demográfiával, folytatva a külföldi munkavállaláson át a hazai foglalkoztatottság alakulásáig és természetesen a foglalkoztatottság mögöttéseként átfogva a gazdasági szféra egészét.

Modellünk összevethető a korábban említett *Versenyképességi program 300 pontban* MNB-kiadvány modelljével. Az MNB átfogó keretfeltételként kezeli az új pénzügyi modellt és a hatékony államháztartást. Ezen kereten belül helyezkednek el abban a modellben a gazdaságdemográfiai és tisztán gazdasági folyamatok. Úgy véljük, hogy az általunk kidolgozott kiegészítő nyugdíjmodell egy alkalmazási kísérlet is lehetne az MNB által szorgalmazott versenyképességi modellhez. Ugyanis a gyermekfedezetű nyugdíjkiegészítésre kialakított modellünkben egy olyan – az MNB versenyképességi programjának több pontját érintő – gazdaságdemográfiai és pénzügyi modellt dolgoztunk ki, mely pénzügyi újítás (új szemléletű alapképzéssel), és alap működési módjából következően hatékonyan szembesíti az államháztartási forrást a felhasználással. Egy ilyen pénzpolitikai hatékonyságot növelő eszközre tettünk javaslatot.

Modellünkkel végzett számításaink a hatékonyság növeléséhez való hozzájárulást is számszerűsítették. A végzett számításaink azt mutatják, hogy a modell

bevezetése után már az első években a GDP-ben 2-4 százalékpontos többletet hozna, köszönhetően a foglalkoztatottság növelésére irányuló ösztönzésének és a külföldön munkát vállalók egy része hazatértének.

Külön hangsúlyt helyeztünk modellünk felépítésében annak, hogy azonnal bevezethető legyen. Az azonnali bevezethetőséghez korrekciós rendszert dolgoztunk ki. Ezt azért is hangsúlyozzuk, mert a növekvő kettős hiány (demográfiai és pénzügyi) miatt az idő „ellenünk dolgozik”. Minden késlekedés a nyugdíjrendszer motivációs rendszerének átalakításában jelentős károkat okozhat. Ezért bár egyetértünk azzal az MNB-jelzéssel, hogy rövid távon is már cselekedni kell, mégis erősen problematikusnak tartjuk az MNB által a tanulmányban röviden megemlített kötelező nyugdíjpénztári beléptetési konstrukciót. Még akkor sem helyeselnénk ennek bevezetését, ha nem lenne „kötelező” ebbe a pénztárba befizetni. Ez a rendszer nem egy új pénzügyi modell – amit az MNB-tanulmány szorgalmaz – kialakításának irányában hatna. Ráadásul egy meglehetősen vitatott rendszert, amit már egyszer bevezettek, vezetnénk be újra. A mi modellünk amellet, hogy egy a már sürgető gazdaságdemográfiai gondolkodás irányába megteendő fontos lépés lenne, egyben összevethető az MNB Versenyképességi Programjában képviselt holisztikus pénzügyi és gazdaságsszabályozási szemlélettel is.

IRODALOM

- Európai Bizottság: „The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016–2017)” https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/2018-ageing-report-economic-and-budgetary-projections-eu-member-states-2016-2017_en
- Arriaga, E. E. (1992): *Population Analysis with Microcomputers*. Center for International Research. Bureau of the Census, USA.
- Asztalos, L. (2009): (Family-friendly economic and financial policy) A család-támogató gazdaság és pénzügypolitika. Manuscript.
- Árva László: A nyugdíjreform lehetőségei és szükségességei. *Magyar Nemzet*, 2019 (megjelenés alatt).
- Botos, K. (2010): Relationship between demography and pension system. (Demográfia és nyugdíjrendszer kapcsolata). *CIVIC Review* (Polgári Szemle) 2010/3.
- Cremer, H. – Gahvary, F. – Pastieau, P. (2009): Fertility, Human Capital Accumulation, and the Pension System. Online <http://www.cesifogroup.de/portal/pls/portal/docs/1/1186208.PDF>
- Cigno, A. (2009): How to Avoid a Pension Crisis: A Question of Intelligent System Design. *IZA Policy Papers*. 4. pp. 1165–1177.
- Giday, A. (2011): Introduction of the child-based pension element. (Gyermekefedeztetű nyugdíjbeiktatása). *CIVIC Review* (Polgári Szemle). 4. pp. 30–38.

- Giday, A. – Szego, Sz.: Renewal of the social security in Hungary. (A társadalombiztosítás megújításának keretei Magyarországon) *CIVIC Review* (Polgári Szemle) 2016/4–6.
- Giday, A. – Szegő, Sz. (2017): “Getting Over” National External Indebtedness – Or Is Baron Munchausen’s Story Not a Mere Fairy Tale After All? *CIVIC Review* (Polgári Szemle) Vol. 13, Special Issue.
- Hareven, T. K. (1982): *Family Time and Industrial Time*. Cambridge University Press.
- Jager, A. Kops, Y. Kops, T. Van der Lippe (2003): Combination pressure: the work family balance in European countries. In Households, Work and Flexibility. EU F5 Project, 2003. HWF Research Report 2.
- Jövők a gyermek. Adalékok a népességyarapodás társadalmi programjához.* Tanulmánykötet, 2019, Budapest.
- KSH Interaktív korfa (www.ksh.hu/interaktiv_korfa)
- KSH Népszámlálás 2011 (Demográfiai adatok, „A 15 éves és idősebb nők az élve született gyermekek száma szerint”)
- http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia
- KSH Nyugdíjak és egyéb ellátások 2017* www.ksh.hu/docs/hun/xfip/idoszaki/regiok/orsz/nyugdij/nyugdij17.pdf
- Lentner, Cs. – Sági, J. – Tatay, T. – Neumanné Virág, I. (2017): Certain Effects of Family and Home Setup Tax Benefits and Subsidies. (A családi és otthonteremtési adókedvezmények) *Public Finance Quarterly* (Pénzügyi Szemle) 62:(2) pp. 173–189. https://www.researchgate.net/publication/319275723_Certain_Effects_of_Family_and_HomeSetup_Tax_Benefits_and_Subsidies [accessed Jan 24 2018].
- Mészáros, J. (2005/4): A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek és a termékenység kölcsönhatása. *Demográfia*. pp. 436–450.
- Radnóti, L.: Modelled population pyramid in the research work of Szego Sz. (2006). The method of the model is based on the publication Arriaga (1994).
- Szego, Sz. (2002): Early social ageing and the sharply shrinking childbirth period of families. In *Population Policy in Hungary*. Kölcsey Füzetek, Institute Kölcsey, 2002.
- Szego, Sz. (2006): Main career features of the Hungarian population. Study, prepared on the basis of the research contract between Volksbank and the University of Szeged. Manuscript. A magyarországi lakosság életpályájának főbb jellemzői. Kézirat, Volksbank.
- Szego, Sz. (2011): Pension containing allowance paid by children – why and how? *Public Finance Quarterly*, (Pénzügyi Szemle) 2011/4. p. 419–434.
- Vass, Cs. (2005): Introduction in to the Social-economics. Kölcsey Füzetek, Institute Kölcsey, Budapest.
- Versenyképességi program 300 pontban MNB, 2019. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/versenykepessegi-program-330-pontban>
- Wallace, C. (2002): Household Strategies: their conceptual relevance and analytical scope in social research. *Sociology*, Vol. 36 (2).

NÉMETH GYÖRGY

A népesedéspolitikai eszköztár hiányzó eleme – a generációk közötti kapcsolat újratemtése

A Föld népessége az utóbbi néhány évtizedben túllépte azt a határt, melyben ez az ökoszisztéma különösebb sérelme nélkül, öngyógyító képességére hagyatkozva megtörténhetett. A Föld túlnépesedetté (overpopulation) vált, mivel a népesség szükségleteinek az adott technikai-technológiai fejlettségi szinten történő kielégítése a természeti erőforrások végelessége által állított korlátba ütközött.

A túlnépesedés relatív és lokális fogalom. Túlnépesedésre az emberi történelemben számos példát találunk számos lokalitásban különböző technikai-technológiai fejlettségi szinten és népességnagyság mellett. (A túlnépesedés relatív, mert a technikai-technológiai fejlettségi szint függvénye, és lokális, mert az egyes földrajzi helyeken rendelkezésre álló természeti erőforrások nagysága nagyon eltérő lehet.) Új fejleménynek az tekinthető, hogy az ezredfordulóra a túlnépesedés globális problémává lett, de nem a túlnépesedő lokalitások értek össze, hanem az ökoszisztéma sérelmének következményei. És bár a népesség növekedésének a technikai-technológiai fejlődés elvileg képes volna további teret nyitni, kérdés az, hogy nem inkább annak megállítása volna-e célszerűbb. Míg az állati populációk növekedésének kizárólag természeti korlátja van (az addig nő, míg természeti korlátba nem ütközik – ezen a rendelkezésükre álló táplálékforrás mellett az őket táplálékforrásnak tekintő ragadozók populációinak alakulását is értve), az ember képes kitolni a népesség növekedésének útjában álló természeti korlátokat, miközben maga elé társadalmi korlátot emel. Nem utolsósorban ez emelte ki az embert az állatvilágból. A társadalmi korlátot kizárólagossá technikailag az tette, hogy az emberiség az utóbbi néhány évtizedben olyan eszközök birtokába került, melkyyekkel a szexualitást és az utódnemzést teljes mértékben képessé vált elválasztani.

Az ökoszisztéma sérelmén az ember okozta környezetszennyezést – a föld, a víz és a levegő minőségének romlását –, klímaváltozást és a biodiverzitás csökkenésének együttese értendő, köztük részben ok-okozati a kapcsolat. Az emberiség számára a Föld nem pótolható, sorsa sorsával összefonódott, nem érdemes azon tűnődni, hogy a nagyon távoli jövőben technikailag lehetségessé válhat, hogy ne így legyen. Reális forgatókönyv a földi élet lehetőségének oly mér-

tékú beszűkülése, amely az emberi civilizáció összeomlásához vezet.¹ A szó legszorosabb értelmében élethalál-kérdése, hogy a népességszám növekedése mielőbb megálljon, majd csökkenni kezdjen.

Az ökoszisztéma ember okozta sérelme miatti túlnépesedés nem azonos Malthus 1798-ban megjelent elhíresült könyvétől (*Tanulmány a népesedési törvényről*)² a „zöld forradalom” 1960-as évek közepi indulásáig élő aggodalommal, miszerint az élelmiszer, illetve az annak termeléséhez rendelkezésre álló földterület végessége jelenti a népesség növekedésének korlátját. Bár Malthus az angol ipari forradalom szemtanúja volt, azzal nem számolt (s aligha számoltatott), hogy ennek negatív mellékhatásaként a lokálisan megsértett ökoszisztémák globális ökológiai válsággá összegződnek, s emiatt a korlát máshová kerül. A korlát immár nem a megművelhető földterület végessége, hanem az emberi létezés keretétől szolgáló ökoszisztéma leromlása – beleértve, illetve maga után vonva a megművelhető földterület leromlását.

A globálissá vált ökológiai válság oka természetesen nem pusztán a Földön élő túl sok ember. Ok a homo oeconomicus: a saját egyéni érdekeit követve a lehető legkisebb áldozattal a lehető legnagyobb haszonra törekvő, ám ennek során az ökoszisztémának okozott sérelmet figyelmen kívül hagyó, rövid távon és önnön szempontjából racionálisan, ám hosszabb távon, a következő generációk szempontjából irracionálisan – mert a következő generációk életkeretét is jelentő ökoszisztémát károsító – cselekvő ember.³ És ok az embertől független, ember által nem befolyásolható természeti tényezők. Az ökológiai válság e három okának súlya mérlegelhető ugyan, de bármire is jutnánk, az kétségtelen, hogy a túlnépesedésnek az ökológiai válságban szerepe van, és az jelentős.

Ahhoz, hogy a népesség növekedése megálljon, illetve csökkenjen, a teljes termékenységi arányszámnak (Total Fertility Rate, rövidítve: TFR) a népesség egyszerű reprodukcióját biztosító szint, a helyettesítési ráta (replacement rate) alá kell süllyednie. A helyettesítési ráta értelemszerűen valamivel magasabb,

¹ Legutóbb május végén az ausztrál Breakthrough National Centre for Climate Restoration nevű think-tank jelentést tett közzé arról, hogy az éghajlatváltozás jelenlegi ütemének folytatódása esetén az emberi civilizáció a század végére, legrosszabb esetben már a század közepére összeomolhat. Qubit (2009).

² Malthus (1909). Malthus könyve *An Essay on the Principle of Population* címmel 1798-ben jelent meg, s életében hat kiadást ért meg, az utolsó az 1826-os volt. (Az elvet jelentő „Principe” magyar fordításban *törvény* lett, ami ugyan nem pontos, de nem is egyértelmű hiba.) Minden új kiadás előtt több-kevesebb változtatást hajtott végre, a kritikák hatására finomította-pontosította gondolatmenetét. Az első magyar kiadás 1902-ben ugyanazon fordításban és bevezetővel jelent meg, mint az 1909-es, csak éppen másik kiadónál és másik sorozatban, a *Nemzetgazdasági írók tárában*.

³ A közgazdaságtan negatív externáliákról beszél és az internalizálás lehetőségét keresi.

mint kettő. Hogy mennyivel, az a reprodukív életkort még el nem értek és a reprodukív életkorban lévők halandóságának mértékétől függ. (A TFR a legfejlettebb országokban néhány századdal 2,1 alatt van, a kevésbé fejlett országokban viszont némileg magasabb, a múltban lényegesen magasabb volt.)

A népességszám alakulása két tényező eredője: a termékenysége és a halandóságé. A népességszám akkor nő, ha a TFR meghaladja a helyettesítési rátát, s akkor csökken, ha nem éri el. A népességszámot növeli az átlagos élettartam meghosszabbodása, de ennek hatása véges. A globális ökológiai válság súlyosbodásának elkerülése érdekében – szükséges, de távolról sem elégséges feltételként – a bolygón élő emberek számának mielőbb (és ebből következően minél alacsonyabb szinten) el kellene érni maximumát, amit csökkenésnek kell követnie.

Kérdés, hogy ebből kik és milyen mértékben vegyék ki részüket. Az ENSZ adatai szerint a Föld teljes termékenységi arányszáma 2010–2015 között a 2,47, soha nem volt ilyen alacsony, ám még mindig messze van »2,1-től. Hatvan évvel korábban (1960–1965 között) még kétszer ennyi (5,02) volt – ami az ENSZ adatgyűjtésének kezdete óta (1950) a legmagasabb globális érték.⁴ Azóta folyamatosan esik, legnagyobb mértékben az 1970-es évek második felében (1970–1975: 4,47-ről, 1975–1980: 3,86-re – 0,60) ám a legutóbbi öt évben csupán 0,05-tel, az azt megelőzőben 0,06-tal. Ha ez nem változik, akkor a helyettesítési ráta szintjét négy évtized múlva érjük el. Az ENSZ által legvalószínűbbnek tartott előreszámítási forgatókönyv (az ún. medium variant) szerint kissé később, a 2060-as évtizedben, az optimista forgatókönyv („low variant”) szerint azonban már 2020-as évtized második felében, míg a legpesszimistább forgatókönyv („high variant”) szerint csak az évszázad végén (2095-2010) lesz a jelenleginél kisebb, ám továbbra is magasán a helyettesítési ráta felett.

A világátlag jelentős szórást fed el. A 2015–2020. évi 2,47-es világátlag egyik szélén a magas jövedelmű (High-income⁵) országok találhatóak 1,67-dal, másik végén az alacsony jövedelmű (Low-income) országok 4,52-dal. A közepes jöve-

⁴ Országszinten Jemen (1980-as évtized) és Kenya (1960-as évtized első fel) a csúcstartó 8,8-del. Összesen öt ország produkált öt éves átlagban 8 feletti termékenységi szintet: Nyugat-Ázsiában Jemen mellett Omán, Kenya, Líbia és Ruanda. A leghosszabb ideig Ruanda, 1950–1985 között folyamatosan. Jelenleg (2010-es évtized második fele) 4,10-nél tart.

⁵ A Világbank az egy főre jutó nemzeti jövedelem (GNI/fő/év) alapján is csoportosítja az országokat. A 2019-es költségvetési évre vonatkozóan 2017-ben közzétett adatok szerint egy ország akkor minősül magas jövedelműnek, ha ez 12 056 dollár vagy több, alacsony jövedelmű, ha 995 dollár vagy kevesebb, közepes jövedelmű 996-12 055 dollár között. A közepes jövedelmen belül az alacsonyabb és magasabb jövedelműek között 3895/3896 dollár a határ. A határok évente újraszámításra kerülnek a dollár árfolyamának változására tekintettel.

delmű (Middle-income) országok termékenysége a kettő közötti, 2,35, valamivel a világtátlag alatt van. Ám ezen belül is nagy a szórás. A közepes jövedelmű országokat két csoportra bontják. A magasabb jövedelműek (Upper-middle-income) termékenysége 1,90, az alacsonyabb jövedelműek (Lower-middle-income) esetén 2,71. Mint látható, a határ nem a magas és alacsony jövedelmű országok között, hanem a közepes jövedelműeken belül húzódik.

Kontinensek szerint Európa 1,61 – ezen belül átlag feletti Észak-Európa (1,75), Nyugat-Európa (1,68) és Kelet-Európa (1,66 – ezen belül Magyarország 1,49), átlag alatti Dél-Európa (1,37). Ázsia 2,15, ám Kelet-Ázsiát (1,65) leszámítva minden más ázsiai térségben átlag feletti, sőt – Délkelet-Ázsiát (2,35) leszámítva – világtátlag feletti: Nyugat-Ázsia 2,65, Közép-Ázsia 2,75, Dél-Ázsia 2,40 (ezen belül átlag felett Afganisztán 4,56 és Pakisztán, 3,55, átlag alatt India 2,24 és Banglades 2,05). Észak-Amerika 1,75 – ez Észak-Európa szintjével azonos –, ezen belül az Egyesült Államoké kissé magasabb (1,78), Kanadáé (1,53) jóval alacsonyabb, de hajszállal a kelet-ázsiai szint felett van. Az Egyesült Államok déli határainál kezdődő Latin-Amerika és a Karibi-térség (2,04) felülről lépte át a helyettesítési rátát, ebből a Karibi-térség (2,20), Közép-Amerika (2,23) felülről közelíti, ám Dél-Amerika (1,95) átlépte. Óceánia 2,36, amiből Ausztrália 1,83 és Új-Zéland 1,90 – együttesen 1,84. Ezt az értéket Melanézia (3,53), Mikronézia (2,86) és Polinézia (2,76) húzza jócskán az egyszerű reprodukció szintje fölé, ám a világtátlag alá.

Afrika (4,44) egészében túlnépesedett kontinens, a Szahara alatti (szubszaharai) Afrika még inkább (4,72) – bár a csökkenés gyorsulni látszik (Afrika esetén 0,29, a szubszaharai Afrika esetén 0,38 volt az évtized első feléhez képest). Viszonylag jobb a helyzet Dél-Afrikában (2,50), ám az átlagnál rosszabb Kelet-Afrikában (4,43), Nyugat-Afrikában (5,18) és Közép-Afrikában (5,53).

Az Európához legközelebb lévő, valamikor vele egy kultúrkörbe tartozó Észak-Afrika termékenysége (3,25) felülmúlja a dél-afrikait. A helyettesítési ráta feletti termékenységgel rendelkező térségek közül ebben az egyben történt – nem is csekély – emelkedés. A 2000-es évtized második felének 3,11-es termékenysége a 2010-es évtized első felében 3,34-re nőtt, s bár második felében kissé visszaesett (3,25), ezzel még mindig meghaladja 2000-es évtized első felének szintjét. A helyettesítési ráta feletti termékenységgel bíró térségek közül csupán Észak-Afrikában történt növekedés. (A helyettesítési ráta alatti termékenységgel bíró térségekben erre több példa akad.) E jelenség egy modernizációs trend megtörése, egyértelmű válságjel. Az emelkedés az „arab tavasz” időszakára (2010–2015) esett, kivétel Algéria, ahol ez már fél évtizeddel korábban meg-

Lásd: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>. E honlapról elérhető OGHIST-1.xls tábla a historikus adatokat tartalmazza 1987-től 2018-ig évente közzétett, két évvel későbbi költségvetési évre vonatkozóan.

kezdődött és újabb kivételként napjainkban is tart (2,38→2,72→2,96→3,05). Egyiptomban volt a legnagyobb emelkedés (3,02→3,45→3,33), Tunéziában is jelentős (2,02→2,25→2,20), míg Marokkóban (2,53→2,60→2,42) és Nyugat-Szaharában (2,55→2,60→2,41) csekély. Nem volt növekedés Líbiában és Szudánban. Mellettük csak Nyugat-Szahara az, ahol a termékenység az eddigi legalacsonyabb.

*

A túlnépesedés problémájának megítélésében és megoldásának módjában két, különböző értékvilágot valló tábor áll egymással szemben (ezeket a politikai véleménynyilvánítás látszatát és politikai reflexeket működésbe hozását kerülve nem próbálok nevesíteni: I-esnek és II-esnek nevezem). A I-es szerint globális problémáról van szó, ezért kizárólagosan az a fontos, hogy a cél globálisan teljesüljön, minden más szempont mögött „morális pánik”-ot vagy rasszizmust (ember és ember közötti indokolatlan különbségtételt) lát,⁶ jobbik esetben „csak” nacionalizmust. Rasszistának, illetve nacionalistának azt tartják, aki saját közössége (közösségei) sorsát és jövőjét inkább a szíven viseli, mint az emberiségét (ez lenne az „indokolatlan különbségtétel”).

A II-es értékvilág szerint a Föld túlnépesedésének oka egyes lokalitások (régiók, országok, kontinensek stb.) túlnépesedése. Nem globális, hanem globális hatásúvá nőtt lokális problémáról van szó. A lokális problémákat pedig a lokalitásban kell megoldani. A megoldás ugyanaz, mint ha globális problémáról lenne szó: a termékenység csökkentése. Nem jöhet szóba a túlnépesedett régiók „felesleges” népességének az alulnépesedett (underpopulation) régiókba történő exportja. (Alulnépesedett jelentése nem „kevés az ember”, hanem „nem túlnépesedett”.) A népesség importja szóba jöhet, de arról az importőrnek van joga dönteni.

Az I. értékvilág egyes képviselői időnként azt javasolják, hogy az alulnépesedett (és általában fejlett vagy közepesen fejlett) országok polgárai fogják vissza – egyébként a helyettesítési ráta alatti – termékenységüket,⁷ s ennek érdekében kormányaik építsék le a gyermekvállalás és gyermeknevelés támogatását, az emiatt még alacsonyabbá váló termékenységükkel járulva hozzá az ökoszisztéma megóvásához. Ezt azzal indokolják, hogy az ökoszisztémát a magas jövedelmű/fejlett országok polgárai sokkal inkább károsítják. Míg például az alacsony jövedelmű országok átlagpolgára évi 0,3 tonna szén-dioxid- (CO₂) kibocsátásért

⁶ Ember között ember közötti indokolatlan különbségtételnek tartva annak kimondását, hogy a helyettesítési ráta feletti térségekben a termékenység csökkenendő.

⁷ A brit királyi családba tartozó Vilmos herceget és feleségét 2017-ben egy civil szervezet felszólította, hogy környezetvédelmi okból ne vállaljanak harmadik gyermeket. Green A. (2009). Azóta megszületett Lajos herceg.

okolható, addig a magas jövedelmű országok átlagpolgára 10,7 (ezen belül az EU átlagpolgára 6,4, Magyarorszáé 4,3) tonnáért. Így egy alacsony jövedelmű ország 35-36 átlagpolgára juttat annyi szén-dioxidot a légkörbe, mint egyetlen magas jövedelmű országbeli. Ha szélső értékeket nézzük, a különbség még nagyobb: 12 afrikai országban ez az érték csupán 0,1, míg például Kanada, Ausztrália és az Egyesült Államok átlagpolgárai 15,1, 15,4 és 16,3 tonnával terhelik az ökoszisztémát, s vannak ennél magasabb értékek is (a Perzsa-öböl menti kisállamok 20 tonna feletti értékkel). A világtól 4,97 tonna, kissé alacsonyabb a 2012-es csúcshoz (4,997 tonna) képest. Az ENSZ Éghajlat-változási Kormányközi Testülete (IPCC) szerint ezt kellene 2040-re 2,3 tonna/év/főre leszorítani. Amióta számítják (1960), még nem volt 3,0 alatt. Legkisebb mértéke 3,07 volt (1961).⁸

Kérdés, mivel cáfolhatók az I. értékvilág vádjai? (A probléma globális helyett globális hatású regionálisként való bemutatása és az erőfeszítések súlypontjának a sokkal inkább ökoszisztéma-romboló magas jövedelmű országok helyett az alacsony jövedelmű országokra helyezése nem egyéb, mint morális pánik, illetve rasszizmus és/vagy nacionalizmus megnyilvánulása.) E vádak persze sokkal inkább ideológiaiak, mint szakmaiak, azokat mégis érdemes komolyan venni. Az alacsony jövedelmű országok lakói is magasabb jövedelemre törekednek, s annak emelkedése a jelenlegi technikai-technológiai fejlettségi szinten az ökoszisztéma további sérelmével járna, ám az azt csökkentő/helyreállító technikák-technológiák kifejlesztésére és globális elterjesztésére kizárólag a fejlett országok lehetnek képesek. Ehhez viszont meg kell őrizniük működőképességüket, amit népességfejlődésük veszélyeztethet. A II-es értékvilág szerint a *túlnépesedés nem globális, hanem globális hatású regionális probléma*, melyet a túlnépesedett régióban kell megoldani. Különböző régiók népesedési problémái is különbözhetnek. Így probléma lehet a termékenység jelentős elmaradása az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinttől.

Nézetem szerint az elmaradás akkor minősíthető jelentősnek, ha nagyobb, mint 10% (TFR < 1,8). Ebből következően az 1,8 alatti TFR feltétlenül indokoltta tesz születésösztönző (pronatalista) népesedéspolitikát,⁹ ám azt nem, hogy elérendő célként az egyszerű reprodukciót meghaladó termékenységi szint legyen kitűzve, ami nem zárja ki, hogy a termékenység egy sikeres szakpolitika eredményeként valamennyivel túllendüljön az egyszerű reprodukció szintjén. (Mint ismert, a magyar kormány az egyszerű reprodukció szintjének 2030-ig

⁸ A számok 2014-re vonatkoznak. E sorok írásakor frissebbek még nem állnak rendelkezésre. The World Bank.

⁹ A továbbiakban népesedéspolitikán kizárólag születésösztönző (pronatalista) népesedéspolitikát értek. A magas termékenységű országokban létjogosultsága van születéskorlátozó népesedéspolitikának.

történi elérését tűzte ki, ami véleményem szerint ambiciózus cél, s magam sikerként könyvelném el, ha a mai 1,4-1,5-ös szint 1,8 fölé emelését. A 2,1 ideiglenes meghaladása csaknem lehetetlennek tűnik.)

Ezzel szemben a túlnépesedett régiókban, országokban népesedéspolitikai célnak a termékenység egyszerű reprodukció szintje felé való szorítását kell kitűzni. Fontos hangsúlyozni, hogy túlzott leegyszerűsítés a magas termékenység kizárólagos okának a fogamzásgátlási eszközök vagy a művi terhességmegszakítás magas árát vagy elérhetetlenségét, illetve az ezzel kapcsolatos tudáshiányt tartani. A szülők akkor korlátozzák gyermekeik számát, ha fontossá válik számukra, hogy felnőve mivé lesznek, ha a gyermek nem valamilyen cél elérésének eszköze (társadalmi presztízs, munkaerő a családi gazdaságban, időssé váló szülei eltartója stb.), hanem önmagáért való cél, a szülő önmegvalósítása. E cél a szülőktől rengeteg időbeli és anyagi ráfordítást igényel, s azok mindig korlátozottan állnak rendelkezésükre. Sok gyermek általában ott születik, ahol a szülőket nem igazán foglalkoztatja majdani sorsuk és boldogulásuk, ellenben a gyermekek magas száma társadalmi presztízs forrása és/vagy gazdasági szükségszerűség. Tévedés, hogy a gazdasági növekedés volna a legjobb születéskorlátozás: a gazdasági növekedést megelőzi a gyermekkel kapcsolatos szülői célok megszületése, melyhez elengedhetetlen az iskoláztatás, s a kiművelt emberfőkre alapozódhat a gazdasági növekedés. A termékenység csökkenése valójában egy nagyon összetett és széles körben ható társadalmpolitikai eredménye lehet.

*

Érdeemes alaposabban körbejárni egy gyakran és szinte kizárólag negatív jelentéssel használt, ám alig definiált fogalmat. Ez az öregedés (ageing/aging). Az öregedés a termékenység és a halandóság alakulásának eredője, ám előbbi szerepe lényegesen nagyobb (arányuk, hüvelykujjszabály szerint, tíz az egyhez). A népesség akkor öregszik, ha a termékenység csökken és/vagy a halandóság javul (az átlagos emberi élettartam hosszabbodik). Az öregedés az emberiség fejlődésében természetes állapot, nem véletlen, hogy a demográfiában nincs használatban a fiatalodás (youthing) fogalma. Az öregedésnek (leszámítva a biológiai öregedést) három fajtája van: a demográfiai értelemben vett öregedés, a szociológiai értelemben vett öregedés és közgazdasági értelemben vett öregedés.¹⁰

Azzal, hogy Ruandában az 1950–1985 között folyamatosan 8 feletti termékenység a 2010-es évek első felére 4,1-re esett (és persze a halandóság is folyamatosan javult, eltekintve az 1994. évi, népirtásba torkolló polgárháború időszakától), az ország népessége demográfiai értelemben jelentősen öregedett,

¹⁰ Erről részletesebben Németh Gy. (2016).

miközben az ország népessége a fejlett világ országainak népességéhez képest döbbenetesen fiatal. A szociológiai értelemben vett öregedés az idősök növekvő aránya miatt felszínre kerülő társadalmi-szociális problémákat jelenti. A közgazdasági értelemben vett öregedésről akkor beszélhetünk, ha a termékenység az egyszerű reprodukciót biztosító termékenységi szint ($\gg 2,1$) alá került, és/vagy az átlagos élettartam nő. Előbbiről lehet, utóbbiról nem lehet negatív kontextusban beszélni. Negatív kontextusban öregedésen nem a demográfiai, hanem a közgazdasági értelemben vett öregedést értjük: közgazdasági értelemben egy népesség akkor öregszik, amikor a termékenysége a helyettesítési ráta alá kerül. A különböző függőségi ráták alkalmasak ugyan arra, hogy adott időpontban két népesség korstruktúráját vagy egy népesség két időpont közötti korstruktúrájának elmozdulását mérjük, s megállapítsuk, hogy az egyik népesség a másik népességhez képest „öregebb”, netán „fiatalabb”, vagy a két időpont között „öregedés”, netán „fiatalodás” történt, s milyen mértékben, de ez nem azonos a közgazdaság érdeklődésére joggal és kizárólagosan számot tartó közgazdasági értelemben vett öregedéssel.¹¹

*

Összefoglalóan: a magas és a felső-közepes jövedelmű országok számára – az egyetlen kivétel Izrael – a közgazdasági értelemben vett öregedés (= a helyettesítési rátát el nem érő szintű termékenység) a gond, míg az alsó-közepes és alacsony jövedelmű országok számára az azt – esetenként jócskán – meghaladó termékenység. Előbbi országoknak elemi érdeke, hogy termékenységük növekedve közelítsen az egyszerű reprodukció szintjéhez, utóbbiaké, hogy oda csökkenjen. A Földnek a rajta élő emberi népesség szempontjából arra van szüksége, hogy a világátlag a jelenlegi 2,47-ről mielőbb 2 közelébe, majd az alá csökkenjen. Az volna az optimális, ha minden egyes lokalitás (régió, ország, kontinens stb.) termékenysége 1,8-1,9 között lenne, mert ez a mérték képes biztosítani, hogy az egymást követő generációk létszáma között ne legyen túlzott különbség, ami gazdasági és társadalmi-szociális problémák forrásává válhat.

A 1,8-1,9 között optimális termékenységi szint a fejlett világban magasnak számít, ami indokoltá teszi a népesedéspolitika folytatását. A demográfia azonban inkább azt tudja mérni, hogy az egyes kormányzati intézkedések hatására miként csökken a termékenység, mintsem azt megjósolni, hogy mely kormány-

¹¹ Az ENSZ teljes (Total), gyermek (Child) és öregségi (Old-Age) függőségi rátát (Dependency Ratio), valamint az utóbbi fordítottjaként potenciális támogatási rátát (Potential Support Ratio) számol, mindegyiket öt változatban. Az egyes változatok a korcsoportok életkori határaiban különböznek: a gyermekkor 14, 19 vagy 24 éves korban ér véget, az időskor 65 vagy 70 éves korban kezdődik. Ezek különböző kombinációival húsz arányszámot számolnak. Véleményem szerint ez szakmai zsákutca.

zati intézkedések hatására és milyen mértékben növekedne. Csak az tudható, hogy a forráskivonás és a termékenységcsökkenés között viszonylag jól működik a *trade off*, ám a forrásbevonás – bármennyire segíti az a gyermeket nevelő családokat – és a termékenységnövekedés között nagyon rosszul.

A népesedéspolitika célja a gyermekvállalás elleni, illetve halasztása melletti érvek gyengítése. E cél elérése érdekében lényegében egyetlen eszközzel rendelkezik: az adófizetők pénzével. Ami nem a pénzen múlik, arra lényegében nem képes befolyást gyakorolni, ami a pénzen múlik, arra is csak korlátozottan.

A népesedéspolitika hatékonysága tehát *sui generis* gyenge. A kérdés, hogy miként lehet az általánosan alacsony hatékonyság mellett mégis a leghatékonyabban felhasználni a forrásokat, hogy annak eredmény érzékelhető termékenységemelkedés legyen. Fontos megjegyezni: esetünkben a gyenge hatékonyság nem azt jelenti, hogy a kormány pazarolja a forrásokat. Ennek megértéséhez meg kell különböztetnünk a népesedéspolitikát és a családpolitikát. A népesedéspolitika *közvetlen célja* a termékenység emelése, amihez elengedhetetlen a gyermeket vállalni akaró, vállaló és nevelő családok helyzetének javítása. A családpolitika *közvetlen célja* a gyermeket nevelő családok helyzetének javítása, aminek *közvetett eredménye* lehet a termékenység emelkedése. A népesedéspolitika és a családpolitika egymásba csúszik, de teljesen nem fedik át egymást. Egy kudarcos népesedéspolitika nagyon sikeres családpolitika lehet. A családpolitika sosem kudarcos, legfeljebb célját csupán korlátozottan éri el. Ellenben a gyermekhez kapcsolódó szociálpolitika célja annak elérése, hogy családja szegénységének a gyermek – lehetőség szerint – a legkevesébe legyen elszenvedője. Ez nem célja sem a népesedéspolitikának, sem a családpolitikának.

A jól tervezett népesedéspolitika mindazon tényezőkre koncentrálna, mely a gyermek – és minden újabb gyermek – születését megelőzi és követi. A párkapcsolatok létrejöttére és tartósságára nem tud hatást gyakorolni, de kedvezményezni tudja a házasulókat (első házások kedvezménye), segíteni tudja az önálló és megfelelő lakhatás feltételeinek megteremtését, mint a gyermekvállalás alapfeltételét. Továbbá mérsékelni tudja a szülő (elsősorban az anya) gyermekvállalás miatti jövedelemkiesését, és részben át tudja vállalni a gyermekekre fordított kiadásokat. Erre példa az anyasági támogatás, a *csecsemőgondozási díj (csed)*, a *gyermekgondozási díj (gyed)*, a *gyermekgondozást segítő ellátás (gyes)*, a *gyermeknevelési támogatás (gyet)*, a *családi pótlék és a családi kedvezmény stb.* (A további kedvezményektől és támogatásoktól tekintünk el.)

A továbbiakban csak a családi pótlékkal és a családi kedvezménnyel foglalkozom, mert mindkettő a gyermek felnőtté válásáig (18 éves koráig) biztosít jelen idejű segítséget (minden más a gyermek ennél lényegesen fiatalabb koráig, legtovább a gyet – 8 éves korig). A családi pótlék 1990. április 1. óta alanyi jogon jár, az előtt munkavállaláshoz kötötték. A 2011-től indult (pontosabban jelentősen kiterjesztett) családi kedvezmény munkavállaláshoz kötött, a szemé-

lyi jövedelemadó adóalapjából írható le, annak kimerülése után (2014-től) munkavállalói járulékból is. A mai munkavállaláshoz kötött családi kedvezmény és a hajdani munkavállaláshoz kötött családi pótlék között az a különbség, hogy előbbi jövedelemkorlátba ütközhet (ha sok a gyermek és alacsony az együttes jövedelem; s még előbb, ha a szülő egyedül neveli gyermekét), míg utóbbi esetén nincs jövedelemkorlát. A családi kedvezmény, amennyiben sok gyermek viszonylag alacsony jövedelemmel párosul, s főleg ha az anya (ritkábban az apa) a legkisebbel még gyeden, gyesen, esetleg gyeten van, vagyis nem munkavállaló, nem születésösztönző hatású. A rendszer felső korlátot tartalmaz. És ez a korlát nincs túl magasán.

A családi pótlék és a családi kedvezmény havi összegének maximuma három- vagy többgyermekes család esetén gyermekenként 49 ezer Ft, ha a szülő/nevelő egyedülálló, akkor 50 ezer Ft (tekintsünk el attól, ha a gyermek tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos – akkor némileg magasabb az összeg). A kormány ragaszkodik e konstrukcióhoz, mert el kívánja kerülni, hogy a felsőhatár-nélküliség olyan életstratégiát támogasson, mely a gyermekvállalást jövedelemszerző tevékenységnek tekinti. E gondolatmenet azok szerint, akik a gyermekvállalást gazdasági értelemben racionális kalkuláció eredményének tartják, hibátlan, ám a termékenység magatartást nagyrészt a gazdasági racionalitástól különböző racionalitás vezérli.

A családi kedvezmény kapcsán gyakran hallható, hogy az *perverz újraelosztás*, mert „annak ad, akinek van, s annak nem ad, akinek nincs”. Közgazdasági értelemben az újraelosztás az elsődleges („piaci”) elosztás során kialakult jövedelemarányok megváltoztatása nem piaci eszközökkel. Újraelosztásra az állam képes a jövedelmek egy részének elvonásával (adók), majd ugyanazok kiválasztott csoportjai közötti szétosztásával (transzferek). Az újraelosztás célja a jövedelemarányok összességének húzása a sérülékeny csoportokhoz (pl. munkanélküliek) irányított transzferekkel. Az újraelosztás akkor nevezhető perverznek, ha a transzferek célzottjai közé valójában nem csak sérülékeny csoportok kerülnek. A családi kedvezmény esetén, mely jövedelemhiány fennállakor nem „jár”, alacsony jövedelem/sok gyermek esetén nem teljes mértékben „jár” – érvelnek –, éppen ez a helyzet.

Csakhogyan ez tévedés: a családi kedvezmény célja nem *általában* a jövedelemarányok összességének húzása. A családi kedvezmény célja, hogy az azonos jövedelmű gyermektelen és gyermekes, illetve kevesebb vagy több gyermeket nevelő családok között az utóbbiak hátrányát csökkentse. Ez azért következik be, mert a szülők gyermekükre/gyermekükre költenek. Ha egy országban a termékenység az egyszerű reprodukció szintjét meghaladó, és a népesedéspolitikai célja ennek csökkentése, akkor nyilvánvalóan nincs szükség családi kedvezmény és/vagy családi pótlék bevezetésére. Akkor a szülők fogyasztói hátránya éppen a születéskorlátozó népesedéspolitikai célt szolgálja. Ám ha a termékeny-

ség a helyettesítési ráta szintje alatti, bevezetésük a szülők fogyasztói hátrányát csökkenti, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy a gyermekvállalást racionális gazdasági kalkuláció alapján *is* fontolgtató szülők a gyermekvállalás mellett döntsenek. Tehát nincs szó perverz újraelosztásról.

Nyilvánvaló, hogy bár lehetne növelni a családi kedvezmény összeghatárát (mely az egy, illetve a három- és többgyermekesek esetén 2011 óta változatlan, kétgyermekesek esetén pedig 2019-re négy év alatt fokozatosan megduplázódott),¹² amit relatív súlyának, de legalábbis reálértékének megőrzése indokolna (tekintettel az évtized második felének erőteljes béremelkedésére és a nem túl jelentős, de mégiscsak létező pénzromlásra). Ám ezen a mértéken jelentősen túlmenő, népesedéspolitikai célú emelés csupán azt a gyermekszámot szállítaná le, amelyig a kedvezmény teljes egészében igénybe vehető. Ez korlátozná az ösztönző hatást. Ugyanezt eredményezne a személyi jövedelemadó (vagy munkavállalói járulékok) esetleges csökkentése.

A jól tervezett népesedéspolitika minden újabb gyermek születése ellen szóló gazdasági értelemben racionális érvet gyengíteni igyekszik. A magyar népesedéspolitika sajátossága, hogy nem engedi olyan életstratégiák kialakulását, mely a gyermekvállalást jövedelemszerző tevékenységnek tekinti, amit a munkavállaláshoz és a szülők/nevelők jövedelemének nagyságához való kötésével ér el. E kettő között pedig ellentmondás feszül. A kérdés az, hogy életszerű-e a felsőhatár-probléma (elvégre a 2,1-es TFR biztosítható azzal, ha tízből kilenc nő két gyermeke, s egynek három gyermeke születik), és ha igen, mit tehetünk kikerülésére.

Sajnos nem életszerű. 10-ből egy nőnek biológiai okból nem lehet gyermeke (a Magyarországon adott évjáráthoz tartozó gyermektelen nők legalacsonyabb aránya 8% volt). A 2010-es években ez kettő közelébe emelkedett, s nem kizárt, hogy azt is meg fogja haladni. Az is elképzelhetetlen, hogy ne legyenek egygyermekesek. Ez esetben az egyszerű reprodukció szintje csak úgy érhető el, ha vannak 4-5-6 gyermeket vállalók. Az alábbiakban néhány lehetséges forgatókönyv:

¹² Egy gyermek esetén havi 10 000 Ft, két gyermek esetén gyermekenként havi 20 000 Ft, három és több gyermek esetén gyermekenként havi 33 000 Ft.

1. táblázat. Tíz nő által vállalt gyermekek száma. Minden sor összege 21.

10-ből gyermektelen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
nincs	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
	1	2	2	2	2	2	2	2	3	3
	1	1	2	2	2	2	2	3	3	3
egy	0	2	2	2	2	2	2	3	3	3
	0	1	2	2	2	2	3	3	3	3
	0	1	2	2	2	2	2	3	3	4
	0	1	1	2	2	2	3	3	3	4
	0	1	1	2	2	2	2	3	4	4
kettő	0	0	1	2	2	2	2	3	4	5
	0	0	1	1	2	2	2	3	4	6
	0	0	1	1	2	2	2	3	5	5
három	0	0	0	1	1	2	2	4	5	6

A táblázatból is látható, hogy a helyettesítési ráta valós körülmények között csak úgy érhető el, ha vannak olyan nők, akik 4-5-6 gyermeket vállalnak. Ám a családi kedvezménybe csak nagyon kevés valóban nagycsaládos által átléphető felső határ van építve. Megválaszolandó kérdés, hogy ez miként kerülhető meg. A népesedéspolitika mit tud kínálni a valóban nagycsaládosoknak?

Szólnunk kell a 2019 februárjában bejelentett hétpontos családvédelmi akciótérvről, melynek intézkedései ez év július 1-én léptek 2020. január 1-én lépnek hatályba. A családvédelmi akciótér jelentősen bővíti a népesedéspolitika eszköztárát, s azok intézkedései, így a babaváró támogatás, a jelzáloghitel-átvállalás és a személygépkocsi árának kifizetéséhez való hozzájárulás – akárcsak a családi kedvezményé – a harmadik gyerekre van „kihegyezve”. A babaváró támogatás már az első gyermek esetén is támogatást jelent, és a harmadik gyermek megszületésével a felvett hitel törlesztettnek minősül. A jelzáloghitel-átvállalás eddig (2018. január 1-től) a harmadik és minden további gyermek megszületése esetén egy-egy millió forinttal csökkentette a jelzáloghitelt. 2019. július 1-től már a másodiktól fogja, ám a harmadik gyermek a csökkenés négymillió forintra emelkedik.

A hétpontos családvédelmi akciótér tartalmazza a négy vagy többgyermekes nők jövedelemadó-mentességét. Az a nő, akinek legalább négy gyermeke van, élete végéig mentesül a személyi jövedelemadó megfizetése alól, ami – ceteris paribus – számára 15%-os jövedelememelkedést jelent. Persze csak akkor, ha munkajövedelemmel rendelkezik. Ha még családi kedvezményre jogosult (legkisebb gyermeke 18 éves koráig), csak akkor, ha azt házastársa teljes egészében igénybe tudja venni. Ha nem, akkor kevesebbhez jut. A kormány becslé-

se szerint 2020-ban ez 20-24 milliárd Ft személyi jövedelemadó-bevételről való lemondást jelent.

Mint említettük, a jól tervezett népesedéspolitika minden újabb gyermek születése ellen szóló gazdasági értelemben racionális érvet gyengíteni igyekszik, e kérdésben nem semleges, még kevésbé teremt anyagi ellenérdekeltséget. A negyedik gyermektől („legalább négy”) járó adómentesség a negyedik gyermek megszületését ösztönzi, ám a másodikát-harmadikát nem (illetve az csupán a negyedik gyermek felé vezető úton tett lépésként értelmezhető), míg az ötödik és további gyermek születésében kifejezett ellenérdekeltséget teremt. Aki ötödik és többedik gyermekre vállalkozna, az anyagi érdekei ellen cselekszik, mivel – *ceteris paribus* – később térhet vissza a munkapiacra, így rövidebb ideig élvezheti az adómentességet. Ha az adókedvezmény a harmadik gyermektől járna („legalább három”), akkor az ellenérdekeltség a negyedik gyermektől kezdődne. A jól tervezett népesedéspolitika nem engedhetné meg ilyen hibák eszköztárba építését. Hasonlóra már van példa: a 2011-ben bevezetett „nők 40” szabály (azok a nők, aki a nyugdíjkorhatár betöltése előtt 40 év jogosultsági időt szereztek, teljes nyugdíjjal nyugdíjba mehetnek). A kormány „nagyamanyugdíjról” beszél, mondván, ez a nagyamákat segíti unokáik nevelésében – erre kétségtelenül van példa –, de igénybevételének nem feltétele, hogy a nőnek egyáltalán gyermeke legyen, nemhogy unokája.

A népesedéspolitikai eszköztárból hiányzik egy olyan elem, mely a helyettesítési rátának megfelelő termékenységi szint eléréséhez nélkülözhetetlen sokgyermekeseket (négy- és többgyermekeseket) kedvezményezi, mely túllépést jelent a harmadik gyermekre „kihegyezett” népesedéspolitikai eszköztáron. Itt kerül a képbe a nyugdíjrendszer, a gyermekvállalás és gyermeknevelés elismerése a nyugdíjrendszerben.

Az anya (és esetlegesen az apa) gyermekneveléssel és a munkapiactól távol töltött idejét a mai magyar nyugdíjrendszer is elismeri: a gyermek születése utáni – gyeden-gyesen töltött első három év (*a gyet esetén 8 év*) szolgálati időnek számít. A nyugdíj majdani megállapítása során ezen időszak keresetének az életpálya kereseti átlagát tekintik. Mivel a gyermekvállalás időszaka az életpálya eleje, amikor a keresetek jellemzően alacsonyabbak, ez a megoldás – a gyermekvállalás időszakán kívül minden mást változatlanul tételezve – akár kedvezőbb is lehet az anyának, mint ha dolgozott volna.

A nyugdíjrendszert sok közgazdász kárhóztatja amiatt, hogy hozzájárult a termékenység csökkenéséhez, így a fejlett világ népesedési válságához. Tanulmányok születtek komoly matematikai apparátussal, melyek ezt az állítást – ui. a termékenység csökkenésének (egyik) oka az állami nyugdíjrendszerek megjelenése és mind kiterjedtebbé válása – próbálták igazolni. Ez az állítás azon alapul, hogy az emberek azért (vagy azért is) vállaltak gyermeket (s a biztonság kedvéért minél többet), hogy legyen, aki eltartja őket időskorukban. Ha pedig

van nyugdíjrendszer, erre nincs szükségük, mert az időseket immár nem gyermekeik tartják el, hanem a nyugdíjukból élnek. A gyermekvállalás pusztán érzelmi kérdéssé vált, mivel a gyermek egyéni anyagi hasznossága közel nullára csökkent,¹³ miközben felnevelése komoly anyagi, időbeli és érzelmi ráfordítást igényel.

Magam ezt a gondolatmenetet hibásnak tartom. Miután megjelent a pénz, s a pénz funkcióinak egyikeként a kincsképzés (a pénz megtakarításra-felhalmozásra is szolgálhat), de főleg azután, hogy kialakult a modern pénzügyi rendszer és megjelentek a modern pénzügyi intézmények, melyek nagy megbízhatósággal képesek megtakarítások gyűjtésére és gyarapítására, a nyugdíj intézménye az állam közvetlen szerepvállalása nélkül, tisztán üzleti alapon is kialakult volna. De ha ki is mutatható összefüggés, a magasabb termékenység elérésének aligha lehet eszköze az állami nyugdíjrendszer felszámolása és a nyugdíjcélu megtakarítások ellehetetlenítése...

A gyermeknevelés nyugdíjban történő elismerésének szükségességét több közgazdász az igazságossággal indokolja, mivel a szülők többet költenek gyermekeikre, mint amennyit az államtól transzferként kapnak, s ekkor még szóba sem kerül a gyermeknevelés munkájának megfizetése, miközben az gazdasági értelemben olyan hasznot hajtó tevékenység, melyből ők kevésbé részesülnek. A haszon a majdani adófizető állampolgár, a haszonélvező az állam és a többi állampolgár. És ez az állampolgár fogja fizetni a gyermektelenek nyugdíját, miközben azok a munkapiacra maradványként nem csupán jövedelemre tettek szert, hanem karrierjüket építve jövedelmükkel „beelőzik” a munkapiacra visszatérő, munkaadói szemmel „megbízhatatlan”, a munkából gyermeke miatt gyakran kiválni kényszerülő anyákat. Az igazságosság nevében e kétszeres hátrány kompenzálendő, amire nagyon pontos számítások eredményeként kerülhet sor.

A kompenzáció kétféleképpen valósulhat meg. Egyrészt a nevelt gyermekek számától is függően magasabb nyugdíjban, másrészt a nyugdíjkorhatárnál korábbi, ám teljes nyugdíjjal történő (ún. malus nélküli) nyugdíjba menettel lehetőségében. A gyermekszámtól függő nyugdíj pedig aligha lehet más, mint százalékban megadott szorzó, mely a megállapított nyugdíjat növeli. Az egy-két-három- stb. gyermekesek 10-20-30 stb. százalékkal magasabb nyugdíjra számíthatnak. A teljes nyugdíjjal a nyugdíjkorhatárnál korábbi nyugdíjba menettel lehetőségét a „nők 40” szabály „elfoglalta”, így az aligha választható lehetőség.

¹³ Ideértve azt is, hogy a gazdasági fejlődés eredményeként a családtag mint a családi gazdaságban hasznosítható munkaerő funkciója megszűnt. Amikor a paraszti családi gazdaságok tették ki a mezőgazdasági termelés zömét és a mezőgazdaságnak nagyobb súlya volt a gazdaságban, a gyermeket, mint a családi gazdaság munkaerő-utánpótlását is számításba vették. A meg nem született gyermek gazdasági kárt okozott.

Véleményem szerint nem ez a járható út. Ellene szól, hogy a kormány a nyugdíjügyet politikai kérdésként fogja fel, emiatt egy népesedéspolitikai eszközt hiba volna hozzákötni. A népesedéspolitikával szembeni első számú követelmény a stabilitás, ami a nyugdíjrendszerhez kötött megoldás esetén nem biztosítható. Másrészt célszerűbbnek látom az eredmény szemléletű megközelítést: nem a világra hozott és felnevelt gyermekek számát kellene az anya magasabb nyugdíjával elismerni, hanem a gyermekek adófizetői teljesítményéből kellene a szülőket részesíteni. A költségvetésnek a nyugdíjkorhatárt elért szülőnek (szülőknek) utalja az országban adózó – és az adót ténylegesen be is fizető – gyermekük munkavállalásból származó bruttó keresetének meghatározott hányadát – nyugdíjkiegészítés címén, ám a nyugdíjrendszertől és nyugdíjának mértékétől teljesen függetlenül. E költségvetési kiadás nem lenne hiánynövelő, mert a bevétel nem konjunktúrafüggő: a költségvetés csak akkor utal, ha a fedezet (a gyermek adója és járulécai) befizetésre kerültek.

A szülőnek (szülőknek) utalt összeg nagysága két dologtól függ. Egyrészt a munkavállaló gyermekek számától, másrészt keresetük nagyságától, ami döntően iskolázottságuk függvénye. Ez esetben – szemben az anyai adómentesség „legalább négy”-változatával – az újabb gyermek vállalása ellen nincs gazdasági ellenérv. Mellette viszont van: a születendő gyermek majdan hozzájárulhat szülei időskori anyagi biztonságához.

Az eredmény szemlélet a felnőtt, adófizetővé vált gyermeket emeli a konstrukció középpontjába: azt, hogy mivé lett, s nem azt, hogy az anya milyen életpálya-keresettel mekkora nyugdíjat ért el. Ezzel újból összekapcsolódnak a generációk. Az széles körű visszatetszést keltene, ha olyan anya kapna magasabb nyugdíjat, akinek – példának okáért – gyermeke munkakerülő, a fekete- és szürkegazdaságban dolgozik, börtönben ülő bűnöző vagy éppen elvonókúrára lévő kábítószerfüggő vagy alkoholista stb. Vagy gyermeke külföldre költözött, és nem Magyarországon adózik.

A konstrukciót elfogadó politika rugalmasan alakíthatja ki a konkrét szabályokat. Az alábbi négy kérdésben van döntési helyzetben, és ezek megfelelő kombinációjával kell létrehozni a konkrét rendszert:

A nyugdíjkiegészítés:

- minden gyermek után, vagy csak a másodiktól, harmadiktól, negyediktől járjon?
- a bruttó bér százalékában kifejezve mekkora legyen a mértéke? Az egységes legyen, vagy a gyermekek száma szerint emelkedő?
- legyen-e felső összeghatár?
- milyen megoszlásban kapják a szülők?

Mivel a cél olyan népesedéspolitikai eszköz létrehozása, melynek fő célja a három gyermekre „kihegyezett” eszköztár bővítése a háromnál több gyermeket vállalók támogatási eszközével, az a négygyermekes szülőknek járjon: minden gyermek bruttó bérének 5%-a (ez már érzékelhető mérték), felső határ nélkül, a nyugdíjkorhatárt betöltött anya kapja kétharmadát, az apa egyharmadát, egyikük halála esetén az egész összeget az özvegy kapja.

Lehetséges megoldás, hogy minden gyermek után járjon nyugdíjkiegészítés, de akkor 5%-nál kisebb hányad járjon, és legyen felső összeghatár. Öt vagy több gyermek esetén ötnél magasabb százalék is elképzelhető.

Két megoldandó probléma van: az egyik, hogy mi történjék akkor, amikor a gyermek maga is szülővé válik, és nincs munkajövedelme. Elejét kell venni annak, hogy a szülő abban legyen érdekelt, hogy gyermeke ne váljon szülővé. Ez esetben az állam fizethetné a nyugdíjkiegészítést, s nem pusztán a postás szerepét játszaná. A másik megoldandó kérdés, hogy mi történjék az elvárt szülőpárral. Úgy gondolom, hogy ez esetben a bíróságnak kell döntést hoznia.

Angol nyelvű összefoglaló

Summary: While overpopulation threatens the ecosystem and it may thus question even the mere survival of mankind, political action is hindered by ideological debates. The study reasons that what we have before us is not a per se global problem but rather a large number of local ones that add up to one single global issue through their effects. The overpopulation of the Earth is mostly due to the overpopulation of Africa while a fertility rate deeply below the replacement rate is becoming more and more the cause of economic and social problems in the first world. The key issue in one part of the globe is to curb fertility as soon as possible, while, in the other one, Hungary included, the continuation of a pronatalist policy is justified. The toolset created until now is, however, insufficient because the support provided to the creation of families with 4-5-6 children which are indispensable for closing up to the replacement rate (2.1) is weak or nonexistent. The present study aims at proposing a tool to such an effect.

Irodalom

- Green, A. (2017): Having Kids urges Prince William and Kate Middleton to consider a smaller family. – <https://havingkids.org/kids-urges-prince-william-kate-middleton-consider-smaller-family/>
- Malthus (1909), Robert T.: *Tanulmány a népesedés törvényéről*. Ford. és [bev.] György Endre. Magyar közgazdasági könyvtár. Budapest: Grill, 1909. XIV, 623. o.
- Németh Gy. [2016]: Az öregedésről – közgazdászoknak. *Hitelintézeti Szemle*, 2016. 2. szám (június), 173–180. o.
- Qubit (2009): Ausztrál kutatók: 2050-re valószínűleg véget ér az emberi civilizáció. – <https://qubit.hu/2019/06/06/ausztral-kutatok-2050-re-valoszinuleg-veget-er-az-emberi-civilizacio>.
- A hivatkozott jelentés: Spratt, D., & Dunlop, I.: Existential climate-related security risk: A scenario approach. May 2019. Breakthrough – National Centre for Climate Restoration. Policy Paper. – https://docs.wixstatic.com/ugd/148cb0_a1406e0143ac4c469196d3003bc1e687.pdf
- The World Bank: CO2 emissions (metric tons per capita) – <https://data.world-bank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC>

TÓTH I. JÁNOS

A személyi jövedelemadó egy részének a szülők számára történő felajánlásáról

Összefoglalás

Az öregek eltartásának a logikája alapvetően különbözik egymástól a tradicionális és a modern társadalmakban. Az előbbinek pronatalista, míg az utóbbinak, különösen a felosztó-kirovó nyugdíjrendszernek antinatalista hatása van. Tehát a nyugdíjrendszer nemcsak elszenvedí, hanem okozza is az alacsony termékenységet. Ezért elkerülhetetlen a rendszer pronatalista jellegű reformja. Megvizsgálom a különböző pronatalista jellegű nyugdíjjavaslatokat, különös tekintettel a megvalósíthatóság szempontjára. Demény (1987) javaslatát a magyar körülményekre aktualizálva azt indítványozom, hogy az állam adjon lehetőséget arra, hogy az adózók személyi jövedelemadójuknak növekvő százalékát felajánlhassák a szüleiknek. E javaslat előnye, hogy egyszerű, könnyen érthető, jól illeszthető a jelenlegi nyugdíjrendszerhez, azonnal bevezethető, folyamatosan bővíthető, senkinek sem sérti az érdekeit, a szülőket gyermekvállalásra, míg a fiatalokat itthon maradásra és adófizetésre ösztönzi.

Kulcsfogalmak: nyugdíjválság, nyugdíjreform, natalizmus

Angol nyelvű összefoglaló

On the Option for Taxpayers to Redirect a Part of their
Income Tax to Their Parents

János I. Tóth

When it comes to supporting the elderly, traditional and modern societies adopt radically different approaches. While the first is a pro-natalist approach, the latter has anti-natalist effects, especially the pay-as-you-go (PAYGO) schemes. This also means that pension schemes not only suffer from, but they also contribute to low birth rates, therefore the pronatalist reform of pension systems is inevitable. In my essay, I propose to examine the various pronatalist solution proposals, especially from the perspective of feasibility. Tailoring the proposal outlined by Demeny (1987) to the specific circumstances at work in Hungary, I propose that the government should implement

the possibility for taxpayers to redirect an increasing percentage of their individual income tax to their parents. The solution would come with major benefits: it is simple; easy to understand; easy to integrate into the current pension system; it can be implemented instantly; it is scalable; it does not hurt any interests; it convinces parents to have more children and it encourages young people not to leave the country and to pay their taxes.

Keywords: pension crisis, pension reform, natalism

1. Bevezetés

A nyugdíjrendszer válsága minden modern, fejlett és gazdag országot jellemez. A válság pénzügyi formában, deficitként jelentkezik elsősorban az állami nyugdíjrendszernél, Magyarországon a Nyugdíjbiztosítási Alapnál. Ezért a szakértők többsége a nyugdíjválságot pénzügyi válságnak kezeli, és a megoldást is ebben a paradigmában keresi.

A nyugdíjválság kardinális oka azonban demográfiai jellegű (Ehrlich és Kim 2007). Közvetlen oka az eltartók és eltartottak arányának romlása.

1. táblázat. Egy nyugdíjasra jutó eltartók száma az USA-ban.

Év	Egy nyugdíjasra jutó aktív dolgozók száma az USA-ban.
1945	41,9
1950	16,5
1960	5,1
1970	3,7
1980	3,2
1990	3,4
2000	3,4
2010	2,9

Forrás: Galbraith (2012)

Az idézett cikk szerint Japánban és számos európai országban a helyzet még rosszabb. Magyarországon 2019 januárjában 2,15 millió nyugdíjas él, akiket egy felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben 4,27 millió foglalkoztatott ember tart el. Azaz hazánkban 1,98 aktív ember tart el egy nyugdíjast. Ez az arány az USA-ban még 2033-ban is kedvezőbb, 2,1 lesz (Aderson 2015).

Az eltartó-eltartott arány romlása a termékenység csökkenésének és az élettartam növekedésének a következménye (Reznik et al. 2005). Az elmúlt száz évben ezek a tendenciák minden fejlett országban megfigyelhetők (Boulhol &

Geppert 2018). Míg az átlagos élettartam növekedése örömteli esemény, a modernitás vívmánya, ezzel szemben az alacsony ($< 2,1$ gyerek/nő) termékenységi ráta a fejlett országoknak olyan súlyos fogyatékosága, amit mindenképpen orvosolni kell. Sajnos Magyarország régóta „világbajnok” az alacsony születési arányszámokban, pl. 1963-ban nálunk volt a legalacsonyabb, a nyers születési arányszám – 13,1‰ – a világban (Bor 1963). Ezért a magyarságnak mint a demográfiai pusztulásban vezető népnek a probléma megoldását is elsők között kell megtalálnia.

2. Antinatalista nyugdíjrendszer

Először Demény Pál (1987) vizsgálta meg pronatalista szellemben a nyugdíjrendszert, tanulmánya 2016-ben jelent meg magyarul. A cikk, filozófiai olvasatban, rámutat a helyes múlt, a helytelen jelen és az újra helyes jövő lehetőségére. Régen szoros kapcsolat volt a gyermekvállalás és az öregkor anyagi biztonsága között, jelenleg nincs ilyen kapcsolat, ami rossz, ezért egy olyan jövő szükséges, ahol újra kialakul ez a kapcsolat. Tanulmányában Demény többek között a következő téziseket fogalmazza meg.

a) A nyugdíjrendszer pronatalista reformjára az alacsony termékenyséigű fejlett országoknak van szüksége. Izrael (3,1 gyermek/nő) kivételével ma már minden fejlett ország ilyennek tekinthető (WPDS 2018). Ezen országok esetében a nyugdíjrendszer pronatalista átalakításának a célja a kettes termékenységi ráta elérése és a népesség természetes csökkenésének (natural decrease) a megállítása.

b) A tradicionális társadalmak magas termékenységének két fontos demográfiai-gazdasági oka volt. „Egyrészt a hagyományos társadalomban a gyermekek – mindent összevetve – anyagilag előnyösek voltak a háztartás számára.” Másrészt a „gyermekek, amikor felnőttek anyagi támaszt jelentettek az idős szülőknek” (Demény 2016, 69–70.). Bár, teszem hozzá, a gyermekvállalás és az időskori biztonság között sosem volt teljes bizonyosság. A gyermeket vállaló szülők magukra maradhattak időskorukra, aminek számos oka lehetett: magas gyermekhalandóság, gyermekek elköltözése, szülőkkel szembeni felelőtlenség stb. Ezt a bizonytalanságot a szülők sok gyermek vállalásával mérsékeltek. Ezért is volt a gyermekek gondoskodására épülő időskori ellátás pronatalista hatása.

c) A társadalmi-gazdasági fejlődéssel (modernizációval) párhuzamosan mindkét pronatalista hatás megszűnt: „a gyermeknevelés költségei magasra szöktek, a gyermekek háztartáshoz való anyagi hozzájárulása pedig elenyészett.” „Az országos társadalombiztosítási rendszerek megjelenése... elmetszette ezt a kapcsolatot az emberek időskori biztonsága és a korábbi gyermekvállalási viselkedésük között” (Demény 2016, 70).

d) A modern nyugdíjrendszer az öregkori biztonságot a pénzügyi megtakarításokhoz és járadékfizetéshez köti. Ebből a szempontból a gyerekeknevelés egy megterhelő, de teljesen felesleges tevékenység. „...a termékenység és az időskori biztonság közötti kapcsolat előjele a visszájára fordult. Azok a felnőttek ugyanis, akiket gyermeknevelési költségek terhelnek, nehezebben tudnak időskorukra megtakarítani” (Demény 2016, 70).

Tehát a jelenlegi nyugdíjrendszer antinatalista jellegű, mert egyéni szinten mindenkit arra ösztönöz, hogy véges erőforrásait ne a gyermeknevelésre, hanem jövedelemszerzésre és járadékfizetésre fordítsa. Fekete Gyula (1992, 323) szintén hangsúlyozta a jelenlegi nyugdíjrendszer antinatalista hatását: „a civilizált világban elterjedt nyugdíjrendszer ebben a formában minden józan logikát nélkülöz, minthogy semmi kapcsolatban nincs az utódlással. Így vált egyik leghatékonyabb ösztönzőjévé a jövő kizsákmányolásának.”

e) A modern felosztó-kirovó nyugdíjrendszer azon a „feltételezésen alapul, hogy az egymást követő generációk – a nyugalmazott és a munkaképes korúak – nagysága közötti számszerű arány bizonyos »normális« határokon belül marad” (Demény 2016, 71). Ez az előfeltevés többnyire nem teljesül, hiszen az alacsony termékenység miatt a fejlett országok népessége folyamatosan öregszik.

f) A sok gyermeket felnevelő szülők „pozitív gazdasági externáliát hoztak létre, amelyből azonban a társadalombiztosítás jelenlegi intézményrendszere mellett nem részesülhetnek” (Demény 2016, 71). A pozitív externália hiánya ez esetben negatív externáliát jelent, amit számtalan empirikus kutatás (Gál 2003, illetve Gallasso et al. 2009) is megerősít. Juurikkala (2007) szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelenlegi nyugdíjrendszer bünteti a gyerekes családokat, tehát antinatalista jellegű.

g) A pronatalista nyugdíj reform célja, „hogy helyreállítsa a korábbi közvetlen kapcsolatot az egyéni gyermekvállalás és az egyéni időskori anyagi biztonság kilátásai között... A cél elérése érdekében a reform elkülönítené a keresetek után fizetendő kötelező nyugdíj-hozzájárulás közmegegyezés szerinti részét...” Rögzítsük, Demény (2016, 67) a saját gyermek nyugdíj-hozzájárulási adójára építi a javaslatát.

3. Nyugdíjdilemma

Egy felosztó-kirovó nyugdíjrendszer akkor stabil, ha az emberek nyugdíjjárulékot fizetnek, és átlagosan legalább 2,1 gyereket vállalnak. Ha a pénzügyileg aktív emberek tömegesen nem fizetnek nyugdíjjárulékot, akkor *azonnal nehéz helyzetbe hoznak másokat*, nevezetesen az idősebb generációk nyugdíjas tagjait. Ha a termékeny korú emberek tömegesen nem vállalnak gyereket, akkor *saját*

magukat mint nyugdíjasokat hozzák nehéz helyzetbe a jövőben. Ez utóbbi problémával a jelenlegi nyugdíjrendszerek sajnos nem foglalkoznak.

A probléma tisztázása érdekében induljunk ki egy termékeny korú homo economicus populációból, ahol mindenki egyforma képességekkel rendelkezik, és mindenki szabadon dönthet arról, hogy mennyi gyereket vállal. Egy homo economicus számára a kevesebb gyerek kisebb gyermeknevelési terhet jelent, ezért több időt és energiát fordíthat a karrierjére, magasabb jövedelmet ér el, magasabb nyugdíjjáruelékot tud fizetni, és így magasabb nyugdíjra jogosult, mondjuk 25 év múlva. Következik-e ebből, hogy minden homo economicus karriercentrikus életet választ majd, és sok nyugdíjat fog kapni? Nos, a tipikus homo economicus kevés gyereket vállal, és sok pénzt keres, de mégis kevés nyugdíjat fog kapni, hiszen az összes többi homo economicus is így dönt. Másképp döntene-e a hosszú távon gondolkodó, azaz bölcs homo economicus? Vizsgáljuk meg ezt a helyzetet játékelméleti fogalmak segítségével.

Vezessük be a *dezertáló* (d) és a *kooperáló* (c) viselkedés fogalmát. Dezertálónak nevezzük azt a homo economicust, aki véges munkavégző képességének nagy részét a karrierjére fordítja, és ezzel párhuzamosan sok pénzt keres, magas nyugdíjjáruelékot fizet, és magas nyugdíjra jogosult, de 2,1-nél kevesebb (0, 1, 2) gyereket vállal. Kooperálónak nevezzük azt a homo economicust, akik véges kapacitásának jelentős részét arra fordítja, hogy 2,1-nél több (3, 4, 5 stb.) gyereket neveljen fel, ezért kevesebb pénzt tud csak keresni, kevesebb nyugdíjjáruelékot tud csak fizetni, és kisebb nyugdíjra jogosult. Az alany kortársainak a gyermekvállalásra vonatkozó döntéseit vonjuk össze egy fiktív „makró” személy fogalmába, akit nevezzünk el *mindenki másnak*. Az egyszerűség kedvéért csak azt a helyzetet vizsgáljuk, hogy mindenki más kooperál (C) vagy dezertál (D). Így az alany és mindenki más 2×2 -es interakciójában négy különböző kimenetel lehetséges.

2. táblázat. Nyugdíjdilemma

	Döntés	Mindenké más	
		C	D
Alany	Sok gyerek, kis jövedelem (c)	Jó nyugdíj (R = 3)	Legrosszabb nyugdíj (S = 1)
	Kevés gyerek, nagy jövedelem (d)	Legmagasabb nyugdíj (T = 4)	Rossz nyugdíj (P = 2)

A középső cellákban az alany várható nyugdíjának a nagysága látható, ami nemcsak az alany, hanem a többiek életformájától is függ.

– Az alany akkor kap kiemelkedően magas nyugdíjat, ha ő kevés, miközben mindenki más sok gyereket vállal ($dC = T = 4$). Ebben az esetben az alany egy karriercentrikus életet választ, ami azt jelenti, hogy az átlagosnál több járulékot tud fizetni, tehát a nyugdíjalapból az átlagosnál nagyobb arányra lesz jogosult. Mivel a kortársai gyermekcentrikus életet élnek, ezért amikor nyugdíjba vonul, akkor sok aktív járulékfizető lesz, vagyis a felosztható nyugdíjalap („torta”) nagy lesz, amiből a dezertáló alany valóban kiemelkedően magas nyugdíjat kap.

– Az alany akkor kap jó nyugdíjat, ha mindenki sok gyereket vállal ($cC = R = 3$). Ebben az esetben mindenki családcentrikus életet él, és mindenki kevesebb pénzt keres, és kisebb nyugdíjjárulékot fizet. Ennek ellenére mindenki jó nyugdíjat fog kapni, hiszen a sok járulékfizető ebben esetben hozza létre a legnagyobb nyugdíjalapot, amiből mindenki a befizetési arányában részesedik.

– Az alany akkor kap rossz nyugdíjat, ha mindenki kevés gyereket vállal ($dD = P = 2$). Ebben az esetben mindenki karriercentrikus él, és mindenki magas nyugdíjjárulékot fizet. Tehát az előző generáció jó nyugdíjat fog kapni. A vizsgált generáció nyugdíja azonban általában alacsony lesz, hiszen mindenki kevés gyereket vállalt, és így a járulékfizetők száma alacsony lesz, tehát a nyugdíjalap is kicsi lesz.

– Az alany akkor kapja a legkevesebb nyugdíjat, ha ő kooperál és mindenki más dezertál ($cD = S = 1$). Az alany családcentrikus életet él, ezért kevés nyugdíjjárulékot fizet, tehát az átlagnál is kisebb mértékben részesedik a kevés befizető által előállított kicsi nyugdíjalapból.

Mint látható az alany nyugdíja egyrészt a saját, másrészt a többiek életformájától függ. Az alany életformája azt határozza meg, hogy milyen arányban részesedik a nyugdíjalapból, míg mindenki más életformája azt határozza meg, hogy mekkora lesz a nyugdíjalap. Hiába él az alany karriercentrikus életet, mégsem kaphat magas nyugdíjat, ha a többiek is így élnek, és a nyugdíjalapba csak kevesen fizetnek be.

A játékelmélet terminológiáját használva azt mondhatjuk, hogy az alany preferenciája a fogolydilemmából jól ismert preferencia sorrendet mutatja: $T > R > P > S$ (Tóth 2010, 150–154). Tehát a modern nyugdíjrendszer a jövő vonatkozásában egy sokszemélyes fogolydilemmával, vagyis a potyautas logikájával azonos. Ebben a helyzetben a kevés gyerek vállalása dominálja a sok gyermek vállalását, bármit is teygenek a többek.

Mint minden potyautas helyzetre, erre is igazak a következő tézisek (Mclean 1987). (i) A kevés gyereket vállaló dezertálók mindig jobban járnak (nagyobb lesz a jövedelmük, életszínvonaluk és a nyugdíjuk), mint a sok gyereket vállaló kooperálók. (ii) Ha mindenki kevés gyereket vállal, akkor mindenki rosszabbul fog élni öregkorában, mint ha mindenki sok gyereket vállalt volna. (iii) Minél többen vállalnak sok gyereket, mindenki annál jobb nyugdíjat kap, beleértve a kevés gyereket vállalókat is.

A (ii) és (iii) pont ellenére még a bölcs homo economicusok is dezertálni fognak, azaz csak kevés (0, 1, vagy 2) gyereket nevelnek fel. Ez pedig makroszinten azt jelenti, hogy a járulékfizetők száma és így a nyugdíjalap minden generációban a szükségesnél kisebb lesz. Tehát a nyugdíj a homo economicusok populációjában alacsony szintű lesz.

A nyugdíjdilemmában az önérdék sohasem fog elvezetni a kooperatív viselkedéshez. Csak egy szent embertől, azaz egy *homo ethicustól* várható el, hogy ebben a helyzetben kooperáljon. Például ha az alany az utilitarista etikát követi, akkor sok gyereket fog vállalni, mert ez biztosítja a *lehető legnagyobb nyugdíjat a lehető legtöbb embernek*. A kategorikus imperatívusz pedig, egyszerűen fogalmazva arra szólítja fel az alanyt, hogy példamutatóan, vagyis univerzalizálható módon viselkedjen, vagyis sok gyermeket vállaljon. Mivel az emberek nem szentek ezért a nyugdíjválságot csak úgy lehet megoldani, ha a jelenleg létező nyugdíjrendszert pronatalista módon átalakítjuk.

4. Pronatalista nyugdíjrendszer általános kérdései

Egy nyugdíjrendszer akkor pronatalista jellegű, ha a biztosított nyugdíjának a megállapításakor nemcsak annak járulékfizetését, hanem gyermekvállalását is figyelembe veszi. Ez elvileg számtalan módon megtörténhet, ami sok eldöntendő kérdést felvet. Ezeket Giday András (2011) a következőkben foglalja össze. „– A nyugdíjas korúak összes ellátásának mekkora hányada függjön a demográfiai tényezőktől? – A szabályozás maradjon meg a korosztály egészségének a szintjén, vagy konkrétan vegye figyelembe azt, hogy melyik család (vagy személy) hány gyereket nevelt fel? – A juttatás függjön-e a felnevelt gyerek keresetének a nagyságától? – Az anya kapja a nemzedéki nyugdíjat, vagy az apa is részesülhet belőle? – Figyelembe vegyék-e azt, hogy a gyerek folytat-e keresőtevékenységet, illetve (a párjával együtt) gyereket (unokát) nevel-e? – Mi legyen a forrása az esetleges kiegészítő nyugdíjjelemeknek?”

A témában született magyar javaslatok – Giday (2011) és Béres (2012) áttekintését is figyelembe véve – a következők. Demény intézményes lehetőséget adna arra, hogy a felnőtt gyermek nyugdíjjárulékának egy részét a megkapja a szülő. Ez az összeg egyénekenként változik. Ezzel szembe a Giday és Szegő (2018) szerzőpáros a gyerekek után egy fix, 20 e Ft/gyerek összeget javasol a szülőnek, szintén a gyermek nyugdíjjárulékából. Sokan az szja egy meghatározott részének az átutalására adnának lehetőséget: Baranyai Károly 1,5%-t, a Jobbik 3%-ot, a Barankovics Alapítvány és Németh György 5%-ot, írja Giday (2011). Én egy lassan, de folyamatosan emelkedő szja-hányad átutalását javaslom (Tóth 2017). Botos József és Katalin (2011) a gyermeknevelés költségét szeretnék a nyugdíjban érvényesíteni, ezért a felnevelt gyerekek számától és

a gyerekek végzettségétől függően növelnék meg a nyugdíjat. Banyár József (2016) javaslata szerint a legfontosabb nyugdíjárulék, ami nyugdíjjogosultságot ad, a gyereknevelés, és ezen az alapon javasolja a nyugdíjrendszer teljes átalakítását.

A probléma megoldását keresve abban szinte konszenzus van, hogy – Botos József (2019) szavaival élve – egy kétszatornás állami nyugdíjrendszerre lenne szükség, ahol „a nyugdíjba menők két címen kapnak járadékot: az egyik az ún. munkanyugdíj, amely a munkaviszony hosszával, illetve az élet-keresettel arányos, annak meghatározott százaléka”. A másik csatornán átfolyó összeg pedig „valamilyen módon” a gyerekvállalással lenne arányos. A technikai jellegű vita éppen erről a „valamilyen módról” szól a pronatalista nyugdíjreformok szószólói között.

A továbbiakban röviden áttekintem a fentebb említett javaslatokat, elsősorban a javaslat politikai megvalósíthatósága, illetve a várható pronatalista hatás és a költségek szempontjából. Politikai szempontból egy nyugdíjreform mindig problematikus, hiszen az eredmények csak hosszú időtávlatban, miközben a reformból származó változások és bevételkiesések azonnal jelentkeznek. Egy pronatalista jellegű nyugdíjreform pedig különösen nehéz, hiszen az emberek, sőt a szakemberek többsége is úgy gondolja, hogy a nyugdíjnak nincs köze a gyermekvállaláshoz (Mihályi 2012, 160).

a) *Vannak költség- és adócentrikus pronatalista nyugdíjjavaslatok. Míg a Botos házaspár a gyermekvállalás beszámítását a nyugdíjba a gyereknevelés költségei alapján szorgalmazza, addig a többi szerző a gyerekek által befizetett adóból indul ki.*

Szerintem a költségcentrikus megközelítés a politikai megvalósíthatóság szempontjából két súlyos problémával is szembenéz. Egyrészt egy konkrét gyermek felnevelési költsége sohasem tudható pontosan, ezt mindig csak becsülni lehet. Bármilyen költségkategóriát is rendelünk mondjuk egy diplomás fiatal felneveléséhez, mindig lesznek olyan családok, ahol a tényleges költségek jelentős mértékben elérnek ettől. Tehát a költségcentrikus javaslat becslései mindig vitathatók. Másrészt egy ilyen reform nem veszi figyelembe, hogy a felnevelt gyermek hol és hogyan fogja hasznosítani a végzettségét és a szakmai tudását. A javaslat értelmében a külföldön élő és adózó gyerekek után is nyugdíjtámogatást kapnának a szülők, miközben ezek a gyerekek munkájukkal és adójukkal nem a magyar társadalmat és államot támogatják. Ez a nyugdíjtámogatás egy adófizetővel nem fedezett kiadást hozna létre, ami jelentősen és indokolatlanul megnövelné nyugdíjreform költségét.

Az adócentrikus javaslatok mindkét problémát elkerülik. Pontosán tudható, hogy egy felnőtt gyermek mennyi szja-t fizet. Másrészt csak azok a szülők kapnak a magyar államtól a gyermekek után nyugdíjkiegészítést, akiknek a felnőtt gyermekei a magyar államnak fizetnek adót. Elismerem, hogy ez méltánytalan,

hiszen kizárja azokat a szülőket a támogatásból, akiknek a gyermekei Magyarországon nem fizetnek adót. Azonban ezt a méltánytalanságot nem az állam hozza létre, hanem az élet. Azt is mérlegelni kell, hogy az adócentrikus megoldás arra ösztönzi a gyermeket, hogy itthon vállaljon munkát, miközben a költségcentrikus megoldásnak nincs ilyen hatása.

b) Az adócentrikus reformok esetében felmerül a kérdés, hogy az a *személyi jövedelemadó* (Baranyai, Németh, Tóth) vagy a *nyugdíjjárulékra* (Demény, Giday–Szegő) támaszkodjon. Ennek a kérdésnek csak akkor van gyakorlati jelentősége, ha a befizetett nyugdíjjárulék fedezi a kifizetett nyugdíjakat. Magyarországon azonban nem ez a helyzet, mivel a nyugdíjat a személyi jövedelemadókból kell kiegészíteni, amit a következő adatok is jól mutatnak. 2019 januárjában Magyarországon az átlagos bruttó bér 343 500 Ft/hó. A nyugdíjjárulék ennek a 10%, vagyis 34 350 Ft/hó. Tekintve, hogy durván két aktív dolgozóra jut egy nyugdíjas, így az ő nyugdíjjáruléka 68 700 Ft, ami csak az átlagnyugdíj (130 491 Ft) felét fedezi a másik felét az államháztartás más adóbevételeiből, így a személyi jövedelemadóból pótolja ki.

Amúgy, ha a tb csak a nyugdíjjárulékra támaszkodna, akkor egy zéró összegű játszma alakulna ki, vagyis, amennyivel nőne a sokgyerekesek nyugdíja, annyival kellene csökkenteni a kevés gyerekesekét, ami politikailag megvalósíthatatlan. Ezért szerintem egy adócentrikus pronatalista jellegű nyugdíjreformot a személyi jövedelemadó támaszkodva lehet és célszerű bevezetni.

c) Az adófizető, élve lehetőséggel, *felajánlja* (Tóth) a szüleinek adója egy részét, vagy az állam ezt az összeget *kötelezően* átutalja a szülőknek. Az utóbbi megoldás szerintem inkonzisztens azzal a helyzettel, hogy sok szülő eleve nem kaphat ezen a csatornán nyugdíjkiegészítést, tekintettel arra, hogy a gyermekei külföldön adóznak. A kötelező átutalás másik problematikus eleme, hogy az állam milyen arányban osztja meg ezt az összeget az anya és az apa között. Bármilyen megosztást is választ az állam (pl. 60%-40% arány az anya és az apa között), mindig van olyan élethelyzet van, ahol ez az elosztási arány méltánytalan. Ebben a kérdésben egy hivatal eleve nem tud jó döntést hozni. Ezzel szemben egy felnőtt gyerek pontosan el tudja dönteni, hogy a szülei milyen arányban érdemlik és igénylik a támogatását. Mindezek alapján azt javaslom, hogy az adófizető döntsön ezekben a kérdésekben, az állam csak a felajánlható százalékáról hozzon döntést.

d) Filozófiai szempontból a legfontosabb kérdés, hogy egy pronatalista nyugdíjreform keretében az állam a *saját* gyerek (Demény, Németh, Tóth) vagy az *átlag* gyerek (Botos, Giday–Szegő) pozitív externális hatását csatolja vissza a szülőknek.

Nyilvánvaló, hogy a „sajátgyerek-reform” erőteljesebb pronatalista hatást fejt ki, mert itt egy erős és közvetlen kapcsolat van a saját gyerek adója és a szülők nyugdíjkiegészítése között. A szülők pontosan tudni fogják, hogy ha

Magyarországon sok adót fizető gyermekük van, akkor a második csatornán sok, ha viszont kevés ilyen gyerekük van, akkor kevés nyugdíjkiegészítést fognak kapni. Ezért a szülők nemcsak a gyerekszám növelésében, hanem abban is érdekeltek, hogy a gyerekeik Magyarországon vállaljanak állást, és sokat adózzanak.

Az átlag gyerekre építő megoldás esetében az egyén biztonsága nő, ugyanakkor csökken a pronatalista hatás, hiszen már egy gyermek után is biztos kap az illető plusz nyugdíjat, továbbá nő a nyugdíjreform költsége, hiszen az államnak olyan szülő számára is kell fizetni nyugdíjkiegészítést, akinek a felnőtt gyermeke nem Magyarországon adózik. Ráadásul egy végtelen közéleti vita fog kezdődni arról, hogy a gyermekek számát és „minőségét” miként számoljuk át nyugdíj forintokba. A fenti okok miatt úgy gondolom, hogy egy olyan pronatalista jellegű nyugdíjreformot kell végrehajtani, amelynek a centrumában a saját gyermekek adóbefizetései állnak.

e) Legyen-e *alsó*, illetve *felső határa* a második nyugdíjcsatornán átfolyó összegnek? Ez az előbbi vitának egy mérsékeltabb formája. Természetesen vannak érvek amellett, hogy legyen egy alsó határ, azaz a szülő minden gyermek után számíthasson egy minimális nyugdíjkiegészítésre, továbbá legyen egy felső határ is. Másrészről az ellenérvek is súlyosak: végtelen vita az alsó és a felső határokról, magasabb költségek és a pronatalista hatás kiszámíthatatlan változása.

Szerintem csak a tapasztalatok fényében lehet eldönteni, hogy az alsó és felső korlátok bevezetése növeli vagy csökkenti a pronatalista hatást. Elvileg mindkét hatás bekövetkezhet. A kockázatkedvelő szülők esetében a felső korlátok nélküli nyugdíjkiegészítés lehetősége inkább ösztönző, míg a kockázatkerülő szülők esetében a minimális nyugdíjkiegészítés hiánya inkább korlátozó hatású lehet. Szerintem a reformot alsó és felső korlát nélkül vezessük be, de ha a költségek megengedik, akkor a rendszer mozduljon el abba az irányba, hogy minden gyermeket vállaló anya méltányossági alapon kapjon egy minimális nyugdíjkiegészítést.

f) A pronatalista reformok bevezetése többféleképpen is lehetséges. Lehet, hogy a parlament most törvényt hoz a módosításról, amely azonban csak később, 10-20 év múlva fejt ki a hatását (Botos, Giday–Szegő), de bevezetheti azonnal a kész pronatalista rendszert (Baranyai, Barankovics Alapítvány és Németh), és lehetséges az is, hogy egy új pronatalista nyugdíjrendszer lassan épüljön ki (Tóth).

Az első megoldás, vagyis a „késleltetett hatású” nyugdíjreform társadalmi hatása korlátozott lenne, hiszen a fiatalok többségéhez nem fog eljutni a hír, hogy nyugdíjuk összegét a saját gyermekvállalási viselkedésük is befolyásolja. Ezzel szemben egy „kész” pronatalista nyugdíjrendszer bevezetését a társadalom igazságtalannak, visszamenőleges hatályú jogalkotásnak tekintené, vagyis politikai szempontból lenne kockázatos. Szerintem a pronatalista reformokat

azonnal be kell vezetni, de hatásukat lassan kell növelni. A „lassú” nyugdíjreform mellett költségvetési érvek is szólnak.

A nyugdíjválság egyik fontos strukturális oka, hogy régóta alacsony a termékenységi ráta. Az évtizedek alatt kialakult előregedést és negatív korfát nem lehet gyorsan megváltoztatni, továbbá a most megszülető nagyobb létszámú korosztály is leghamarabb csak 18-20 év múlva lép be a munkavilágába. Tehát a termékenységi ráta javítása az első húsz évben nem javítja, hanem rontja az eltartó-eltartott arányt. Ezért az államnak a kétcsatornás nyugdíjrendszer második csatornáján áramló összegeket csak lassan szabad növelnie. Csak így lehet elkerülni, hogy miközben gyorsan nő a gyermekekkel kapcsolatos állami kiadások aránya, ami a magasabb termékenységből származik, közben a nyugdíjasokkal kapcsolatos kiadások aránya is gyorsan nőjön, ami a nyugdíjasok növekvő számán túl a részükre átcsoportosított magasabb nyugdíjból származna. A megoldás nyilvánvalóan az, hogy a tényleges jövedelemátcsoportosítások kezdetben alacsonyak, de perspektivikusan jelentős támogatást ígérnek. Tehát egy pronatalista jellegű nyugdíjreform lassú bevezetése esetében a pronatalista hatás és a költségvetés védelme egyidejűleg tud érvényesülni.

5. Egy alternatíva részletei

A fenti megfontolások alapján egy politikai szempontból könnyen megvalósítható, erős pronatalista hatással bíró és viszonylag olcsó nyugdíjreformot szeretnék vázolni. Ez a pronatalista jellegű nyugdíjreform a Magyarországon jól ismert személyi jövedelemadó (szja) 1%-os felajánlására épül. Ezt az ötletet már többen megfogalmazták, ahogy arra Giday (2011) is rámutatott. Én egy lassan, de folyamatosan emelkedő szja-hányad átutalását gondolom célravezetőnek (Tóth 2017).

Minden dolgozó embernek legyen joga arra, hogy a személyi jövedelemadójának egy meghatározott részét a szüleinek átutalhassa. Az átutalható százalék maximális értékét természetesen az adóhivatal határozza meg, de az összeg megosztását (beleértve a 0-0%-ot) is bízunk a felajánlóra. Ez növeli az adományozó autonómiáját, és csökkenti a bürokráciát. Az átutalt összeg sorsa a szülő státuszától függ, aki vagy még aktív, vagy már nyugdíjas.

Ha a kedvezményezett szülő már nyugdíjas, akkor közvetlenül megkapja ezt az összeget az adóhivataltól. Nevezzük ezt *közvetlen adófelajánlásnak*. Természetesen a felnőtt gyermek csak addig tud ilyen módon rendelkezni a személyi jövedelemadójának egy meghatározott százaléka felett, amíg fizet szja-t. Elvileg elképzelhető az a helyzet, hogy a nagyon idős szülőnek a gyermeke is nyugdíjassá válik. Ekkor a „nyugdíjas gyermek” már nem tud – az adóhivatalon keresztül – pénzt küldeni a szüleinek, tekintettel arra, hogy már nem fizet szja-t.

Ha a kedvezményezett szülő még nem nyugdíjas, akkor ezeket az összegeket (*közvetett adófelajánlásokat*) az adóhivatal elkülönítetten kezeli a gyermekek befizetéséből származó tőkeszámlán. Ezen a számlán az évek során egy nagyobb összeg képződik, amiből a kedvezményezett szülő, ha nyugdíjas lesz, akkor járadékot kap az élete végéig. A járadék kiszámítása során a Giday–Szegő (2019) szerzőpárosnak arra a kalkulációjára építettem, hogy 5 millió forintos tőkerészlethez 20 ezer forintos havi nyugdíjjárulékot társítottak.

Jelenleg a befizetendő személyi jövedelemadó a bruttó bér (343 500 Ft/hó) 15%-a, ami átlagosan 51 525 Ft/hó. Figyelembe véve az adminisztratív és banki tranzakciós költségeket, ezt az összeget kerekítsük 50 000 Ft-ra. A továbbiakban ezzel az összeggel számolok. A személyi jövedelemadó 1%-a 500 Ft/hó. Ennek az összegnek a felajánlása a szülőknek csak szimbolikus jelentőségű. Emeljük a felajánlható százalékot minden évben 1%-kal, míg el nem érjük a kítűzött felső határt: 10, 15, 20 vagy éppen 50%-ot. Ezekhez a százalékokhoz rendre a következő összegek tartoznak: 5000, 7500, 10 000 vagy éppen 25 000 Ft/hó.

A maximális százalékok elérése egy lassú folyamat, hiszen 10, 15, 20 vagy éppen 50 évet vesz igénybe. Tehát a társadalomnak van ideje felkészülni a változásokra. Ez a lassú folyamat arra is lehetőséget ad, hogy a tapasztalatok fényében a társadalom módosítson a megcélzott paramétereken. Az 50%-os szja-felajánlás a szülőknek szerintem irreálisan magas. Ezzel az értékkel csak mint egy fiktív viszonyítási alappal számolok. (A jelenlegi kormányzat a hangsúlyt a forgalmi adóra helyezi, elvileg tehát elképzelhető egy olyan megoldás is, hogy a személyi jövedelemadónak a felét az állam a nyugdíjak támogatására fordítja.)

A javaslat jobb bemutatása érdekében egy modellszámítást végeztem. Vegyük egy olyan dolgozó nőnek az életpályáját, aki maximum négy gyermeket vállal. Ez az anya 24 és 33 éves kora között szül maximum 4 gyermeket, és emellett folyamatosan dolgozik. 65 éves korában nyugdíjba megy, ekkor a gyermekek kora rendre 41, 38, 35 és 32 év. Ez idő alatt, feltéve hogy a gyermekei is 23 évesen kezdtek el dolgozni, sorrendben rendre 19, 16, 13 és 10 évet dolgoztak, és a közvetett adófelajánlásukból már egy viszonylag nagyobb összeget gyűlt össze a kedvezményezett anya nyugdíjszámláján.

3. táblázat. Egy négygyerekes anya ideáltipikus életpályája. Az első oszlop az anya korát és releváns eseményeit mutatja. A 2–5 oszlop ugyanezeket az adatokat tartalmazza a gyerekek szempontjából.

Anya kora (év)/esemény	1. gyermek (év)/esemény	2. gyermek (év)/esemény	3. gyermek (év)/esemény	4. gyermek (év)/esemény
23 éves/ elkezd dolgozni	–	–	–	–
24/szül	0 éves	–	–	–
27/szül	3	0 éves	–	–
30/szül	6	3	0 éves	–
33/szül	9	6	3	0 éves
47	23/elkezd dolgozni	20	17	14
50	26	23/ elkezd dolgozni	20	17
53	29	26	23/ elkezd dolgozni	20
56	32	29	26	23/ elkezd dolgozni
65/ nyugdíjba megy	41/19 éve dolgozik	38/16 éve dolgozik	35/13 éve dolgozik	32/10 éve dolgozik
89	65/nyugdíjba megy	62	59	56
92	68	65/nyugdíjba megy	62	59
95	71	68	65/nyugdíjba megy	62
98	74	71	68	65/nyugdíjba megy

Az anya nyugdíjba vonulásától, vagyis 65 éves korától 89 éves koráig nyugdíja a következő három részből fog állni: munkanyugdíj (első csatorna), gyermekfedezetű tokienyugdíjból származó járadék és a dolgozó gyermekek közvetlen felajánlásai. Ez utóbbi kettő együtt alkotja a *második csatornát*. Az első két részből származó nyugdíjat az alany élete végéig megkapja, a harmadik részt azonban csak addig, amíg a gyerekek szja-t fizetnek, azaz 89 éves koráig.

Számításaim szerint az egy-, kettő-, három- vagy négygyerekes anya a gyermekeinek az adófelajánlásai után (azaz ún. második csatornán keresztül) optimális esetben a következő összegekre számíthat. Az optimális eseten azt értem, hogy az anyának mind a négy gyermeke 23 évesen kezd el dolgozni Magyarországon, a felnőtt gyermekek átlagos jövedelemmel rendelkeznek, és az

anyjukat jelölik meg kedvezményezettnek. Ebben az esetben az anyának a gyermekeitől származó nyugdíjkiegészítésének a mértékét elsősorban az határozza meg, hogy az állam milyen (1, 5, 10, 20 vagy 50%-os) mértékű adófelajánlást engedélyez a szülők számára.

4. táblázat. A nyugdíj kiegészítés havi összegei. 1. oszlop: az adófelajánlás mértéke és a gyermekszámok. 2. oszlop: a tőkeszámla alapján fizetett járadék összege. 3. oszlop: a közvetlen adófelajánlások összege. 4. oszlop: a két érték összege.

	Közvetett adófelajánlásból származó nyugdíj járadék eFt/hó	Közvetlen adófelajánlás eFt/hó	A két érték összege eFt/hó
1%			
1. gyerek	0,456	0,5	0,956
2. gyerek	0,840	1	1,84
3. gyerek	1,152	1,5	2,65
4. gyerek	1,392	2	3,39
5%			
1. gyerek	2,280	2,5	4,78
2. gyerek	4,200	5	9,20
3.gyerek	5,760	7,5	13,26
4.gyerek	6,960	10	16,96
10%			
1. gyerek	4,560	5	9,56
2. gyerek	8,400	10	18,4
3. gyerek	11,520	15	26,520
4. gyerek	13,92	20	34,336
15%			
1. gyerek	6,840	7,5	14,340
2. gyerek	12,600	15	27,6
3. gyerek	17,280	22,5	39,78
4. gyerek	20,880	30	50,08
20%			
1. gyerek	9,120	10	19,12
2. gyerek	16,800	20	36,800
3. gyerek	23,040	30	53,04
4. gyerek	27,840	40	67,84
50%			
1. gyerek	22,800	25	47,8
2. gyerek	42,000	50	92,0
3. gyerek	57,600	75	132,6
4. gyerek	69,600	100	169,6

Ahogy az a 4. táblázatból leolvasható a pronatalista jellegű nyugdíj-kiegészítés széles tartományban változhat. Ha a felajánlható összeg 1%, akkor az egygyermekes anya nyugdíjkiegészítése nem éri el az ezer forintot havonta. A másik végletet az jelenti, ha az szja-nak a fele felajánlható, akkor egy négygyermekes anya havonta 170 ezer forintos nyugdíj kiegészítést kaphat a gyermekei után.

Végül megemlítem, hogy 20%-os adófelajánlás esetében a háromgyermekes anya összességében átlagban havi 53 ezer forintra számíthat. Ez valamivel elmarad a Giday–Szegő-modell esetében számolt havi 60 ezer forinttól. Ugyanakkor legalább olyan erős pronatalista hatással bír, hiszen itt teljesen egyértelmű, hogy az anya (kedvezményezett szülő) a saját felnőtt gyermekeinek a korábbi és jelenlegi támogatását kapja meg. Továbbá ez a megoldás költségvetési szempontból is biztosabb alapokkal rendelkezik, hiszen az állam által kifizetett nyugdíjkiegészítés mögött mindig ott van a felnőtt gyermek aktuális vagy korábbi adóbefizetése.

6. Összefoglalás

A fentebb részletezett pronatalista jellegű nyugdíjmódosítás legnagyobb előnye, hogy egyszerű, nincs szükség bonyolult bürokráciára, azonnal bevezethető, ugyanakkor lassan és folyamatosan bővíthető. Senkinek sem sérti az érdekeit, sőt már az egygyerekeseket is jutalmazza. A szülőket gyermekvállalásra, a fiatalokat pedig itthon maradásra és adófizetésre ösztönzi. A javasolt módosítás jól illeszthető a jelenlegi nyugdíjrendszerhez, és nem igényli annak (vagyis az első csatornának az) átalakítását.

E javaslat legfontosabb társadalmi hatása, hogy az emberek fejében is összekapcsolja a gyermekvállalást és a nyugdíjat. Pronatalista hatás mértéke attól függ, hogy a nyugdíjban milyen szerepet kap az alany korábbi befizetése (munkafedezet, első csatorna), illetve az alany gyerekeinek a korábbi és folyó befizetése (gyermekfedezet, második csatorna). Ha az alany nyugdíját döntően a korábbi befizetése határozzák meg, akkor kisebb, ha az alany *gyerekeinek* a befizetése határozzák meg, akkor nagyobb pronatalista hatással lehet számolni.

A jelenlegi nyugdíjrendszer (ahol csak az alany befizetése számítanak) antinatalista hatású. Ez a rendszer individuálisan kiszámítható, de társadalmilag nem fenntartható. A másik véglet az, ha az alany nyugdíja kizárólag csak a saját gyermekeinek a befizetéseitől függ. Egy ilyen nyugdíjrendszer elfogadhatatlanul bizonytalan és kockázatos lenne az egyén számára. Szerintem az ideális megoldás egy olyan vegyes rendszer, amelyben a nyugdíjak meghatározásában átlagban egyenlő szerepet játszanak az alany és az alany gyermekeinek a befizetése. Így a rendszer optimalizálja a kiszámíthatóságot és a fenntarthatóságot.

Egy ilyen vegyes rendszerben az alany akkor kap jó nyugdíjat, ha optimalizálja a gyermeknevelést és a járulékfizetést. Ebben a rendszerben a felelős életvezetés azt jelenti, hogy az emberek nyugdíjjárulékot fizetnek, és legalább három gyermeket vállalnak. Ha az emberek így viselkednek, akkor a nyugdíjrendszer hosszú távon is fenntarthatóvá válik.

Végül megjegyzem, hogy ez a modell csak akkor hatékony, ha az szja-adókulcs viszonylag magas. Ezért a kormánynak az adókulcsot nem kellene tovább csökkenteni, hanem a meglévő kapacitásokat az antinatalista hatású nyugdíjrendszer reformjára kellene fordítania.

Szakirodalom

- Anderson, Tom (2015): Social Security's next 80 years. *CNBC*. Personal finance. Aug 14, 2015. <https://www.cnb.com/2015/08/13/social-securitys-next-80-years.html>
- Banyár József (2016): A folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek lehetséges reformjai. *Simonovics 70*, MTA KRTK Közgazdasági-tudományi Intézet, 145–173. o.
- Béres Dániel (2012): Nyugdíj és gyermekvállalás – eltérő álláspontok egy fontos kérdésben. *Pénzügyi Szemle*, 2012. július 3. <https://www.penzugyiszemle.hu/fokuszban/nyugdij-es-gyermekvallalas-eltero-allasponatok-egy-fontos-kerdesben>
- Bor Ambrus (1963): Tizenhárom ezrelék. *Kortárs*, 1963/5. szám, 721–731. o.
- Botos József – Botos Katalin (2011): A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia. *Pénzügyi Szemle*, LVI. évfolyam 2011/2. szám, 157–166. o.
- Botos József (2019): Munkaerő-képzés ráfordításai és a nyugdíjrendszer. In Népesedési kerekasztal. Gyerek és nyugdíj 2.0. <http://nepesedesikerekasztal.hu/index.php/nyugdij-konf>
- Boulhol, Hervé – Geppert, Christian (2018): Population ageing: Pension policies alone will not prevent the decline in the relative size of the labour force. *Vox*, 04 June 2018 <https://voxeu.org/article/effect-population-ageing-pensions>
- Demény Pál (2016): A gyermekvállalás és az időskori anyagi biztonság kapcsolatának visszaállítása. In Demény Pál (2016): *Népességpolitika. A közjó szolgálatában*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet. 67–72. o.
- Demeny, Paul (1987): Re-thinking fertility behavior and economic security in old age: A pronatalist reform. *Population and Development Review*, 13 (1) 128–132.
- Ehrlich, Isaac and Kim, Jinyoung (2007): Social Security and Demographic Trends: Theory and Evidence from the International Experience. *Review of Economic Dynamics*, Vol. 10, No. 1, pp. 55–77, January 2007. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=961270>

- Fekete Gyula (1992): *Véreim, magyar kannibálok! Vádirat a jövő megrablásáról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 323. o.
- Gál Róbert Iván (2003): A nyugdíjrendszer termékenységégi hatásai. Vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. In Gál Róbert Iván (szerk.): *Apák és fiúk és unokák*. Osiris, Budapest, 40–50. o.
- Galbraith, David (2018): Kindur And The \$0.5 Quadrillion Fintech Opportunity. The biggest market opportunity in Fitech, pensions, has been largely overlooked. *Anthemis Insights*, Dec 12, 2018. <https://medium.com/anthemis-insights/kindur-and-the-0-5-quadrillion-fintech-opportunity-79ae5742b888>
- Gallasso, V. – Gatti, R. – Profeta, P. (2009): Investing for the old age: pensions, children and savings. *International Tax and Public Finance*, Vol. 16. No. 4. p. 538–559.
- Giday András – Szegő Szilvia (2019): A nyugdíjrendszer kettős fedezete: a nyugdíjhoz gyerek és bér is kell. In Népesedési kerekasztal. Gyerek és nyugdíj 2.0. <http://nepesedesikerekasztal.hu/index.php/nyugdij-konf>
- Giday András (2011): Gyermekfedezetű nyugdíjbeiktatása. *Polgári Szemle*, 2011. szeptember 7. évfolyam 4. szám.
- Juurikkala, Oskari (2007): Why high pensions mean low birth rates. Mercatornet. Mar 16 2007 https://www.mercatornet.com/articles/view/why_high_pensions_mean_low_birth_rates/1493
- McLean, I. (1987): *Public Choice. An Introduction*. Basil Blackwell. Oxford and New York, p. 145.
- Mihályi Péter (2012): Húsz érv a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen. In Kovács Erzsébet (szerk.): *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet* – 2012. Gondolat Kiadó, Budapest. 2012.
- Reznik, Gayle L. – David Shoffner – David A Weaver (2005/2006): Coping with the Demographic Challenge: Fewer children and Living Longer. *Social Security Bulletin* Vol. 66, No. 4. <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v66n4/v66n4p37.html>
- Tóth I. János (2010): *Játékelméleti dilemmák. Társadalomfilozófiai alkalmazásokkal*. JatePress, Szeged, 150–154. o.
- Tóth I. János (2017): Adhassuk az SZJA 10 százalékát a szülőknek. *Szegedma.hu* 2017. május 13. <https://szegedma.hu/2017/05/adhassuk-az-szja-10-szazalekat-a-szuloknek>
- WPDS (2018). *World Population Data Sheet*. Population Reference Bureau

BENDA JÓZSEF

Szkülla és Kharüdisz között – Paradigmaváltás a népességgpolitikában

1. Helyzetkép

Negyven éve folyamatosan csökken a születések száma, amit az eddigi gazdaságpolitikai intézkedések nem tudtak megállítani. A jelenlegi 90 ezer alatti éves születésszám – hetvenéves átlagos élettartamot figyelembe véve – már csak egy 6 millió körüli lakosságot fedez. Az elmúlt év adatai azt mutatják, hogy a születések számának csökkenése folytatódik. A kormány óriási lépéseket tett, az alkotmányban rögzített magzati életvédelemtől a családbarát ország szemléleti megalapozásáig. Ma már nem kell senkinek szégyenkeznie, ha több gyermeket vállal, de az eddigi intézkedések születésszám-emelkedést ösztönző hatását aligtapasztalhattuk. A 2019-es KSH-adatok, (az utolsó hónap kivételével) felgyorsuló csökkenésről szólnak, ami járvány miatt várhatóan folytatódik, mivel a szülőképes korban lévő nők száma 2016 óta – évről évre gyorsuló ütemben – csökken. *Még van pár hónapunk arra – az eddigieken is túlmutató, erőteljes és célzott beavatkozásokkal –, hogy a folyamatot lefékezhessük. Erre – a nagy létszámú korosztályok a szülőkorból való „kilépése” miatt – később már nem látunk lehetőséget.*

Mivel 2020-ban, a járvány következményeként, várhatóan több százezer munkahely szűnik meg országszerte, ez széles társadalmi rétegek számára okoz létbizonytalanságot. Az egzisztenciális félelmek, a munkahelyek elvesztése tovább növelheti a nem kívánatos abortuszok számát, és egyre messzebb kerülhetünk az MNB által kívánatosnak tartott 110 ezer gyermek megszületésétől. A helyzet – további célzott és eredményes beavatkozások nélkül –, az elmúlt pár hónap javuló tendenciái ellenére, megtorpanást, illetve a demográfiai válság további elmélyülését is eredményezheti.

Ha azonban nem csak a veszélyek elhárításában gondolkozunk, hanem úgy értelmezzük a helyzetet, hogy a tömeges munkahely-elvesztéssel járó válság, akár segíteni is tudná a gyermekvállalást, még fel is használhatnánk a válságot egy újabb gyermekszületési hullám elindításához.¹

¹ Benda József-Báger Gusztáv (szerk.): Jövönk a gyermek, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2019.

Talán nem túlzás a sorstragédiákban megjelenő ókori görög mitológiai szörnyek megidézése a címben. Szkülla, a tengeri szörny, egy keskeny tengerszoros egyik oldalán élt egy sziklaüregben, és tizedelte az arra evező hajósokat. A szoros másik oldalán Kharübdisz, egy másik szörny tanyázott. Kharübdisz napi háromszor beszívta, majd kizúdította a vizet, és ezzel halálos veszélybe sodorta a tengerészeket. Ha el akarták kerülni az egyik szörnyet, kénytelenek voltak a másikhoz közelebb kormányozni hajójukat, ami ugyancsak tizedelte a legénységet. Innen ered a „*Szkülla és Kharübdisz között*” metafora, ami kifejezi azt az óriási kihívást, amellyel szembe kell néznünk, amikor a szükséges és lehetséges alternatívák között választanunk kell. Több évtizedes késésben vagyunk a teendőnkkel, és úgy véljük, nem lesz könnyű a kormánykerék kézben tartása, népességünk megtartása, miközben átkelünk a fenyegető tengerszoroson.

Az, hogy a magyar családpolitika már most hivatkozási alappá vált a nemzetközi kapcsolatokban, jelzi, hogy a kihívás túlmutat Magyarországot határain. *Az egyik oldalon jelenkorunk gazdasági kényszerpályája, helytállás a nemzetközi versenyben*, az elért életszínvonal megőrzése és/vagy növelésének követelménye áll, amelynek meg akarunk felelni. *A másik oldalon (az európai és) a magyar kultúra megmaradásának igénye, a fenntartható fejlődés*, a családok életfeltételeinek szükségletei magaslanak. Ha a családokat támogatjuk, a versenyképességet kockáztatjuk, s emiatt egy médiaössztűzet vállalunk. Ha fiataljaink csak a megélhetésért kénytelenek dolgozni – a jelen tendenciák szerint –, akkor nem születik meg a kellő számú következő nemzedék.

A folyamat több évtizedes múltra tekint vissza, amelyben az egyik meghatározó mozzanat a gyermeknevelésre fordított társadalmi erőforrások (család, idő, képzés, jövedelem, média stb.) átcsoportosítása volt a termelés-fogyasztás, illetve pénzeszközök felhalmozása felé. Ebbe a sorba illeszkedik a nyugdíjrendszerek általános elterjedése is. A generációk között évszázadokon keresztül működő szolidaritást, vagyis a szülők eltartásának felelősségét, a közvetlen családi (közösségi) felelősségvállalást, az állami nyugdíjak váltották föl. Így nemcsak, hogy eltűnt a közvetlen személyes felelősség a rendszerből, és az állami járandóságban nem jelenik meg a felnevelt járulékfizető személyek száma, hanem ellenérdekeltséget hozott létre azzal, hogy javarészt a fizetett munkakörökben eltöltött idő és az elért bértömeg után történik a nyugdíj összegének kiszámítása. Vagyis minél több gyermeket nevel föl egy család (és ezzel nem a munkaerőpiacon, hanem azon kívül végzi el a társadalom számára nélkülözhetetlen feladatokat), annál kevesebb nyugdíjra számíthat. Az egyik oldalon tehát a személyes boldogulás előnye épült a rendszerbe, aminek érvényesülését, a másik oldalon a közösségi érdek, a fenntartható fejlődés kívánalmának érvényesítési igénye akadályozza.

A több évtizede tartó küzdelemből jól látható, hogy a társadalmi igazságtalanság fölszámolása, az egyensúly megteremtése igen hosszú, vesződéses és

kockázatos folyamatnak ígérkezik, amely mellé *a demográfiai helyzet megoldásának utolsó lehetősége tesz felkiáltójelet.*

Az egymásnak feszülő ellentmondások közül, a teljesség igénye nélkül, közelebről is szemügyre veszünk néhány tényezőt.

2. A „NŐK” felszabadítása

A 20. század első felében figyeltek föl a demográfusok a népességfogyás jelenlegére, amit a második világháborút követő baby boom időszak nálunk rövidebb, más országokban hosszabb időre megszakított, majd újrakezdődött a csökkenési trend. Nálunk 1954-től, a szocialista iparosítás korszakában ez olyan drasztikus volt (nyolc év alatt szinte megfeleződött a születések száma), hogy 1963-ban mi lettünk a világ legalacsonyabb termékenységu országa. Ebben az időben, mintegy három évtized alatt, 25%-ról 75%-ra emelték föl a nők foglalkoztatását. Nem mellesleg az abortuszok száma tartósan évente 150 ezer fölé volt.

Ez a folyamat „a nők felszabadításának” a „modernizációnak”, a „cseleedsors-tól való megszabadításának” volt beállítva. A szociál-liberális-feminista gondolkodók évtizedek alatt cizellált érvrendszert vonultattak fel a gyermekvállalás ellen. Egyes véleményformálók „A FÉRFIAK” elnyomásának tekintik, ha a nők gyermeket hoznak világra, és szeretettel gondoskodnak felnevelésükről. Olyan fantomok ellen hadakoznak, mint a „nőknek a tűzhely mellett a helye”, vagy a „vissza a fakanálhoz”, a „háztartási rabszolgaságról”, „szülőgépekről” elmélkednek, de olvashattunk nemrég a magyar népességpolitika „rasszistának”, „nationalistának” bélyegzéséről, a nők diszkriminációjáról, az önállóságtól való megfosztásról, a függőségben tartásról és más elmés megállapításokról is, melyek célja a nők nehezen kivívott egyenjogúságától való állítólagos megfosztása volt. Egy legutóbbi veronai családkonferencia ellen tüntetők „neofasiszta gyűlöletkeltőknek”, „középkori lüzereknek” bélyegezték a résztvevőket. Egy korai francia filozófusuk, Simone de Beauvoir még az ötvenes években bemutatta a „nagy tervet”, kijelölte az irányt: „Egyetlen nőnek se legyen joga otthon maradni és gyerekeket nevelni. Nem jó, ha a nők szabadon választhatnak, mert félfő, hogy túl sok nő amellett dönt.”²

Ez a „felszabadítási elmélet” később kiegészült további elemekkel, mint a „meleg kultúra” terjesztése, az abortusz legalizálása, a Föld túlnépesedési problémájának megoldása Európa migránsok tömegeivel való elárasztásával és másokkal. Az ideológia vaskos gyökereket eresztett a civilizált világban, és erős

² Hoff Sommers, Ch.: *Who Stole Feminism? Ki lopta el a feminizmust?* New York, 1994, 256. o.

bástyákkal rendelkezik az iskolarendszertől a kulturális életen át, a médián keresztül a jogi-gazdasági-pénzügyi rendszerekig.

Idetartozik pl. a fizetett munka fetiszizálása az otthon végzett feladatok „lát-hatatlanak” csúfolásával. A nők többszörös túlterhelésének kényszerpályája következtében a családok harmóniája szükségszerűen megbomlik, és – mint számos kutatás bizonyítja – a következő generáció egészséges fejlődése is veszélybe kerül. Olyan feltételek közé szorulnak a családok, ahol az otthon békében, szeretetben egymás támogatásával töltött idő már-már elveszíti vonzó érték tartalmát. Helyébe (emberjogi álarcban) az egyéni kibontakozás, a piaci versenyben való helytállás, a minél több bevétel és luxusfogyasztás kerül.

Miközben az ideológia jogokat formál „a nők jelen boldogságának szolgálátára”, valójában a munkahelyek rabságába taszítja őket, és kizárja a fenntartható társadalmi működés lehetőségét, amely „vissza a középkorba, nők a konyhába” címkével van ellátva. Úgy véljük, hogy amelyik ország „bedől” ennek az ideológiának, és nem látja meg mögötte a pénzhatalmi világrend érdekeit, belátható történelmi idő alatt felszámolja önmagát.

3. A népességcsökkenés emberképe

Egy másik nézőpont is gyengíti Európa és benne Magyarország pozícióit. Nincs szükség a születések számának növelésére – vélekednek –, mert a Föld már így is túlnépesedett, ezért hiba volna a születések ösztönzése. Ahogy Európa más országaiban, nálunk is kezelhető lenne a társadalom előregedése, a fogyatkozó munkaerő utánpótlása egy irányított migrációval, és nem kellene 20 évet várni a felnevelésükkel.

Ennek az érvelésnek – véleményünk szerint – legalább három gyenge pontja van. *Az egyik, amikor a Föld túlnépesedési válságát az európai népességcsökkenés árán akarják orvosolni.* Ez olyan képtelenség, mintha a Szahara szárazságát az Alpok lejtőinek öntözésével kívánnák enyhíteni. Úgy véljük, nincs összefüggés Afrika és Ázsia túlnépesedésének az európaiak fogyatkozásához, és sem a kontinensek méreteiből fakadó különbségek (Európa 10,2 millió, Afrika 30,4 millió, Ázsia 44,6 millió km²), sem a sajátos gondok összekeverése miatt nem tekinthető az európai népesedési problémák megoldásának. A problémák feltárása, megértése és kezelése nyilvánvalóan ott lehetséges, ahol azok keletkeztek.

A másik téves felfogás, amely az embert egyszerűen „munkaerőnek” tekinti. Ez az emberkép kiválóan alkalmas arra, hogy a tőke profitérdekei szerint alakítsa a társadalmat, a kérdést csak a haszon oldaláról vizsgálja. Élesen szemben áll a zsidó-keresztény emberi felfogással, amely az emberre nem pénzszerző robotként, hanem mint Isten társteremtőjére tekint. Ez a keresztény európai kul-

túra kialakulásának, múltjának és jövőjének fundamentuma. Robert Schumant idézve: „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz.”

Az érvelés harmadik csapdája, hogy a népességszám alakulását egy matematikai képletnek tekinti, holott egy komplex történelmi-kulturális jelenségről van szó, amelynek egyik tünete a születésszám csökkenése. A növekedés és/vagy fogyás nem kezelhető egyszerű demográfiai kérdésként önmagában, komplex társadalmi folyamatokról van szó. Amennyiben a mélyen ható társadalmi működésen, a rendszer elemeken nem változtatunk –, a jelenség újra termelődik, vagyis a migráció fokozása is legfeljebb átmeneti eredményeket hozhat.

4. A népességfogyás csak tünet

Milyen rendszer elemek tüneti jelenségének tartjuk a népességfogyást? Csak vázlatosan, a legfontosabbakat említve:

- (1) A jogalkotás munkafelfogása: „láthatatlan” munkának nevezzük az otthon végzett feladatokat, és – egy-két kivétellel – csak a pénzforgalmat generáló tevékenységnek van presztízsértéke. A családi adórendszer bevezetéséig (2011) teljes mértékben ráterheltük a családokra a gyermeknevelés költségeit. A nyugdíjrendszerben még ma sem ismerjük el azt a több évtizedes befektetést, amely a gyermekneveléshez nélkülözhetetlen.
- (2) A családi és az iskolai szocializáció hiányosságai, amelyek nem biztosítják az egészséges, munkaképes és a társadalomba beilleszkedni tudó ember felnevelését.
- (3) A média-kultúra hatása, amely napi szinten befolyásolja a felnőttek gondolkodását.
- (4) Az adórendszer, amely a jövedelmek újraelosztásában kevésbé veszi figyelembe a társadalom egésze újratermelésének szükségleteit.
- (5) A munkáltatói érdekvizonyok ellentmondásossága, amely meghatározza a jövedelemtermelés idejét, körülményeit és a megtermelt jövedelem felhasználását.
- (6) Az egészségügyi intézmények működésének anomáliái, a születés kultúrája, amely transzgenerációs nyomokat hagy az életkezdet élményvilágáról.
- (7) Az istenhit, a spirituális dimenzió elhanyagolása, amely az élet értelmének, továbbadásának tágabb összefüggéseit mutatja fel.
- (8) A nagycsaládok és családtámogató közösségek zilált állapota, amelyek nélkül magukra maradnak a fiatal szülők a hatalmas feladattal.
- (9) A civil és egyházi szervezetek, klubok bátortalansága.
- (10) A lakások, terek és közterek, találkozóhelyek funkció zavarai, amelyek jelentősen befolyásolják a személyes kapcsolatok minőségét.

Kutatásaink szerint a születések számának kérdése nemcsak matematikai és nemcsak demográfiai kérdéskör, hanem átfogja életünk szinte minden dimenzióját. *Tisztán kell látni a családi kohézió, a gyermekszületés és az individualizált munkavilág egymásnak feszülő érdekviszonyát, amely csak történelmi távlatokban vált megérthetővé*, és amit érzékeltetni próbáltunk a görög mitológiából merített kettős követelmény szemléltetésével, és amelyek között egyensúlyt kell találnunk.

A fenntartható fejlődési pályára való áttérés – véleményünk szerint, igazgatósi szempontból – csak úgy lehet eredményes, ha:

- (1) A szerteágazó társadalmi folyamatok koordinációjához egy megfelelő illetékességű intézményhez (minisztérium) kellő szakmai felkészültség és elkötelezettség társul.
- (2) Egy olyan komplex társadalomátalakítási stratégiát alkotunk, amely szinergiába rendezi a különböző szektorokba illeszthető részelemeket.
- (3) Megteremtjük a nagycsaládok életfeltételeit, amelyről alább részletesen szólni fogunk.

Mielőtt erre rátérnénk, vizsgáljuk meg, hogy a korábban bemutatott feminista szövegek mögött milyen valóságos véleményeket és folyamatokat tárt fel egy reprezentatív vizsgálat.

5. Mit szeretnének a fiatalok?

A liberális értelmezések egyik szembetűnő érvelésében néhány szószóló a saját álláspontját „A NŐK” nevében teszi közzé, ezzel rejtve el a pénz hatalmi világrend érdekeit. Nézzük a tényeket!

Régóta ismert, hogy évről évre jelentősen csökken a szülőképes korosztály létszáma. A Gyermek és Családbarát Magyarországért Alkotó Műhely (CSAM) szakértőiként az egyik legsürgősebb feladatnak annak a felmérését láttuk, hogy mire lenne szüksége a 35 éves kort betöltött nagy létszámú generációknak ahhoz, hogy még egy gyermeket vállaljon. Ezért 2017-ben reprezentatív vizsgálatot végeztünk a 35–44 éves korosztály gyermekvállalási hajlandóságáról. Ez a korosztály azért került a fókuszba, mert úgy láttuk, hogy a létszámuk alapján már csak ők alkalmasak egy következő születési hullám elindítására. (A 43 éves nők létszáma 2020-ban 90 ezer fő, és a szülőképeség felső határán lévő kohorsz létszáma évente ötezerrel csökken.) Felmértük a korosztály földrajzi és élethelyzetét, a demográfiai jellemzőket, társas kapcsolataik minőségét, a gyermekvállalásra és annak támogatására vonatkozó, a korosztályban meghatározó

nézeteket, és a döntéseik személyes háttérének megismeréséhez feltártuk a fiatalok élettörténetét is.³

A válaszok részletes feldolgozása után, összegeztük és sorrendbe állítottuk a megoldások fő irányait. A korosztály létszáma 1 580 ezer fő volt. A megkérdezettek fele volt házas, 41%-ának nem volt gyermeke, 32%-ának párkapcsolata sem.

A vizsgálat megerősítette, hogy a gyermekszületés rendkívül szerteágazó, számos élethelyzetet és gazdasági ágazatot átfogó összefüggés rendszerben értelmezhető. A beavatkozási stratégia sikerének feltétele egy komplex, sokirányú hatásrendszer kialakítása.

Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált fiatalok háromféle életpályában gondolkodnak. 5%-uk csak a karriert látja fontosnak, 70%-ban egyensúlyt keresnek a munkavállalás és a családi kötelezettségek között, és 25%-uk ténylegesen csak a családjának szeretne élni, sok gyermeket fölnevelni.

A liberális „NŐ” felfogás tehát – felmérésünk szerint – (bár a média évtizedek óta ezt sulykolja) szűk társadalmi támogatottsággal rendelkezik.

A korosztály 25%-a, közel 400 ezer fő egyértelműen szeretett volna gyermeket. A tervezett gyermekek száma 2017-ben 1,46 volt. Sok-sok tényező árnyalja a véleményeket, mégis, több százezres tartalékot véltünk fölfedezni ebben a korosztályban.

A vizsgálatból az is egyértelműen kiderült, hogy minél több gyermeket nevel a család, annál nagyobb problémát jelent a munka és a család összeegyeztetése (három vagy több gyermek esetén ez már 42% mondta). A munkáltatók ritkán veszik figyelembe a gyermekneveléshez szükséges időtényezőt: kevés a szabadság, rugalmatlan a munkaidő-beosztás, túlmunkát kell végezni, sok helyen feszültségeket okoz a munkahely stb.

³ A kérdőíves felvétellel az 1,58 milliós korosztályból (2016-ban 35–44 évesek) 1610 fős mintát vizsgáltunk meg 2017 májusában. A minta reprezentatív: megyékre lebontva követte a korosztály demográfiai jellemzőit kor, nem, családi állapot, iskolai végzettség és településtípus szempontjából. A felvételt személyes lekérdezőzéssel a Nézőpont Intézet végezte. A válaszadók fele-fele arányban férfiak és nők voltak, negyven év alatt és felett. 71 %-ban városi környezetben élnek: 19% a fővárosban, 22% a 23 megyei jogú városokban (ebből 18 egyúttal megyeszékhely), 30% a többi városban. Falusi környezetben (községben) a korosztály 29%-a élt (az eloszlás az országos adatokat tükrözte). A mintába került válaszadók megyék és régiók szerint is követték a korosztályra országos szinten jellemző megoszlásokat. Budapesten és vonzáskörzetében (Közép-Magyarországon) élt a válaszadók egyharmada. Ezen túl nem volt olyan megye vagy régió, ahol a kiemelkedő arányban lettek volna a többiekhez képest, bár az észak-alföldi régió kissé nagyobb (15%-os), a dél-dunántúli régió pedig kissé alacsonyabb (8,4%-os) arányt képviselt.

6. Az egyensúly megteremtése

A Gyermek- és Családbarát Magyarországért Alkotó Műhely több mint 200 tagja négy éve dolgozik szabadidejében a népességfogyás megállításának programján. A műhely szakértői úgy gondolják, hogy a közgondolkodás átalakításában elért eredmények számszerű megjelenéséhez további lépésekre, számos társadalmi-szervezeti folyamat újragondolására, paradigmaváltásra van szükség. *Megmaradásunk feltétele olyan életszerű megoldások követése, amelyek történelmi távlatokban már bizonyították eredményességüket*, még akkor is, ha bizonyos körök azokat „középkorinak” vagy „nacionalistának” fogják bélyegezni. A társadalomtörténeti előzmények mellett bátran támaszkodhatunk a felmérésekben is visszaköszönő *jelentős társadalmi igényre (a vizsgált korosztály negyede)*.

Célunk, hogy *teremtsük meg a nagycsaládos életpályamodell méltányos jogi-gazdasági-társadalmi feltételit, hogy azok a fiatalok, akik szeretnék az életüket csak a családjuknak szentelni, és ezzel a nemzet jövőjének szolgálatába állni, ne kényszerüljenek arra, hogy 3-4-5 gyermek nevelése mellett még külső munkahelyeken is dolgozni kényszerüljenek.* (Jelenleg a „főállású anyaság” 28 500 Ft segélyt biztosít három vagy több gyermek plusz az édesanya ellátására!)

Az indító sorokban jegyzett metaforához visszatérve: úgy véljük, az eltérő igények, érdekek figyelembevételé vihet el a középút megtalálásához, az egyensúly kialakításához. Vagyis áldozatot hozva a „rövid távú profitszerzés oltárán” elkerülhetjük a pusztulás „fenyegető szörnyét”.

Úgy véljük, az élet szolgálata nem azonos a munkaerőpiac igényeinek és a mindenáron való manipulált túlfogyasztási kényszerek szolgálatával. Ha egy-egy termelési ágazat és munkaerő szükséglete, profitja érdekében egyre jobban kizsigerezzük a családokat, eltorzul a gazdaság szerkezete, és nehezen helyrehozható károkat okozunk a fenntartható fejlődés érdekeinek. (Csak egy példát említve: míg 2003-ban 44 olyan község volt Magyarországon, ahol nem működött semmilyen élelmiszerüzlet, addig 2019-ben már 228 ilyen település található.)

Annak a széles társadalmi rétegnek, amely szeretne egyensúlyt teremteni a munkahelyi és a családi feladatok között, a miniszterelnök 2019 februári bejelentései (ún. hétpontos családvédelmi akcióterv) jelentős támogatást nyújtanak. A szabad felhasználású hitel, a bölcsődei férőhelyek száma lehetővé teszi, hogy minden dolgozni (is) vágyó szülő el tudja helyezni gyermekét. (Bízunk benne, hogy ezzel együtt érvényesülnek majd a gyermekvédelmi szempontok is, és az intézmények képesek lesznek kialakítani a kisgyermekes egészséges felnövekedéséhez nélkülözhetetlen kötődési képességeket.)

Kutatásunk szerint 1-2 gyermek esetén tud működni ez a családmodell. Három vagy több gyermek esetén azonban ez a megoldás már komoly kihívást

jelent, aminek kevesen tudnak megfelelni, és az ilyen családok jelentős részében valamelyik szülő szívesen maradna otthon a gyermekeikkel. Erre társadalmi szinten is szükség van ahhoz, hogy legalább megközelítsük a fenntartható fejlődés 2,1 körüli termékenységi szintjét, vagy hogy elérjük a Magyar Nemzeti Bank által nagyon helyesen megcélzott évi 110 ezres születésszámot. A kormány 2018-as Családvédelmi Konzultációjában fölített, a „főállású szülőségre” vonatkozó kérdés eredménye megmutatta, hogy az intézmény egyértelmű támogatottságot élvez.

7. A Hivatásos Szülők életpályamodell (HISZÜK)

Szakértői Műhelyünk önkéntesei kidolgozták egy olyan életpályamodell alapjait, amely alkalmas lehet új társadalmi alszektor bevezetésére, elindítására. Azért nevezzük „Hivatásos Szülőségnek” (rövidítve: HISZÜK), mert ugyan többségében az édesanyák vennék igénybe a lehetőséget, de a második évtől, élethelyzettől függően, kiterjeszhetőnek gondoljuk az édesapákra és más közeli rokonokra is. A korábbi intézményekkel szemben javaslatunkban nem alanyi jogú segélyben gondolkodunk, hanem munkaviszony létrehozását tekintjük a megoldásnak (a meglévő intézkedéseket ez nem érinti).

Az állás betöltéséhez, mint minden munkahelyen, itt is alkalmassági követelmények megállapítására van szükség (amihez jogi szabályozás kell). Mivel a születések egyértelmű ösztönzése a cél, azok vehetnék igénybe, akiknek úton van a harmadik vagy többedik gyermeke, ilyen módon a 40 fölöttiek számára is nyitott a program.

A munkaviszonyba lépő családtagok egy, az átlagbérhez közel álló fizetést kapnának azért, hogy gyermekeik nevelésére fordítsák figyelmüket és energiájukat. A gyermekek egészséges felnevelésének ismeretei évtizedek óta hiányoznak az iskolai tantervekből. Ezért a Hivatásos Szülő programban részt vevők számára egy képzést is javaslunk biztosítani, hogy a családok a szükséges ismeretekhez, készségekhez hozzájussanak.

KSH-adatok szerint Magyarországon, megyei szinten a termékenység jelentősen eltér. Pl. Borsod, Nógrád, Baranya, Heves megyékben 1,8; míg Pest, Csongrád, Győr, Vas megyékben 1,1 körül van, így adja ki az országosan 1,5-ös átlagot. Azt is látjuk az adatokból, hogy minél magasabb a foglalkoztatottság egy megyében, annál alacsonyabb a termékenység. Ezért javaslatunk szerint első körben azokban a megyékben volna érdemes bevezetni az életpályamodellt, ahol 1. alacsony a termékenység, ám 2. magas az elkötelezettség a gyermekvállalás iránt. Az eredmények értékelésével párhuzamosan további megyék, régiók bekapcsolása követhet.

8. Megélhetési gyermekvállalás?

A HISZÜK életpályamodell társadalmi vitája során gyakran felmerül, hogy a program bevezetése kedvező helyzetbe hozhatja az alulképzett, mélyszegénységben élő rétegeket. Ez politikailag kényes kérdés, évtizedek óta tabutéma, dermedt csend veszi körül, csak szűk körben lángolnak föl az indulatok, és még nyilvános adatok sem állnak rendelkezésre a helyzet tárgyyszerű értékeléséhez.

A HISZÜK-program körültekintő tervezéssel lehetővé teszi az előzőekben felvillantott mindkét csapda elkerülését. Egyrészt a parlament által megszabható éves keretszámmal javasol megvédeni a gazdaságpolitikai kockázatoktól, másrészt a megyei szintű tervezés kijelölheti azokat a helyeket, ahol a termékenység növelése indokolt, harmadrészt bárki jelentkezhet a programba, és egy OKJ-s képzés keretében elsajátíthatja a szükséges ismereteket és attitűdöket, vagyis alkalmas lehet a nagycsaládos életpályamodell sikeres betöltéséhez szükséges felzárkóztatására, negyedrészt a munkaviszony létesítése kizár olyan kockázati tényezőket, amelyektől sokan tartanak.

9. Kockázatkezelés

Szólni kell arról a veszélyről is, amely a nők, a családok munkaerőpiacról való kivonásával kapcsolatos, ami a görög metafora erős üzenete. Ennek szabályozása a megyei szintű tervezéssel a fentiek szerint megtörténhet. Mindemellet fontos azzal is tisztában lenni, hogy a gyermekek számának érzékelhető növelése a fenntartható fejlődés záloga, ami már rövid távon is piacbővítő hatású, és a falvak irányában népességmegtartó beruházás, ami nélkül óhatatlanul megindul a belső piac leépülése, további beláthatatlan károkat okozva a gazdasági fejlődésnek, amelyről a Magyar Nemzeti Bank versenyképességi programja is említést tesz.

Záró gondolatként visszatérnénk a mitológiai szörnyek által idézett veszélyek elkerülésének óriási kihívására. Az egyik oldalon tehát a pénzkapitalizmus jövőt felemészítő mohóságának kell gátat szabni, ami nyíltan, vagy sokszor rejtve, álarcban, illetőleg egyszerűen csak bizonyos intézkedések blokkolásában, bojkottjában mutatkozik meg. A másik oldalon a kor kihívásait figyelmen kívül hagyó befelé fordulást, amivel kockáztatnánk az ország rövid távú versenyképességét. Ma már üdítő jeleit látjuk annak, hogy kezdünk elmozdulni a kényes egyensúly megtalálásának irányába, már formálódik a társadalmi akarat. A fiatalok jelentős részének életpályaszándéka is ebbe az irányba mutat. ***Úgy véljük, hogy a legnagyobb létszámú korosztályok rövidesen kilépnek a szülőképes korból. Nincs tovább idő próbálkozásokra. A visszavonhatatlan károk elkerü-***

lése érdekében a nemzet megmaradásához fél éven belül meg kell teremteni a HISZÜK életpályamodell bevezetéséhez szükséges társadalmi feltételeket.

Mivel az eredmények azt mutatják, hogy az eddigi gondolkozás nem hozta meg a várt születésszám emelkedést, ezért a demográfiai válság megoldásához ki kell lépünk a régi paradigmákból. *Nincs történelmi bizonyíték arra, hogy sok gyermeket családok nélkül elérhető lenne egy fenntartható népesség.*

Akkor tisztulhat ki a látásunk, ha elfűjjük a ködöt, ami évtizedek alatt ráült a témára, és kimondjuk, hogy sürgősen meg kell teremteni a nagycsaládok életfeltételeit, *különös tekintettel a 40 év fölötti korosztályra.* Bár megoszlanak arról a vélemények, hogy milyen kockázatainak vannak a 40 év fölötti gyermekvállalásnak, sok félreértés is van ebben a témában. Egyrészt látni kell, hogy a kockázatok leginkább az első gyermek negyven fölötti megszületéséről szólnak, és mi a harmadik, illetve többedik gyermek születésére – vagyis nagycsaládokra – gondolunk. Másrészt a szülőkor jellemző kitolódásával már az első gyermek is az édesanyák 30 éve körül születnek, így egy nagycsalád bele sem férne az idejükbe. Harmadrészt az elmúlt évtizedben – az adatok szerint – éppen ebben a korcsoportban nőtt erőteljesen a gyermekvállalási kedv. Negyedrészt – és a nemzet megmaradása szempontjából ez a legfontosabb szempont – a legnépesebb korosztály, a „Ratkó-unokák” csoportja 90 ezer nőt foglal magába, amely évente ötezerrel csökken. A 35 éves korcsoport létszáma már csak 55 ezer, vagyis a nagyobb létszámú elkötelezett csoport több gyermeket hozhat világra, mint a fiatalabb, majdnem fele akkora létszámú. Nemzeti érdekünk tehát negyven fölöttiek bevonása az életpályamodell nyújtotta lehetőségekbe.

A szerző az ELTE tanácsadója, a Magyar Közgazdasági Társaság Demográfiai Szakosztályának elnöke, az A Gyermek és Családbarát Magyarorszáért Alkotó Műhely (CSAM) vezetője.
www.plusz1baba.hu

MATITS ÁGNES

Alapvető döntések a gyermekvállalás és a nyugdíjjogosultság összekapcsolásához¹

Összefoglalás

A tanulmány a gyermekvállalás és a nyugdíjjogosultság összekapcsolását célzó döntéseket megalapozó stratégiai kérdéseket vázolja. A szerző abból indul ki, hogy csak ezeknek a kérdéseknek a tisztázását követően lehet megkísérelni bármilyen megoldási javaslat kidolgozását.

Ha már tudjuk, hogy milyen nyugdíjrendszerben gondolkodhatunk, akkor is alapvető stratégiai kérdésekkel kell foglalkozni, amelyekre választ kell kapni, mielőtt a gyermekvállalásnak a nyugdíjban való elismerésére konkrét javaslatokat dolgozunk ki. Világosan meg kell fogalmazni, hogy mi a célja a felvetett kérdésnek. Ugyancsak tudni kell, hogy kinek a nyugdíjában kívánjuk elismerni a gyermekvállalást? S azt is, hogy mikor és hogyan kellene elismerni a gyermeknevelésért megítélt jogosultságokat? Előre el kell dönteni a gyermekvállalásért megítélhető nyugdíjak nagyságrendjét is. S végül, de nem utolsósorban: Dönteni kell arról, hogy miből fizetnénk ezeket a nyugdíjakat?

A szerző megkísérli összefoglalni a kérdésekre általa elfogadhatónak tartott válaszokat is.

Kulcsszavak: Nyugdíjrendszer, gyermekvállalás és nyugdíj összekapcsolása
JEL: H53, H55, J26

Summary

Basic decisions about childbearing and to link the pension

The study outlines the issues underlying strategic decisions aimed at connecting childbearing and pension rights. The author assumes that you can attempt to develop any solution proposed following the clarification of these issues.

¹ dr Matits Ágnes, nyugdíj aktuárius, címzetes egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem. E-mail cím: matits@macs.hu, telefon: + 36 30 9410 699

If we know what we can think about the future pension system, you also need to deal with fundamental strategic issues to which answers must be obtained before the recognition of children taking has to work out concrete proposals for a pension. It should be clearly defined, what is the purpose of the question raised. It is also necessary to know whether you want to admit to having children of whom the pension? And also, when and how they should recognize rights granted to harm the child's upbringing? We need to decide in advance to judge the magnitude of gyermekvállalásért pensions as well. And last but not least, we need to decide whether what we pay for these pensions?

The author attempts to summarize the answers to the questions it considers acceptable.

Keywords : Pension system, children and linking pensions JEL: H53, H55, J26

Bevezetés

Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a magyar nyugdíjrendszer leginkább sürgető megoldást igénylő kérdése a gyermekvállalás és a nyugdíj összekapcsolása. Nem azért, mert ezt a kérdést nem tartom fontosnak, sőt méltánylandónak, de úgy érzem, hogy a teljes átgondolást szükségessé tevő jelenlegi nyugdíjrendszer egészében, az összes, de legalábbis a lehető legtöbb megoldandó kérdést egyidejűleg átgondoló megoldás(ok)ra lenne szükség.

Ha most csak erre az egyetlen kérdésre koncentrálnunk, akkor sem biztos, hogy jó úton haladunk, ha valamiféle önálló, igazságosságra törekvő kiegészítő nyugdíjra törekszünk. A kérdésnek a teljes rendszerbe való beillesztésével kell keresni a megoldásokat! Jelen dolgozat arra próbál vállalkozni, hogy összeszedje azokat a stratégiai döntéseket igénylő problémákat, amelyek megoldásához világos válaszokra lenne szükségünk ahhoz, hogy konkrét témánkkal, a gyermekvállalás és a nyugdíj lehetséges összekapcsolásának megoldási lehetőségeire javaslatokat tehesünk. A problémák két alapvető csoportba sorolhatók:

- (1) Milyen nyugdíjrendszerben gondolkodunk? Azaz melyek a jövőbeli nyugdíjrendszernek azok az alapvető sajátosságai, amelyekbe a gyermekvállalás elismerését bele kell illesztenünk.
- (2) Ha ismertek a kiinduló feltételek, akkor melyek az adott témával kapcsolatos stratégiai kérdések, amelyekre választ kell kapni ahhoz, hogy a gyermekvállalásnak a nyugdíjban való elismerésére javaslatokat fogalmazzunk meg.

S bár a két probléma jól elkülöníthető, a racionalitás arra inthet bennünket, hogy a válaszadás sorrendjét a fentiekhez képest ne fordítsuk meg.

A gyermekszámtól függő nyugdíj része a nyugdíjrendszernek

Meg kell ismételnem a témában készült kötetben [lásd (5)]² már leszögezett álláspontomat, hogy „a nyugdíjrendszerre vonatkozó döntések nem lehetnek függetlenek attól, hogy mit is tartunk a nyugdíjrendszer feladatának, vagy még egyszerűbben, mit is tekintünk rendszernek a nyugdíjak vonatkozásában. Tudnunk kell, hogy valójában kinek a nyugdíjáról beszélünk? Az államnak továbbra is csak az alkalmazottak/munkavállalók nyugdíjával kell törődnie, vagy minden magyar állampolgárral foglalkoznia kell? Csak a kötelező nyugdíjrendszerrel kell foglalkozni, vagy az összes időskori jövedelmet biztosító intézményt és »terméket« bele kell értenünk a nyugdíjrendszer fogalmába? Legyen-e szolidaritás a nyugdíjrendszerben? Csak a megérdemelt nyugdíjakról beszéljünk, vagy éppen csak a rászorultság döntőn? Indokolt-e alapnyugdíj bevezetése?”

Vagyis azt kell mindenekelőtt tudnunk, hogy „mihez képest”, vagy milyen alapfeltételekkel akarunk a gyermekszámtól függő nyugdíjakról dönteni.

Arról sokszor hallunk, hogy a mai nyugdíjrendszer hosszú távon fenntarthatatlan, ezért szükség lenne egy átfogó, stabil és fenntartható nyugdíjreformra. Ezért foglaljuk össze,³ melyek a mai nyugdíjrendszer problémái, azaz mi indokolja egy átfogó nyugdíjreform kidolgozását. Természetesen nem új keletű problémákról van szó. A szakember évek óta kongatják a vészharangot, amit az is bizonyít, hogy a most felsorolni kívánt problémákat már egy 2006 októberében készült tanulmány [lásd (2)] is szó szerint említi. Meggyőződésem szerint azóta a helyzet nem sokat változott, ami már önmagában is üzenetértékű.

Fenntarthatatlan

a) Demográfiai problémák

Fogy és öregszik a népesség. 2050-re a 19–65 évesek száma – a becslések szerint – 6,3 milliőról 4,6 millióra csökken, miközben a 65 éven felüliek száma már 2005 óta tartósan magasabb, mint a gyermekkorúak (0–14 év) száma. 2014-ben 122 időskorú jutott 100 gyermekkorúra.

b) Foglalkoztatottsági változások

A mai magyar nyugdíjrendszer kialakítása a teljes foglalkoztatottság illúzióján alapult. Ez az alapállás ma már semmiképpen sem helytálló. Nincs teljes foglalkoztatottság, s aki dolgozik nem feltétlenül alkalmazott, vagy

² Matits Ágnes: A gyermekszámtól függő nyugdíjakról – egy konferencia margójára – in (5).

³ Ezúttal nem lehet célunk a felsorolt problémák magyarázata, csak tényleges felsorolásról lehet szó.

nem is munkajövedelemmel rendelkezik. Vagyis a jogszerzés önmagában is problémás a jelenlegi nyugdíjrendszer keretein belül.

c) Finanszírozási problémák

Változtatások nélkül a nyugdíjalap egyensúlyhiányának belátható időn belül a gazdasági növekedést veszélyeztető következményei lennének. A várható alulfinanszírozottság ad hoc jellegű költségvetési támogatásokkal nem tartató fenn.

Kusza, nem átlátható

A rendszer magán hordozza az elmúlt évtizedek harcainak a nyomát, ahol a különböző érdekcsoportok néha indokolt, ám sokszor teljesen indokolatlan kedvezményeket harcoltak ki maguknak. Ez jelenik meg abban, hogy

- a. nincs szisztematikusan elkülönítve más társadalmi biztonsági rendszerektől, ráadásul kiterjedt a kedvezményezettek köre,⁴
- b. az újraelosztás átláthatatlan,
- c. időszakonként jelentősen változó helyettesítési ráták érvényesülnek,
- d. a megszerzett jogosultságok mértéke nem könnyen mérhetőek.

Nem méltányos

A felosztó-kirovó jellegéből fakadóan a jelenlegi rendszer nem méltányos az egymást követő generációkkal szemben: maga a felosztó-kirovó rendszer egy meg nem oldott adósságválságnak tekinthető, ahol a különböző generációk hatalmas implicit adósságot tolnak át rutinszerűen a jövő generációkra. A demográfiai trendek a kedvezőtlen hatásokat csak felerősítik.

Merev

Nem jó, hogy csak egyetlen kitüntetett nyugdíjba vonulási év létezik, nem pedig fokozatos, esetleg pihenési szakaszokkal tarkított visszavonulási időszak. A járadék indulását, a nyugdíjforrás (nyugdíjjogosultságok) felhalmozását nem lehet rugalmasan kezelni, a megindult járadékot megállítani és újraindítani, az egyszemélyes járadékokat egyesíteni, stb. Nehezen kezeli a nem szabványos életutakat.

⁴ Talán ebben a kérdésben volt a legtöbb elmozdulás az utóbbi években.

Politikának kitett

Az egész rendszert befolyásolják önkényes politikai rögtönzések, mind a rendszer felépítése, mind paraméterei tekintetében. Sok kárt okoz a folyamatosan változó szabályozási környezet is. De ugyanúgy a rendszer hatékonyságát rontják a következményekkel nem számoló, inkonzisztens, kizárólag politikai szempontokat alapul vevő ígéretek vagy éppen megszorítások.

Inkonzisztens

A nyugdíjrendszer nem egységesen, összhangban kezelt rendszer. Idesorolható a világos és reális szakmai konszenzus hiánya az elvárható nyugdíjszintek vagy a jogosultságok keletkeztetése kérdésében. S valójában idetartozik a nem-fizetett tevékenységek társadalmatiságának hiánya is, pl. a gyermekvállalás „díjazása”. De ugyanígy hiányoznak a valódi ösztönzők a nyugdíjba lépés elhalasztására.

Szabályozási „lyukak”

A törvények kompromisszumokból születtek, a módosítások általában részproblémákat oldottak meg. Hiányoznak az egyszerű, átlátható szabályok, amelyek a lehető legszélesebb alkalmazhatóságot lehetővé tennék. Ugyanakkor vannak igazi hiányok, úgymint:

- a) A törvényi szabályozás stabilitásának védelme hiányzik
- b) A magánpillér⁵ intézményi ellentmondásossága
 - a. Látszat-önkormányzatiság
 - b. Tényleges tagi érdekvédelem hiánya
 - c. Piaci verseny kivédhetősége
- c) A garancia és kockázatvállalás tisztázatlanságai
- d) Az öngondoskodás állami támogattságának ellentmondásai

⁵ Ez ma már gyakorlatilag csak az önkéntes magánnyugdíj pillérről vonatkozik, de ott ma is érvényes gond.

Tőkefedezeti pillérek díszfunkcionalitása

Az önkéntes pillérben a nyugdíjkiegészítés funkciója mindaddig háttérbe szorul, ameddig alacsony a részvételi arány és a tagdíjszint és/vagy a nyugdíjmegettakarítás funkciót gyakorlatilag az adómegettakarítás funkció helyettesíti.

Módszertani hiányosságok

A nyugdíjrendszert négy alapparaméter határozza meg: a járulékok mértéke, a nyugdíjkorhatár, az induló helyettesítési ráta (ami a nyugdíjformula függvénye) és az indexálási szabály. Lényegében mindegyikkel kapcsolatosan vannak problémák:

- a. Járulékmértékek átgondolatlan, megalapozatlan döntéseken alapuló változtatásai
- b. A járulékalap meghatározásának gyakori változtatásai
- c. Merev nyugdíjkorhatár
- d. A korábbi keresetek hiányos felértékelése
- e. Indexálási szabályok következményeinek nem megfelelő kezelése
- f. A jogosultsági küszöb meghatározása (plafon, nyugdíjkorlátok)
- g. Új – igen negatív – sajátosságként kell említeni a „plafon” eltörlését és annak következményeit

Hiányos a társadalmi kommunikáció

Sok tehát a probléma, s nagy az egyetértés abban, hogy a jelenlegi rendszer hosszú távon nem tartható fenn. *A módosítások elkerülhetetlenek.* És ezt már régen tudjuk, de talán a „hogyan tovább?” kérdésre adható válaszokra vonatkozó véleménykülönbségekből vagy éppen a politika rövidlátó természetéből következően, sajnos elmondhatjuk, hogy a megoldások felé csak részlépések történtek.

S ez nem tulajdonítható a szakma felelőségének, ha elfogadjuk azt a megállapítást,⁶ mely szerint: „A nyugdíjreform paradoxona, hogy valószínűleg hiba lenne ennek kigondolását és esetleges megvalósítását is nyugdíjszakértőkre bízni. Az első szükséges dolog, hogy a politikusok világosan kinyilvánítsák az elveket és értékeket, melyeket a nagy társadalmi rendszerek, így a nyugdíjrend-

⁶ Elhangzott Augusztinovics Mária egy előadásán a tb által szervezett szakértői konferencián 2000-ben.

szer működésében viszont szeretnének látni.” Ennek hiányában hiába vannak szakmai javaslatok, ha nem tudjuk, hogy az ezek mögött lévő feltételezések politikailag mennyire megalapozottak és reálisak.

De nem véletlenül került sor a nyugdíjrendszer problémáinak felsorolására. Hiszen a mi problémánk esetében semmiképpen sem vonatkoztathatunk el a felsorolt problémák jövőbeli megoldásaitól.

Ha a fenntarthatóság kérdésessé válik, nem képzelhető el a gyermekvállalásért elismert nyugdíj bevezetése sem. Ha az átláthatóság kérdése nem oldódik meg, nehezen képzelhető el a gyermekszám és a nyugdíj összekapcsolásának társadalmi elfogadtathatósága. Ha a rendszer egészének méltányossága továbbra is kérdéses marad, miért gondoljuk, hogy méltányolható lesz a gyermekvállalásért járó nyugdíj. Ha a nyugdíjrendszer nagymértékű politikai kitettsége fennmarad, miért gondoljuk, hogy gyermeknevelésért járó nyugdíj esetlegesen elfogadott koncepciója nem esik a politikai váltogazdaság áldozatává? Ha a gyermekvállalás és nyugdíj összekapcsolása nem egy átfogó nyugdíjreform koncepcióján belül valósul meg, nem fogja-e ez önmagában tovább növelni a rendszer inkonzisztenciáját? A szabályozással és a módszertannal összefüggő megoldások sem függetleníthetők attól, hogy milyen javaslatok fogalmazhatók meg a gyermeknevelés elismerése kérdésében. S végül, vajon a hiányos társadalmi kommunikáció nem képes-e megakadályozni a legkörülményesebb kidolgozott javaslatok érvényesülését is?

A fentiek alapján talán érthető, hogy miért gondolom azt, hogy jelen témánk, azaz a gyermekvállalás nyugdíjban való elismerésének lehetőségeire se kezdünk el semmiféle strukturális javaslatot kidolgozni, ameddig nincs nyilvánvaló és egyértelmű válaszuk a társadalombiztosítás hosszú távú működését meghatározó alapkérdésekre!

A lehetséges válaszokkal és javaslatok kidolgozásával 2007 és 2009 között részletesen foglalkozott a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal (NYIKA). Az elvégzett tevékenységekről készült Jelentés [lásd (3)] több megvalósíthatónak ítélt reformot vázolt azzal a következtetéssel, hogy mielőbb lépni kell, hiszen bizonyítható, hogy a jelenlegi rendszer tartósan nem tartható fenn, miközben bármilyen reform érvényesüléséhez hosszú időre van szükség. De sajnálattal kell megállapítani, hogy a Jelentés elkészülte óta a helyzet érdemileg nem sokat változott.

Többféle megoldás van a gyermekvállalás nyugdíjban történő elismerésére

Ezúttal is arra koncentrálunk, hogy konkrét témánk, a gyermekvállalás nyugdíjban történő elismerését szolgáló döntéseket milyen stratégiai kérdések megválaszolásának kell megelőznie.

Mi a cél?

Tudnunk kell, hogy mit akarunk elismerni? Azt a munkát, amelyet a gyermekek felnevelése évről évre jelent? Vagyis azt, hogy míg mások pénzkereső tevékenységet folytatnak, addig a gyermek gondviselője tényleges kereset nélkül a társadalom által elismert munkát végez? Vagy az a cél, hogy elismerjük, ha valaki felnevelt egy vagy több adófizető állampolgárt? Vagy csak a nők (természetesen számos egyéb tényezőtől függően) általánosan rosszabb helyzetét próbáljuk a gyermekneveléshez kötött kedvezményekkel kompenzálni?

Természetesen elfogadható az az érvelés, hogy a gyermeknevelés nyugdíjban történő elismerése azért is méltányos, mivel a jelenlegi rendszerben a nyugdíjak finanszírozása az adott nyugdíjas generációkat követő nemzedékek által befizetett járulékokból történik. Így azok, akik felneveltek járulékfizető utódokat, jogosan kaphatnak ezért elismerést, hiszen ők hozzájárultak ahhoz, hogy utódaik a jövőben finanszírozzák a nyugdíjukat. Vagyis indokolható lehetne, hogy azok és csak azok kapjanak a gyermeknevelésért kompenzációt, akik „értékes” utódokat neveltek fel. Azaz iskolázottakat és olyanokat, akik valóban itthon adóznak. Nem hiszem azonban, hogy a konkrét esetekben könnyű lenne eldönteni azt, hogy melyik utódot tartanánk megfelelőnek ahhoz, hogy a gondviselője (és melyikük?) legyen jogosult a gyermeknevelésért megítélt nyugdíjra, s mely esetekben nem ismernénk el a gyermeknevelés társadalmi hasznosságát.

Ami pedig azt a lehetséges célt illeti, hogy a gyermeknevelés nyugdíjban való elismerését azért kellene bevezetni, hogy ezzel is kompenzáljuk a nők férfiakhoz képest bizonyíthatóan alacsonyabb nyugdíjait, eleve ellentmondásosnak ítéelhetjük. Ma már nem nyilvánvaló, hogy gyermeket csak az édesanyja nevelhet, másrészt az sem biztos, hogy a gyermeket nem nevelő nők esetében nem bizonyítható a nyugdíjaik elmaradása férfitársaikétól.

Ezért, ha nyugdíjjogosultságról beszélünk, akkor talán az a leginkább kézenfekvő, ha a gyermeknevelésben megtestesülő munkát próbáljuk társadalmásítani. Azaz egyenrangúvá tesszük (a lehetőségek szerint) a pénzkereső tevékenységek és a gyermeknevelés miatt elvégzendő feladatok alapján szereshető nyugdíjjogosultságokat. Vagyis én úgy tekintem, hogy a gyermekvállalás elismerésének a célja elsősorban a gyermeknevelési tevékenységnek a társadalmásítása lehet.

Kinek a nyugdíjában ismerjük el a gyermeknevelést?

A szülőanya, a felnevelő anya, a tényleges gondviselő, legyen az akár nő, akár férfi, akár rokon, akár nem rokon jogának tekintjük? És csak egy személynek, vagy a jogosultság megosztható?

Ha valóban az elvégzett munka elismerése a cél, akkor a válasz az lehet, hogy a tényleges gondviselő jogosultságáról kell beszélnünk. S az igazságosság megkövetelné, hogy ha több ilyen személy van (apa és anya, vagy éppen az elvált szülők, akik például heti váltásban nevelik a gyermeket), akkor közös döntés alapján megosztható legyen az elismert nyugdíjjogosultság.

Példaképp említtem meg, hogy mind az osztrák, mind pedig a német nyugdíjrendszer, amelyek pedig meglehetősen különbözőek, lehetővé teszik, hogy a szülők/gondviselők osztozzanak a gyermeknevelésért elismert nyugdíjjogon.

Mikor történjen a nyugdíj jog regisztrációja?

Felmerülhet az a kérdés, is, hogy vajon mikor kellene elismerni a gyermeknevelésért megítélt jogosultságokat? Nyugdíjba lépéskor vagy a gyermeknevelési tevékenység idején folyamatosan? Vagy a nyugdíjas évek során a már megállapított nyugdíjak kiegészítéseként?

Az esetleges megoldások kivitelezhetőségét meglehetősen nehézkesé teheti, ha a gyermekvállalásért járó jogokat csak utólag kívánjuk elismerni. Gondoljuk meg, hogy változó világunkban mennyi vitára adhatna ez okot. A bizonyítási eljárás költséges és hosszadalmas lehet. Ezért célszerűbb olyan javaslatok kidolgozása, amikor a nyugdíjra jogosító gyermeknevelési tevékenységet valamilyen rövid (legfeljebb egyéves) időközönként rendszeresen elismerik/nyilvántartásba veszik, amely elismert jogosultságok utólagosan legfeljebb bírósági úton lehetnének módosíthatók.

A gyakorlatban jól működik az a német megoldás, hogy a jogosultaknak jóváírt nyugdíjpontokat évente kiegészítik a gyermeknevelésért elismert pontok mértékével. Ugyancsak folyamatosan történik az osztrák gyakorlatban az, hogy a szülők osztozzanak a gyermekneveléssel szerezhető biztosítási időtartamok során a dolgozó szülő által szerzett jóváíráson, hogy a gyermekével otthon maradó szülő leendő nyugdíjának összege ne csökkenjen túlzott mértékben.

Hogyan valósuljon meg a gyermeknevelés nyugdíjban való elismerése?

Szolgálati időt ismernénk el a gyermeknevelési tevékenységet folytató gondviselő(k)nek, s csak azoknak, akik a gyermeknevelés miatt nem tudtak más munkát vállalni? Vagy a nyugdíjjogosultságot keletkeztető virtuális jövedelmeket íránk jóvá? Vagy mindkettőben gondolkodunk: valamiféle szolgálati időt és valamiféle járadékra jogosító jövedelmet is elismernénk? Vagy éppen nyugdíjkiegészítési szabályt állapítanának meg? Esetleg valamilyen magánnyugdíjalapba történő befizetésekkel operálna a rendszer?

Nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésben már semmiképpen sem vonatkoztathatunk el attól, hogy milyen nyugdíjrendszerben gondolkodunk.

Például a magánnyugdíjalapba történő állami befizetés koncepcióján nemigen érdemes addig gondolkodni, ameddig ezeknek a nyugdíjrendszerbe történő valódi integrációja nem történik meg. De az is elmondható, hogy egy olyan rendszerben, mint amilyen például a svéd, ahol megszüntették a nyugdíj összegének a biztosítási idő hosszától való függőségét (teljesen mindegy, hány évig dolgozott valaki), nyilván nem lehet értelmes olyan javaslat, ahol a gyermeknevelési tevékenységet szolgálati idővel ismerik el. De Magyarországon, ahol a nyugdíj mértékét alapvetően befolyásolja a nyugdíjba lépésig elismert szolgálati idő, egyáltalán nem biztos, hogy nem kell ezzel összefüggő javaslatokat megfogalmazni. Például elképzelhető, hogy az (akár bármennyi) gyermeket nevelők egy-egy évre elismert szolgálati idejét mindenképpen egy évnek tekintjük. Persze itt a több gondviselős modellek több tisztázandó kérdést vetnek fel, de ezek biztosan szabályozhatók.

Ha nyugdíjkiegészítő jövedelmet jelenthetne a gyermekvállalás elismerése, akkor nyugdíjaskorban kell eldönteni, hogy ki is a jogosult. Mai bonyolult családjogi helyzetben, összetett családmmodellek ismeretében bizony nagyon nehéz lenne a jogosultság eldöntése. Különösen akkor, ha ezt még a felnevelt gyermek(ek) státuszához is kötnénk. Ha még az utódok adófizető képessége is befolyásolná ezt a jogosultságot, úgy eleve méltánytalan helyzeteket teremtene, hogy valójában kinek is jut, és mennyi nyugdíj jár gyermeknevelésért. Egy ilyen megoldás feltehetően tovább növelné a rendszerben lévő aránytalanságokat.

Ha jogszerző jövedelem-jóváírásban gondolkodunk, akkor is számos különböző megoldás létezhet: a jóváírás alapja a gondviselő(k) korábbi (feltételezetten elmaradt) jövedelméből indulunk ki, vagy mindenki ugyanakkora jövedelem-jóváírásban részesül? A jövedelem elismerése gyermekenként értendő? Ez például azt eredményezné, hogy egy adott évben egy többgyermekes szülő vagy gondviselő akár magasabb jóváírásban részesülhetne, mint aki alkalmazottként dolgozik?

Ez utóbbira a német példát említhetnénk. A kisgyermek nevelése okán a gyermek hároméves koráig a szülők évente egy pontot,⁷ összesen egy gyermek után három pontot kapnak, amit szülők egymás között megoszthatnak. Az évi egy pontra a kisgyermekes szülő attól függetlenül jogosult, hogy folytat-e keresőtevékenységet. Két gyermek már önmagában megalapozhatja egy szülő nyugdíjjogosultságát, mert ha legalább 5 évig él Németországban, és ezalatt felnevel legalább két gyermeket legalább 3 éves korukig, akkor anélkül is nyug-

⁷ A német rendszerben egy pontot kap az a munkavállaló, aki az adott évben az átlagos járulékalapul szolgáló kereset mértékének megfelelő kereset után fizetett járulékot.

díjjogosultságot szerez, hogy keresőtevékenységet folytatott volna, miután ezt a gyermeknevelési időtartamot a német nemzetgazdasági átlagbér alapján veszik figyelembe minden évben. Vagyis egy egyidejűleg két (vagy akár három) kisgyermeket nevelő szülő annyi jogot szerez, mintha a német átlagkereset kétszeresét (vagy éppen háromszorosát) keresné.

Hogy a magyar viszonyok milyen megoldást tennének lehetővé, az természetesen külön kutatást igényelne, s át is vezet a következő kérdéshez. De arról előre dönteni kell, hogy szolgálati idő és/vagy jogteremtő kereset elismerésében gondolkodunk, s gyermekszámtól függően vagy időtartam alatt korlátozva és mennyi ideig gondolunk efféle kompenzációra. Hiszen az is kérdés, hogy valóban csak a gyermek hároméves koráig méltányolható a gyermeknevelési tevékenység?

Mennyi legyen a gyermeknevelésért elismert nyugdíj?

Erre a kérdésre csak valamiféle össztársadalmi konszenzus alapján lehetne válaszolni. Hogy „mennyit ér” a gyermeknevelés, az bizony aligha mérhető egzakt mértékekkel. Ráadásul azt, hogy ténylegesen mennyit lehet kifizetni, alapvetően befolyásolja a társadalom teherviselő képessége, vagy éppen az, hogy egy adott nyugdíjrendszerben a fizetett munkával mekkora nyugdíjhoz lehet jutni.

Alapvető kérdésekben ugyanakkor ezúttal is előre kellene megállapodni. Minden gyermek egy adott időszakon keresztül történő nevelésért ugyanannyit akarunk fizetni? Vagy az adott személy korábbi (elmaradt) keresetével számolunk? Gyermekenként vagy adott időegységre kívánunk nyugdíjjövedelmet biztosítani?

Milyen típusú munkával tekintjük egyenértékűnek a gyermeknevelést? Számokra lefordítva, mit gondolunk arról, hogy egyéves gyermeknevelési tevékenység mivel ismerhető el: minimálbérrel, annak valahányszorosával, vagy éppen átlagkeresettel. És a nemzeti átlagkereset vagy regionális vagy képzettséghez kötött átlagkereset lehetne? Vagy éppen egy erre a célra megállapított összeggel?

Nyilvánvaló, hogy ezek a kérdések s az esetleges válaszok összefüggenek a korábban felvetett kérdésekkel. Ez is azt bizonyítja, hogy a gyermeknevelés és nyugdíj összekapcsolásának megoldásai csak rendszerben történő gondolkodás mentén oldható meg.

A mértékek kérdésében jó példaként tekinthetünk a jelenlegi német nyugdíjrendszer által a gyermeknevelésért megítélhető nyugdíjakra. Már korábban is említettük, hogy ott egy gyermek (3 éves koráig) a gondviselő tevékenységét a nemzeti átlagkereset mértékével ismerik el. Azaz a gondviselő annyi nyugdíjpontot kap egy adott évben (függetlenül attól, hogy eközben végzett-e keresőtevékenysé-

get, vagyis ez afféle plusz nyugdíjjogosultság), mintha az év folyamán az átlagkeresetnek megfelelő kereset után fizetett volna járulékot. Természetesen egy olyan rendszerben, amely nem képes ekkora jóváírás elfogadására, ettől alacsonyabb szintű, de mindenképpen normalizált mértékben kellene gondolkodni.

Miből lehet finanszírozni a gyermeknevelésért fizetett nyugdíjakat?

S végül, de nem utolsósorban, dönteni kell arról is, hogy miből fizetnénk ezeket a gyermekvállalásért adandó nyugdíj-kiegészítéseket? A felnevelt utódok adójából, vagy épp valamiféle gyermektelenségi adóból? Vagy általános adóbevételből?

El kell dönteni, hogy a gyermeknevelésért megítélendő nyugdíjakat miből akarjuk és tudjuk finanszírozni.

Első közelítésben akár azt is mondhatjuk, hogy ez része kell, hogy legyen a mindenkori nyugdíjfinanszírozás problémájának, hiszen ez a nyugdíj csak a jogszerzés indokaiban különbözik más nyugdíjaktól. De ahogyan erről már szó volt, a jelenlegi felosztó-kirovó rendszerben már a járulékfizetéssel szerzett jogosultságok finanszírozhatósága is rövid időn belül problémás lesz. Ezzel amúgy is sürgősen foglalkozni kell. Nem terhelhető tehát ez a rendszer további kötelezettségekkel.

Bár meggyőződésem, hogy vannak még átcsoportosítható tartalékok a jelenlegi rendszerben is, ez a téma messze vezet jelenlegi problémánktól, mégis megemlíteném a számomra egyre nyilvánvalóbb kérdést: miért felejtjük el a társadalombiztosítás alapvető feladatait? Tudjuk, hogy a társadalombiztosításnak kettős feladata van: egyrészt – s ezzel kezdem – a végletes időskori szegénység megakadályozása, másrészt a keresőképesség elvesztését követően szükségessé váló keresetpótlás biztosítása. Azt látjuk, hogy nyugdíjrendszer egyes elemeinek a változásai (például a befogadott jövedelmekre vonatkozó plafon eltörlése, vagy éppen a 20 éves minimális szolgálati idő előírása, vagy a keresetekkel arányos indexálás eltörlése, vagy a mindinkább szorosan járulékokhoz kötött járadékmértékek) abban az irányban hatnak, amelyek egyre gyengítik az elsőként említett funkció betöltését.

Vagyis több olyan intézkedést tudnék elképzelni, amelyek erősíthetnék a nyugdíjrendszeren belüli társadalmi szolidaritást. Itt legelőször is a nyugdíjak normalizált (például a mindenkori átlagkeresethez vagy éppen az átlagnyugdíj valahányszorosához) kötött maximalizálására gondolok. És minél kevesebb a rendelkezésre álló finanszírozási forrás, azaz a folyó járulékbévelet, annál szigorúbbnak venném ezeknek a maximumoknak a meghatározását. Természetesen önmagában ez még nem oldaná meg a finanszírozási problémákat, de kezelni lehetne azt az egyre mélyülő társadalmi feszültséget, hogy az aktív életükben nagy megtakarítási képességet birtokló, szerencsés életpályával rendelkezőknek

egyúttal a társadalombiztosítás is kiemelkedően magas nyugdíjakat fizessen. Ez nem felel meg a társadalombiztosítás természetében rejlő elvárásoknak.

Vagyis a magas jövedelműektől igenis a jelenleginél jóval magasabb *szolidaritási* hozzájárulásokat várnék el. Egyrészt a mindenkori *nyugdíjak maximalizálásával*, másrészt a teherviselő képességnek megfelelően *differenciált járulékokkal*. Ez segítené az alacsonyabb nyugdíjak akár differenciált mértékű emelését, vagy valamiféle alapnyugdíj bevezetését, vagy éppen a szóban forgó méltányossági alapú nyugdíjak finanszírozását. Igaz, nem vagyok optimista, egy ilyen irányú mozgás megindulásával kapcsolatosan. Ezért a finanszírozási kérdések megoldását valószínűleg más irányban kell majd keresni. De ennek megoldása nélkül nem lehet javaslatokat megfogalmazni arról, hogyan ismerjük el a nyugdíjban a gyermeknevelési tevékenységet.

Zárszó

Az elmúlt években számos ötlet hangzott el a gyermeknevelési tevékenység nyugdíjban történő elismerésének lehetőségeiről. Sokan figyelték érdeklődéssel vagy éppen idegenkedve a felröppent javaslatokat. 2012-ben, majd 2019-ben szakértői konferenciát rendeztek a témában, amelyek jól mutatják azokat az irányokat, amelyekben a szakértők gondolkodnak [lásd (5)]. Úgy tűnik, hogy egyre közelebb van a kérdés napirendre kerülése.

Ezért gondoltam úgy, hogy megpróbálom összeszedni azokat a kérdéseket, amelyekre feltétlenül választ kell kapnunk ahhoz, hogy a témára vonatkozó ötleteket tényleges javaslatoknak lehessen tekinteni.

Irodalom

Banyár József – Mészáros József: *Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer*; Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.

Összefoglaló a magyar nyugdíjrendszerről és problémáiról, valamint a lehetségesnek tartott megoldásokról vallott nézetekről. [www.portfolio.hu\Fórum\Nyugdíjvita](http://www.portfolio.hu/Forum/Nyugdíjvita) 2006. november 7.

Jelentés a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal (NYIKA) Tevékenységéről (szerkesztette Holtzer Péter), Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2010.

Botos József – Botos Katalin: *Egy új magyar nyugdíjrendszer alapjai*, *Pénzügyi Szemle*, 2012. április.

Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet (szerkesztette Kovács Erzsébet), Gondolat Kiadó, 2012.

MORVAYNÉ BAJAI ZSUZSANNA¹

Mi köze a nyugdíjammak a más gyerekéhez

*Űl Robinson a tényleg lakatlan szigeten, ahol
minden héten kiás egy aranyrögöt, s mindannyiszor felkiált:
„hurrá, ebből majd lesz mit ennem öregkoromban!”
Vajon akkor is, ha nem neveli fel Pénteket?*

A társadalombiztosítás

A társadalombiztosítás akkor optimális, ha mindenki a kockázatközösség tagja, és mindenki számára kellő anyagi biztonságot, védelmet nyújt a jövedelem nélküli időszakokra, külső segítséget igénylő helyzetekre, életszakaszokra.

Pótolhatatlan feltétel

A társadalombiztosítás és benne a nyugdíjrendszer fenntartásának mással nem pótolható feltétele *a járulékfizetőknek mint korosztálynak az újratermelése, azaz* kellő számú gyermeknek járulékfizetővé való felnevelése is. Tehát a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer *fenntartásához az aktív korú biztosítottaknak nemcsak a szüleik nemzedéke számára befizetett járulékkal, pénzben és az ezért megvásárolható javak előállításával, hanem a saját időskoruk biztonságának megteremtéséhez gyermekneveléssel is hozzá kell járulniuk.*

Mindmáig mégsem

Ezt azonban a jelenlegi nyugdíjrendszeri feltételek csak *aránytalanul csekély mértékben veszik figyelembe:* a gyermekgondozási ellátások időszaka ugyan – nyugdíjjárulék-fizetés fejében – *szolgálati időt* ad, amit a munkavégzésre irányuló jogviszonyban elért – anyák esetében zömmel eleve is kisebb – átlagkeresettel számítanak be. Ez a csekély kompenzációs mérték azonban *nem képes ellensúlyozni a gyermekvállalással, gyermekneveléssel szemben kialakult*

¹ Morvainé Bajai Zsuzsanna, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete és a Népesedési Kerekasztal tagja.

anyagi ellenérdekeltséget. A mások helyett is gyermekeket nevelők, főleg az idős anyák rendszerszerűen és élethossziglan súlyos anyagi hátrányokat szenvednek el pusztán a miatt a természetes állapotuk miatt, hogy gyermekeket neveltek. Ez leginkább akkortól jelent számukra kiemelkedő mértékű szegénységi kockázatot, amikortól egyedül maradnak és jövedelmüket csak a saját jogukon járó nyugdíjuk adja.

Nők 40

A nők 40 év munkavégzésre irányuló jogviszony igazolása esetén az öregségi nyugdíjra jogosító korhatárunknál korábban mehetnek öregségi nyugdíjba.

Ez éppen a többgyermekes idős anyák számára tehetné lehetővé, hogy még megfelelőbb fizikai állapotban érdemi mértékben segíthessék unokáik ellátását, nevelését és többgyermekes lányaik, menyek munkapiaci aktivitását.

Am a törvény e kedvezménytől éppen az átlagosnál több gyermeket felnevelt anyák sokaságát zárja el, amikor alapesetben 8 évben maximálja az 1-4 gyermekes anyák által igénybe vett gyermekgondozási ellátásnak az ún. nők-40-hez, a kedvezményes nyugdíjba vonuláshoz beszámítható idejét, míg az ennél is több gyermeket felnevelt idős anyák további gyermekekenkénti már csak 1-1 további évvel növelt gyermekgondozási időszakot számíthatnak be, de akárhány gyermeket szültek és neveltek is fel, 25 év munkavégzésre irányuló jogviszony hiányában nem élhetnek a kedvezményes öregségi nyugdíjba menetel lehetőségével. Ne feledjük: amikor a családok úgy döntöttek, hogy gyermekeik nevelése, ellátásuk munkaigénye miatt a gyermekeik életkorától, számától, állapotától, a gyermekintézményi és munkalehetőségektől függő, szolgálati időként elismert ideig az anya távol marad a munkapiactól, még nem tudhatták, hogy egyszer ez – a gyermekgondozási ellátásból levont nyugdíjárulék dacára – mégis komoly hátrányokkal fog járni számukra és felnőtt gyermekeik családjá számára. Hiszen a szokásos öregségi nyugdíj korhatárának emelése a nők-40-nel kompenzálható lehetne – de a jelenlegi szabályozás szerint ez éppen nem a számukra, hanem leginkább gyermektelenek javára jelent előnyt.

Felmerül az a kérdés is: olyan sok-e a nagycsaládos, közöttük is az 5-11, sőt, ennél is több gyermeket felnevelt anya, hogy érdemi költségvetési terhet jelenthetne a nyugdíjárulék-fizetéssel fedezett gyermekgondozási időszakok korlátozás nélküli beszámítása az ún. nők 40 keretében is – avagy vajon mi áll e korlátozás hátterében?

Az időskori anyai szegénység és a népesedéspolitikai összefüggése

Sajnálatosan igaz, hogy *az átlagosnál több gyermeket felnevelt anyák időskori szegénységének megtapasztalása eltántoríthatja a fiatalokat az általuk tervezett gyermekszámok, családtervek megvalósításától.*

Nyilvánvaló, hogy a népesedési folyamatok javítása érdekében meghozott *intézkedések hatékonyságát az biztosíthatja, ha minden rendelkezés ezekkel harmonizál, nem közvetít ellentétes értékrendet tükröző gondolatmenetet, ha egyetlen szabályozás sem alkalmas a semlegesítésükre pl. azzal, hogy csak a többséget vagy átlagot tekinti a szabályozás mércéjének.*

Minthogy *a termékenység bő fél évszázada már kizárólag egyéni-családi döntés kérdése,* így a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer és teljesítőképessége fenntarthatóságához – a demográfiai folyamatok korrigálásához – *immár elengedhetetlen a nyugdíjrendszeri szabályoknak, feltételeknek az ezt a célt szolgáló módosítása, azaz a pénzbeli járulékfizetés mellett a gyermeknevelési teljesítmény figyelembevétele* is mind a járulékfizetési kötelezettség mértékében, mind a nyugdíjösszeg egyéni megállapításában.

Járulékmértékek + a nyugdíjhoz gyerekmodul

Eldöntendő, hogy milyen mértékű legyen *a gyermeknevelési időszakban nyújtandó járulékkedvezmény.* Indokolt lenne, hogy négygyermekeseknél már pl. 0%-ra csökkenjen, illetve eldöntendő, hogy *a nyugdíjban a gyermekmodul pontrendszeri pontszámot emeljen-e, százalékos vagy fix összegű legyen-e, kötődjön-e iskoláztatási minimumhoz, és miként kezelendő a méltánylandó sokféle extra eset.*

Külföldön járulékfizetők – itthoni szüleik nyugdíja

Az ún. felosztó-kirovó nyugdíjrendszert működtető országok szempontjából jogos igény, *nemzetközi szintű rendezést igényel* a felnevelt gyermekek *külföldi munkavállalásával* kapcsolatban az ottani nyugdíjasszába történő befizetéseik kérdése, minthogy az őket *felnevelő idős szülők nyugdíjáról* nem az ottani, hanem a *kibocsátó ország gondoskodik.* Ezért *legalább az EU-n, illetve az EGT-n belül* a szabad munkaerő-áramlás elve alapján méltányos lenne a *külföldön teljesített járulékokból, adókból az otthon maradt nyugdíjas szülőkre és a felnevelés állami teljesítményére is tekintettel a megfelelő hányad átutalása a kibocsátó ország számára.*

Nyugdíjcélú takarékoskodás

Sokszor hallhatjuk, olvashatjuk, hogy takarékoskodjunk a *majdani nyugdíjunk kiegészítésére*. Ez igen bölcs tanács, ámde a *nyugdíj* valójában nem is pénz, hanem *amit megvásárolhatunk belőle*: élelmiszer, energia, szolgáltatások stb. Ezeket viszont az *aktív korunkban felnevelt gyermekek állítják elő*.

Ha kisebb a megtakarításunkat (járulékfizetéssel, illetve nyugdíjjáradék formájában) életjáradékért megvásárolni hajlandók / kötelesek – a minket követő aktívak – korosztálya, mint a megtakarításukat életjáradékért eladni kívánók – a nyugdíjba menni akarók – létszáma, akkor bizony alacsonyabb lesz az életjáradék havi összege is ahhoz képest, mint amennyit a pénzünk akkor ért, amikor félretettük.

Tehát, az *időskori anyagi biztonságunk, a nyugdíjunk, tényleges értéke mindenképpen a felnevelt gyermekek számától, fizikai és szellemi, sőt, erkölcsi állapotától, jövedelemtermelő képességétől függ*.

Értékmegőrzés

Az önkéntes nyugdíjcélú megtakarítások legnagyobb mértékben akkor őrizhetik meg az értéküket, ha a *pénzügyi rendszeren keresztül a gyermeknevelés színvonalának emelését segíthetik*. Ennek a lehetőségnek a kidolgozása is még csak előttünk álló feladat.

Fenntarthatóság

Ahhoz, hogy a nyugdíjrendszer pénzügyileg is fenntartható legyen, nem valójában a *leépítésének fokozatait* jelentő rövid távú lépésekre van szükség – mint az *ún. helyettesítési ráta, a beszámított időszakok és egyebek csökkentése*, illetve a *korhatár, a minimálisan szükséges szolgálati idő vagy a járulékmérték növelése* –, hanem a *pozitív népesedéspolitikai intézkedések nyugdíjrendszeri megátogatására*.

Felhasznált irodalom

Banyár J. – Gál R. I. – Mészáros J.: Egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer körvonalai. In Simonovits 70 – Társadalom- és természettudományi írások Arkhimédészről az időskori jövedelmekig, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016. Online: http://econ.core.hu/file/download/Simonovits70/10_Banyar-Gal.pdf

- Botos K.: Demográfia és nyugdíjrendszer kapcsolata, *Polgári Szemle*, 2010/3. Online: <https://polgariszemle.hu/archivum/53-2010-junius-6-evfolyam-3-szam/387-demografia-es-nyugdijrendszer-kapcsolata>
- Botos J. – Botos K.: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia, *Pénzügyi Szemle*, 2011/2. Online: https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2011/botos_jozsef_botos_katalin_157_166.pdf?download=true
- Botos J. – Botos K.: A nyugdíjreform alapkérdései, *Pénzügyi Szemle*, Vitaforum, 2012. április 2–12. Online: <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-1-kinek-fizetjuk-valojaban-a-jarulekot>
<https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-2-humantoke-es-nyugdij>
<https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-3-nyugdij-rendszer-es-gyermekvallalas>
<https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-4-nyugdij-pontrendszer-es-demografia>, <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-nyugdijreform-alapkerdesei-5-egy-uj-magyar-nyugdijrendszer-alapjai>
- Botos J. – Botos K. – Gál R. I. – Morvayné Bajai Zs.: A Népesedési Kerekasztal koncepciója a nyugdíjrendszer reformjára, 2014. május 28. Online: <http://nepesedesikerekasztal.hu/index.php/cikkek/15-a-nepesedesi-kerekasztal-konceptioja-a-nyugdijrendszer-reformjara>
- Demény P.: Emelhető-e a szükségesnél alacsonyabb termékenység? *Demográfia*, 2015/2–3. Online: <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/2655/2517>
- Európa-szerte közel 40%-kal kevesebb a nők nyugdíja, *Biztosítási Szemle*, 2013. június 10. Online: http://www.biztositasiszemle.hu/cikk/elemezsek/-europa-szerte_kozel_40-kal_kevesebb_a_nok_nyugdija.2837.html
- Gál R. I.: Hozott szalonnával. A fenntartható nyugdíjrendszer kialakítása. In *Hegymenet*, Osiris Kiadó, 2017, 192–213. o.
- Giday A.: Gyermekfedezetű nyugdíjbeiktatása, *Polgári Szemle*, 2011. szeptember. Online: <https://polgariszemle.hu/archivum/126-2011-szeptember-7-evfolyam-4-szam/tarsadalom-es-kulpolitika/448-gyermekfedezetu-nyugdijbeiktatasa>
- Giday A. – Szegő Sz.: A generációs egyensúly, *Magyar Idők*, 2017. január 5. Online: <https://magyaridok.hu/velemenya-generacios-egyensuly-1279843/>
- Mészáros J.: Társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek és a termékenység kölcsönhatása. In *Van megoldás: Nyugdíjreform*, Barankovics István Alapítvány, 2007. augusztus 28. Online: https://barankovics.hu/_f/letoltesek/vanmegoldasnyugdij.pdf
- Simonovits A.: Az elkerülhetetlen nyugdíjreformról, 2017. február 22. Online: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/nyugdijrendszer/az-elkerulhetetlen-nyugdijreformrol.244300.html>

MIHÁLYI PÉTER

A gyermekvállalás határhasznai és határköltégei mikro-, mezo- és makroszinten

„Flóra, csináljunk gyereket,
hadd vessen cigánykereket”
József Attila: Töredékek

Bevezetés²

Tárgyunk szempontjából a 20. század innovációi közül hármat célszerű kiemelni: (i) Kifejlődtek a népesség túlnyomó részét lefedő nyugdíjrendszerek; (ii) Az életszínvonal növekedésének és a medicina fejlődésének köszönhetően az anyai, a csecsemő- és gyermekhaladóság töredékére csökkent, lényegesen nőtt a születéskor várható élettartam; (iii) a fogamzásgátló tabletta megjelenésével biztonságossá vált a családtervezés.

A mából visszatekintve triviális, de a különféle nyugdíjrendszerek kigondolónak aligha juthatott eszébe, hogy a garantált öregségi nyugdíj *antinatalista* hatása: ha valaki elégséges nyugdíjra számít, akkor nem lesz szüksége arra, hogy időskorában gyermekei tartsák el. Éppen ezért a nyugdíj nagyságának megállapítása és a felnevelt gyermekek számának összekapcsolása a nemzetközi irodalomban régóta napirenden van,³ és e tárgyban már 2012-ben is volt egy színvonalas szakmai konferencia Magyarországon. Az ennek alapján megjelent tanulmánykötetben (Kovács 2012) már kifejtettem véleményemet. Akkor írásom címe egészen pontosan visszatükrözte mondanivalóm lényegét: „Hűsz érv a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen”. Véleményem azóta sem változott jottányit sem: nem gondolom, hogy a nyugdíjrendszeren keresztül számottevően lehetne ösztönözni a gyermekvállalást, sőt – mint majd

² A konferencián elhangzott megjegyzésekért, továbbá a kézirat korábbi változataihoz fűzött bírálatokért köszönettel tartozom Banyár Józsefnek, Bauer Tamásnak, Csillag Istvánnak, Holtzer Péternek, Kovács Erzsébetnek, Kuncz Izabellának, Major Klárának, Németh Petrának, Palócz Évának, Révész Tamásnak, Róna Péternek, Simonovits Andrásnak, Szabó-Morvai Ágnesnek és Szelényi Ivánnak, továbbá a *Pénzügyi Szemle* és a *Demográfia* c. szakfolyóirat anonim lektorainak, ahol e tanulmány részletei már egy alkalommal megjelentek. Lásd Mihályi (2019a,b).

³ Demény (1987).

e tanulmányból ki fog derülni, abban a kérdésben is szkeptikus vagyok, hogy Magyarországon lehetséges-e egyáltalán a születésszámot növelni *bármiféle* állami támogatással. Azokkal a nyugdíjszakértőkkel értek egyet, akik úgy látják, hogy a mai magyar nyugdíjrendszernek amúgy is sokkal előbbre való problémái vannak, mint az, hogy rajta keresztül próbálja meg a kormány ösztönözni a termékenységet.⁴ Érdemes megemlíteni, hogy az Egyesült Államokban, ahol nincs szövetségi szintű törvény a szülési szabadság intézményére, 2018 óta éppen a fordított ötlet van napirenden. A Marco Rubio szenátor és Ivanka Trump nevéhez kapcsolódó törvényjavaslat azt célozza, hogy a fiatal anyák saját öregségi nyugdíjuk terhére vehessenek igénybe két hónapos, fizetett szülési szabadságot – eltolva ezzel a nyugdíjba vonulás időpontját.⁵

E tanulmány nem továbbfejlesztése korábbi írásomnak, hanem logikai hátralepés, kísérlet két előzetes kérdés megválaszolására: *Miért nem vállal a magyar családok túlnyomó többsége immáron fél évszázada 3., 4., 5. stb. gyermekét? Miért emelkedik folyamatosan a gyermektelen és az egygyermekes nők aránya?* Írásom négy fő újdonsága az, hogy

- i. A gyermekvállalásról szóló döntéseket a határhasznok és a határköltségek összevetése alapján fogjuk elemezni – méghozzá nagyon hosszú távon, az elméletileg lehetséges gyermekvállalási kor kezdetétől a halál bekövetkeztéig, tehát hozzávetőlegesen a szülők 20. életévétől a 80. életévükig.
- ii. A neoklasszikus közgazdaságtanból kölcsönzött határhaszon-megközelítést két döntő ponton is kiegészítjük az általános egyensúlyelmélet Kornai-féle (1971) kritikájával.
- iii. A Kornai-féle kritika logikája mentén megmutatjuk, hogy a szimpla demográfiai probléma (nem születik elég gyermek) miképpen értelmezhető makroszinten termelési függvény problémaként.
- iv. Miként a címben is utalunk rá, a gyermekvállalás problémáit nemcsak mikro- és makroszinten elemezzük, de felhívjuk a figyelmet arra, hogy a demográfiai tények és az oksági kapcsolatok a mai Magyarországon nagyon más-képpen néznek ki mezoszinten, konkrétan a legalsó és a legfelső társadalmi rétegek körében, mint akkor, ha csak az országos átlagokra figyelünk.

Logikai értelemben a tanulmány valamennyi állítása ahhoz a kiindulópont-hoz kapcsolódik, hogy a munkaerő újratermelődése minden társadalomban központi jelentőségű, de analitikusan nehezen kezelhető folyamat. A munkaerő újratermelése minden korban részben családi, részben állami feladat. Soha semmilyen létező gazdaság nem tekintette és tekintheti a munkaerőt közönséges árunak.

⁴ Matits (2012), Simonovits (2012), Farkas (2019).

⁵ <https://www.vox.com/2018/8/6/17648462/rubio-ivanka-republican-paid-leave>

Triviális, ezért részletesen nem fejtjük ki, hogy csak a nők szülhetnek gyermeket, és *átlagosan* erősebb vágyat éreznek arra, hogy gyermekük legyen, mint a férfiak. A nők gyermekeik felnevelésére és boldogulására is nagyobb figyelmet fordítanak. Ez a nemek közötti egyenlőtlenség alapja. Genetikusan kódolt viselkedésük minden körülmények között számottevő gazdasági hátrányt okoz a nőknek, amely a 25 és 45 éves életkor között a legnagyobb, de hatása az egész élet során megmarad.⁶

Az elemzés végén ki fog derülni, hogy szemben a hagyományos egyensúlyi modellekkel⁷, a mi modellünkben az egyéni (családi) és az ún. társadalmi érdek ellentéte nem oldható fel. Itt nem egy ciklikus folyamatról van szó, hanem egyirányú, perzisztens változásról. A nők emancipációja, a modernizáció és a globalizáció feltartóztathatatlan hatása nyomán, az időben és térben stabilnak látszó tendenciák Magyarországon sem konvergálnak a demográfiai egyensúly egyik szükséges feltételéhez, a 2,1 körüli teljes termékenységi arányhoz (TTA, angolul: *total fertility rate*, TFR). A népesség-fogyás és az előregedés nemzeti keretek között nem szüntethető meg.

* * * * *

Optimális anyagi körülmények között, ami persze a történelmi múltban csak nagyon keveseknek adatott meg, a női termékenység igen magas is lehet. A Habsburg-monarchia császárnéja, Mária Terézia 20 és 39 éves kora között 16 gyermeket szült; a naptári évek 79%-ában volt egy szülési eseménye. A mai Magyarországon 100 szülőképes korú nő közül kevesebb mint négy szül gyermeket egy adott naptári évben. Ez az ún. szülési valószínűség, melynek pontos, számított értéke 3,87%.⁸ Mária Terézia példájához képest húszszoros a különbség! De érdemes felidézni egy – a demográfiai szakirodalom által „kontrollált társadalmi kísérlet”-nek nevezett – speciális társadalmi csoport viselkedését. A hutteriták vagy hutteri testvérek, régi magyar nevükön habánok szektájáról van szó, egy protestáns vallási csoportról. Tagjaik a 16. századtól kezdve Európában és Amerikában szigorúan szabályozott kommunisztikus közösségekben, teljes vagyonmegosztásban éltek és élnek, vagyis *a gyermeknevelés terheit megosztották egymás között*. Egészen az 1950-es évekig a gyermekáldás növelése deklarált ideológiai cél volt, és a legszigorúbban tiltottak bármiféle termékenységszabályozást és persze a válást is. Ilyen körülmények között, ebben a közösségben az átlagos gyermekszám 10,9 volt. Ezt a számot – egy jól definiált értékválasztás

⁶ Fuchs (2003) 19. o. Az egészség-gazdaságtan kiváló szakértője arra is felhívja a figyelmet, hogy a genetikailag kódolt különbségeket a szocializáció, a munkahelyválasztás és a nőkkal szembeni bérdiszkrimináció még tovább erősíti. Lásd mű 70. o.

⁷ Becker (1976).

⁸ Hétfa Kutatóintézet (2019).

mellett – társadalmi optimumnak is tekinthetjük, ami nem azonos a biológiai felső határral. A hutterita lányok ugyanis nem az első menstruációt követően, hanem annál jóval később mentek férjhez, ám a házasság előtti szexuális élet tilos volt számukra.⁹

A II. világháború idején a náci Németország is a gyermeknevelés családi terheinek „államosításával” tervezte növelni az anyák szülési kedvét. Fritz Sauckel 1942–45 között a kényszermunkások importjáért felelős főmegbízott arra kapott utasítást Hitlertől, hogy a megszállt „keleti területek”-ről 4-500 ezer válogatott, egészséges és erős fiatal lányt szállítson Németországba a német háziasszonyok – és különösen a sokgyermekes árja anyák – hathatós megsegítésére.¹⁰

A probléma régebbi keletű, mint a nyugdíjrendszer

Föld, autó, lakás. Az „egykézés”-re, vagyis arra, hogy sok családban csak egy gyermek születik, először Hölbling Miksa, Baranya vármegye főorvosa 1845-ben megjelent könyvében hívta fel a figyelmet. Az ő nézeteiről a Wikipédiában a következőket olvashatjuk: „*a legtöbb magyar helyeégeinkben szegyenek tartják a menyecskék ha ők házasságuk első 4, sőt 10 évében szülnék, aztán a legegészségesebb és legerősb asszony is ritkán szül többet 2 gyermeknél... Sok menyecske szépségének fönntartása végett akadályozza titkon és bűnös módon a szülést, sokat pedig a szegénység visz arra, minthogy tudniillik, egy-egy fél telken sokszor 3-4 család is kénytelen élélni.*” Buday Dezső (1909) szerint az 1809-es francia hadjárat során tanulta el a helyi népesség a születéskorlátozás módszereit a francia katonáktól.¹¹ Ő az egyke okát elsősorban a föld szűkében, a szegénységtől való félelemben látta. Egy másik korabeli elmélet szerint a magyarság a siklósi gazdag rác kereskedőktől tanulta el az egykezést, akik a vagyon megosztásától való félelemben nem vállaltak egynél több gyereket. A rá-cok Hölbling Miksa szerint „*felettebb tunyák, a mértékletesség és a jövőrőli*

⁹ <http://domesticproduct.net/birth-timing/hutterite-fertility-data-and-modern-fertility-anxiety/>, <https://family.jrank.org/pages/837/Hutterite-Families-Fertility.html>, 2019. aug. 14-i letöltés.

¹⁰ Sauckel egyike volt annak a 24 náci főbűnösnek, akiket a háború után Nürnbergben bíróság elé állítottak. Halálra ítélték és kivégezték.

¹¹ Azt az összefüggést, hogy a francia társadalom valamilyen máig sem teljesen tisztázott oksági mechanizmus nyomán már a 18. század közepén „felfedezte” a sikeres születésszabályozás technikáit, közel 100 évvel (!) előbb, mint a nála gazdagabb és iparosodottabb országok (pl. Belgium, Anglia), a mai demográfiai kutatások is érvényesnek tartják. Nem meglepő módon az eredmények – például Cummins (2009) – azt mutatják, hogy ez a tudás a leggazdagabb rétegektől szivárgott „lefelé” a társadalmi ranglétrán. A „módszer” lényege a gyermekek születése közötti évek számának növelése volt.

gondoskodás nem előnyük”, így a gyermekvállalás számukra terhet jelentett; ezt a tunyaságot és kényelemszeretetet tanulta el a magyarság. A dél-dunántúli rációk a magyarság szeme láttára haltak ki, maradékuk beolvadt a magyarságba és a svábságba, ez azonban nem tántorította el az őshonos reformátusokat a népszerűsítő életformától. Móricz Zsigmond egyik riportalanya szerint a református magyarok egyszerűen „nem szeretnek dolgozni”. Illyés Gyula szerint „*a duna-menti rációk két nemzedék alatt eltűntek*”, illetve „*ők hozták be az egykét, s pusztulásuk példája nem riasztotta meg azokat, akik eltanulták tőlük*”.¹²

A II. világháború utáni totális rendszerváltást követően a csökkenő születésszám kapcsán előbb a Ratkó-korszak idején, majd az 1960-as években is erőteljesen megjelent a születésösztönző (*pro-natalista*) álláspont a nyilvánosság szférájában.¹³ Nagyobb erővel és elkötelezettséggel a közvélemény-formáló médiában, de visszafogottabban a demográfusok körében is. Meglepően tartós hatást ért el a „kicsi vagy kocsi” megfogalmazás (a budapesti Vidám Színpad 1965-ben bemutatott kabaréja is ezt a metaforát használta). A gondolatmenet lényege az volt, hogy az egyre inkább fogyasztásorientált magyar családok önző – ámde tulajdonképpen érthető módon – előbb autót szeretnének maguknak, és csak utána vállalkoznak a gyermeknemzésre. Való igaz, hogy a személygépkocsik száma 1960 és 1965 között több mint megháromszorozódott (31 ezerről 100 ezerre nőtt), majd a következő 15 évben (1980-ra) megtízszereződött és elérte az 1 milliós darabszámot. Ámde a termékenység trendszerű csökkenését mindez egyáltalán nem befolyásolta.

Nagyjából ugyanebben az időben közkeletű vélekedés volt az is, hogy az „elértelen” gyermekvállalás fő magyarázata a lakáshiány. Egyéb okok mellett ezért indította be 1960-ban a kormány a 15 éves lakásépítési programot, melynek célja 1 millió új lakás felépítése volt. Ez a cél nagyjában-egészében teljesült is, de ettől sem nőtt meg a gyermekvállalási kedv. A népszámlálási adatok szerint 1949 és 2011 között az ország lakásállománya közel megduplázódott, miközben az évente megszülető gyermekek száma a felére esett vissza (1949: 190 ezer, 2011: 88 ezer). A legfrissebb adatok is azt mutatják, hogy a gyermekvállalás és a lakáshoz jutás feltételeinek változása között ma sincs egyértelmű kapcsolat.¹⁴ Miközben 2011 óta a lakásárak – és ezzel együtt a bérleti díjak is

¹² <https://hu.wikipedia.org/wiki/Egyk%C3%A9s%C3%A9s>, 2019. jún. 19-i letöltés.

¹³ A Ratkó-korszak utólagos értékeléséről lásd Pongrácz (2013).

¹⁴ Ez az állítás nem feltétlenül érvényes valamennyi poszt-szocialista országra. Sorvachev és Yakovlev (2019) tanulmánya szerint a putyini Oroszországban 2007 és 2012 között bevezetett és egyre bővülő, gyermekszámfüggő támogatási rendszer (*Matyernij Kapital*) oly módon növelte szignifikánsan – mind rövid, mind hosszú távon – a női termékenységet, hogy a családok a támogatás közel 90%-át lakásszerzésre fordították. (A TTA 2006-ban 1,3 volt, ez 2017-re 1,8-ra emelkedett. Ez számottevő!) Számításaik

– meredeken emelkednek, e közben a teljes termékenységi arányszám (TTA), vagyis az a mutató, amely azt mutatja meg, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet, éppenséggel javult (2011: 1,23 à 2019. I. félév: 1,41¹⁵).¹⁶ Persze, ez a szám a demográfiai alapmodellek által ideálisnak tartott (és Orbán Viktor miniszterelnök szerint 2030-re reálisan el is érhető¹⁷) 2,1 körüli értéktől még továbbra is messze van. Ennek ellenére tény, hogy a 2019-ben elindított kormányzati kampány, *A gyermek az első* éppen a két fentebb elemzett hamis narratívát, a kedvezményes lakáshoz és az autóhoz jutást, illetve juttatást állítja középpontba.¹⁸

1. ábra

szerint minden egyes többletgyermek – a kumulatív hatásokat is figyelembe véve – az állami költségvetésnek 50 ezer USA-dollárnak megfelelő összegbe (\approx 15 millió Ft-ba) kerül.

¹⁵ www.portfolio.hu, 2019. aug. 28.

¹⁶ A TTA Magyarországon 1961-ben esett először a 2,00-es érték alá, ez a küszöbátlépés az Egyesült Államokban 1973-ban, vagyis jóval később következett be.

¹⁷ Orbán Viktor beszéde a II. Budapesti Demográfiai Fórumon, 2017. május 25-én. <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-ii-budapesti-demografiai-forumon/>

¹⁸ Tulajdonképpen ez a 2018/2019-es kampány „csak” felturbósítása az első Orbán-kormány idején, 2000-ben, a miniszterelnök évvértékelő beszédében megfogalmazott politikai jelszónak: „három gyerek, három szoba, négy kerék”. Az országban ezerszámra kiplakátolt, stilizált gyermekrajzon is egy harmadik gyermekét váró terhes nő látható.

Előjáróban azonban azt is érdemes megemlíteni, hogy 1970-ben a „népese-
dési vita” nagy társadalmi figyelem közepette kibontakozott újabb hullámá-
ban, a vita egyik kezdeményezője, Fekete Gyula (1972) író és szociográfus
már világosan megfogalmazta, hogy Magyarországon a születésszám csök-
kenésének nem az anyagi körülmények (alacsony jövedelmek, elégtelen ál-
lami támogatás, lakáshiány) adják a magyarázatát, hanem a „megváltozott
közgondolkodás”. És ebben neki volt igaza!¹⁹ Az már egy következő kérdés,
hogy miként ítélik meg az egyes szerzők a „megváltozott közgondolkodás” ki-
fejezés mögött meghúzódó oksági magyarázatokat. Aligha tévedünk, ha úgy
gondoljuk, hogy Fekete Gyula, a népi írók mozgalmának ismert képviselője,
nagyjában-egészében ugyanazt gondolta, mint a Horthy-korszak demográfusai:
„valószínű, hogy közel jártunk a lényeghez, ha a romló gazdasági viszony-
okat, az önzést, az individualizmust, a hitetlenséget, a politikai viszonyokat
és az akaratot, illetőleg nemakarást állítjuk oda bűnbakul. Ezeknek a ténye-
zőknek egyenként való vagy kölcsönös hatása teremtette meg a »kis családot«,
melyben egy vagy egy gyermek sincs. Európa jövőjét a kis család fogalmának
elterjedése alá fogja ásni, vagy már alá is ásta...”²⁰ Ez a fajta, moralizáló
attitűd máig tovább él a hazai demográfiai szakirodalomban. Nyilván nem vé-
letlen, hogy a fenti, 1937-ből származó idézetet Faragó (2011) demográfiai
tankönyve is szó szerint idézi, még hozzá egyetértően és dicsérően („jövőbe
látó mondatok több mint 70 évvel ez előttről”).²¹

Valójában a családok és a nők igazi dilemmája a munkavállalás és az anyai
szerep közötti választás volt már 1960-as években is. 1949-ben még csak a
15–54 éves nők 35%-a dolgozott, 1960-ra azonban már minden második nő
jelen volt a munkapiaccon.²² Az akkortájt készült felmérések kimutatták, hogy a
bölcsődéskorú gyermekeket nevelő anyák munkaidejüknek mintegy 30-40%-át

¹⁹ Az is tény azonban, hogy ezekben az években – részben az abortuszszabályozás
megszigorítása (1974. január 1-től) és a családpolitikai támogatások egyidejű növelése
miatt – a teljes termékenységi arányszám nőni kezdett, és 1974–79 között, vagyis hat
éven át meghaladta a 2-es értéket. Utólag persze az derült ki, hogy valójában csak a
gyermekvállalás időbeni előbbre hozatala történt. Ha a TTA mutatót ennek megfelelően
visszakorrigáljuk, akkor látható, hogy a hat évből csak két éven át volt a mutató nagyobb,
mint kettő. Az eredeti és a korrigált mutató adatait lásd Németh (2016) 141. o. Az abor-
tuszszigorítás mellékhatásaként a rendellenességgel született gyermekek aránya közel
négyeszeresére emelkedett. Lásd Adamecz-Völgyi és szerzőtársai (2018).

²⁰ „Az 1926–1932. évi népmozgalom”, KSH: *Magyar Statisztikai Közlemények*,
1937. 97. sz. 10. o. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/Manda/MSK/MSK_097.pdf, 2019. aug. 20-i letöltés.

²¹ Faragó (2011) 113. o.

²² Horváth (1986).

gyermekük betegsége miatt táppénzen vagy fizetés nélküli szabadságon töltötték – vagyis a kisgyermeknevelés részleges társadalmasítása, a bölcsőde sem jelentett igazán jó megoldást.²³

A kétkeresős, egy- és kétgyermekes családmódel általánossá válása

A modern társadalmakban a gyermekek születése *egyedi* döntés következménye. Ahogyan azt Gál (2014) találóan megfogalmazta, „*az, amit a közgazdászok (...) termékenységési döntésnek neveznek, valójában terméketlenségi döntés. Az esetek zömében az ember nem arról dönt, hogy legyen-e gyereke, hanem arról, hogy ne legyen. A csökkenő termékenység elsősorban azt jelenti, hogy többen és tovább mennek el annak megakadályozásában, hogy gyerekük szülessen.*” Praktikusán fogalmazva arról van szó, hogy

- az evolúció során kialakult, átlagos női termékenységet tudatos családtervezéssel felül lehet írni; amikor a párok elérkezettnek látják az időt a gyermekvállalásra, akkor a nők időlegesen abbahagyják a fogamzásgátlást; végsősükség esetén pedig abortusz útján akadályozzák meg a nem kívánt gyermek megszületését;
- a többség szexuális orientációjától eltérő, a gyermeknemzészről való lemondást jelentő életformákat (LMBTQ, szingli-lét, aszexualitás stb.) a liberális társadalmak egyre inkább elfogadják, és nem kényszerítik ki mindenkiből a „normális” viselkedést, a heteroszexuális életvitelt.²⁴

A gyermekvállalás végső soron ma is „női” döntés, de a jelen tanulmányban a gondolatmenet egyszerűsítése érdekében családi (közös) döntésnek fogjuk tekinteni. Erre kíván utalni a mottónak választott József Attila-idézet is.²⁵

²³ Szalai (1992).

²⁴ Itt és a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk a statisztikai számosság szempontjából külön-külön nem nagy vagy egyenesen elhanyagolható jelentőségű egyéb demográfiai eseményeket (örökbefogadás, külföldön született gyermekek, nemi erőszak, csesemőgyilkosság, fel nem ismert terhesség stb.).

²⁵ Természetesen van ennek a kérdésnek etikai és stílusbeli vetülete is. Amikor Orbán Viktor miniszterelnök egy rádióinterjúban kizárólag „női” döntésről beszélt, az biztos nem elszólás volt. A 2018-as választásokat követő első rádióinterjújában a miniszterelnök így fogalmazott: „*Szeretnék egy átfogó megállapodást kötni a magyar nőkkel, mert a demográfia rajtuk áll vagy bukik. Az ő döntésük. (...) Fontosnak tartom, hogy mondják el, mi pedig értjük meg, hogy mit akarnak, mert a gyerekvállalás az a legszemélyesebb ügy, de a közösség számára fontos ügy. Azt is mondhatom, hogy a legszemélyesebb közügy, de csak a hölgyek tudják eldönteni*” – érzékeltette a kormányfő, hogy pontosan mire is gondol. www.portfolio.hu, 2018. április 20.

Magyarországon már egy fél évszázada az egy- és kétgyermekes családdal a tipikus. A családok nem akarnak sok gyermeket. A befejezett termékenységű (35–39 éves) nők körében már 1970-ben is csak a nők 12%-ának volt három vagy több gyermeke, ez az arány 2016-ra²⁶ (vagyis 46 év elteltével) már alig változott (8%). Részben közismert, hogy milyen okok vezettek ide, de azért szükségesnek látszik egy a fontossági sorrendet is jelző, rövid összefoglalás.²⁷

1. A biológiailag „készen kínált” emberi munkavégző képesség egyre kevesebbet ér a munkaerőpiacon. Korábban természetes volt, hogy épkezláb férfiak és nők formális képzettség nélkül alkalmasak a (fizikai) munkára. A neoklasszikus közgazdaságtan kategóriáival²⁸ ezt úgy fejezhetjük ki, hogy az ipari forradalmat megelőzően a munkaerő (L) hasznossága születéstől fogva adott volt, és érdemben nem is lehetett növelni. Mi több, a gyermekek többségét már 5-6 éves korától munkára fogták – vigyáztak a jószágra és/vagy saját kisebb testvéreikre. A városi alsó rétegek fiai inasként léptek be a munka világába, akár már 10 éves koruk előtt. Innen nézve jó a sok gyerek, mert egy gyereknek két keze van, de csak egy szája. A történelmi múltban sok helyütt a gyermekek magas száma társadalmi presztízs forrása is volt (lásd többnejűség).

Azután az ipari forradalom mindent megváltoztatott. Előbb a fiúkat, majd pár évtizedes késéssel a technika fejlődése a lányokat is rákényszerítette arra, hogy egyre hosszabb időn át formális, *iskolai képzésben* vegyenek részt. Ezzel együtt is, egy sokszor emlegetett, az 1970-es évekből származó statisztikai adat szerint Magyarországon akkortájt még 1 millió ember végzett fő- vagy melléktevékenységként anyagmozgatást.²⁹ Az 1989/90-es rendszerváltás alapjaiban változtatott ezen.

2. Mint Nyugat-Európában sok helyen, a felső osztályok asszonyai számára *de facto* Magyarországon már a két világháború között is hozzáférhetővé vált a viszonylag biztonságos abortusz,³⁰ ami ettől fogva normaképző hatással járt az

²⁶ 2011-ben népszámlálás, 2016-ban mikrocenzus volt Magyarországon, ezért szerepel ez a két év sok helyen az összehasonlításoknál.

²⁷ A nemzetközi irodalomból Roser (2017) összefoglalója ajánlható.

²⁸ Becker (1992).

²⁹ Mihályi (2010) 81. o.

³⁰ Egy 1933-as kúriai döntvény, bár a tilalmat nem szüntette meg, mégis talált egy formulát arra, hogy kvázi-legálissá tegye a művi abortuszt. Eszerint a műtét elvégezhető volt az anya életének megóvása érdekében vagy más egészségügyi okból, azonban ezeket az okokat nem határozta meg egyértelműen, a döntést az orvos lelkiismeretére bízta. Mindez a maga korában páratlanul liberális joggyakorlatot tett lehetővé. A felderített esetekben rendre enyhe, gyakran felfüggesztett ítéletek születtek, és csökkent a perek száma is. Az ítéletek száma a 40-es évek végén nem haladta meg az évi 150-200-at, noha a legszerényebb becslések szerint is több tízezer illegális műtétet végeztek évente. Mink (1991).

alacsonyabb státusú rétegek számára is. A művi terhességmegszakítás 1956. júniusától *de jure* is engedélyezett és gyakorlatilag ingyenes volt. A megbízható és olcsó orális *fogamzásgátló tablettá* használatának elterjedése Magyarországon 1968-ban kezdődött. E két „technológiai sokk”³¹ tovaterjedésével párhuzamosan a fiatal, nem házas férfiak és nők számára (elvileg) szinte kockázatmentessé vált a rendszeres szexuális élet.

Megszűnt az a társadalmi nyomás, hogy a „párok” egy nem kívánt terhesség esetén kénytelenek összeházasodni, vagyis meghosszabbodott a párválasztásra rendelkezésre álló idő. A gyermekek időzítésének és számának tervezhetősége (főként a nők számára) azt is eredményezte, hogy megnőtt a továbbtanulás és a versenysport üzésének haszna, és általában minden hosszú távú terv realizálhatósága, mert nem kell azzal számolni, hogy egy váratlan terhesség miatt házasságot „kell” kötni, és félbe kell szakítani a tanulmányokat vagy a sportpályafutást.

Goldin–Katz (2002) tanulmánya bemutatta, hogy ez az oksági kapcsolat az 1960-as évek közepétől kezdve milyen speciális okok miatt volt különösen erős az Egyesült Államokban. Egyfelől a csak receptre felírható fogamzásgátlók terjedését nagyban elősegítette a nagykorúság alsó határának leszállítása 18 éves korra (vagyis nem volt szükség többé szülői beleegyezésre), másfelől ekkor már lezajlott az egyetemi/főiskolai kapacitások jelentős kibővülése, aminek pozitív hatását addig jobbra csak a fiúk élvezték. Az is fontos volt, hogy mindeközben a családtervezést ellenző, tételes vallások követőinek aránya folyamatosan csökkent, így egyre kevesebb nő és férfi érzett *bűntudatot* a fogamzásgátlás miatt.³²

Azután, mint annyi más területen, e téren is érvényesült az amerikai életmóddal mintaadó hatása a fejlett világ minden más országában. Pontosan ez történt Magyarországon is. A kétezres évek fordulóján négyszer annyian kerültek be a felsőoktatásba, mint 1989 előtt – többségükben lányok. A mából visszatekintve jó okkal használja a KSH (2018) elemzése a „szülővé válás vastörvénye” kifejezést, a tanuló/hallgatói és a szülői szerep összeegyeztethetlensége kapcsán.³³ Ez azért lényeges, mert azokban az életkorokban, amikor az oktatással kapcsolatos döntéseket meg kell hozni – a gimnázium esetében a 14. életév, az

³¹ Akerlof–Yellen (1996) kifejezése. Az Egyesült Államokban a „pill” elterjedését megelőzően, illetve azzal párhuzamosan gyorsan terjedt a méhen belül elhelyezett, hormont tartalmazó spirál (IUD) használata is. Ezt is figyelembe véve akár három technológiai sokkal is számolhatunk.

³² Figyelemre méltó, hogy az EU-tagországok 2016-os TTA-listájának „alján” számos olyan ország áll, ahol egyébként a katolikus vallású népesség aránya igen magas: Spanyolország (1,34 és 67%), Olaszország (1,34 és 74%), illetve Portugália (1,36% és 81%), illetve Lengyelország (1,39 és 88%). KSH (2018) 51. o.

³³ Id. mű 57. o.

egyetemi továbbtanulás esetében 18. és 21. év, a PhD esetében 22-24 év –, sem a hajadon lányok, sem szüleik nem tudhatják, hogy hány gyermekük lesz, nem is szólva ezeknek a szüléseknek az időpontjáról.³⁴

3. Miután a tanulás miatt a kenyérkereső kor elérése is kitolódott, szükség-szerű volt, hogy a családalapítás és a **gyermekvállalás ideje is későbbre ha-lasztódjon**. Ez utóbbi változás viszont szembenegy az evolúciós logikával – többszörösen is.

- A párok olyan életkorban akarnak gyermeket vállalni, amikor már túl vannak az orvosi szempontból optimális életkoron. Általában ugyan igaz, hogy a jó-lét miatt kitolódott a női reprodukciós kor vége, de a stressz hatására sok nőt mégis elér a korai, 40 éves kor előtti klimax.³⁵ Az orvostudomány már régóta tisztában van azzal, hogy a megtermékenyülés valószínűsége miképpen és miért csökken a nőknél 30 éves kor után, arra vonatkozóan azonban kevesebb tudományos ismeret áll rendelkezésre, hogy a középkorú férfiak nemzőké-pessége miért és milyen meredekséggel romlik – de hogy ez így van, az tény.
- Az is jól ismert, hogy a szülők 20-as éveinek elmúltával exponenciális ütem-ben a spontán vetélés, a halvaszületés, illetve annak a valószínűsége nő, hogy a születendő gyermek súlyos betegséggel jön majd a világra.³⁶ Általában az ikerterhesség valószínűsége 3% körül van. Ez az arány – a mesterséges meg-termékenyítés fejlődése miatt – folyamatosan és gyorsan emelkedik. A hár-mas és négyes ikrek esetében az emelkedés még magasabb. Amerikai adatok szerint az ikerszületés valószínűsége az anya életkorával nő. 45 évesnél idő-sebb nő esetében 17%.

Ezek azok a jelenségek, amit a köznyelv úgy nevez, hogy a „párok kifutottak az időből”. Ez elsősorban a nőket fenyegeti,³⁷ a férfiak jó része okkal gondolja úgy, hogy az apaság számára mint lehetőség még jóval később is meglesz.³⁸ És való-ban: Magyarországon az ezredforduló óta eltelt időszakban a tartós párkapcsolat kialakítása és *ezzel a gyermekvállalás a férfiaknál nagyobb ütemben toló-dott későbbi életkorra, mint a nők esetében*. Ilyen értelemben mondhatjuk azt is, hogy a megbízható fogamzásgátlás a férfiak számára jelent nagyobb „időnyereséget”.

³⁴ Fuchs (2003) 95. o.

³⁵ Hajduska (2008) 109. o.

³⁶ Egy 20 éves nő esetében annak a valószínűsége, hogy gyermeke Down-kórral szü-letik 1:525-höz, egy 40 éves nő esetében 1:65-höz. <https://www.womenshealthmag.com/health/a21563046/best-age-to-have-a-baby/>

³⁷ A nők körében az első gyermek születése szerinti életkor kitolódása a 2010-es évek-ben 28,6%-es értéknel, de a jövőben még tovább nőhet is. A megfelelő olasz adat 31,0 év [KSH (2018) 53. és 273. o.]. Férfiak esetében ez az adat megbízhatóan nem becsülhető: ahogy a mondás tartja, „csak az anya biztos”.

³⁸ Fuchs (2003) 101. o.

Ha a leginkább érintett két korcsoportot nézzük, a 20-as éveik végén járó férfiak körében 2001 és 2016 között 15 százalékponttal csökkent a házastársukkal vagy élettársukkal élők aránya, a nőknél csak 14 százalékponttal. A 30–34 éves férfiaknál a csökkenés már 16 százalékpontos, míg a nők esetében csak 9 pontos.³⁹ Arra is sok példa van, hogy a stabil párkapcsolatot kereső férfiak és nők, miután túl hosszú ideig éltek egyedül, el sem jutnak abba az helyzetbe, hogy kiderüljön, van-e szervi akadálya a gyermekvállalásnak. Szélsőséges példaként érdemes megemlíteni, hogy ez a probléma a Magyarországnál sokkal gazdagabb Japánban mennyire erősen jelentkezik: a 18–39 éves nők korosztályában, 2015-ben a kohorsz 24,6%-ának életében egyszer sem volt semmiféle heteroszexuális kapcsolata, a férfiaknál ez az arány 25,8% volt.⁴⁰

Másfelől a fogamzás gyógyszeres szabályozása által megteremtett választási lehetőség következménye a pszichiáterek által „*női elköteleződési probléma*”-nak nevezett dilemma, amiről köznyelv úgy beszél, hogy „nehéz megfelelő partnert találni”. A huszonéves korosztály tagjai – különösen a diplomások – időben elhúzva és nehezen döntenek a végleges párválasztásról, illetve a gyermekvállalásról. Ez a rendszerváltás óta egyre inkább közvetlenül összefügg a „végleges” munkahely megválasztásával kapcsolatos halogatással,⁴¹ és újabban a külföldi munkavállalás lehetőségének figyelembevételével is. A döntést nehezíti a „helyes” választás bénító kényszere, a média és a reklámok által sugallt megoldások is. A halogatás mögött meghúzódhat a házasság intézményében való bizalomvesztés, amelyet a sok válás, a sok rosszul működő párkapcsolat példája látszik igazolni.⁴² Goethe szép szavaival ez a *Die Qual der Wahl* (a választás gyötrelme).

4. Gyakori érv, hogy a kérdőíves felméréssel megbecsült *ideális gyerekszám* és a családokban ténylegesen megszületett gyermekek száma között van egy jelentősnek mondható eltérés,⁴³ és ebből többen azt a következtetést vonják le, hogy állami támogatással ez a rés megszüntethető.⁴⁴ Ezzel a logikával két baj is van.

a) Az emberek *hajlamosak* a kikérdezések során azt a választ adni, amiről azt gondolják, hogy ilyen a többség véleménye is. Vagyis a mért adat nem való-

³⁹ KSH (2018) 12. o.

⁴⁰ Ghaznavi és szerzőtársai (2019).

⁴¹ A rendszerváltás előtt a kezdő bérek nagysága alapján véve az iskolai végzettségtől függött. Ebből a szempontból mindegy volt, hogy egy pályakezdő mérnök, orvos vagy tanár hová ment dolgozni.

⁴² Hajduska (2008) 82–84. o.

⁴³ Az ideális gyermekszám értéke 2016-ban 2,2 mind a nők, mind a férfiak körében, a tervezett gyermekszám értéke pedig átlagosan 2,0 a nők és 1,9 a férfiak körében.

⁴⁴ Spéder–Kapitány (2007). A legfrissebb irodalomból lásd Állami Számvevőszék (2019), KINCS (2019), Koncz (2019).

ságos, hanem áltény (*artifact*). Hogy ez valóban így van, arra utal az is, hogy 2001 és 2016 között mindkét nem, valamennyi korcsoportjában, 22-től 49 éves korig, nőtt valamelyest az ideálisnak mondott gyermekszám. Ezt nehéz mással magyarázni, mint a pro-natalista állami propaganda folyamatos jelenlétével, sőt erősödésével, hiszen az elért gyermekszám mindeközben minden korcsoport esetében csökkent.⁴⁵

- b) Természetesnek kell tekintenünk, hogy az emberek túlnyomó többsége élete során vágyainak jelentős részét soha nem tudja kiteljesíteni. Ha azt kérdeznék az utca emberétől, hogy hány szobás lakást szeretne, évente hányszor szeretne szabadságra menni, vagy azt, hogy önmaga számára mekkora keresetet tartana igazságosnak, akkor is hasonló arányú eltérést tapasztalnánk a tervek és a valóság között.⁴⁶ Ezt a tipikus élethelyzetet adja vissza zseniális tömörséggel Karinthy Frigyes jól ismert novellája, a *Találkozás egy fiatal-emberrel*.⁴⁷ Kornai (1971) terminológiája szerint pedig arról van szó, hogy az emberek aspirációi, az élettől való elvárásai egyidejűleg elvileg sem teljesülhetnek, hiszen egymásnak ellentmondó célokat szeretnénk megvalósítani.⁴⁸ Mária Terézia császárné példája ezen a ponton is visszaidézhető: az uralkodónő anyaságát dadák, szakácsnők, mosónők hada segítette, így és ezért tudta összeegyeztetni sokféle életcélját, feladatát. A hutteriták esetében az egész közösség segített.

5. Sokan hajlamosak azt feltételezni, hogy a sokgyermekes életforma választása jelentős részben etnikai ügy. Ilyenkor Magyarországon a *romák* helyzetére szoktak hivatkozni – tévesen. Hoóz (1973, 1991) empirikus kutatásai szerint azonos végzettségi szint mellett a baranyai cigányok gyerekszámja valójában alacsonyabb volt, mint a nem cigány családban született gyermekek száma. Egy frissebb kutatás során Husz (2011) halmazottan hátrányos kistérségekben (Ba-

⁴⁵ KSH (2018) 63. o.

⁴⁶ A szándékok akkor sem valósulnak meg teljes mértékben, ha emögött anyagi érdek és szerződéses kötelezettségvállalás áll. Tény, hogy 2001–2009 között, a szocpol akkori berekesztéséig 41 305 olyan szerződést kötöttek, amelyben még meg nem született gyerekekre vagy gyerekekre igényeltek megelőlegező támogatást. Főszabály szerint a házaspárok első gyerekének 4, a másodiknak 8 éven belül kellett volna megszületnie. Legalább 10 ezer beígért gyerek (25%!) mégsem született meg: 9571 szerződéshez kapcsolódóan fizettek, illetve fizetnek is a családok az államnak. De nyilván sokan orvosi okokra hivatkoztak, azoknak nem is kell visszafizetni a támogatást.

⁴⁷ Az 1913-ban megjelent novellában a 26 éves író szembesült egykori 18 éves önmagával, aki számonkéri a meg nem valósult terveket: a repülőgép feltalálását, az Északi-sark elérését, a büszke és szabad Magyarország kivívását, egy nagy szimfónia és egy háromfelvonásos opera megalkotását. Ezek mind nem valósultak meg, vagy mások valósították meg.

⁴⁸ Kornai (1971) 214. o.

nyában és Borsodban) olyan csoportokat vizsgált, ahol egyetemi végzettségük nem is voltak. Ő úgy találta, hogy a szakmunkásképzőt végzettek esetében már nem volt lényeges etnikai különbség a roma és nem roma minták között,⁴⁹ és az átlagtól eltérő romamintázat legalább az egyik helyszínen (Baranyában) az alacsonyabb végzettségű nők mintájában sem volt látható. Nem lehet elég sokszor elmondani, hogy a „cigány” születésszám alapvetően a szegénység/képzetlenség függvénye.⁵⁰

Alapvetően ez a probléma áll a 15–19 éves korosztályhoz tartozó nők termékenységének 2011 és 2017 közötti, feltűnően nagy, 25%-ot meghaladó (!) növekedése mögött is. A roma háttérre utal, hogy az ebbe a korcsoportba tartozó fiatal anyák egy része a 8 osztályt sem végezte el, háromnegyed részük hajadonként szült, olyan megyében lakik, ahol köztudottan magas a roma népesség aránya, stb.⁵¹ Nem lenne meglepő, ha egy jövőbeli vizsgálat kiderítené, hogy a tankötelezettség 2012-ben történt leszállítása 18-ról 16 évre és a közfoglalkoztatás gyorsütemű kiterjesztése, illetve az említett korcsoport „baby boom”-ja⁵² között van oksági összefüggés. Polónyi (2011) korábbi, szociográfiai módszerekkel készített kutatása még azt is fontosnak találta, hogy a kilátástalan anyagi helyzetben lévő fiatal roma férfiak számára a sok gyermek egyúttal a mikroközösség keretein belül társadalmi presztízs forrása is volt.

6. Az Egyesült Államokban nagy irodalma van az egyenlőtlenségek azon fajtájának, amely a *párválasztási* szokások változásával függ össze. A lényegyet tekintve itt egy évszázadok óta ismert jelenségről van szó, arról, amit a magyar népryelv valaha úgy hívott, hogy „suba a subához, guba a gubához”. Manapság nem csak erről a tradicionális képletről van szó, hanem arról, hogy megnőtt a diplomás nők aránya, s ennek nyomán egyre nagyobb a statisztikai valószínűsége annak, hogy hasonló szinten iskolázott férfiak és nők bútoroz-

⁴⁹ Ilyen végzettségű roma nők azonban még csak a fiatalok körében találhatók.

⁵⁰ Ennek az állításnak csak látszólag mond ellen az a statisztikai forrás és hivatkozás nélküli, ám autentikusnak mondható forrásból származó állítás, miszerint Magyarországon az átlagos 1,5 alatti TTA a nem roma nők 1,3-as, illetve a romák 2,3-as adatának átlagaként adódik. Lásd Vecsei Miklós, a cigányság felzárkóztatásáért felelős miniszteri biztos nyilatkozatát (*Magyar Nemzet*, 2019. aug. 2.).

⁵¹ Makay (2019).

⁵² A KSH (2018) kifejezése; lásd id. mű 56. o. Ha elfogadjuk a fenti gondolamenetet, akkor mindjárt érthetőbbé válik, hogy 2011 és 2017 között, amikor a közmunka *de facto* emeltszintű szociális segélyként funkcionált (és biztosította a tb-alapon járó ellátásokhoz való hozzáférést is!), miért döntött sok fiatal roma úgy, hogy bátrabban vállalkozik gyermeknemzésre, és ugyanők miért támogatták szavazataikkal a kormányt több egymást követő választáson is.

nak össze.⁵³ Ha viszont a házasság évei során a sok gyermeket vállaló feleség a munkapiacról való visszavonulás miatt⁵⁴ leamortizálja saját humán tőkét, akkor nagyon megnőhet a különbség a házas felek között tudás, műveltség és társadalmi presztízs terén, ami azután visszahathat a házasság minőségére is. Emiatt természetesnek kell tekinteni, hogy kevés nő hajlandó feladni karrierjét és a „főállású anyaság”-ot választani⁵⁵ – jóllehet ahhoz, hogy a gyermektelen, illetve az egy- és kétgyermekes anyák miatti hiányt pótolni lehessen, és biztosítva legyen a népesség reprodukciója (TTA = 2,1), szükség van négy- és ötgyermekes anyákra is.⁵⁶

7. Ritkán esik szó arról, de fontos, hogy az átlagos várható élettartam meghosszabbodása miatt megnőtt az időbeli távolság a fiatal nemzedék családalapítása és gyermekvállalása, illetve az ő szülei elhalálása és a szülők által felhalmozott vagyon *átöröklése* között. Gyakori, hogy a „fiatalok” csak 60 éves korukon túl jutnak hozzá a felhalmozott családi vagyonhoz, így ez a vagyon – éppen amikor a legnagyobb szükség lenne rá – nem tud érdemben segíteni

⁵³ A biológiában ezt hívják nem véletlen alapú párválasztásnak, vagy idegen szóval homogámiának. A társadalomtudományban használatos angol nyelvű kifejezés: *assortative mating*. Lásd Mihályi–Szelényi (2016).

⁵⁴ A hároméves gyest 1967-ben vezették be; a közvéleménynek azt mondták, hogy ezzel is a gyermekvállalást kívánja bátorítani a kormány. Ez a tévképzet ma is él (Állami Számvevőszék, 2019, 5. o.). Csak a beavatottak szűkebb köre tudta, hogy ez a lépés elsősorban az 1968-as gazdasági reform része volt. A kormány ugyanis azt feltételezte, hogy a reform hatására a vállalatok tömegesen fogják elbocsátani a képzetlen, fiatal nőket – legyen számukra az előrehozott gyermekvállalás a közvetlen menedék. Ha ez történt volna, akkor az pont a legrosszabb időben történik, hiszen a 60-as évek végén egymás után jelentek meg a munkaerőpiacon a Ratkó-korszak nagy létszámú generációi. Másfelől viszont lényeges volt a munkára ösztönzés fenntartása, azaz annak biztosítása, hogy a kivonulás átmeneti legyen. Ezért lett a gyest munkaviszonyhoz és nem állampolgársághoz kötve [Szalai (1992)]. Az viszont csak utólag vált jól láthatóvá, hogy a gyest bevezetése nemcsak a nőket kímélte meg a gyári munkától, hanem a férfiakat is attól, hogy elkezdjenek részt venni a gyermekek és a háztartás körüli teendőkből. A nagy egyenjogúsági propagandával szöges ellentétben további évtizedekre intézményesítette a klasszikus női-férfi feladatkörök megosztását [Makay (2017)].

⁵⁵ 2019 elején több jel is utalt arra, hogy a kormány az ún. Nemzeti Konzultáció eredményére hivatkozva tervezi a „főállású anyaság” jogi intézményesítését. Lásd Benda (2015, 2019), Tóth (2016).

⁵⁶ Ez jól belátható két számpéldán. Ha 10 szülőképes korú nő közül 9-nek két gyermeke születik, akkor a 2,1 TTA-érték eléréséhez elegendő, ha egy anyának születik 3 gyermeke. Csakhogy, mint a fentebbi tényekből kitűnik, a magyar helyzet távolról sem ez. Ha viszont 10 nőből kettőnek nem születik gyermeke, két anya csak egy gyermeket szül, három anyának lesz két gyermeke, egynek pedig 3, akkor két anyának 5-5 gyermeket kell szülnie ahhoz, hogy az össz-gyermekszám 21 legyen, és meglegyen a 2,1-es TTA érték. A számpéldáért köszönettel tartozom Németh Györgynek.

a gyermekvállalással kapcsolatos anyagi terheken. Különösen erőteljes formában érvényesül ez az ellentmondás a lakáspiacon – és nemcsak Budapesten, de Bécsben és New Yorkban is.

Az egyéni hasznok és költségek természete

E tanulmány fő állítása az, hogy a gyermekvállalási döntést a szülők a hasznok és a költségek figyelembevételével hozzák, viszonylag kisszámú alkalommal: amikor párok a gyermektelen állapotból átlépnek az egygyermekes állapotba, majd az egygyermekes állapotból a kétgyermekes állapotba, a kétgyermekes állapotból a háromgyermekes állapotba, stb.

Napjainkban a gyermeknemzés előre elhatározott szándékkal történik, a gyermekhalál viszont napjainkban majdnem nulla valószínűségű rossz kimenetel. Ez sem volt mindig így. Az „Isten adta, Isten elvette”⁵⁷ népi mondás is arra utalt, hogy a gyermekáldás előre nem megjósolható öröm, az újszülött, a csecsemő vagy a gyermek halála pedig szomorú, de gyakori végkimenetel. Másképpen fogalmazva: a gyerekszámról való döntés nem *szokványos* rutindöntés, hanem – Kornai (1971) *Anti-equilibrium*-ának terminológiáját használva – ún. *alapvető* döntés, amelyre ritkán kerül sor és következményeit tekintve *irreverzibilis*.⁵⁸ Az emberek többsége számára egész életükben nincs is ehhez hasonlítható, visszafordíthatatlan elhatározás.

Ilyen értelemben a munkaerő újratermelése a modern társadalomban olyan különleges piacon folyik, ahol az *oszthatatlanság* drámai erővel jelentkezik.⁵⁹ Gondoljuk meg, a munkaerőpiacon lehet 48 órát is, 36 órát is vagy még ennél kevesebbet is vállalni, a családon belüli munkamegosztás is adagolható (a hét 7 napján kell mosogatni), lehet 10 kg almát venni, meg 1 kg-ot is, sőt az is lehetséges, hogy valaki csak fél almát eszik. De háromnegyed vagy fél gyermeket nem lehet szülni. Ezen a piacon a termelés nem folytonos változó, ezért az optimum fogalma és az optimalizálás mint egyéni és/vagy össztársadalmi cél csak közelítő pontossággal értelmezhető.

⁵⁷ A népi mondás alapja egy közismert bibliai idézet, „Az Úr adta, az Úr elvette” (Jób, 1.21).

⁵⁸ Kornai (1971) 9.3., 10.4., 13.4., 14.6. alfejezet. A kétfajta döntés megkülönböztetésének jelentőségéről lásd Mihályi (2013).

⁵⁹ A mainstream közgazdaságtant bíráló elméletében Kornai (1971) nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy bemutassa, milyen tévedések következnek abból, ha a termelésről vagy a fogyasztásról a priori feltételezzük a végtelen oszthatóságot. Lásd mű 44, 225–227. o.

A 2. ábrán a gyermekvállalás egyéni határhasznait (*marginal utility*, MU) és határkölteit (*marginal costs*, MC) vetjük össze a szülők szempontjából, az első gyermek születésétől az utolsó gyermek felneveléséig. Pontosabban szólva, azt is figyelembe vesszük, hogy a későbbre kitolódott gyermekvállalás igen sok esetben azt eredményezi, hogy a sikeres megtermékenyülés és a terhesség kihordása valójában nem 9 hónappal növeli meg a női gyermekvállalás terheit, hanem akár további egy, két vagy három évvel is. Azt az átlagos helyzetet ábrázoljuk, hogy egy *mai* magyar családban a gyermek(ek) megszülése, felnevelése, taníttatása, önálló életük elkezdése mindösszesen kb. 30 évet vesz igénybe.

Gyermekeket – *ex ante* – azért vállalnak a szülők, mert ez nekik boldogságot szerez, és ezt a genetikai programozottságot nem írják felül más szempontok.⁶⁰ Ezt egyébként már Malthus (1803) is olyannyira fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a „boldogság” kifejezés tanulmányának címébe is bekerült (genetikáról persze nem hallott). A gyermek a szülők számára önérték, közgazdasági metaforával élve, élethosszigan élvezhető tartós fogyasztási cikk.⁶¹ Az egyszer megszületett gyermek a szülő hátralévő évtizedeiben mindvégig örömforrás – tovább tart, mint egy átlagos lakás, és sokkal tovább, mint egy autó.⁶² Másfelől viszont az is igaz, hogy az első gyermek jelenti legnagyobb teher vállalását, mert a „szabad”, gyerek nélküli életvitelt az első gyerek születésénél kell feladni, és ehhez képest a két, három vagy akár négy gyerek már nem jelent olyan minőségi változást az életvitelben. Ám az állítás fordítottja is igaz: a gyermektelenségnek is súlyos kárai (*disutility*) vannak az egyének számára mind rövid, mind hosszú távon. Amikor egy nő a gyermekvállalásról dönt, akkor – implicit módon – azt is mérlegeli, hogy mi lenne a következménye annak, ha nem válna gyermeket. Legelőször is az, hogy unokái sem lesznek (lásd később).⁶³

⁶⁰ Holtzer (2012) 134. o.

⁶¹ Mészáros (2012) 9. o.

⁶² Talán nem teljesen felesleges felidézni a fenti megközelítés mikroökonómiai alapjait. Eszerint a határhaszon azt mutatja meg, hogyan változik egy fogyasztó *összhaszna* egy adott jószágból, ha egy egységgel növeli a fogyasztását. Rendszerint az első egység elfogyasztása jár a legnagyobb haszonnal, az ezután következő egységek már kevésbé hasznosak, így kisebb mértékben növelik az összhasznot. Más megfogalmazásban: ez a csökkenő hozadék elvének érvényesülése. Az is előfordulhat, hogy egy *n*-edik egység fogyasztása már csökkenti az összhasznot. Ezt hívják csökkenő határhaszon elvének (vagy Gossen I. törvényének), mely szerint az egymást követő egységek fogyasztásakor a teljes haszon egyre kisebb mértékben nő. Mi most ezt a megközelítést arra az esetre alkalmazzuk, amikor az adott jószágot – konkrétan: a saját gyermekét – a szülő nem fogyasztja el, hanem folyamatosan élvezi gyermeke vagy gyermekei meglétét.

⁶³ Az 1970-es évektől 2015-ig, vagyis több mint 40 éven át (!) Kínában működtetett „egy gyermek” politika azért bizonyult társadalmilag fenntarthatónak, mert a szülőknél

Fontos körülmény – és napjainkban Becker (1972) nyomán a neoklasszikus elmélet egyik sarokköve is –, hogy a gazdag és fejlett országokban a családok elsősorban azért korlátozzák a születendő gyermekek számát, hogy több pénzüket, idejük és energiájuk legyen minden egyes gyerek nevelésére, taníttatására. Ebből a szemszögből nézve tehát a gyermekvállalással kapcsolatos szülői döntések társadalmi szinten egyensúlyi állapothoz vezetnek: a mennyiségi csökkenés negatív hatásait ellensúlyozza a felnevelt gyermekek minőségi javulása.⁶⁴ A jelen tanulmány ezt a „mennyiség vs. minőség” átváltást nem vonja kétségbe, de nem foglalkozik vele részletesen.

Elemzési módszerünk végletesen leegyszerűsített. Hasznosságokat és költségeket vetünk össze, de egyik tételt sem fogjuk pénzben kifejezni („forintosítani”), vagyis a különböző tételeket meg sem próbáljuk aggregálni. A pénzt csak pénzzel, a boldogságot csak a boldogsággal fogjuk összevetni.

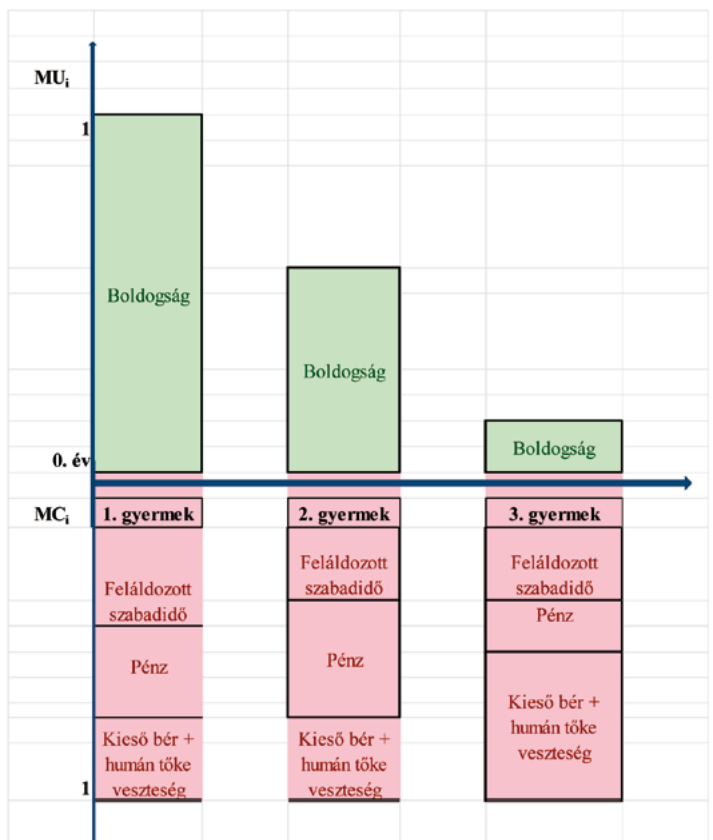
A köznapigondolkodás számára természetes feltételezés, hogy a szülők minden gyermeküket egyformán szeretik. Ez azonban csak *ex post* érvényes, a már megszületett gyermekekre. A jelen tanulmány megközelítése ettől különbözik. Abból indulunk ki, hogy a szülők számára, *ex ante* az első, egészséges gyermek megszületése hatalmas boldogság. Elsődlegesen ez az a haszon, amiért vállalkoznak gyermeknemzésre. Ennek a boldogságnak a nagyságát tekintjük egységnyinek, azaz 1-nek. Ehhez képest, a második gyermek megszületése már jóval kisebb pótlólagos öröm. És még ennél is kisebb a harmadik gyermek születésével járó határhason, bár felmérések azt bizonyítják, hogy két azonos nemű gyermek után a szülők sok esetben azért az örömeért vállalkoznak a harmadik gyermek nemzésére, hogy a két fiú mellé szülessen egy lány is, illetve fordítva.⁶⁵ 2011-es adatok szerint ez a megfontolás leginkább azon 30 év alatti, az egyház tanításait követő nők számára fontos, akik nagyobb településen – Budapestén vagy megyei jogú városban – nem családi házban élnek, és a munka

legerősebben élő genetikai program, hogy ti. *legalább egy gyermekük* legyen, végső soron kielégítést nyert.

⁶⁴Érdemes felidézni, hogy a francia felvilágosodás nagy filozófusa, Condorcet a mennyiség és minőség közötti választás dilemmájába már a női egyenjogúság szempontját is beleértette: a minőségi élethez való jog fontosabb, „mint a mindenáron életet adás” Ludassy (2019).

⁶⁵Számos kultúrkörben a fiúgyermeket értékesebbnek tartják, mint a lányokat. Ez a torzítás (*bias*) a mai Magyarországon is létezik, és nem is marginális jelentőségű [Csapodi (2015)]. Sok családban a második és harmadik gyermek vállalásának okai között is ott szerepel, hogy a szülők egy, illetve két leánygyermek után szeretnének egy fiút is. Arra az „átlag” szülők nem gondolnak, hogy a gyermekszületések egymástól függetlenül valószínűségi változók, ezért két leány után is „csak” 50% a valószínűsége annak, hogy „végre” fiú születik.

2. ábra. A gyermekvállalás egyéni határhasznai és nettó határköltégei (1. generáció)

íránt kevésbé voltak elkötelezettek.⁶⁶ Ezt a képet még tovább bonyolít(hat)ja az újrarahaszkodás növekvő gyakorlata, amikor már gyermekkel rendelkező anyák vagy apák a második kapcsolatukból is szeretnének gyermeket vállalni⁶⁷ – ez az alaphelyzethez képest jelentősen megnövelheti a második és harmadik gyermek határhasznát.

Önmagában abban, hogy a jelen tanulmányban monoton csökkenő hasznossági függvényt feltételezünk, semmi különleges nincs – az egyensúlyi modellek

⁶⁶ Árki (2018).

⁶⁷ A demográfia ezeket a családokat mozaikcsaládnak nevezi.

majdnem mindig ezzel a feltételezéssel élnek.⁶⁸ Azt tekintjük új megközelítésnek, hogy ezt a csökkenő függvényt *nagyon meredeken* csökkenőnek feltételezzük, mert azt a mai magyar élethelyzetet modellezzük, amikor a családban felnövő gyermekek száma és a szülők iskolázottsága közötti kapcsolat ellentétes irányú: a három- és több gyermekes modell a legalacsonyabb képzettségi szinttel rendelkező családokban a legelterjedtebb, a felsőfokú képzettséggel rendelkezők között a kétgyermekes modell vált általánossá (1. táblázat). Az is fontos jellemzője a mai helyzetnek, hogy minél fejlettebb egy régió, annál alacsonyabb a TTA-érték: 2017-ben Budapesten az 1,2-t sem érte el, Észak-Magyarországon közel járt az 1,8-as értékhez.⁶⁹ A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét.⁷⁰ Ezek a tendenciák aligha fognak megváltozni a belátható jövőben.

1. táblázat. A szülők képzettségi szintje és a gyermekszám közötti összefüggés napjainkban

	Csak alapfokú képzettség	Középfokú végzettség	Felsőfokú végzettség*
Egygyermekes családok		Legmagasabb	
Kétgyermekes családok			Legmagasabb
Három- és több gyermekes családok	Legmagasabb	Legalacsonyabb	

Megjegyzés: A le- és felfelé mutató nyilak azt jelzik, hogy a befejezett termékenységi, 40–44 éves nők körében az adott képzettségi szinttel rendelkezők aránya 1990 óta csökken vagy nő.

* A felsőfokú végzettségű nők körében a legmagasabb a gyermektelenek aránya.

Forrás: A szerző összeállítása KSH (2018) 177. o. alapján.

A boldogságon kívül minden más hasznot a *nettó* költségek között veszünk figyelembe (az x tengely negatív tartományában): az összes pénzbeli (készpénzes) és természetbeni juttatást, adókedvezményt stb., amit a családok kapnak, levonjuk a gyermeknevelés költségeiből. Melyek ezek a költségek? A gyermekneveléssel járó pénzbeli kiadások, a szülők feláldozott szabad ideje, továbbá a gyermek(ek) nevelése miatt kieső (többnyire női) munkabér. A költségek egy része több gyermek esetében megspórolható (a ruházat egy része többször felhasználható, két gyermekkel játszani nem igényel több időt, mint eggyel, stb.), de ezek aránya az összköltségen belül elhanyagolható. Tegyük hozzá, az anyák

⁶⁸ Ilyen csökkenő határhasznot feltételező modell szerepel Németh (2016, 2017) írásaiban is.

⁶⁹ KSH (2019b) 20. o.

⁷⁰ Szabó (2015).

és apák többsége csak az első és második gyermekük megszületése után, saját személyes tapasztalataik alapján realizálja, hogy a gyermeknevelés milyen energiákat, időbeli ráfordítást igényel – egyebek között a gyermekek számával közel lineárisan növekvő lakási-nagyság igények és az emiatt is megnövekedő házimunka mennyisége miatt. Az esetek egy részében az anyák a terhesség és a szülés során fizikai és pszichés traumák sorozatán megy keresztül. Ezek a személyes tapasztalat azután befolyásolhatják a második, harmadik, többedik gyermek vállalására vonatkozó (elvi) szülői hajlandóságot.⁷¹

A magyar viszonyok között, amikor az anyák már 50 éve (!) minden gyermekük után három évig jogosultak otthon maradni, nemcsak munkabérkieséssel, hanem jelentős *humántőke-vesztéssel* lehet és érdemes is számolni. A munkából való többéves kiesés nyilvánvalóan megnehezíti az újbóli munkába állást, és végső soron ez is alacsonyabb életpálya-jövedelemben és nyugdíjban mutatkozik meg. Ebben a kontextusban érdemes megemlíteni, hogy a 2011-es népszámlálás idejére már Magyarország is utolérte a fejlett nyugati országokat abból a szempontból, hogy a 15 évnél idősebb népesség körében a nők előnyre tettek szert a felsőfokú végzettségük arányát tekintve.⁷²

A *kockázatok* is afféle költségtényezőnek tekintjük. Kevésbé ismert adat, ezért elsőként említjük, hogy az élveszületések 11%-ában *az apa nem ismert*⁷³ – ez megdöbbentően nagy szám. Vagyis az anyák szempontjából ez számottevő kockázat, ami persze távolról sem egyforma mértékben érinti az egyes társadalmi csoportokat. Amikor a szülők a második és harmadik gyermek vállalása mellett döntenek, akkor figyelembe veszik azt is, hogy két vagy ennél is több gyermek esetén a válás, a *párkapcsolat felbomlása* mindkét felet nagyon nehéz helyzetbe hozza (és persze a kiskorú gyermekeknek is nagyon rossz). A gyermek(ek)et egyedül nevelő szülő a megduplázódott munkateher miatt,⁷⁴ a másik fél (többnyire az apa) a Magyarországon meglehetősen szigorú szabályok szerint működő tartásdíjfizetési kötelezettség miatt kerülhet krízishelyzetbe. Ezt mutatják a szubjektív jólét indexei is. A KSH 2016-os felmérése szerint a párkapcsolatban élők 75-76%-a – akár házasságról, akár együttéléstről van szó, akár van gyermekük, akár nincs – önmagát boldognak vagy többnyire boldognak

⁷¹ Farré–Gonzalez (2019) tanulmánya arra talált szignifikáns – bár kismértékű – összefüggést, hogy ez a személyes tapasztalás nemcsak az anyák, de a gyermekük mellett otthon maradó spanyol apák későbbi gyermekvállalási hajlandóságát is negatívan befolyásolja.

⁷² Varga (2018) 99. o.

⁷³ KSH (2018) 72. o.

⁷⁴ 2016-ban a gyermekes családok között közel 30% volt az egyszülős családok aránya. Az ilyen családok 24%-ában élt kettő, 7%-ában három vagy annál több gyermek. A gyermekek egyedülálló szülőként való nevelése főként az anyákra hárul, az összes egyszülős családon belüli részesedésük megközelíti a 86%-ot.

mondta. Az egyszülős családokban élők körében ugyanez az arány csak 55% volt.⁷⁵ És működik a fordított irányú oksági kapcsolat is: a válás kockázata is arra ösztönzi a nőket, hogy bennmaradjanak a munkaerőpiacon, mert ez védelmet jelent a végzetes elszegényedés ellen – ez viszont erősen ellene hat a harmadik vagy negyedik gyermek beállalásának.⁷⁶ Mindezeket a tényezőket figyelembe véve a 2. ábrát úgy szerkesztettük meg, hogy világos legyen: érvelésünk logikája szerint a gyermekvállalás egyéni, nettó határköltiségei a gyermekszám emelkedésével biztosan nem csökkennek, sőt az is lehet, hogy nőnek.

A 3. ábrán a gyermekvállalás *ex post* egyéni határhasznait és (nettó) határköltiségeit vetjük össze hosszú távon, amit 26–60 év között határozunk meg (az első gyermek születésétől számítva). Ezen az ábrán azokat a hasznokat és költségeket vetjük össze, amelyekkel a szülők számolhatnak azt követően, hogy gyermekeiket felnevelték. A szülők szempontjából többféle haszn is adódik: felnőtt gyermekeik léte (szakmai, emberi sikereik, boldogságuk). A realizált érzelmi hasznokat egészíti ki az, hogy a kereső gyermekek képesek anyagilag támogatni szüleiket (ha erre szükség van), és fizikai gondozásukban is nagyon sokat tudnak segíteni. Ha a felnevelt gyermekek száma több, az a szülők számára nagyobb biztonságot ad, mint ha csak egy gyermekük született volna. Éppen úgy, mint régen.

Bár ezt a köznapi gondolkodás ritkán szokta szavakban kifejezni, nyilvánvaló, hogy *csak annak lehet unokája, akinek gyermeke is van*. És az is nyilvánvaló, bár ezt is ritkán hangsúlyozzák az elemzések, hogy a várható életkor kitolódásával az emberek egyre hosszabb ideig (akár 20-30-éven át is) folyamatosan „élvezhetik” a nagyszülői lét örömeit. Feltéve persze, hogy a Magyarországon felnevelt gyermek(ek)nek Magyarországon születik gyermeke,⁷⁷ és feltéve továbbá azt is, hogy a felnőtt fiúgyermekek esetleges válását követően nem szakad meg a kapcsolat a nagyszülők és az unokák között. Az életkor kitolódásával az is gyakori, hogy a nagyszülőkről való fizikai gondoskodás egy részét az unokák vállalják magukra, és ezzel saját szüleiket tehermentesítik valamelyest. Ezért azt feltételezzük, hogy nagyon hosszú távon, az unokák határhasznát is figyelembe véve a határhasznok csak kismértékben csökkennek.⁷⁸

⁷⁵ A 2016-os mikrocenzus adatait idézi KSH (2019a) 207. o.

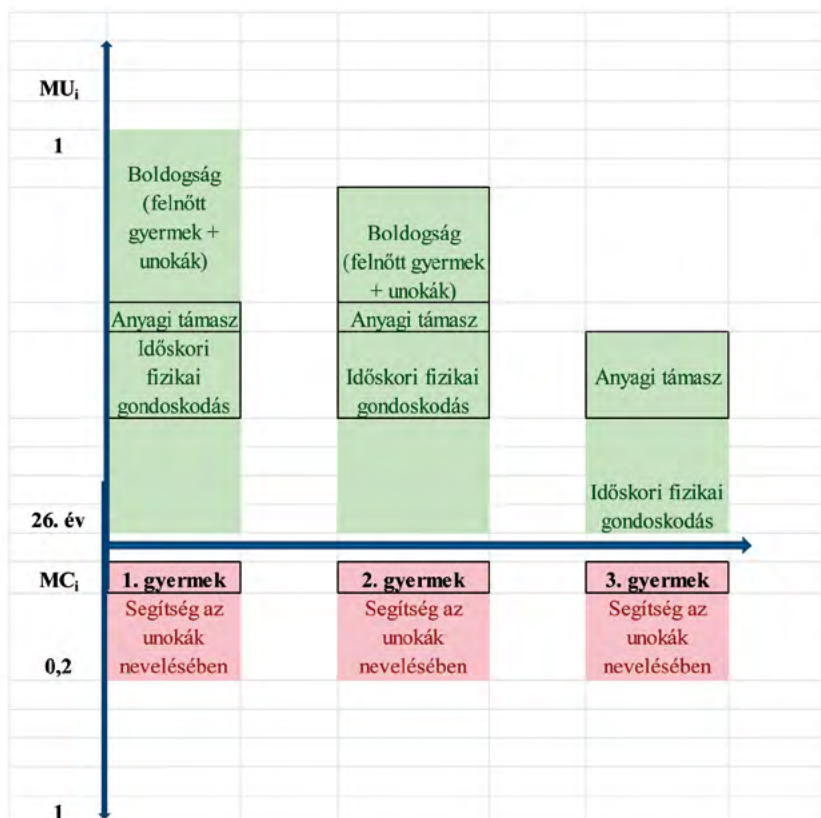
⁷⁶ Hétfő Kutatóintézet (2019).

⁷⁷ Sajnos a Magyarországról kivándorolt magyar szülők külföldön születő gyermekeire vonatkozóan, közelítőleg pontos adatok sem léteznek. KSH (2018) 265–266. o.

⁷⁸ Könnyen lehet, hogy tévedünk! Gao és Qu (2019) kínai adatokon megkísérelte számszerűsíteni, hogy hosszú távon mennyivel boldogabbak azok a 60 évnél idősebb emberek, akiknek nem egy, hanem több élő, felnőtt gyermekük van. Az derült ki, hogy a depresszió valószínűsége is csak 3%-kal kisebb azoknál, akiknek egyáltalán van felnőtt gyermekük. Viszont a többletgyermekek hatása az idős szülők szubjektív jóllétére (*subjective well-being*) nagyon-nagyon kicsi, az 1-től 5-ig terjedő skálán mindössze 0,1.

Ugyanakkor azt is számba kell venni, hogy a családok többségében az egykori szülők (most már nagyszülők) részt vesznek az unokák nevelésében.⁷⁹ Az unokák nevelésében való közreműködés időben és pénzben ráfordítással jár – a lényeg itt is az, hogy ezek a nettó határköltségek gyermekenként nem különböznek lényegesen. Mindezek a szempontok azonban nem változtatnak azon, hogy a zömében rövid távú megfontolásokon alapuló gyermekvállalási döntéseket hosszú távon – azaz utólag – már nem lehet korrigálni.

3. ábra. A gyermekvállalás egyéni határhasznai és nettó határköltségei (2. generáció)

⁷⁹ 2016-ban az 55–79 év közötti korosztály háromnegyedének volt unokája. Ezen nagyszülők több mint kétharmada – a nők és férfiak közel azonos arányban – részt vett az unokák ellátásában, felügyeletében. KSH (2018) 137. o.

A társadalmi hasznok és költségek természete

Ami a szülők szempontjából egyéni gyermekvállalási döntés, az a társadalom egésze számára nem más, mint a *munkaerő (L) újratermelése*. Közgazdászok számára közismert, hogy az ebből eredeztethető logikai ellentmondások (pl. van-e egyensúlyi ára a munkaerőnek) és végzetesen súlyos gyakorlati nehézségek (pl. a népesség és az élelmiszer-termelés eltérő ütemű növekedése) már felmerültek Smith, Malthus, Ricardo és Marx modelljeiben is. Smith fő művének éppen az volt a – címében is megfogalmazott – alapgondolata, hogy a „nemzetek gazdasága” *nem* a népességnövekedésétől függ. A kis lélekszámú Hollandiában jobb élni, mint a népességét tekintve sokszorosan nagyobb Angliában. Ám mindettől függetlenül a közvélemény többsége számára mégis a pro-natalista álláspont az irányadó ma is: ha csökken egy ország népessége, az mindenképpen nagy baj.

Tárgyunk szempontjából a probléma lényege úgy fogalmazható meg, hogy egy zárt közgazdasági/matematikai modellben elvész a munkaerő kitüntetett szerepe. A piacgazdaság zárt modelljében ugyanis minden termelési folyamat az egész rendszer újratermelését szolgálja. Ha viszont a munkaerő közönséges áru, akkor értelmezni szükséges a munkaerő (újra)előállítását leíró termelési függvényt, és valamilyen módon azt is meg kell mutatni, hogy a munkaerő termelése során ugyanúgy profit keletkezik, mint minden más anyagi jószág termelése során. Ez utóbbi a feltételezés viszont kevésbé hangzik életszerűen – hogy miért nem, azt a jelen tanulmány korábbi részeiben már elég részletesen bemutattuk. A munkaerő újratermelése minden korban részben családi, részben állami feladat; soha semmilyen létező gazdaság nem tekintette a munkaerőt közönséges árunak.⁸⁰ S mivel a munkaerő újratermelése a modern korban a családok döntésétől függ, és nem természet adta adottság, mint korábban, ezért a munkaerő (L) termelési függvénye – a tőkejavak (K) és a nemzeti jövedelem (Y) termeléséhez képest – nagyon rövid (többnyire 0, 1, 2 vagy 3 elemű) és (mint már említettük) az oszthatatlanság miatt nem folytonos.

Nyilvánvaló, hogy a születést követő első 18 évben a gyermekek a társadalom számára csak költséget jelentenek, semmiféle közvetlen haszonnal nem járnak. Hosszú távon viszont többnyire nyilvánvalónak tekinti a közvélemény, a társadalomtudósok és a politikusok, hogy a gyermekek nem pusztán a család, hanem a társadalom újratermelése szempontjából is értékesek.⁸¹ Valamelyes

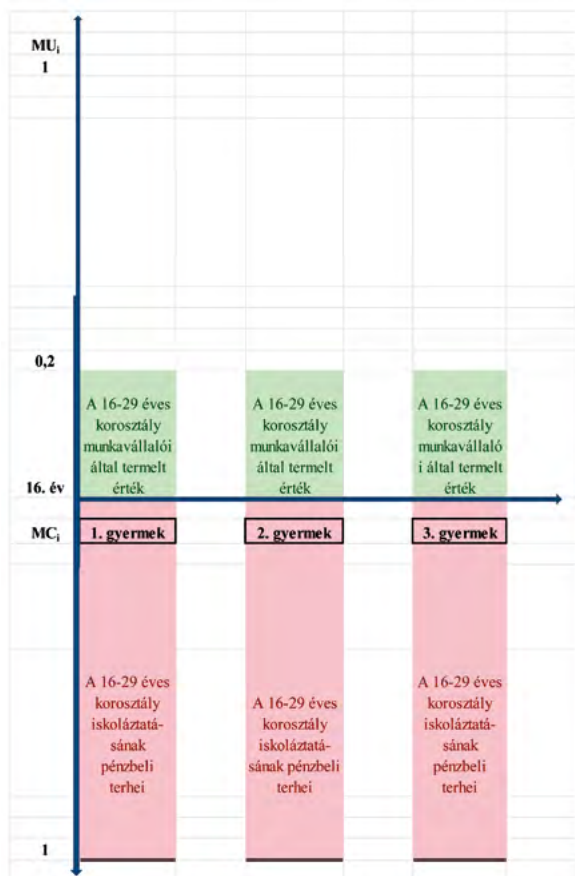
⁸⁰ Erről részletesen lásd Mihályi (1982).

⁸¹ Érdekes ellenpélda az amúgy meglehetősen kollektivistá szellemiségű Japán, ahol a gyermekvállalást olyan mértékben tekintik egyéni, egyedi és ritka döntésnek, hogy a társadalombiztosítás alapesetben az ezzel 9 hónapon át együtt járó folyamatos ambuláns költségeket, illetve a kórházi szülés árát nem is fedezi. Intézzék ezt el a szülők a magánbiztosításuk vagy a készpénztartalékaik terhére – ez a japán közfelfogás.

mértékben a legtöbb szülő maga is ezt gondolja. Ebből a nézőpontból tekintve tehát a gyermekvállalás *pozitív externális hatása* is értelmezhető.⁸²

A 16–18 év betöltése után a kohorsz egy része elkezd dolgozni, de a többség még egy jó darabig tanul, vagyis számottevő társadalmi haszon csak a 18–29 éves korosztály munkavállalása nyomán keletkezik – még hozzá minden fiatal esetében nagyjából azonos mennyiségű haszon. Ebben a korosztályban a gyermekneveléssel járó társadalmi költségeket azonosak vesszük minden paritás⁸³ esetén (ami persze erős leegyszerűsítés). Ezt a helyzetet illusztrálja a 4. ábra.

4. ábra. A gyermekvállalás társadalmi határhazsnai és határköltségei (1. generáció)

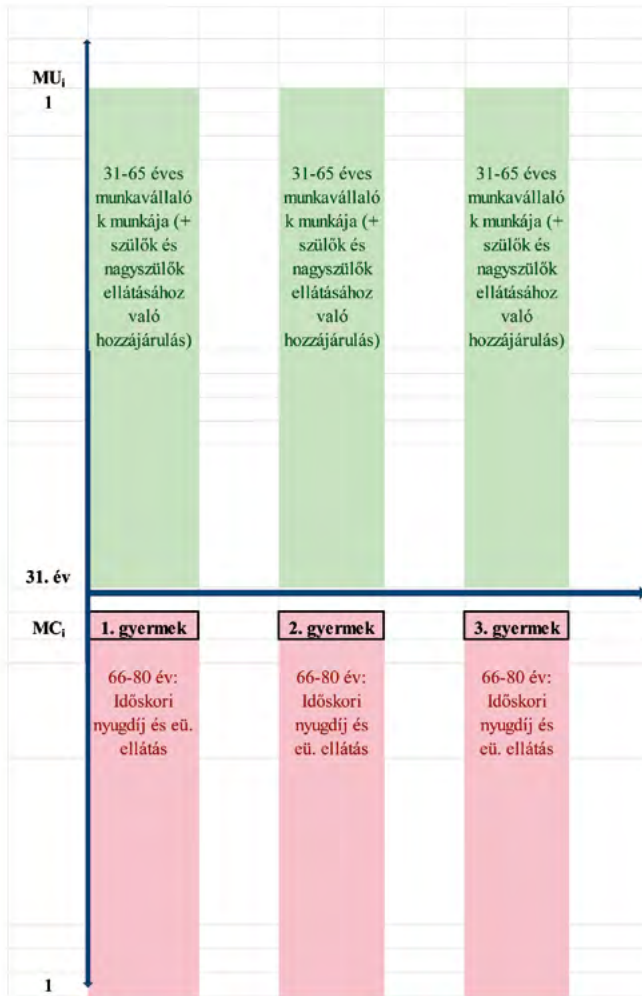
⁸² Fuchs (2003) 137–142. o.

⁸³ Az élveszületési sorrend szaknyelvi megnevezése.

Könnyen elfogadható véleménynek tűnik, hogy vannak extrém társadalmi korszakok, amikor a születendő gyermekek számának növelése minden más célt felülír. Ez a *háborúk* időszaka. De még ebben az esetben is igaz, hogy sok-sok év telik el attól fogva, hogy egy újszülött (fiú) hadra fogható lesz. A múltban a háborúk igen gyakoriak voltak – az egymással rivalizáló klánok, törzsek, országok úgyszólván folyamatosan háborúztak. Ezért ez a hosszú távú szempont mélyen belerögződött a társadalmak értékrendszerébe. A modern kor azonban a fejlett országok számára elhozta a tartós béke korszakát. Emiatt ez a szempont veszített fontosságából. Általánossá vált viszont a négy-öt évenként kötelező *választások* rendszere. A 5. ábra jól mutatja a modern kormányok dilemmáját. Nagyjából két évtizeden át a gyermekvállalás a társadalmi érdekeket „hivatalból” képviselő kormányok számára lényegesen nagyobb költséggel jár, mint haszonnal. Ezzel együtt világos, hogy kivételes esetként ma is vannak olyan országok, amelyek folyamatos háborús fenyegetettségben léteznek. Részben ez magyarázza a gazdaságilag nagyon fejlett Izrael igen magas női termékenységét (TTA = 2,92).

A hadászati szemponttól eltekintve napjainkban a születendő gyermekek társadalmi hasznosságát a demográfiai adatokból vezetik le a politikusok és a véleményformáló közvélemény is. De ezen belül is megfigyelhető egy hangsúlyeltolódás. A népesség abszolút számának alakulása helyett a figyelem középpontjába az *előregedés* – vagyis a korosztályok közötti arány – került. A munkavállalási korban (31–65 év) a társadalom számára minden felnőtt gyermek értéket képvisel (azonos mennyiségűt), ezt követően viszont a 66–80 éves korosztálynak, a nem dolgozó népességnek nyugdíjat kell fizetni, és a megbetegedéssel járó társadalmi költségek is meredeken emelkednek az életkorral. Másfelől viszont nyugdíjaskorban a társadalom számára a hasznok között érdemes számba venni azt, amit a nagyszülők hozzájárulása az unokák nevelésében a családok számára jelent. Összességében tehát jól látszik, hogy ilyen hosszú távon (az első gyermek születése utáni 31. évtől a szülők haláláig) minden egyes megszületett gyermek társadalmi határhaszna jelentősen meghaladja a határköltegeket.

5. ábra. A gyermekvállalás társadalmi határhasznai és határköltései (2. generáció)

Van még egy szempont, aminek ma még lehetetlen megbecsülni a politikai relevanciáját. A nagyon hosszú távú társadalmi érdekekkel kapcsolatos *ökológiai* indíttatású társadalmi diskurzus sokakban felvetette azt a kérdést, hogy szabad-e gyereket vállalni, amikor a Föld egyre növekvő népessége a kimerülő természeti tartalékokat még szűkösebbé, a klímaváltozás okozta problémákat – mint a potenciálisan felmerülő élelmiszer- és vízhiány, klímamigráció és így tovább –

még súlyosabbá teszi. Itt egyfelől a Malthus (1803) óta jól ismert túlnépesedési érvrendszer kelt új életre némileg megváltozott formában. Másfelől úgy is lehet fogalmazni, hogy a családok gyermekvállalása globális szinten negatív externáliát eredményez. Napjainkban ezt az ideológiát képviseli az Angliából elindult *BirthStrike* mozgalom.⁸⁴ Sőt lehet úgy is érvelni,⁸⁵ hogy a gazdasági növekedés le fog állni, ezért a ma születő gyerekek életszínvonala és életminősége esetleg jóval alacsonyabb lesz, mint a miénk. Gyermekeink sosem látott hőmérsékleti ugrások, szárazságok, víz- és élelmiszerhiány közepette kell, hogy leéljék életüket. Ha ez így van, szabad-e kitennünk őket ezeknek a megpróbáltatásoknak azáltal, hogy életet adunk nekik? Mihályi Dávid (2019) köztes álláspontot képvisel. Szerinte a mai szülők nemzedékének csak annyi gyermeket szabadna bevállalni, amennyiről feltételezni lehet, hogy környezettudatos viselkedésével saját szén-dioxid-kibocsátását a jelenlegi magyar átlaghoz képest csökkenteni fogja – vagyis összességében a sok újonnan született magyar gyermek sem fogja rontani a Föld klímaegyensúlyát.

Következtetések

A jelen tanulmányban azt jártuk körbe, hogy miért nő a gyermektelen és az egygyermekes családok aránya, és miért születik viszonylag kevés harmadik és negyedik gyermek a mai magyar családokban. A határhasznok és a határköltések fogalmának alkalmazásával arra a következtetésre jutottunk, hogy a második és harmadik gyermek *egyéni* határhaszna rövidebb és hosszabb távon egyaránt jóval kisebb, mint az első gyermeké, miközben a határköltések az első két évtizedben biztosan nem csökkennek. A második és harmadik gyermek *társadalmi* határhaszna a 16–29 éves korosztály tekintve rövidebb távon állandó, de nagyságát tekintve kicsi. A határköltések viszont mind rövidebb, mind hosszabb távon lényegében azonosak. A probléma lényege az, hogy a második és harmadik gyermek vállalása mellett mind rövidebb, mind hosszabb távon kevés érv szól az egyén szempontjából.

Ezt a *biast* – békeidőben, fenntartható módon – sem pénzzel, sem természetbeni társadalmi ráfordításokkal nem lehet teljes mértékben ellentételezni. Különösen akkor nem, ha a potenciálisan érintett állampolgárok jelentős része nem is ismeri a családtámogatási rendszert, másfelől akik ismerik, azok sem

⁸⁴ Wynes–Kimberly (2017) szerint, amennyiben a fejlett országok mindegyikében eggyel kevesebb gyermek születne, az több mint 20-szor nagyobb CO₂-termelés-csökkenést eredményezne, mint amit az jelentene, hogy a fejlődő országokban egy éven át senki nem használna gépjárművet.

⁸⁵ Kapelner (2019).

bíznak a tartósságában,⁸⁶ és/vagy a kormány által elgondolt támogatási eszközök alkalmatlannak tartják. Ez utóbbira vonatkozóan fontos figyelmeztetést tartalmaz az Állami Számvevőszék (2019, 10. o.) friss jelentése, amely egy 2017-es, a felsőoktatásban részt vevő tanulók kérdőíves felmérése alapján arra hívja fel a döntéshozók figyelmét, hogy a megkérdezett fiatalok 76%-a (!) szerint az otthonteremtési támogatások lényegesen nem vagy egyáltalán nem befolyásolják a gyermekvállalási kedvet. Akármekkora összegeket is fektet az állam családpolitikai támogatásokba, ezektől *hosszú távú* népesedéspolitikai hatást csak akkor várhatunk, ha az állami szabályozás logikája fő vonalakban egyezik a tudományos-szakmai közvélemény álláspontjával, és ezért nincsenek körülötte éles politikai viták.

Némileg meglepő módon a Hétfa Kutatóintézet (2019) ökonometriai elemzése azt mutatta, hogy a Magyarországon kipróbált, különféle családtámogatási rendszereknek *rövid (0–3 éves) távon is igen alacsony a hatása* a TTA-ra és a szülési valószínűségekre. Különösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy számos kormányzati intézkedés „csak” arra jó, hogy a már egyébként is tervezett, első vagy második gyermek születését időben előbbre hozza.⁸⁷ Így például, számításaik szerint a családi adókedvezmény összegének 10%-os növelése – ami igen jelentős ráfordításnövekedést jelentene – várhatóan csak anynyi változást eredményezne, hogy (adottnak véve a szülőképes korban lévő nők számát) a „többletgyermek” születésének valószínűsége 3,87%-ról 3,97%-ra nőne. A bölcsődei férőhelyek bővítése is csak mérsékelt pozitív hatással járna. A jelenlegi, 16%-os lefedettségből kiindulva 1 százalékpontos növekedés csak 1,18%-kal növelné a születési valószínűséget. Ha 25 ezer új férőhely létesülne, az három év alatt, összesen csak 5400-zal növelné a születések számát. Ráadásul, ez utóbbi intézkedés össztársadalmi szinten nagyon sokba kerülne, mert egyidejűleg feltételeznék az ehhez szükséges tőke és speciális élőkommunika-
ciós gyorsítómű bővülését több mint 2600 aprófalvas településen (a 3300-ból), ahol jelenleg nem működik bölcsőde. Egy „plusz” gyermek megszületése aktuális árakon számolva 5,6 millió Ft-ba kerülne.⁸⁸

Egy irreális disztópia. Az egyéni és a közösségi érdekek összehangolása minden korban bonyolult társadalmi mechanizmusokat igényelt. A *munka* esetében

⁸⁶ Ignits–Kapitány (2006).

⁸⁷ Az újabb irodalomból lásd Berde–Kovács (2016) és a Hétfa Kutatóintézet (2019) eredményeit.

⁸⁸ Természetesen azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a standard ökonometriai elemzések parciális elemzések, a másodlagos hatásokat nem képesek figyelembe venni. Például azt, hogy a bölcsődei és/vagy az óvodai férőhelyek növelése javítja a nők munkába való visszatérésének a valószínűségét, és ezen keresztül növelheti a termékenységet is. Lásd Szabó–Morvai–Lovász (2018).

hosszú-hosszú évezredekken át az erőszakra épülő társadalmi konvenciók domináltak. Később ennek helyét a bérmunka vette át. A *hadviselés* részben a piaci mechanizmus felhasználásával folyt – az uralkodók zsoldosokat alkalmaztak. A másik lehetőség a kötelező sorozás intézménye volt. A *társadalombiztosítás* rendszerében való részvétel a legtöbb országban törvényi kötelezettség. Mint a fentiekben bemutattuk, a gyermekszám csökkenése végső soron azzal áll közvetlen kapcsolatban, hogy nincs háborús fenyegetés, könnyen hozzáférhető a fogamzásgátlás, a nők kitolódott tanulmányi ideje miatt későbbre halasztódik az első gyermek megszületése, és az is elfogadott, hogy egy nő ne is akarjon gyermeket szülni.

Gondoljuk végig, lehetséges-e mai viszonyaink közepette olyan jogszabályokat hozni, amelyek épp ezeket a folyamatokat szándékoznak visszájára fordítani. Vagyis: megtiltják a fogamzásgátlás korszerű formáit, és elzárják a nőktől a továbbtanulás lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy bármely kormány, amely ezzel kísérletezne, elvesztené a soron következő választást, de még az is lehet, hogy a tüntető népharag napokon belül elsöpörné. Ha mégsem ez történne, akkor a nők jelentős része a külföldre vándorlást választaná már az általános iskola 8. osztálya után. Summa summarum: a TTA csökkenése visszafordíthatatlan, időleges hullámzások lesznek, de a 2-höz közelítő értéket belátható időn belül biztosan nem fogja elérni.

Kiknek kedvez a kormányzat népesedési stratégiája? Magyarországon a gyermekvállalás ösztönzése érdekében alkalmazott intézkedések – a bölcsődei/óvodai férőhelyek létesítésétől, a lakáspolitikán keresztül az adókedvezményekig és a mindenféle pénzbeli juttatásig – mind az érintettek, mind a közvélemény szemében általában népszerűek. Még azok szemében is, akik közvetlenül ennek nem kedvezményezettjei. Némileg leegyszerűsítve: az emberek szeretnék, ha másoknak több gyerekük lenne – gyarapodjon az ország népessége, és legyen minél több adófizető. Ez összhangban áll azzal, hogy – mint a 2. táblázatból látszik – a magyar költségvetés nemzetközi összehasonlításban sokat költ családtámogatásra – lényegesen többet, mint az OECD-átlag. Ugyanakkor – szemben a közvélekedéssel és a kormányzati kommunikációval – ez az arány 2010-hez képest egyenletesen csökkenő.

2. táblázat. A családokra költött költségvetési juttatások a GDP százalékában, 2010–2015

„A” blokk

Ország	Százalék
Svédország	3,5
Egyesült Királyság	3,5
Franciaország	3,0
Magyarország	3,0
Csehország	2,0
Szlovákia	2,0
Lengyelország	1,5*
Izrael	1,9
USA	0,6
OECD átlag	2,0

„B” blokk

Magyarország	Százalék
2010	3,392
2011	3,298
2012	3,083
2013	2,981
2014	2,954
2015	2,966

Megjegyzések: Pénzbeli és természetbeli támogatások együtt. A számba vett tételek között a gyermekek után járó adókedvezmény nincs figyelembe véve. Ez – éppen Magyarország esetében – jelentős alulbecslést eredményez, és lehetséges, hogy az időbeli trendet is torzítja.

* 2014

Forrás: <https://data.oecd.org/socialexp/family-benefits-public-spending.htm#indicator-chart>, 2019. aug. 26-i letöltés.

Ám van itt egy félreértés: a mai, magyar viszonyok között az állami segítség csak arra alkalmas, hogy a gyermekvállalással összefüggő terhek nyomán kialakuló jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket – *ceteris paribus* – enyhítse,⁸⁹ de arra nem, hogy tartósan és minden társadalmi rétegben növelje a termékenységet.⁹⁰

⁸⁹ Gál (2014), ÁSZ (2019).

⁹⁰ Az ÁSZ (2019) tanulmányában is idézett, Tatay és szerzőtársai (2017) által írt tanulmány szerint a felsőoktatásban tanulók között mindössze 15-16% volt azon férfiak és nők aránya, akik szerint a 2016-ban kibővített otthonteremtési támogatások lényegesen

De van egy további súlyos probléma is: a hazai családtámogató rendszerek elmúlt 10 évben alkalmazott direkt formái erősen *pro-rich* hatásúak voltak, vagyis *azonos gyermekszám esetében a magasabb jövedelmű és vagyoniú családoknak kedveztek*. A Hétfa Intézet 2000–2014-re vonatkozó vizsgálata azt is kimutatta, hogy a családpolitikai ráfordítások – az átlagosan igen alacsonynak mondható pozitív összhatás mellett – leginkább a nyugati megyékben, a magas végzettségű, 30–40 év közötti asszonyok születésszámára hatottak.

Ugyanez mondható el a 2019. július 1-től érvényes új konstrukciókra. Egyes frissen készült pénzügyi hatásszámítás szerint⁹¹ egy jómódú, 700 ezer forint együttes havi nettó jövedelemmel rendelkező család amennyiben négy gyermeket vállal, új *ingatlan* vásárol, és ehhez 15 millió forint támogatott (csak-) hitelt vesz igénybe, közel 50 millió forint vissza nem térítendő állami támogatáshoz juthat. Ez igen jelentős összeg, 2018-as nettó átlagkeresettel számolva (219 400 Ft/hó) 19 évi nettó keresetnek felel meg. Ha pedig egyetemisták házasodnak össze, két gyermeket vállalnak, de még nincs önálló jövedelmük, ám 10 millió forint hitelt vesznek fel egy használt lakás megvásárlásához, akkor csak 3,2 millió forint költségvetési támogatást kaphatnak. Ehhez járul még az a 2,5 millió Ft támogatás, amelyet a nagycsaládosok egy új, *hétszemélyes autó* vásárlásához kapnak – ez is a magas jövedelmű nagycsaládosok számára jelent majd ténylegesen igénybe vehető támogatást.

Amennyiben viszont egy olyan 30 év körüli házaspár vállal négy gyermeket, ahol a férj egyetlen munkajövedelme a közmunka, a feleség gyese van, és nincs megtakarításuk (vagyis igazán szegények), akkor ők semmiféle hitelhez és támogatáshoz nem juthatnak, sem új, sem használt ingatlan nem tudnak vásárolni. Így a vissza nem térítendő támogatás 0 forint lesz az ő esetükben. Könnyen lehet, hogy a döntéshozók ezen a módon szerették volna „visszacsinálni” azt a hatást, amiről fentebb már szóltunk a 19 éves kor alatti gyermekvállalás „baby boom”-ja kapcsán. Merthogy kiderült, hogy hiába megy a rengeteg költségvetési támogatás a gazdagabbak felé, mégsem (csak) ott születnek a gyerekek.

Nemzeti keretek között nem érhető el az optimum. Szemben a neoklasszikus egyensúlyi modellekkel, amelyekben az egyéni/családi életstratégiák optimalizálása a gyermekek taníttatásába fektetett humántőke-beruházás hosszú távú hozadékan keresztül vezet el a társadalmi optimumhoz, a jelen tanulmány legfontosabb következtetése az, hogy a tanulmányban figyelembe vett tényezők keretein belül *nem jön és nem is jöhet létre az egyensúly*. Egyéni szinten természetesen „valahogyan” minden nő és minden család össze tudja hangolni az

befolyásolják a családalapítási döntéseket. Hasonló következtetésre jutott a KSH Népeség tudományi Kutatóintézetének 2012–2013-as vizsgálata is: a lakáshelyzet nem meghatározó a gyermekvállalási döntések meghozatalakor [Kapitány (2016)].

⁹¹ A City Hitelbróker Kft. számításait lásd a HVG 2019. jún. 27.-i számában (6–10. o.).

egyéni karriert, a munkavállalást és a gyermeknevelést (akár úgy is, hogy nem alapítanak családot, nem vállalnak gyermeket), de a jól mérhető, stabil tendenciák nem vezetnek társadalmi optimumhoz: a népességfogyás és az elöregedés nem szűnik meg. Nemzeti keretek között ezen a helyzeten a kormányzat csak nagyon drágán, kismértékben tud javítani, és azt is csak a társadalmi egyenlőtlenségek növelése árán.

Hivatkozások

- Adamecz-Völgyi Anna – Bárdits Anna – Kertesi Gábor – Szabó-Morvai Ágnes (2018): „Sokkoc hatása a születési kimenetre”, lásd *Munkaerőpiaci Tükör 2017*, Szerk.: Fazekas Károly – Szabó-Morvai Ágnes, Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 94–96. o.
- Akerlof, George A. – Yellen, Janet L. (1996): „An Analysis of Out-of-Wedlock Child-bearing in the United States”, *Quarterly Journal of Economics*, május.
- Állami Számvevőszék (2019): *A családtámogatások rendszere Magyarországon*, Budapest, ÁSZ.
- Árki Diána (2018): „Családbővítési intenciók – a harmadik gyermek vállalásának szándéka”, *Demográfia*, 61. évf. 2–3. sz. 191–222. o.
- Becker, Gary S. (1981): *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Becker, Gary S. (1992) „The Economic Way of Looking at Life”, Előadás a Nobel-díj átvétele alkalmából, december 9. <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/becker-lecture.pdf>
- Benda József (2015): *A szakadék szélén. A népességfogyás okai és megállítása*, Budapest, Barankovics István Alapítvány.
- Benda József (2019): „A főállású anyaság feltételei”, *Magyar Idők*, január 13.
- Berde Éva – Kovács Eszter (2016): „A svéd és a magyar termékenységi arányszám összehasonlítása”, *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. december, 1348–1374. o.
- Buday Dezső (1909): *Az egyke Baranya vármegyében*. Budapest.
- Cummins, Neil (2009): „Marital fertility and wealth in transition era France, 1750–1850”, *Paris School of Economics Working Paper*, No. 16.
- Csapodi Csaba (2015): „A születendő gyermekekkel kapcsolatos nemi preferenciák Magyarországon”, *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15. évf. 2. sz. szeptember.
- Demény, Paul (1987): „Re-Linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age: A Pronatalist Reform”, *Population and Development Review*, Vol. 13, No. 1. 128–132. o. Magyarul: Demény Pál (2016): *Népességpolitika a közjó szolgálatában*, Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 67–72. o.
- Faragó Tamás (2011): *Bevezetés a történeti demográfiába*. I. kötet. Internetes kiadás. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html
- Farkas András (2019): „Gyermekszámhoz kötött nyugdíj? Vannak valódi gondok is” www.portfolio.hu, március 13.

- Farré, Lidia – González, Libertad (2019): „Does paternity leave reduce fertility?”, *Journal of Public Economics*, Vol. 172, April, p. 52–66. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2018.12.002>
- Fehér Csaba (2012): Nyugdíjrendszer és gyermekvállalási hajlandóság”, lásd Kovács (2012) 122–132.
- Fekete Gyula (1972): *Éljünk magunknak?* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Fuchs, Victor F. (2003): *A nemek közötti gazdasági egyenlőségekről*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gao, Yanyan – Qu, Zhaopeng (2019): „More Children, More Happiness? New Evidence from Elderly Parents in China”, *GLO Discussion Paper*, No. 366.
- Gál Róbert Iván (2014): „Kísérlet a gyermeknevelés-függő nyugdíjszabályokról szóló vita befolyásolására” http://www.nepesedesikerekasztal.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=16&fb_comment_id=668262849894174_686336111420181
- Ghaznavi, Cyrus és szerzőtársai (2019): „Trends in heterosexual inexperience among young adults in Japan: analysis of national surveys, 1987–2015” 19. sz. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-6677-5>
- Goldin, Claudia – King, F. Lawrence (2002): „The Power of the Pill: Oral Contraceptives and Women’s Career and Marriage Decisions”, *Journal of Political Economy*, Vol. 110. No. 4. p. 730–770.
- Hajduska Marianna (2008): *Krizislélektan*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Hétfa Kutatóintézet (2019): *Evaluation of family policy measures and their impact on fertility*, Az Európai Bizottság Budapesti Képvisellete megrendelésére készült tanulmány, Szerző: Szabó-Morvai Ágnes és munkatársai, Budapest: Hétfa Kutatóintézet. https://ec.europa.eu/hungary/sites/hungary/files/docs/hetfa_fertilitymodels_20190701.pdf
- Holtzer Péter (2012): „Mikor lesz itt gyerek és nyugdíj?” Lásd Kovács (2012) 133–135. o.
- Hoóz István (1973): Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében” II. *A KSH NKI és az MTA Demográfiai Bizottságának közleményei* 37. sz.
- Hoóz István (1991): „A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség” Lásd Utasi Á. – Mézszáros Á. (szerk.): *Cigánylét*. MTA PTI, Budapest, 54–77. o.
- Horváth Erika (1986): *A gyestől a gyedig*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Husz Ildikó (2011): „Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról”, *Demográfia*, 54. évf. 1. szám 5–22. o.
- Ignits Györgyi – Kapitány Balázs (2006): „A családtámogatások alakulása: Célok és eszközök”, *Demográfia*, 2006. 49. évf. 4. szám 383–401. o.
- Kapelnér Zsolt (2019): „Szabad-e gyereket vállalni a klímaváltozás korában?” <https://qubit.hu/2019/04/14/szabad-e-gyereket-vallalni-a-klimavaltozas-koraban>
- Kapitány Balázs (2016): „Lakáshelyzet és gyermekvállalás: Fontos, de nem a legfontosabb. A csok termékenységi hatásairól”, *Korfa Népesedési Hírlevél*, 16. évf. 1. sz. február.
- KINCS (2019): *A tervezett gyermekek számának alakulása a 2010-es években*, Budapest, Kopp Mária Intézet a népesedésért és a családokért. https://www.koppmariaintezet.hu/docs/KINCS%20tervezett%20gyermekek%20sz%C3%A1m%C3%A1nak%20alakul%C3%A1sa%2020190211_v2.pdf

- Koncz Katalin (2019): „A gyermekvállalás társadalmi, gazdasági háttere”, *Magyar Tudomány*, 8. sz. DOI: 10.1556/2065.180.2019.8.11
- Kornai János (1971): *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kovács Erzsébet (szerk.) (2012): *Nyugdíj és gyermekvállalás Tanulmánykötet – 2012*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KSH (2018): *Demográfiai portré 2018*, Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- KSH (2019a): *Magyarország 2018*, Budapest, KSH: 2019.
- KSH (2019b): *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon*, 2018, Budapest.
- Ludassy Mária (2019): „Condorcet az Akadémiáról”, *Élet és Irodalom*, 63. évf. 37. sz. szept. 13. 8–9. o.
- Makay Zsuzsanna (2017): „50 éve vezették be gyermekgondozási segélyt (GYES)”, *Korfa Népesedési Hírlevél*, 17. évf. 3. sz. május.
- Makay Zsuzsanna (2019): „Fiatalkori gyermekvállalás Magyarországon”, *Korfa Népesedési Hírlevél*, 19. évf. 1. sz. június.
- Malthus, Thomas Robert (1803): *An Essay on the Principle of Population, or, A View of its Past and Present Effects on Human Happiness, with an Inquiry into our Prospects Respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils which it Occasions*, 2nd Edition, Johnson, London.
- Matits Ágnes (2012): „A gyermekszámtól függő nyugdíjakról – egy konferencia margójára”, Kovács (2012) 136–143. o.
- Mészáros József (2012): „Be(fel)vezető. Gyermekvállalás és nyugdíjrendszerek”, lásd Kovács (2012) 7–14. o.
- Mihályi Dávid (2019): „Mit tegyünk, ha gyereket vállalunk a klímaváltozás korában?” [www.qubit.hu](https://qubit.hu/2019/05/03/mit-tegyunk-ha-mar-gyereket-vallaltunk-a-klimavaltozas-koraban) május 3. <https://qubit.hu/2019/05/03/mit-tegyunk-ha-mar-gyereket-vallaltunk-a-klimavaltozas-koraban>
- Mihályi Péter (1982): „Érték, értéknagyság, mérhetőség”, *Közgazdasági Szemle*, 29. évf. 4. sz. 441–457. o.
- Mihályi Péter (2010): *A magyar privatizáció enciklopédiája*, 1. és 2. kötet, Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi Péter (2012): „Húsz érv a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen”, lásd Kovács (2012) 144–162. o.
- Mihályi Péter (2013): „Kornai János Anti-equilibriumja mint az evolúciós közgazdaságtan szellemi előfutára”, *Közgazdasági Szemle*, 60. évf., március, 282–289. o.
- Mihályi Péter (2019a): „A gyermekvállalás határhaznai és határköltégei”, *Pénzügyi Szemle*, 4. sz. 551–569.
- Mihályi Péter (2019b): „A gyermekvállalás határhaznai és határköltégei mikro-, mezo- és makroszinten”, *Demográfia*, 62. évf. 4. sz. 311–345.
- Mihályi Péter – Szelényi Iván: (2016): „Az egyenlőtlenségek valódi természetéről”, *Mozgó Világ*, 42. évf. 11. sz. 3–12. o.
- Mink András (1991): „Kis magyar abortusztörténet”, *Beszélő*, 48. sz. nov. 30. <http://beszelo.c3.hu/print/5869>

- Németh Petra (2016): *Gyermekvállalási döntések és termékenységi idősorok 1970-től 2011-ig*. PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Általános és Kvantitatív Közgazdaságtan Doktori Iskola.
- Németh Petra (2017): „A gyermekvállalási döntés életciklusmodellje Magyarországon”, *Hitelintézeti Szemle*, 16. évf. 4. sz. 5–35. o.
- Polónyi Éva (2011): „Vélemények és tények az abortuszról a roma nők körében”, az Országgyűlés Ifjúsági, szociális, családügyi és lakhatási bizottságának megbízásából készült tanulmány, 2011. április. https://www.parlament.hu/biz39/isb/tan/abortusz_roma_nok/abortusz_roma_nok.htm
- Pongrácz Tiborné (2013): „A Ratkó korszak”, *Korfa Népesedési Hírlevél*, 13. évf. 1. sz. március.
- Roser, Max (2017): „Fertility rate”, <https://ourworldindata.org/fertility-rate>, 2019. aug. 25-i letöltés.
- Sorvachev, Ilia – Yakovlev, Evgeny (2019): „Short-Run and Long-Run Effects of Sizable Child Subsidy: Evidence from Russia”, *Centre for Economic and Financial Research at New Economic School Working Paper*, No. 254. július.
- Simonovits András (2012): „Gyermekszám és nyugdíj: Kritika”, lásd Kovács (2012) 163–169. o.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: Vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Műhelytanulmányok 6.
- Szabó Laura (2015): „Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét”, *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15. évf. 1. sz. február.
- Szabó-Morvai Ágnes – Lovász Anna (2018): „Bölcsőde, óvoda hatása a női munkakínálatra”, lásd *Munkaerőpiaci Tükör 2017*. Szerk.: Fazekas Károly – Szabó-Morvai Ágnes, Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 157–159. o.
- Szalai Júlia (1992): „A társadalombiztosítás körüli érdekkonfliktusok”, *Szociológiai Szemle*, 3. sz.
- Tatay Tibor – Neumanné Virág Ildikó – Lentner Csaba – Sági Judit (2017): „Az otthontemertési támogatási rendszer értékelése egy kérdőíves vizsgálat tükrében”, *Polgári Szemle*, 13. évf. 1–3. szám, DOI: 10.24307/psz.2017.0904
- Tóth I. János (2016): „Javaslat a főállású szülő intézményének a bevezetésére”, *Valóság*, 12. sz. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/10192/1/F%C5%91%C3%A1ll%C3%A1s%C3%BA%20sz%C3%BCI%C5%91%20Val%C3%B3s%C3%A1g%202016.pdf>
- Varga Júlia (2018): „A női-férfi iskolázottság különbségek alakulása”, lásd *Munkaerőpiaci Tükör 2017*. Szerk.: Fazekas Károly – Szabó-Morvai Ágnes, Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 97–102. o.
- Wynes, Seth – Kimberly, A. Nicholas (2017): “The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions”, *Environmental Research Letters*, július 12.

ÁRVA LÁSZLÓ¹
Egy gondolat fejlődése

**A gyermekfedezeti nyugdíjreform lehetősége és szükségessége:
szakirodalmi áttekintő és a hazai helyzet elemzése²**

Absztrakt

A fejlett országokban a csökkenő születésszám miatt nemcsak a nyugdíjrendszerek kerültek válságba, hanem a társadalom előregedése a gazdaság egészséges működését is veszélyezteti. Kérdés, hogy milyen módon lehet küzdeni a nyugdíjrendszer válsága ellen? Az elmúlt évtizedekben számos javaslat született e témában, és a következő cikkben azt kívánom a szakirodalom áttekintése, valamint statisztikai elemzések révén megvizsgálni, hogy e javaslatok közül melyek lehetnek hosszabb távon relevánsak. A hazai nyugdíjrendszer és a népesedés adatainak e cikkben elvégzett elemzése azt mutatta, hogy igaza volt a magyar származású Demény Pál és a német Hans-Werner Sinn professzoroknak, akik azt állították, hogy a gyermekvállalási kedv csökkenéséhez nagymértékben hozzájárult maga az öregségi nyugdíjrendszer általánossá válása. Végső soron tehát az a következtetés adódik, hogy a nyugdíjrendszer válságának kezelésére a leghatékonyabb módszer egy olyan gyermekfedezeti nyugdíjrendszer kialakítása lehet, amely nem csupán a nyugdíjrendszer gondjait orvosolná, hanem megoldást adhatna a demográfiai krízisre is. Hazánkban a Botos házaspár, Mészáros József, Banyár József, a cseh Hyzl és munkatársai, Giday András és Szegő Szilvia fejlesztette tovább ezeket a javaslatokat.

JEL CODE: G28; H26; I13; H24; H55

Kulcsszavak: Társadalombiztosítási rendszer, öregedés, gyermekfedezeti nyugdíj, demográfiai változások

¹ Dr. habil. Árva László közgazdász, az ESSCA Budapest üzleti főiskola nyugállományú professzora.

² A tanulmány az Árva László: Egy gondolat fejlődése – A gyermekfedezeti nyugdíjreform lehetősége és szükségessége, *Polgári Szemle*, 15. évf. 4–6. szám, 2019, 224–240., DOI: 10.24307/psz.2019.1215 c. tanulmány újraközlése.

Bevezetés: A cikk alapkérdése, módszere és hipotézisei

A cikkben mindenekelőtt arra a kérdésre keresek választ, hogy az elmúlt évtizedekben milyen megoldási javaslatok születtek a nyugdíjrendszert összeomlással fenyegető demográfiai helyzet orvoslására. Kérdés az is, hogy voltak-e ezek közt olyan javaslatok is, amelyek nemcsak nyugdíjrendszereket kívánták megmenteni, hanem konkrét ötleteket is adott annak érdekében, hogy a nyugdíjrendszer maga is járuljon hozzá a népesség növekedéséhez. Továbbá vizsgálendő az is, hogy Magyarországon ki lehet-e mutatni releváns összefüggést a nyugdíjrendszer és a gyermekvállalási kedv alakulása közt?

A kutatás módszertanát elsősorban a hazai és a nemzetközi szakirodalom, illetve a rendelkezésre álló hazai statisztikák elemzése jelenti. A szakirodalom vizsgálata már azért is nagyon fontos, mert a nyugdíjrendszerek napjainkban komoly belső feszültségekkel küzdenek, és számos olyan javaslat hangzott el az elmúlt évtizedek során, amelyek – megvalósításuk után – feltehetően nem biztosítanak a nyugdíjrendszer tartós működőképességét. E javaslatok közt van több olyan is, amely hasznosan alkalmazható, és amelyek képesek kezelni nemcsak a nyugdíjrendszer gondjait, hanem a demográfiai válságot is.

Továbbá egy egyszerű *statisztikai idősoros elemzés* révén is meg kívánom vizsgálni a nyugdíjrendszerben részt vevők számának és a gyermekvállalási hajlandóság alakulásának összefüggését Magyarországon esetében.

Cikkem egyik fő hipotézise az, hogy a nyugdíjrendszer általánossá válása jelentősen csökkentette Magyarországon is a gyermekvállalási hajlandóságot. *A másik hipotézis* azt jelenti, hogy léteznek a szakirodalomban olyan javaslatok, amelyek képesek kezelni a nyugdíjrendszer és a fejlett társadalmak előregedésének kérdéseit. Ez a rendszer alapvetően a gyermekfedezeti nyugdíj lenne, amely – kiegészítve további gyermeknevelést támogató intézkedésekkel – képes lehet a nyugdíjrendszer megmentésére, valamint a demográfiai válság kezelésére.

1. A társadalombiztosítási rendszer alapjai³

A napjainkban létező társadalombiztosítási rendszerek eredetileg az önkéntes magánbiztosítási rendszerekből fejlődtek ki, és ezért nem meglepő, hogy sokan ma is az önkéntes biztosítási modellt tekintik a társadalombiztosítás *par excellence* alapmodelljének. A társadalombiztosítás alrendszerei közül a következőkben csak a demográfiai válság kialakulásáért részben felelős nyugdíjrendszert fogjuk vizsgálni.

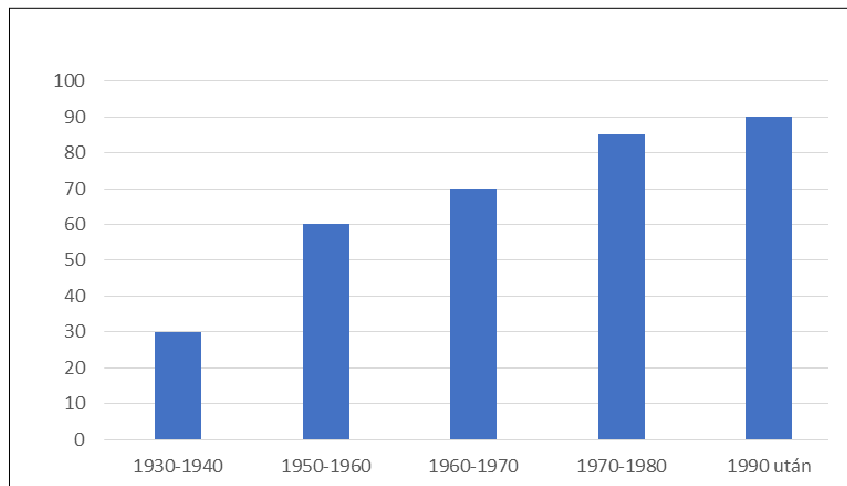
A társadalombiztosítási és azon belül a nyugdíjrendszer konkrét formája, működése, finanszírozási módja sok helyütt történelmi örökség miatt alakult úgy, ahogy létrejött, és nagyon ritkán került sor arra, hogy a társadalombiztosítási rendszert vagy annak akár csak egy elemét racionálisan, a hatások sokoldalú elemzését, a gazdasági és társadalmi következményeket vizsgálva alakítanák ki. Az elméleti megalapozását illetően ki kell emelni Samuelson ötvenes évek végén írt híres cikkét, amelyben a felosztó-kirovónak (Pay-As-You-Go) nevezett nyugdíjrendszer elméleti megalapozását végezte el, és amelyet később Banyár József bírált elmeleti oldalról (Samuelson 1958, illetve Banyár 2014).

Történelmileg Magyarország példáján keresztül is kimutatható, hogy a társadalombiztosítási rendszer általánossá válása és a csökkenő gyermekvállalás összefügg egymással. Hazánkban a mezőgazdasági népesség nyugdíjellátása gyakorlatilag a hetvenes évekre vált általánossá, az 1975. évi II. törvény egységsítítő és kiterjesztő rendelkezései alapján. Csak ekkorra vált a népesség nagy része (saját vagy hozzátartozói jogon) biztosítottá a nyugdíjrendszerben. Látható ugyanakkor, hogy éppen ezt követően került sor azokra a kedvezőtlen demográfiai változásokra is, amelyek következtében a népesség tartósan csökkenni kezdett.

Sajnos nem állnak rendelkezésre olyan hivatalos és megbízható statisztikai adatok, amelyek megadnák, hogy egy adott időszakban hazánkban a munkaképes korú népesség hány százaléka volt nyugdíjrendszertag, de a jogszabályok elemzése révén becsléseket lehet tenni erre.

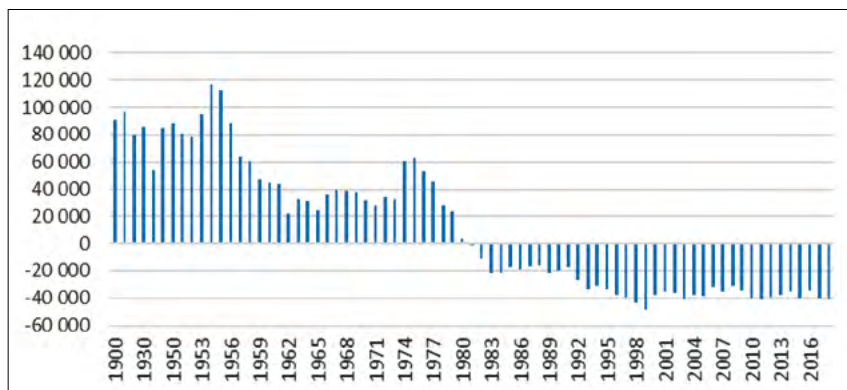
³ Ebben a cikkben elsősorban a demográfiai válság megoldására irányuló javaslatokat igyekszem tárgyalni, és nem kívánom részletesen elemezni a nyugdíjrendszer kialakulásának és fejlődésének történetét, illetve bemutatni azokat a vitákat, amelyek erre vonatkozóan zajlottak. A nyugdíjrendszerek történetéről számos kiváló anyag áll rendelkezésre, itt többek közt Banyár József és Mészáros József (Banyár–Mészáros 2003, Banyár 2017), Gál Róbert Iván (1996 és 2003) illetve Németh György (2008, illetve 2009) összegző munkáira utalnék.

1. ábra. Az aktív magyarországi népességből a hatályos jogszabályok által, kötelező módon előírt nyugdíjellátásban részesülők aránya, %

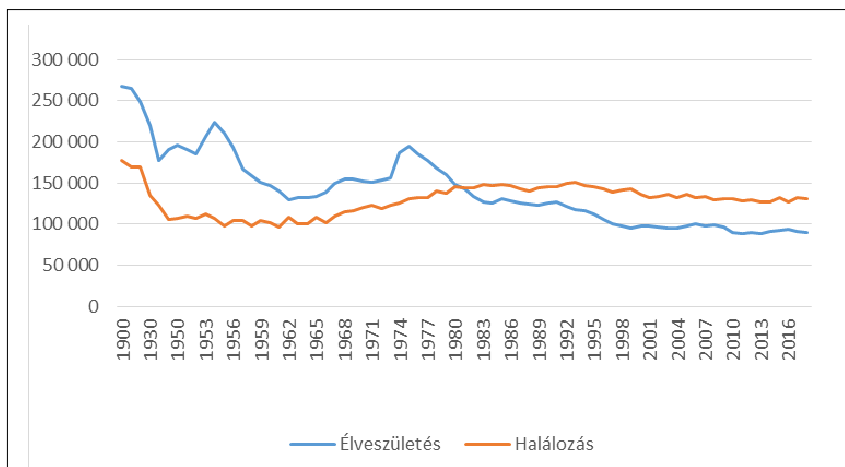
Forrás: saját becslés, a releváns jogszabályok elemzése alapján

2. ábra. Teljes szaporodás és fogyás Magyarországon, 1900 óta napjainkig

Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

3. ábra. Élvezületés és halálozás Magyarországon, 1990 óta napjainkig

Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

Az adatokból látható, hogy hazánkban a teljes termékenységi mutató a század második felében, pontosabban a hatvanas évektől egyre inkább elmaradt a népesség reprodukálását lehetővé tevő 2,1-es értéktől, és ennek eredményeként a népesség a nyolcvanas évek elejétől folyamatosan csökken. A magyar nyugdíjrendszer és a magyar népességszaporodás adatai alapján jól látni, hogy a nyugdíjrendszerben való részvétel és a születési hajlandóság időben párhuzamosan alakult. A nyugdíjrendszer általánossá válása Magyarországon is a gyermekvállalási hajlandóság csökkenését eredményezte, és látható, hogy amint a hetvenes évekre gyakorlatilag általánossá vált a nyugdíjigérvény, nagyjából éppen akkorra következett be erőteljes demográfiai visszaesés is.⁴

⁴Módszertanilag ugyan az idősorok azonos irányú alakulása még nem bizonyítja egyértelműen, hogy a nyugdíj általánossá válása váltotta ki a születésszám csökkenését hazánkban, de mindenesetre jelzi az összefüggés meglétét. Sajnos a nagyon hiányos és csak eléggé megbízhatatlan, becslések alapján generált adatok önmagukban nemigen tesznek lehetővé megbízhatóbb ökonometriai elemzéseket.

2. A fejlett országok demográfiai válságának kialakulása, illetve annak okai

A fejlett országok nyugdíj rendszerei végül is különösebb problémák nélkül működtek, amíg a népesség folyamatosan növekedett, egészen a második világháború utáni évekig, de aztán a demográfiai apály miatt az összeomlás közelébe jutottak.

Amíg a gyermek alapvető gazdasági és érzelmi értéket jelentett az embereknek, és a születésszabályozás kényelmes módszerei még nem terjedtek el széles körben, addig a demográfiai növekedés is fennmaradt, és a nyugdíjrendszerek is jól működtek. A hormonális fogamzásgátlás a hatvanas évek elején jelentek meg. A demográfiai apály okai közt emellett elsősorban az úgynevezett posztmodern értékrendszert szokták említeni, de végül a legalaposabb és a legmeggyőzőbb elemzést talán Hans-Werner Sinn, a Münchener Egyetem pénzügytanszékének professzora adta meg még a 20. század végén. Az első cikket e témában 1998-ban írta (Sinn, 1998), ahol a felosztó-kirovó nyugdíjrendszert hibáztatta a demográfiai válságért. Az elemzésben később továbblépett, és azt írta, hogy az általánossá váló nyugdíjrendszer, valamint a széles körűen elérhető fogamzásgátlási lehetőségek, illetve a gyermeknevelés növekvő költségei együttesen eredményezték az úgynevezett DINK families, vagyis a Double Income, No Kids családok, azaz a gyermektelen, két kereső családok megjelenését (lásd Sinn 2005, 2–3. o.).⁵

Sinn professzor szerint az államilag garantált, általános és kötelező nyugdíj miatt a gyermekvállalás már nem volt szükséges feltétele az időskori ellátásnak, hiszen akkor is kaptak az idős emberek nyugdíjat, ha egyáltalán nem voltak gyermekeik. Korábban az időskori ellátást nem csupán mint mezőgazdasági munkaerő biztosították a felnevelt gyermekek, hanem azáltal is, hogy eltartották és ellátták időskorú szüleiket. Ha valakinek nem voltak gyermekei, az éhenhalás idős korban szinte garantált volt, hacsak nem tett félre jelentős pénzvagyont a késői éveire. Az általános, garantált nyugdíjrendszer mindezt egy csapásra megváltoztatta, és ezért írta Sinn professzor, hogy a fejlett országok demográfiai gondjaiért elsősorban az általánossá vált és emberek időskori ellátását gyermekek nélkül is biztosító nyugdíjrendszer a felelős (lásd Sinn 2004c). Ez egy sajátos potyautas-mentalitást eredményezett, amikor az emberek meg tudták spórolni a gyermekek felnevelésének költségeit azáltal, hogy abban reménykedtek, a garantált nyugdíjrendszer révén úgyszólván hozzájuthatnak időskorukban megfelelő jövedelmekhez.

⁵ Természetesen elképzelhető volt az is, hogy valaki idős korára vagyont igyekezett felhalmozni, de ennél sokkal általánosabb és egyszerűbb volt nagyszámú gyermeket nevelni, mintegy biztosítékként az idős napokra.

A 20. század végén, a 21. század elején a fejlett országok egyik legnagyobb gondja a népesség folyamatos csökkenése volt, miközben a szegény országokban a népesség – éppen ellenkezőleg – hihetetlenül gyors ütemben növekszik. Ezt a statisztika is jól mutatja: míg 1969-ben, azaz ötven évvel ezelőtt, a világ népessége még csak három és fél milliárd fő volt, addig 2019-re már megközelítette a nyolcmilliárdot. Ugyanezen idő alatt Európában a népesség csak 14%-kal növekedett, és ez a csekély növekedés is elsősorban a bevándorlásnak volt köszönhető, mivel a nyolcvanas évektől kezdve a kontinens bevándorlás nélküli népessége csökkenni kezdett. A világ leggyorsabban növekvő régiója Afrika volt, ahol 50 év alatt a népesség több mint háromszorosára, de Latin-Amerikában és Ázsiában is több mint duplájára nőtt. A rendelkezésre álló adatokból világosan látszik, hogy napjainkban egyetlen fejlett európai országban sem éri el a termékenységi ráta a lakosság újratermeléséhez szükséges értéket, és a lakosság (kisebb nagyobb mértékben ugyan) minden európai országban csökken (lásd KSH 2018). Hasonló folyamatok zajlottak le hazánkban is.

A fejlett országokra jellemző okok mellett egyéb hatások is a nyugdíjrendszer válsága irányában hatottak Magyarországon. Ilyen tényező volt az 1990-es rendszerváltás nyomán kialakult munkanélküliség sajátos kezelése, ami szintén hozzájárult az aktív, kereső népesség számának csökkenéséhez.

A rendszerváltást követően Kelet-Európában, így Magyarországon is, a KGST számára termelő iparágak és vállalatok összeomlása után jelentős munkanélküliség alakult ki, amit a hagyományos eszközökkel nem tudtak megfelelően kezelni. A tipikus „megoldás” az volt, hogy a munkájukat elvesztő dolgozók egy része kordedvezményes rokkantsági nyugdíjba vonult a kormányzat hallgatólagos támogatásával. Mivel az átmenet válsága olyan iparágakat sújtott elsősorban, ahol a dolgozók egyébként is erősen egészségkárosító tevékenységeket folytattak (mint például kohászok, vasmunkások, vájárok, vegyipari dolgozók és így tovább), a rokkantsági nyugdíjba vonuló munkások nagy részében tényleg voltak kimutatható egészségügyi károsodások, ezért nem volt túl nehéz a rokkantsági nyugdíjjogosultságok megindoklása.

A rokkantsági nyugellátásban részesülő emberek száma jelentősen nőtt 1990 után. A KSH adatai szerint a kilencvenes évek elején a rokkantsági nyugdíjasok száma Magyarországon 200 ezer volt, majd a kilencvenes évek közepére ez a szám kétszeresére, 400 ezer főre ugrott. Ugyanakkor a rokkantsági nyugellátásban részesülő emberek egy része valójában megőrizte munkaképességét, és a rokkantsági nyugdíj mellett – rendszerint „feketén”, hivatalosan nem bejelentve – kereső tevékenységet folytatott. Ezek az emberek jövedelmeik után természetesen nem fizettek sem adót, sem társadalombiztosítási járulékokat. Mindez jelentősen csökkentette a társadalombiztosítási rendszer befizetőinek számát. További tényező, amely előmozdított a nyugdíjrendszer magyarországi válságát, az volt, hogy a kelet-európai új EU-tagok csatlakozását követő hétéves

átmeneti türelmi időszak lejártát követően 2011. május 1-től szabadon vállalhattak munkát az EU-n belül, és ezzel a lehetőséggel a magyarok elég hamar élni is kezdtek. Napjainkra már közel félmillió magyar munkavállaló dolgozik az Európai Gazdasági Térség országaiban, de ezek pontos számáról, valamint országokénti megoszlásáról igen nehéz pontos adatokat találni. A nehézségek egyik legfőbb oka, hogy nem kötelező bejelenteni a külföldi munkavállalást, de a fogadó országok esetében is csak az egy évnél hosszabb tartós munkavállalást kell regisztrálni, tehát a tükörstatisztikák sem kellően mutatják a tényleges helyzetet. Sajnos a KSH Népeségtudományi Intézete által kiadott becslések pontossága is erősen kérdéses.

4. A nyugdíjrendszer reformjára a világban, illetve hazánkban tett javaslatok kritikai áttekintése

Több elképzelés is született mind a világban, mind hazánkban is az elmúlt évek során a demográfiai krízis miatt válságba került öregségnyugdíj-rendszer finanszírozási gondjainak kiküszöbölésére.

Ezek a javaslatok a következők voltak:

- 1. Az értékrendszer átalakítása meggyőzés, rábeszélés és egyéb állami PR-intézkedések:* ezen javaslatok révén meglehetősen nehéznek látszik eredményt elérni, mindaddig, amíg a gyermekvállalási hajlandóság növekedése jelentős anyagi hátrányt okoz a családoknak. A nyugat-európai demográfiai helyzet azonban azt mutatja, hogy komoly és tartós javulás nem nagyon várható a rábeszéléstől, ameddig a meghatározó anyagi okok a gyermekvállalás elhatalosztását ösztönzik.
- 2. A gyermekvállalás ösztönzése a családok támogatása, bölcsőde- és óvodaépítések, a nők részmunkaidős foglalkoztatásának elősegítése, családipótlék-rendszer stb. révén:* ezek a módszerek segíthetnek ugyan a gyermekvállalás növelésében, de feltehetően átütő megoldást nem képesek önmagukban adni, mivel a DINK családok potyautas-mentalitását nem igazán képesek felülírni, amíg az alapvető anyagi ellenősztönzők a gyermekvállalás ellen hatnak.
- 3. A nyugdíjrendszer átalakítása öngondoskodáson alapuló, tőkefedezeti rendszerré, annak érdekében, hogy a nyugdíjak értékállósága fennmaradjon:* ez ígéretes megoldásnak tűnhet, csak erősen kérdéses, hogy a tőkefedezeti rendszerben csökkenő népesség esetén lehetséges-e olyan hosszú távú beruházási lehetőségeket találni, amelyek biztosítják a nyugdíjcélú megtakarítások értékállóságát. Erről a dilemmáról egy külön fejezetben még részletesebben fogunk szólni.
- 4. Az Európai Unióba irányuló bevándorlás előmozdítása a negatív demográfiai hatások kiküszöbölése érdekében.* Ez érdekes javaslatnak és első látásra

megszívlelendő ötletnek tűnhet, de az a gond – miként Sinn professzor azt kiszámolta (Sinn 2004a, 31–32. o.) –, hogy az Európán kívülről érkező, képzetlen és nyelvismerettel nem rendelkező bevándorlók esetében nagy valószínűséggel integrálásuk és képzésük többre kerülhet hosszabb távon, mint az általuk teljesített társadalombiztosítási befizetések összege. Végső soron tehát a bevándorlás pénzügyi egyenlege erősen negatív is lehet.⁶ Ezen túl meg kell azt is fontolni, hogy az Európán kívüli bevándorlás esetében két további kérdés is adódik: amennyiben a bevándorlók asszimilálódnak a helyi népeességhez, a korábban magas születési rátájuk valószínűleg éppen úgy le fog csökkenni a helyi népeesség alacsony születési rátájának szintjére, amennyiben azonban az asszimilációra nem kerül sor, akkor a születési ráta is magas maradhat, de elkerülhetetlenül egyéb társadalmi gondokat okozó, elkülönült gettók, nyelvi-vallási enklávék kialakulásával kell majd számolni. De a bevándorlás elősegítése valószínűleg azért sem lenne képes meggátolni az európai demográfiai katasztrófát, mert ahogy azt például a nagyszámú Európán kívüli bevándorlót befogadó Svédország helyzete is mutatja, ahol napjainkban a nők termékenységi arányszáma a jelentős bevándorlás ellenére viszonylag alacsony, 1,87 volt az Eurostat szerint 2018-ban, és a népeesség-csökkenés megállításához szükséges minimum 2,1-2,2 feletti arányt még sokáig nem is remélik elérni (Eurostat 2018).

5. *A gyermekfedezeti nyugdíjrendszer különböző formáinak kidolgozása és bevezetése a gyermekvállalás előmozdítása érdekében látszik pillanatnyilag az egyetlen, hosszabb távon is működőképes megoldásnak.* A gyermekfedezeti nyugdíjrendszert az elsők közt kidolgozó Sinn professzor szerint logikus, hogy amennyiben a nyugdíjrendszer okozta a demográfiai katasztrófát, akkor a megoldás is ott keresendő (Sinn 2004c). Ezért dolgozta ki a gyermekfedezeti nyugdíj gondolatát, amelyet később mások is átvettek (vagy esetleg függetlenül tőle felfedezték azt). Sinn professzor már említett cikkeiben (Sinn 1998, 2004, 2005) egy olyan összetett nyugdíjrendszert javasolt, amelyben egyszerre lenne jelen a hagyományos felosztó-kirovó (pay-as-you-go) nyugdíj, az általa bevezetni javasolt gyermekfedezeti nyugdíj (child related pension), valamint a kötelező magánmegtakarítási öngondoskodó (mandatory private savings) rendszere is. A javaslat központi elemét a gyermekfedezeti nyugdíj képezte volna, és ennek a lényege az volt, hogy a gyermekvállalást (a gyermekek számát) figyelembe kell venni a nyugdíjban is. Nyilvánvaló azonban, hogy a gyermekfedezeti nyugdíj mellett egyidejűleg szükség van

⁶ Természetesen mindez nem vonatkozik azokra az emberekre, akiknek szokásaik, értékrendszerük, anyanyelvük, képzettségi szintje közel áll a helyi lakosságéhoz. Minél kisebb a különbség a bevándorlók és a helyi népeesség között, annál inkább működhet ez a megoldás.

az olyan, a gyermekek felnevelését és a szülő nők fokozatos munkába állását elősegítő támogató egyéb intézkedésekre is, mint amelyeneket a 2. pontban említettünk.⁷

5. Kitérő: jelenthet-e a tőkefedezeti nyugdíjrendszer megoldást a nyugdíjrendszer válságára?

A *PAYG* (Pay As You Go) rendszer mellett a nyugdíjrendszer másik, *tőkefedezeti* formája *tiszta biztosítási elven* épül fel: mindenki csak annyi nyugdíjat kaphat e rendszerben időskorára, amennyit aktív évei alatt összegyűjtött.⁸ Eredetileg semmi különbség nem volt a közt, hogy valaki maga gyűjti egy saját bankszámlán vagy tőkeszámlán befektetéseit, vagy hogy azt egy magán- vagy állami nyugdíjalap kezeli.⁹ A különbség főként az, hogy az elkülönített számlán levő megtakarításokat esetleg hozzáértőbben kezelik az alapok kezelői, de nyilván ezeket az alapkezelőket el is kell tartani az alapok hozamaiból, ami kétségtelenül megdrágítja ezt a megoldást. A tőkefedezeti nyugdíjrendszert a 20. század végén a neoliberais közgazdasági forradalom során, a Világbank ajánlásait követve (World Bank 1994) számos országban bevezették, és Latin-Amerikában Chile (1981) mellett később a térség más országaiban is alkalmazták a liberális reformot. Így például Peruban (1993), Kolumbiában (1994), Argentínában (1994), Uruguayban (1995), Bolíviában (1997), Mexikóban (1997) és El Salvadorban (1998). Majd a kilencvenes években Európában is számos elemét alkalmazták.

Ahogy azt Mitchell Orenstein (2011), a Pennsylvania University tanára írta, 1981 és 2007 között több mint 30 országban cserélték fel a PAYG-nyugdíjrendszert tőkefedezeti rendszerrel. Azt írta, a tőkefedezeti nyugdíjrendszer alapvetően átalakította a korábbi nyugdíjrendszer szereplőinek helyzetét: a nők és a

⁷ Később Sinn professzor Martin Werdinggel dolgozott együtt, és elemezték ezt a kérdést. (Lásd pl. Werding 2014.)

⁸ Ebben az esetben teljesen irreleváns, hogy a magánnyugdíjalapok független vagy egy adott munkaadó vállalathoz kapcsolódó „vállalati alapok” formájában működnek, mert a lényeg abban van, hogy nem a többiek befizetései, hanem saját korábbi betétjeinek a hozama fedezi az illető biztosított nyugdíjat: ez tulajdonképpen nem más, mint egy magántőkealap, amelyből azonban nem egy összegben, hanem havi járadékok (azaz a nyugdíj) formájában veszi ki a biztosított a hozamot. Persze ez bizonyos rizikót jelenthet a tőkealapoknak is, hiszen nem igazán lehet tudni, hogy az egyes emberek meddig élnek, de ezért vannak ezeknek az alapoknak olyan biztosításmatematikai szakemberei, akik ezeket a becsléseket képesek megtenni.

⁹ A valóságban persze nagyon nagy jelentősége lehet annak, hogy egy adott rendszer miként van kialakítva, erre vonatkozóan Banyár József elemzései adhatnak érdekes betekintést a kérdésbe.

szegényebb emberek vesztek, a gazdagok pedig jelentősen nyertek vele (i. m. 68. oldal).

Annak ellenére, hogy a tőkefedezeti rendszer – amit Orenstein professzor röviden „a nyugdíjrendszer privatizációjának” nevezett – negatív oldalai már a 20. század végére nyilvánvalóvá váltak, ez a reformjavaslat a kormányoknál egészen a 2008-as válságig népszerű maradt. Csak 2008-ban, a nagy gazdasági válság kitörése után kezdtek háttérbe szorulni a tőkefedezeti rendszer bevezetését sürgető vélemények, miután Alan Greenspan, a FED korábbi elnöke a kongresszusban beismerte, hogy tévedett, amikor feltételezte, „hogy a bankok és más hasonló szervezetek, saját érdekeiket követve a legjobban képesek védeni befektetőik érdekeit is” (*Financial Times*, 2008. október 23.).

Orenstein (2011) kiemelte, hogy a 2008–2012-es válság alatt a Világbank és az IMF is elfordult a nyugdíjak privatizálásától (i. m. 72. oldal). Az Európai Unió szigorú költségvetésdeficit-szabályai is a tőkefedezeti rendszer ellen hathatnak, hiszen (amint azt Magyarország esetében 2010-ben láthattuk), az EU a magánnyugdíjpénztári befizetéseket nem ismerte el állami bevételeknek, viszont az állami PAYG-rendszer (emiatt keletkezett költségvetési támogatásait) költségvetési kiadásokként számolta el, és ez az országgal szembeni, EU-s „túl-zottdeficit-eljárást” eredményezte.¹⁰ Ez volt az egyik meghatározó oka annak, hogy a magyar kormány 2010-ben a magánnyugdíj rendszer felszámolása mellett döntött.¹¹

Elvben úgy tűnhet, hogy a tőkefedezeti nyugdíjrendszer képes a nyugdíjrendszer összes gondját orvosolni, mivel ott mindenki a saját korábban megtakarított pénzeit veszi ki nyugdíjaskorára, tehát teljesen érdektelen, hogy hány gyermek születik az illető országban, vagy hogy egyáltalán születnek-e ott gyermekek. Ez azért nagyon fontos, mert ha a gazdasági növekedést nem gátolja a csökkenő népességszám, akkor a tőkefedezeti rendszer megoldást jelenthet a PAYG-rendszer válságára a demográfiai apály, vagyis a csökkenő népesség idején. Ellenkező esetben viszont nem működhet ez a megoldás, mert ha a gazdaság összességében a népességcsökkenés nyomán lassabban növekszik, akkor a tőkefedezeti rendszerben lekötött tőkeállomány sem hozhat megfelelő hozamot, sőt a hozam negatív is lehet...

Sajnos nem egyértelműen bizonyított empirikusan, hogy a lakosság lélekszámának csökkenése hosszabb távon gátolja, vagy éppen ellenkezőleg, segíti a

¹⁰ A 1997-es nyugdíjreform óta a magánnyugdíjrendszer bevezetését követően, a magánnyugdíjba történő befizetések miatt hiány keletkezett az állami nyugdíjkasszában, amit az állami költségvetés támogatással volt kénytelen kipótolni. Ez természetesen nagy lukat ütött a költségvetésbe, és annak hiányát jelentősen megnövelte.

¹¹ Ugyanakkor más országok esetében az EU-ban nem vették ilyen szigorúan ezt a szabályozást.

gazdasági növekedést, és azon keresztül a befektetési alapok hozamnövekedését. Mosolygó Zsuzsa, az ÁKK vezető közgazdásza 2011-ben a Szegedi Egyetemre benyújtott doktori értekezésében meggyőzően érvelt a mellett, hogy a csökkenő népességszám esetén a megtakarítások értéke elolvad, mivel a gazdasági növekedés szükségképpen lelassul a lakosság számának csökkenése miatt. Ahogy írta, „Fontos következtetésem az, hogy a tőkefedezeti nyugdíjrendszer sem kezeli önmagában jobban az elöregedés kérdését, mint a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer”. Mosolygó Zsuzsa később a doktori dolgozatát a *Pénzügyi Szemlében* is közölte (Mosolygó 2011, 435–461. o.). Mosolygó szerint a tőkefedezeti nyugdíjrendszer sem képes minden nehézség nélkül megőrizni a megtakarítások értékét, vagy ha mégis erre törekednének, akkor mindenképpen olyan, távoli, sok esetben egzotikus, adott pillanatban gyorsan növekedő gazdaságok eszközeibe kellene fektetni a nyugdíjrendszer megtakarításait, ami jelentősen növelné ezen befektetések kockázati kitettségét.

Ugyanakkor Japán esetében, miután a 20. század végén¹² a lakosság előregedése felgyorsult, azt nagyon gyorsan követte a gazdasági növekedés általános lelassulása is a kilencvenes évek során.¹³ Ugyan elméletileg elképzelhető, hogy a munka termelékenységének növekedése kompenzálhatja a dolgozó népesség számának csökkenését, de ez egy elméleti hipotézis csupán. Léteznek ugyan a népességváltozás és a gazdasági növekedés kapcsolatára vonatkozó empirikus vizsgálatok, de a különböző vizsgálatok rendre ellentmondanak egymásnak.¹⁴ Így például David E. Bloom, David Canning és Günther Fink amerikai közgazdászok 2011-es cikke szerint nagyon nagy a bizonytalanság, és csak csekély kimutatható kapcsolat van a gazdasági növekedés és a népesség változása között (i. m. 30–32. oldalak). Ugyanakkor az elmúlt évtizedek során jelentős népességnövekedés-lassulást elszenvedő Japán esetében a gazdasági növekedés lassulásáról és a népességszámcsökkenés témájáról Yoshino, N. és F. Taghizadeh-Hesary (2015) készítettek alapos empirikus elemzést. Yoshino, N. és F. Taghizadeh-Hesary egyértelműen arra a következtetésre jutottak, hogy „az elöregedő népesség és a dolgozói létszám csökkenése a legfontosabb oka a hosszú távú recesszióknak Japánban” (i. m. 7. oldal). Acemoglu és Restrepo (2017) amerikai közgazdászok pedig éppen ellenkezőleg azt állították, hogy a technológiai haladás általában

¹² Japán népessége ugyan csak 2011-ben kezdett ténylegesen csökkenni, de növekedése már a nyolcvanas évekre erősen lelassult.

¹³ Bár feltehetően annak voltak egyéb okai is, mint például az Egyesült Államok harca a japánait ellepő japán termékek ellen.

¹⁴ A népességszám és a gazdasági növekedés közti összefüggések elemzése már csak azért sem egyszerű, mert rendszerint hiányoznak a megbízható, végig azonos metodológiával készített hosszú távú gazdasági adatok. Erre vonatkozóan lásd pl. <https://www.measuringworth.com/>. honlapot (Measuring Worth, év nélkül).

jobban növeli a gazdasági növekedést, mint ahogy a népességszám csökkenése fékezné azt.

Sajnos a napjainkban egyre gyakoribb és súlyosabb gazdasági válságok sem teremtenek kedvező feltételeket a megtakarítások értékállóságának biztosításához.¹⁵ Ezt az ellentmondást láthatóan érzik is a korábbi tőkefedezeti nyugdíjrendszer hívei is. Erre utal, hogy egyre kevesebb szót hallani komoly szerzőktől arra vonatkozóan, hogy az egész nyugdíjrendszert át kellene állítani a tőkefedezeti rendszerre.

6. A gyermekfedezeti nyugdíjrendszer gondolatának megjelenése és a megvalósítás lehetőségei

A rendszerváltást követően viszonylag hamar megjelent a nemzetközi és a hazai szakirodalomban az a gondolat, hogy a csökkenő népességszám komoly gondokat tud okozni a gazdaságnak, és hogy ez a csökkenő népességszám nagyrészt a szociálpolitika következménye. Demény Pál, magyar származású, de már hosszú évek óta az Egyesült Államokban tevékenykedő neves demográfus már a 20. század végén írt a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer fontosságáról (Demény 1987), majd ugyanezt a gondolatot az MTA székházában 2002. november 20-án tartott székfoglaló előadásában is kifejtette. Ott így beszélt: „az uralkodó európai szociálpolitika virtuálisan biztosítja a termékenységnek az egyszerű reprodukció alatt maradó színvonalát és így az európai népesség hosszú távú fogyását” (Demény 2005). Sajnálatosan Demény Pál szavai és írásai csak csekély figyelmet kaptak a maguk idejében, bár nagyon valószínű, hogy a később megjelenő, a gyermekfedezeti nyugdíj ötletét kidolgozó hazai szakemberek egy részére komoly hatást gyakoroltak. Demény Pál véleménye már csak azért is elszikkadt, mert hozzá köthető az úgynevezett Demény-szavazás javaslata is, ami azt jelentette (volna), hogy a jövő nemzedékek érdekeit oly módon kellene figyelembe venni, hogy azok az állampolgárok, akiknek több gyermekük van, kapjanak több szavazatot. A Demény-féle szavazás körül kialakult, politikailag sok esetben túlfűtött viták azonban elterelték a figyelmet Demény Pál egyéb javaslatairól, mint például a nyugdíjrendszer olyan átalakításáról, amely figyelembe veszi a felnevelt gyermekek számát is.

Úgy tűnik, hogy H-W. Sinn és Demény Pál professzorok nagyjából egyidejűleg, a 20. század végén, a 21. század első éveiben írták le nagyon hasonló gondolataikat, ugyanakkor kétségtelen, hogy Demény professzor már a nyolcvanas

¹⁵ Az egyre gyakoribb és súlyosabb gazdasági válságokra vonatkozóan érdekes elemzést adott Mérő László 2014-ben írt könyvében (Mérő 2014).

évek végén megfogalmazott ilyen javaslatokat. Hazánkban talán Mészáros József (2005) volt az egyik legelső kutató, aki egyetértően hivatkozott H.-W. Sinn munkáira, kiemelve, hogy lehetséges „az aktív generáció által befizetett nyugdíjárulékok egy részének eltérítése a felnevelő szülőkhöz, beiktatva bizonyos kompenzációs mechanizmusokat” (i. m. 448–449. oldalak). Nagyon hasonló gondolatokat fogalmaztak meg 2005-ben Hyzl és munkatársai (Hyzl et al. 2005) Csehországban, és az általuk felvázolt javaslat is nagyon hasonló, ugyanis egyértelműen egy gyermekfedezeti nyugdíjrendszerről van ott is szó, ahol csak az kaphat nyugdíjat, akinek gyermekei vannak. Egészen pontosan azt írják, hogy „A jövőbe való beruházás lehet pénzbeli, avagy gyermekekbe való beruházás (a nyugdíjat tekintve mind a kettőnek azonos az értéke). Beruházás nélkül nincs haszon és a haszon arányos a beruházás méretével... Ahogy azt korábban jeleztük, amennyiben valaki nyereségre (azaz nyugdíjra) vágyik a PAYG-nyugdíjból, gyermekekkel kell rendelkeznie” (i. m. 9. oldal).

Hazánkban a korábban a társadalombiztosításnál, illetve a bankfelügyeletnél komoly gyakorlati szervezőmunkát végző Botos József és Botos Katalin, az ismert pénzügytanprofesszorok¹⁶ szintén már a kétezres évek eleje óta foglalkoztak elméleti szinten is a nyugdíjrendszerrel. Már 2006-ben Botos Katalin és Botos József alapvetően publicisztikai jellegű cikkeikben (Botos–Botos 2006a és b) arra hívták fel a figyelmet, hogy a nyugdíjrendszer reformja során vizsgálni kellene a demográfiai következményeket is. Később ezt tudományos igénnyel megfogalmazott írásukban is pontosították. Ebben a cikkben a szerzők arról írtak, hogy a nyugdíjrendszer maga is felelős a demográfiai válságért. Így írnak:

„A közpénzügyekbe és a társadalombiztosítási rendszerekbe való alaposabb gyakorlati elmélyedés arra döbentett rá bennünket, hogy... a TB-nek is szerepe van a gyermekvállalás csökkenésében. Megfogalmazódott bennünk egy ezt feloldó komplex reform szükségessége, amely tizenhét-tizennyolc évvel ezelőtt még koraszülöttnak hatott, legalábbis a magyar közéletben” (Botos–Botos 2009, 286. o.).

Ebben az anyagban ugyan még csak homályosan körvonalazódott a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer elképzelése, de három évvel később, a *Pénzügyi Szemle Online* hasábjain megjelent „Gyermekevállalás és nyugdíjrendszer: a reform 10 alaptétele” című cikkben már konkrét javaslatokat tettek a felnevelt gyermekek figyelembevételére a nyugdíjban (Botos–Botos 2012). Ugyanakkor a cikkben egy sok szempontból bonyolult pontrendszeren alapuló szisztémát vázoltak fel, és talán éppen ezen bonyolultság miatt riadtak vissza a döntéshozók annak bevezetésétől mind ez idáig.

¹⁶ A rendszerváltást követő időszak után mindketten a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézetének voltak a professzorai.

A hazai gyermekfedezeti nyugdíjreform elméleti alapjait Banyár József azzal teremtette meg, hogy meggyőzően bírálta és cáfolta Samuelson 1958-ban megjelentetett híres nyugdíjelméletét (Banyár 2014). Banyár József 2016 és 2017 során nagyon fontos, elemző cikkeket írt a nyugdíjrendszer elméleti kérdéseiről, mintegy megalapozva a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer további kidolgozását (Banyár 2016 és 2017).

Fontosak voltak még a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer gondolatának hazai fejlődése szempontjából Giday András és Szegő Szilvia hozzájárulásai is. Giday András és Szegő Szilvia nagyjából hasonló logikára jutott, mint Botos József és Botos Katalin (és persze közvetetten Demény Pál és H.-W. Sinn is), de fontos, hogy egy egyszerűsített, tehát könnyebben megvalósítható rendszert vázoltak fel. Elsőnek Szegő Szilvia fogalmazta meg elképzeléseiket, még 2011-ben, a *Pénzügyi Szemle* hasábjain (Szegő 2011). Ebben a cikkben a szerző abból indult ki, hogy „A mai modern nyugdíjrendszerek alig ismerik el a gyermeknevelést (a nyugdíj 1-2 százalékával). Ez hozzájárul a gyermekvállalás visszaeséséhez, ezzel a népesség öregeedéséhez. Szándékunk szerint ezt korrigálná a cikkben bemutatott gyermekfedezetű juttatás az anyák nyugdíjában. Ennek forrásául döntően a gyermekük által befizetett járulék előre determinált hányada szolgálna, amelyet szintén meghatározott számú éven keresztül kell teljesíteni. Javaslatunk – más hasonló javaslattól eltérően – előírja, hogy a gyermekek járuljanak hozzá járulékaikkal a nyugdíjalaphoz, ami feltétele annak, hogy a gyermekek után ne csak nyugdíjkövetelés jöjjön létre, hanem annak forrása is” (lásd Szegő 2011, 419. oldal). Majd így folytatja: „Ennek kivitelezéséhez pedig egy olyan modellt dolgoztunk ki hazai demográfiai és államháztartási feltételekhez igazítva, amelyben a női nyugdíjkiadás mintegy egynegyedét gyermekfedezetű juttatás-ként kapnák meg az anyák foglalkoztatott gyermekeik után” (i. m. 419. oldal).

Az eredeti koncepció tehát

- gyakorlatilag csak a nők (anyák) nyugdíjában vette volna figyelembe a gyerekeket;
- a gyermekek számát és a gyermekek foglalkoztatottságát is figyelembe kívánta venni;
- ezen túl a gyermekekkel nem rendelkező nők számára is juttatott volna kompenzációt.

Giday és Szegő későbbi írásaikban¹⁷ finomították álláspontjukat, és a Corvinus Egyetemen 2012-ben tartott nyugdíjkonferencián már hajlottak arra, hogy

- egyrészt tovább egyszerűsítsék a rendszert;
- másrészt azt javasolták, hogy a családanyak mellett az édesapák is részesüljenek a gyermekek áldásaiból a nyugdíjrendszeren keresztül is.

A Botos házaspárhoz képest a Giday–Szegő elképzelés lényege az volt, hogy a Botosék által javasolt összetett pontrendszer helyett a gyermekek társadalombiztosítási befizetéseivel korrigálják a szülők nyugdíjait. Ezt a javaslatot – éppen a kidolgozottsága és viszonylagos egyszerűsége miatt – relatíve gyorsan, jelentősebb érdekek sérelme nélkül be lehetne vezetni. Természetesen az ördög itt is a részletekben rejtőzik: azok a házaspárok, akik egészségi okokból kénytelenek lemondani a gyermekvállalásról, mindenképpen rosszabbul járnak, de ebben az esetben az örökbefogadás lehet a járható út lehet.

7. Összefoglalás és konklúziók

Láttuk, hogy Magyarország esetében a nyugdíjrendszer elterjedése és a gyermekvállalási hajlandóság csökkenése párhuzamosan következett be, tehát ezzel az első hipotézisemet (*H1*) igazolva láthatjuk. Ez összecseng azzal, hogy mind a világban, mind hazánkban kutató 2000 táján több kutató ráébredt arra, hogy a hagyományos nyugdíjrendszer alapvetően járul hozzá a gyermekvállalás csökkenéséhez, mivel ebben az esetben nem kell beruházni az „emberi tőkébe”, vagyis nem kell gyermeket nevelni, hogy azok majd időskorukra eltartsák az embereket. Egy tipikus potyautas (free-rider) mentalitás alakult ki, aminek komoly és rendkívül káros demográfiai következményei lettek.

A nyugdíjrendszer válságára vonatkozóan adott javaslatok közül, úgy vélem, sikerült igazolni, hogy csak a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer képes hosszabb távon tartós megoldást adni a nyugdíjrendszer pénzügyi válságára és a demográfiai válságra egyaránt. A gyermekfedezeti nyugdíjrendszer nemcsak a német H.-W. Sinn professzor nevéhez köthető, hanem feltehetően mások, mint például Demény Pál professzor is közel ugyanakkor, a 21. század első éveiben rájöttek erre. Hazánkban pár évvel később Mészáros József, Botos József és Botos Katalin, majd Banyár József, illetve Giday András és Szegő Szilvia tett konkrét

¹⁷ Giday és Szegő később a *Pénzügyi Szemlében*, illetve a *Polgári Szemlében* megjelent cikkeikben fejtették ki részletesen javaslatukat. A logikájuk nagyon hasonlított Botos József és Botos Katalin elképzeléseikhez, de a kifejtés során egy egyszerűbb, nem pontrendszerre, hanem jórészt automatikus elemekre alapozott rendszert körvonalaztak. Lásd pl. Giday A. (2011), illetve Szegő Sz. (2011).

javaslatokat arra vonatkozóan, hogy miként lehetne a nyugdíjrendszer gyermekvállalás ellenes élet csillapítani és a nyugdíjrendszer révén is ösztönözni a gyermekvállalást. Ezzel a második hipotézist (H2) is igazoltnak tekintem.

Ma még nem világos, hogy mennyi és mikor tud megvalósulni ezekből a – politikailag kétségtelenül kényes – javaslatokból, de abban a szakértők rendre egyetértenek, hogy a könnyebbik út, vagyis a magas termékenységu területekről az alacsony termékenységu térségekbe irányuló bevándorlás támogatása hosszabb távon egyrészt valószínűleg elég drága, másrészt egy idő után a bevándorlók termékenységi mutatói a helyi alacsony szintre fognak süllyedni, tehát hosszú távú megoldást nem lehet az Európán kívüli bevándorlással elérni. Hasonlóképpen, a befektetések hozamainak előre nem látható szélsőséges hullámzásai miatt a tőkefedezeti nyugdíjrendszerek bevezetése sem valószínű, hogy képes lenne hosszú távon megoldani a demográfiai hullámvölgy okozta problémákat a nyugdíjrendszerben.

Irodalomjegyzék

- Acemoglu, D., Restrepo, P. (2017): Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in the Age of Automation. *NBER Working Paper* No. 23077.
- Andorkó I. (2013): A magyar nyugdíjrendszer történetének áttekintése és nyugdíjrendszer 2010-es átalakításának egyes alkotmányos tulajdonvédelemmel összefüggő kérdései. *Miskolci Jogi Szemle*, 8. évfolyam (2013) 2. szám.
- Árva, L. (2018): Economic and Technical Factors Behind the Rise and Fall of Economic Globalization and Some Consequences in Hungary. A Historical Perspective. *Civic Review*, Vol. 14, Special Issue, 2018, 275–289, DOI: 10.24307/psz.2018.0418.
- Augusztinovics, Mária (2000): Körkép reform után (2000): Tanulmányok a nyugdíjrendszerről. *Közgazdasági Szemle Alapítvány*, Budapest 2000. november
- Banyár József (2001): *Az életpálya pénzügyi tervezése*. Biztosítási Oktatási Intézet. 2001.
- Banyár J. – Mészáros J. (2003): *Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer*. Budapest, Gondolat, 2003, 240. o.
- Banyár József [2011]: A nyugdíjreform miatti államháztartási hiány elszámolhatósága – A stabilitási és növekedési egyezmény egyes követelményeinek újragondolása, *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., július–augusztus 666–688. o.
- Banyár József (2014): A modern nyugdíjrendszer kialakulásának két története. *Hitelintézeti Szemle*, 13. évf. 4. szám, 154–179. o.
- Banyár, József [2014b] Consequences of cross-border human capital transfers on national PAYG systems. In European pension system: Fantasy or reality, Report on the conference of the Central Administration of National Pension Insurance organised in cooperation with the International Social Security As-

- sociation European Network held in Budapest, Hungary on 19th September 2014
- Bányár, J. (2016a): Possible Reforms of Pay-as-you-go Pension Systems, *European Journal of Social Security*, 18: (3) pp. 286–308.
- Bányár József – Gál Róbert – Mészáros József [2016b]: Egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer körvonalai. In.: Simonovits 70 Társadalom- és természettudományi írások Arkhimédészről az időskori jövedelmekig, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2016 – http://econ.core.hu/file/download/Simonovits70/10_Banyar-Gal.pdf – Letöltve: 2018. június 17.
- Bányár, J. (2017): Conflict or Fair Deal Between the Generations? *Alternative economics for pensions*. *Review of Sociology* 27(4): 61–82.
- Bloom, D., Canning, D., Fink, G. (2011): Implications of population ageing for economic growth. Working Paper 16705: <http://www.nber.org/papers/w16705> National Bureau of Economic Research.
- Botos J. – Botos K. (2006a): A mellényt újra kell gombolni. *Polgári Szemle*, 4.
- Botos J. – Botos K. (2006b): Nyugdíjkiállításaink. *Élet és Tudomány*.
- Botos J. – Botos K. (2009): Az időskedés gazdasági hatásai, egy gazdasági jelentőségű kutatás vázlatja. *Magyar Tudomány*.
- Botos, J. – Botos, K. (2012): Gyermekvállalás és nyugdíjrendszer: a reform 10 alaptétele (Having children and the pension scheme: The reform's 10 theorems). *Public Finance Quarterly*. 8. October 2012.
- Botos, K. (2015): Terhes örökség – Rendszerváltozás egy pénzügypolitikus szemével (Burdenome heritage – Regime change through the eyes of a financial policy maker). *Public Finance Quarterly*, 2015/4. pp. 493–502.
- Demény, Paul (1987): Re-linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age: A Pronatalist Reform, *Population and development Review* 13, No. 1. (March 1987), 128–132. – Magyarul: Demény Pál [2016]: A gyermekvállalás és az időskori anyagi biztonság kapcsolatának visszaállítása,
- Demény Pál [2016]: Népeségpolitika közjó szolgálatában, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2016, 67–72. o.
- Demény P. (2005): Európa népeségpolitikai dilemmái a 21. század kezdetén; MTA, Budapest, 2005 (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián).
- Demény, P. (2006): The political economy of global population change, 1950–2050 (ed. with Geoffrey McNicoll; New York, 2006)
- Demény P. (2016): Népeségpolitika a közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2016.
- Eurostat (2016): http://ec.europa.eu/eurostat/sta-tistics-explained/index.php/Wages_and_labour_costs/hu
- Eurostat (2018): Eurostat News Release, 87/2018. / eurostat-mediasupport@ec.europa.eu.
- IBRD (1994): Averting the old age crisis. Published for the World Bank by Oxford university Press.
- IMF Datamapper (2015): <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>
- Feretti, R. (2012): Article publié sur le site du CNFPT Wiki Territorial, <http://ferretti.imatingo.net/LES%20FINANCES%20DE%20LA%20SS.pdf>

- Gál Róbert Iván (1996): A társadalombiztosítási programok ösztönző hatásai, *Közgazdasági Szemle*, XLIII. évf., 1996.2. sz. 128–140. o. – <https://ideas.repec.org/a/ksa/szemle/74.html>
- Gál Róbert Iván (2003): A nyugdíjrendszer termékenységi hatásai. Vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. Megjelent: Gál Róbert Iván (szerk.): *Apák és fiúk és unokák*. Osiris, Budapest, 40–50. o.
- Giday A. (2011): Gyermekfedezetű nyugdíjelem beiktatása (Introduction of the child-based pension element). *Civic Review*, September 2011.
- Giday A., Árva L. (2018): A méretfüggő vállalati adózás: a KKV-k megvédése a globalizáció negatív hatásaitól, *Polgári Szemle*, 2018. 3.
- Hisuzaku Kato (2019): Can the social security system be sustained? //www.japantimes.co.jp/opinion/2019/01/10/commentary/japan-commentary/can-social-security-system-sustained/
- Hujo, K. – Rulli, M. (2014): The Political Economy of Pension Re-Reform in Chile and Argentina. United Nations Institute for Human Development. *Research Paper*, 2014. 1. April.
- Kovács Erzsébet (szerk.) (2012): *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012 Társadalombiztosítási Könyvtár*.
- KSH (2018a): <http://www.ksh.hu/interaktiv/mstat2017/charts.html>
- KSH (2018b): <http://www.demografia.hu/en/teszthirek/174-demografia-english-edition-new>
- KSH (2018c): https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde220.html
- Measuring Worth (év nélkül): <https://www.measuringworth.com/>. Retrieved at 2nd, August, 2019.
- Mérő L. (2014): *A csodák logikája. A kiszámíthatatlan tudománya*; Tericum, Budapest, 2014.
- Mészáros J. (2005): A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek és a termékenység kölcsönhatása. *Demográfia*, 2005, 48. évf., 4. szám.
- Minenna, M. (2015): <https://www.socialeurope.eu/the-incurable-japanese-syndrome-and-europe>
- Mosolygó Zs. (2011): Az államadósság hosszú távú tendenciáiról, *Pénzügyi Szemle*, 2011. december 31.
- Németh Gy. (2008): *A nyugdíjügy Magyarországon 1867-től 1944-ig*. Kézirat, Készült a Nyugdíjbiztosítási Ellenőrző Testület megbízásából. 2008.
- Németh Gy. (2009): A nyugdíjreformról. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. március (239–269. o.)
- Nyári J. (2010): *A társadalombiztosítás elvi alapjai, története és rendszere*. Tanulmányi segédlet BCE.
- OECD (2015): Economic Outlook Volume 2014 (No. 96). and OECD Database
- OECD (2017): Pensions at a Glance. 2017 OECD,
- OECD (2018a): Tax wedge. Retrieved in 2018: <https://data.oecd.org/tax/tax-wedge.htm>
- OECD (2018b): Taxing Wages 2016–2017. 2018. Associated paper: non-tax compulsory payments. Retrieved in 2018, <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/non-tax-compulsory-payments.pdf>.

- OECD (2019): <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=55129>, Retrieved in 2019.
- OECD (2018c): OECD Tax data base. 2018.
- Orenstein, M. A. (2011): Pension Privatization in Crisis: Death or Rebirth of a Global Policy Trend? July 2011 *International Social Security Review* 64(3): 65–80.
- Poteraj, J. (2008): Pension schemes in 27 Eu Countries. The Association of Polish Scientists of Lithuania. Munich Personal RePEc Archive.
- Samuelson, P. A. (1958): An Exact Consumption-Loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money, *Journal of Political Economy*, 66(6): 467–482.
- Simonovits, A. (2002): *Nyugdíjrendszerek: Tények és modellek* (Pension Schemes: Facts and Models). Budapest, Typotext, 2002.
- Sinn, H.-W. (1998): ‘The Pay-as-you-go Pension System as a Fertility Insurance and Enforcement Device,’ *Journal of Public Economics*, 88, pp. 1335–1357.
- Sinn, H.-W. (2004a): ‘EU Enlargement, Migration and the New Constitution,’ forthcoming in *CESifo Economic Studies*, 50, pp. 685–707.
- Sinn, H.-W. (2004b): *Ist Deutschland noch zu retten?* 8th ed, Berlin, Econ.
- Sinn, H.-W. (2005): Europe’s Demographic Deficit; Plea for a Children Pension System, *De Economist* (2005) 153:1–45. DOI 10.1007/s10645-004-8084-1, Springer ed.
- Stiglitz, J., Furman, J. (1998): „Economic consequences of income inequality”, Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City, pp. 221–263.
- Stiglitz, J. E. (1998): *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*. Lecture held at the 1998 WIDER Annual Lecture. Helsinki, Finland. January 7, 1998.
- Szabó Sándorné Csemniczki K.: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. In Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után*. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2000, 32. o.
- Szegő Sz. (2011): Gyermekfedezetű juttatást a nyugdíjakban. Miért és hogyan? (Child-based allowances in pensions – Why and how?). *Public Finance Quarterly*, Vol. LVI, Issue no. 2011. 4, pp. 429–446.
- Werding, Martin (2014): *Familien in der gesetzlichen Rentenversicherung: Das Umlageverfahren auf dem Prüfstand* – <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/familien-in-der-gesetzlichen-rentenversicherung/> – letöltve: 2018. május 31.
- World Bank (1994): *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Published by Oxford University Press.
- Yoshino, N. – F. Taghizadeh-Hessary (2015): Causes and Remedies for Japan’s Long-Lasting Recession: Lessons for the People’s Republic of China. *ADB Working Paper* 554. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available: <http://www.adb.org/publications/causes-and-remedies-japan-long-lasting-recession-lessons-china/>

A kötet a 2019. június 13-án, a Corvinus Egyetemen tartott hasonló című konferenciaelőadásait, illetve az azok alapján készült tanulmányokat tartalmazza. A címben található „2.0” arra utal, hogy 2012-ben, hasonló címmel, ugyancsak a Corvinus Egyetemen már tartottunk egy konferenciát, így az érdeklődő olvasó összehasonlíthatja, hogy a téma kutatása mennyit fejlődött 6 éve alatt.

Az itt található nyugdíjreform elképzelések között sok a hasonlóság, de jelentősek a különbségek is, így azok alapos tanulmányozása és összehasonlítása javasolt, hiszen a szerzők sok helyen – expliciten vagy impliciten – egymással is vitatkoznak.

Fontosnak tartottuk bemutatni a témával kapcsolatos szkeptikus hangokat is, bár a szerkesztők maguk úgy vélik, hogy a gyermeknevelést és a nyugdíjrendszert össze kell kapcsolni – ahogy az itt szereplő szerzők döntő hányada javasolja.

3000 Ft